

КАЗАН УТЛАРЫ

12.2014

9 770206 418008

Әхтәм ЗАРИПОВ «Һәр халык артисты да милләтнекеме?»

«Ул бик милли жанлы кеше иде. Һич кенә дә аңдый алмыйм: ничек яһүд кызына өйләнде икән?! Бервакыт ул: «Өйләнешеп, берәз гына яшәгән идек. Беркөнне иртән хатын миңа: «Фёдор! Фёдор!» — дип кычкыра.

— Кемгә кычкырасың? — дим.

— Сина! — ди.

— Юк инде, жаным, мин Фәйзулла булып тудым, Фәйзулла булып үләрмен. Сина өйләнеп ялгышуым да бик житкән, — дип сөйләде».

КЫСКА БӘЯННАР КОНКУРСЫ

Рифә РАХМАН
«Көт син мине»

«Әллә нинди шомлы төн булды бу. Зөлфирә бер торды, бер ятты. Ятса, юньләп йокыга китә алмады, торса, башы төмам айнып бетмичә, исәрләнгән кебек, йокы бүлмәсә белән аш-суныкы арасында арлы-бирле йөрөндө. Соңгы тапкыр торганында ишек өстендәгә сәгатькә караган иде, әле һаман өч икән. Әйтәм жирле, өйдә бик караңгы дип уйлады. Кайда гына соң Лотфулласы?..

Нишләргә белмәгәннәнме, йокысызлыгына сәбәп итепме, баш даруы алып эчте – жан тынгысызлыгы үтмәде. Аптырагач, бер эш булсын әле дигәндәй, тамагына валчык узарлык түгел бер вакытта, олы чәйнәккә тум-тутырык су салып, газ плитәсенә кайнарға утыртты. Утыртты да онытты...»

КАЗАН УТЛАРЫ

www.kazanutlary.ru

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЬРИЯТ ҺӘМ ЧӘЧМӘ ӘСЭРЛӘР

Айгөл ӘХМӘТГАЛИЕВА. Таллыкүлдә былбыл бар. <i>Баян</i> .	3
Нур ӘХМӘДИЕВ. Тарихка шаһит еллар. <i>Шигырьләр</i> .	68
Гөлнур КОРБАНОВА. Йөрәгемдә сагыш уянганда. <i>Шигырьләр</i> .	99
Рөстәм ГАЛИМУЛЛИН. Җиһан. Көзге. <i>Хикәяләр</i> .	104

КЫСКА БӘЯННАР КОНКУРСЫ

Рифә РАХМАН. Көт син мине. <i>Баян</i> .	72
100нче бит: Разил ВӘЛИЕВ. Каләм хақы — хезмәт хақы ул.	100

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫННАН

Рахымжан ОТАРБАЕВ. Ак күбәләкләр. <i>Хикәя</i> .	119
--	-----

КИТАП КҮЗӘТҮ

Фоат ГАЛИМУЛЛИН. Каләм очында шөхәс һәм ил язмышы.	128
--	-----

СӘНГАТЬ

Әхтәм ЗАРИПОВ. Һәр халык артисты да милләтнекеме? (<i>Фәйзулла Тулаевның тууына 130 ел</i>).	132
Фәридә ИСМӘГҮЙЛОВА. Үткәннән — бүгенгегә (<i>Әлмәт Татар дәүләт драма театрына — 70 ел</i>).	142
Ул — Җирнең кояшлы ягынан... (<i>Фуат ӘБУБӘКЕРОВ белән Гүзәл СӘГҮЙТОВА аңгамәсе</i>).	148

ЮБИЛЕЙЛАР

Әнвәр ШӘРИПОВ. Гасырлар кичкән иҗат (<i>Габдерахым Утыз Имәниең тууына 260 ел</i>).	154
Мирһадис РАЗОВ. Күкрәп узган гомер (<i>Рахмай Хисмәтуллинның тууына 80 ел</i>).	160

ДИН ҺӘМ ТОРМЫШ

БАТУЛЛА. Мөһнә.	163
Хажы Абдулла ДУБИН. 2015 елда дини бәйрәмнәр һәм истәлекле көннәр.	167

ХАТИРӘ

Габдулла ӘХМӘТГАЛИЕВ. Онытылмас очрашу.	168
Илсәяр ШӘРИПОВА. Авылым каеннары.	169

ШАЯН СӘХИФӘ

Уены-чыны бергә. (<i>Сахифәне Марсель ГАЛИЕВ әзерләде</i>).	171
---	-----

АК ЖИЛКӘН

Алсу НУРГАТИНА. Сынаулар. <i>Баян</i> .	175
<i>Тормыш язган хикәяләр</i> . Камил КӘРИМОВ. Оя, аучы һәм «шайтан төгәрмәче».	181
Хикәя яза аласызмы?	183
Мәкаль өмәсе.	184
2014 елда журналда басылган әсәрләр исемлегә.	185
«Казан утлары» архивынан. <i>Сахифәне Рәзил ФӘЙЗУЛЛИН әзерләде</i> .	126
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.	190

Гамәлгә куючы —
«Татмедиа»
ачык акционерлык
жәмгыяте

БАШ МӨХӘРРИР —

**Илфак Мирза улы
ИБРАҺИМОВ**

ИДАРӘ:

**Рабит Батулла
Нурия Беломойна
Мөдәррис Вәлиев
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Дания Заһидуллина
Дамир Исхаков
Рафис Корбан
Хатыйп Миннегулов
Айрат Сибгатуллин
Энгель Фәттахов
Равил Фәйзуллин
Рамил Ханнанов
(*жаваплы сәркатип*)
Рәфикә Юныс
(*баш мөхәррир урынбасары*)**

Мөхәррирләр: Айгөл Әхмәтҗалиева, Гөлзәдә Бәйрәмова, Әлфәт Закирҗанов,
Камил Кәримов, Вакийф Нуриев, Ләйсән Солтанова.

Гамәли хезмәткәрләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева,
Наил Кадыров, Флора Сабирова.

Исәп-хисап бүлгә: Гөлнара Галиева (баш бухгалтер).

✉: Редакция һәм нәшер адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.
☎: Баш мөхәррир — 222-05-50 (өст. 1618).
Жаваплы сәркатип, компьютер үзгә — 222-09-83 (өст. 1612).
Шигърият, сөнгәт һәм хатлар бүлгә — 222-09-83 (өст. 1616).
Исәп-хисап бүлгә — 222-09-80 (өст. 1267).
☎: **Факс** — (843) 222-09-83 (өст. 1612).

✉: **E-mail:** kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гасбә белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлегә юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлгәгә хәбәр итарга кирәк.

Журнал редакциянен компьютер үзгәндә җәмәддә һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 28.11.2014, график буенча 28.11.2014.

Офсет ысулы белән басыла. Көзгәз форматы 70X108^{1/8}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-3119. Тираж 3300.

Журнал Элемәт, мағълүмәти технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча
федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2011 елның 23 мартында теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-44362.

Индекс: 73210 (физик затлар өчен), 16262 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

«ТАТМЕДИА» ААҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

Казан, Декабристлар урамы, 2

Айгөл
Әхмәтғалиева

ТАЛЛЫКУДӘ БЫЛБЫЛ БАР

БӘЯН

Ул балта белән кизәнгән саен һәр күзәнәгемдә яшәү суты әкрәләп кибә барды. Мин толым очларынын жиргә якынаюын тоям, әле генә жил кочагында иркәләнәп назланган гәүдәм авыртудан түгел, тамырларымнан аерылуның котылгысыз икәнән аңлаудан суырыла, сызлана, куырыла. Адәм балаларынын без каеннарны нәзберек диюләре хактыр, мөгаен: минем үткәнәмдә калган язлардагыча сулыгып-сулыгып елуйсым килә. Тик, ни үкенеч, күз яшыләрәм кипкән, мин тавышсыз гына үзалдыма үксим. Хәер, кычкырып-кычкырып сөрән салсам да, бу жиһанда жан авазын ишетүче, аңлаучы, гомумән, аңларга теләүче табылыр идеме икән?..

Балтасы үтмәс булдымы, әллә инде бу ир-егетнең буыны сыек идеме — бер селтәнүдә кыеп төшерәсе урынга, ул иренеп кенә кизәнә-кизәнә тәнемне жәрәхәтләвен дәвам итте. Эш рәте белә торганга охшамаган шул, менә тагын балтасын бер читкә атып, тәмәке көйрәтергә чүгәләде. Озаклап, тәмләп тарткач, дөньясында бер гәме калмагандай, жиргә сузылып ук ятты, башындагы иске көпәчен кашларына төшереп, күзләрен йомды. Янына йөзеп кенә дигәндәй килеп туктаган ялтыравык кара машинаны да искәrmәде ул — әллә йоклап ук китүе булды инде? Машина тавышсыз булса да, аннан сикереп төшкән хужасыныкы шактый көр икән — көзгедәй елкылдаган ботинкасы белән жирдә яткан егетнең кабыргасына төртеп:

— Эшәң беттеме әллә? — дип ярып эндәште. Егет дертләп торып утырды.

— Ни бит, Шамил Сабирович, теге якларны чистарттык инде. Перекурга гына ниткән ием. — Ул гаепле кешедәй кулларын угалап торды да жирдә яткан балтасына үрелде.

Тик Шамил дигәннәре өлгеррәк булып чыкты, ә дигәнче балтаны үз кулына алды да... күз иярмәс житезлек белән минем көүсәмә бер генә кизәнде. Шул мизгелдә бөтен гәүдәмне сәер бер жинеллек һәм... коточкыч авырлык биләп алды. Мин кулына балта тоткан бу кырык яшыләрдәге ир-егетнең күкрәп торган булмышында үз көвемемне танып өлгердем. Ишетмәде, жан авазымны ул да ишетмәде... Артында кангырап торган егеткә борылып, баягыча ачулы тавыш белән:

— Жəһəтрəк кыланыгыз! Кичкə эш беткəн булсын! — дип əмер бирде.

— Бетə, бетə, Шамил Сабирович! Басу яклап иске каберлектəрне чистартып бетердек, менə монысы ни бит, əллə ни борынгы түгел бугай. Бүсєр кебек, берүзе тырпаеп, читкə чыгып калган. — Егет нəрсəнəдер əйтеп бетермəгəндəй, карашын зират ягына борды.

— Анысы синең проблема түгел. Койманы тигезлəп куярга кирəк дидемме? Ташландык бер кабер аркасында фəлəн метр жирне əрəм итə алмыйм бит инде мин.

Ир таш юлдан гына йөрəргə яралган затлы ботинкасындагы балчыкны кагарга иелəп, кире уйладымы — урталай бөгелгəн жиреннəн тагын тураеп басты. Бөркет карашы жирдə жəйрəп яткан мин каенны түгел, ниндидер чиксезлекне, кинлекне күзлi иде. Ул минем инрəвемне, инəлүемне ишетми, ишетми...

Əй ир-егет! Ə бит без синең белəн бер тамырдан, кардəшлəр. Сүзлəремə колак салсан, сəерсенер иден. Чөнки син, гомумəн, сəер кеше. Каян белəсен, дисенме? Əллə дəшмисенме? Дəшмə, кирəкми. Баягы егет кебек, син дə яшел чирəмгə кырын ятып, күзлəренне урыс кəпəче белəн каплап, кояш астында бераз черем итеп ал. Үткəннəренне барла. Ашыгасын, тукталып уйланырга бер генə минут та вакытың юк, шулаймы? Тик син минем яныма килəчəксен, барыбер килəчəксен бит!...

Елкылдап торган кап-кара «Maibach» халык телендə кантур дип кенə йөртелə торган идарə йорты алдына килеп туктады. Тəрəзəлəрə дə кап-кара булганлыктан аның эчендəгə кешене күрү мөмкин түгел иде — тəрəзəдəн үрелəп караган сəркатип кыз, ничек кенə кызыксынмасын, ят машинада кем икəнен ачыкый алмады. Үзалдына иренен турсайтып, компьютерда пасьянс уйнавын дəвам итте. Ул да булмады, ишек бар кинлегенə ачылып китте, култык астына күн папка кыстырган, энə-жептəн генə чыккандай затлы костюм кигəн ир затынын иркен адымнар белəн кереп килгəнə күренде. Сəркатип кызның компьютерындагы кəртлəр яшен тизлегə белəн юкка чыгып, экранда ниндидер эшлекле таблица барлыкка килде.

— Абзый үзəндəме? — Заманча киноларда күз күрəп иялəшкəн киң жилкəлə, озын буйлы, кызлар аһ итəрлек артистларга охшаган, үз-үзен тотышында чатнап торган ныклык һəм тəвəккəллек чагылган таныш түгел ир каршыдагы ишеkkə иягə белəн генə ымлап, шулай диде.

— Зариф абыймы? Юк бит əле ул. Килер микəн...

Кыз инбашын сабыйларча сикертеп куйды да янə кызыксынучан караш белəн ят кунакка күтəрелəп карады. Ир, аның соңгы сүзлəрен ишетмəгəндəй, жинен кайтарып, кулындагы сəгатенə күз салды. Ул арада ишектəн жил-жил атлап, дөрсрəгə, тəгəрəп дигəндəй, түгəрəк гəүдə килеп керде. Халык телендə хужалык житəкчесе Зариф Харисовичны исемлəп торган кеше юк иде, үз артында кемдер «Туп», кемдер «Түгəрəк» дип кенə жиппəрə. Аның кыяфəтенə карасаң, шушы кушаматлардан да кулайрагын табып булмас кебек шул: уртача буй һəм бүселеп чыккан зур корсак. Аның атлап йөрүен күзаллау мөмкин түгел; ул чыннан да атламый бугай, йə шуып, йə тəгəрəп кенə йөри шикелле.

— Извини, брат, көттердем бугай. — Зариф кунак белəн ике куллап күрəшкəн арада сəркатип кызга «чəй əзерлə» дип кырку гына əмер бирде дə үз бұлмəсенə керə-керешли сүзен дəвам итте. — Үтəрəлəр бу семинар белəн... Сукмаклары безнең тирəдəн үтмəсə сон... Чыкмаган жан гына калды бугай. Бүгөн көн бue юл читендəгə агачларны буяттым. Теге атнада гына бер кат йөрəп чыккан

идек, янгыр явып харап итте. Ярар, безнеке калып торсын. Значитсы, чын-чынлап эшкә тотынабыз дисен инде, Шамил энекәш. Син, ни, «фәләнович» дип тормакак, үпкәләмә инде, брат, авыл кешесен үзең беләсен.

Зариф кин өстәл артындагы кәнәфиенә кереп чумды, кунак тәрәзә буендагы диванга аркасын терәп утырды да күзләре белән кабинетны айкак алды.

— Сөйләшәнгәнчә, документлар әзер. — Шамил папкасын ачып, файлга пөхтәләп салынган кәгазьләргә Зарифка сузды. — Шунысын да кара, абзый, мине сатып алынганы гына түгел, схемада күрсәтелгән жирләреннән барысы да кызыксындыра.

— Ала-ай... — Кәгазьләргә күз төшәргәч, Зарифның гәүдәсә кебек үк түгәрәк йөзә сүрәнләнеп китте, ул сул кулы белән пеләше ялттырап күрәнгән башын сыйпап алды. — Монда бит, брат, авыл халкының көтүлек жирләре дә, печәнлекләре дә кереп чумган.

Шамил, миңа барыбер, дигәндәй башын кынгыр салып, мыскыллы елмаеп кына куйды.

— Абзый, башынны авырттырма, мәсьәлә хәл ителгән. — Ул бармагы белән генә өскә ымлап күрсәтте. — Каршылар юк. Халыкка пай жирләре өчен түләнәр. Ә инде сьерларын, телиләр икән абзар артында, теләсәләр бакчада көтсеннәр, анысы мине не волнует!

Зариф инсәсен жыерды да кәнәфиеннән күтәрелде.

— Әйтүе рәхәт... Тагын мине таларга тотынырлар инде, болай да халык дошманы урынына күрәләр иде. Хәзер бит кеше, тырт итәлмәсә дә, гәзиткә шалтыратып, журналист чакырырга гына тора, аларына үзләрен күрсәтергә жай гына чыксын.

— Син нәрсә, абзый, әллә ниндидер журналюгалар алдында калтырап төшәм димәкче буласыңмы әллә? — Шамил уң кулын диван аркасына салып, кырын ятты. — Килгән кунакларны жайлап каршы алу, майлап озату синен вазифана кермимени?

Зарифның йөзә тагын сүрәнләнеп китте. Ул ике кулын чалбар кесәсенә тыгып, ишекле-түрле йөрәнен килде дә ишекне ачып:

— Нәзилә, чәң буламы? — дип кырт гына эндәште.

Ишеккә колагын терәп диярлек торган кызыккай, шуны гына көткәндәй, бер гонәһсыз кыяфәттә елмаеп:

— Алып керимме дип сорамакчы идем, Зариф абый, — диле дә безаздан кечкенә подножка куелган тәм-томнар, ике чынаяк чәй күтәрәп, Шамил алдындагы өстәлгә куйды. — Чәйнекне дә кертеп куйыйммы, Зариф абый?

— Алып кер дә ишекне әйбәтләп яп! Теге яктан!

— Менә бит, алдында Зариф абый дип биеп кенә торалар! — Шамил мәзәк кенә итеп баш бармагын шартлатты.

— Бөтенебез бер-беребез алдында «Эпипә»гә бии инде, брат, заманы шундый. Әйдә, булганыннан житеш.

— Счёт номерлары үзгәрмәгәндәр бит? — Шамил кайнар чәйне ашыкмый гына болгаткан жиреннән сораулы караш белән күтәрелеп карады.

— Юк та... — Зариф нигәдер тотлыгып куйды.

— Нәрсә син, беренче тапкыр кияү куенына кергән кыздай оялып калдың? — Шамил шаярткан булып эндәшсә дә, күзләре шактый усал ялттырый иде.

— Бу бит, бу бит, брат... авылны тулаем сату дигән сүз.

— Дорес. Гади генә итеп әйткәндә, мин авылны сатып алам.

— Да-а...

Сүз сүзгә ялганмады. Зарифның икеләнүе, йомшап калуы чыгырыннан чыгардымы, Шамил кинәт кенә кызып китте.

— Керделе-чыктылы сөйләшүчеләрне женем сөйми, абзый. Кайбер нәрсәләрне, оныткан булсаң, исенә төшерәм: 1995 елны, үзәң элек житәкләгән колхоздагы ничә йөк машинасын тиеннәргә генә сатып алдың да, бик әйбәт кенә сумнарга әйләндереп, Хәмитовлар оешмасына озаттың? — Шамил диванда яткан папкасыннан ниндидер битне эзләп тапты да, тиз-тиз генә күз йөгертәп алгач, судтагы хөкемдар тоны белән сүзен дәвам итте. — Синен кул аша үткән «КамАЗ» машиналары, комбайннар, тракторлар — боларын мин сүз унаеннан гына... Чаллыдагы өчәр бүлмәле ике фатирын, Казан янындагы жир кишәрлеге, балаларына алып биргән «Тойота»ларның ничә миллионлык икәнән сина санап күрсәтергә кирәкмидер бит? Үзән хужалык житәкчесе, хатының, кәгазьдә генә булса да, — авыл башлыгы. Кыскасы, монда да син үзәң баш, үзәң түш, шулаймы, абзый? Әле мин сина авыл башындагы кулъяулык хәтле жир өчен генә дә күпме күчәрдем, ә? Әллә син ул акчаларны мондагы Гайникамал карчык пенсиясенә өстәп куйдым димәкче буласыңмы?

Ни гажәп, Зарифны бу сүзләр аптыратмады. Үзе хакында шулкадәр төгәл мәгълүмат тупланганын алдан ук белеп торугы булдымы, әллә инде эчендә кайнаган утны йөзәнә чыгармадымы — ул тәмләп кенә чәй чөмерүен дәвам итте. Аннан соң гына, гаять тыныч тавыш белән:

— Брат, бала-чага сүзә сөйләмә, пажалысты. Бер кул белән бирәләр, икенчесе белән ала торалар. Эшләгәнне барыбер күрә белүче юк. — Зариф та, бая Шамил күрсәткән кебек, бармагы белән өскә ымлап күрсәттә.

— Син монда ничә, уң ел хакимлек итәм дисеңме? — Шамил күзен кысыбрак, туп-туры Зарифның йөзәнә текәлде. — Уң ел эчендә бармакка бармак сукмый кабинет күсесе булып утыруыңны эш дисең инде... Хет авыл эчендәге юлларны тигезләтсән дә... Тәгәрмәч төшәп кала дип торам, йөрмәле түгел бит.

— Соң, брат, кайсына акча житкереп бетермәк кирәк, ә?

— Стоп, стоп! Акларыңга кирәкми! — Шамилнен йөзә тагын баягыча усалланып китте. — Син миңа менә шуны әйт әле: моннан... егерме биш ел чамасы элек авыл башында тезеләп киткән ат, сыер, сарык фермалары бар иде. Аскы урам артында мәңгә жимерелмәслек итеп салынган амбар бар иде. Мин әле генә расчәт ясаган кишәрлектә комбайн-тракторлар тезеләп торган парк иде. Аларның акчасы да синен кесәгә кереп яттымы?

— Ә юк, брат, мин монда килгәндә хужалык йоны йолкынган тавык хәлендә иде, бүтәкәләренә хәтле актарылып ташланган иде. — Зариф ямьсез итеп хихылдап куйды. — Әле дә жан асрап яшәгәнгә шаккат син, мондагы халык белән.

— Халыкка нәрсә булган?

— Аларга ни, үгез үлсә — ит, арба ватылса — утын. Эчәләр, брат. Хатыннар эчә. Урамы-урамы белән, панимаеш, бордель оештырып яталар. Өйләнгәнә, өйләнмәгәнә, яше-карты шулар янына йөри. Авыртмас башка тимер тарак булды инде алары да. Кичә генә берсенен хатыны зар елап минем янга килгән. Моннын ире, тәмәке тартам дигән булып, төн уртасында чыга да югала, чыга да югала икән. Шуның хатыны: «Наиләне авылдан кумасаң, йөзәнә кислота сибәм», — дип каршында как штык басып тора, малай.

— Наилә дисеңме? — Шамил, үз колакларына үзә ышанмыйча, сискәнәп китте, шул халәтен Зарифка сиздермәс өчен, чынаягына иеләп, чәй йоткан булды.

— Бар инде монда... Менә, малай, акча түлим, бир дисәң, урам уртасында сузылып ятарга мужыт... Кая куасың инде аны, йә? Чирле анасы ничә ай үләнмичә интегеп ята, яхшымы, яманмы, монысы карый бит әле, ашата, жыештыра дигәндәй... — Зариф, кулын селтәп, кесәсеннән тәмәке кабы чыгарды, тәрәзә янына кузгалып, тәмәкесенә ут элдерде. — Ничава гына

нәмәрсә үзе, адәм рәтле итеп киендерсән, йә бөтенләй чишендерсән... — Тамак төбеннән оятсыз ыржаю авазы чыкты.

Шамил әле генә ишеткәннәрдән телсез калган иде. Күз алдына, яшүсмер чагының иң татлы һәм иң якты истәлегә булып, озын толымлы, шөпшә билле кызыккай килеп басты. Ике арада егерме биш ел гомер жәйрәп ятса да, күнелнен яртысын әле дә булса авылга бәйләп тоткан күзгә күрәнмәс жепләрнен берсе иде бит ул кыз... Зарифның Наилә дигәнә бөтенләй башка берәүдер, Шамил хәтерендәгесе андый түбәнлектә төшмәс, юк, ышана торган хәл түгел бу!..

Зариф бүлмәсендә артык тоткарланырга теләмичә, Шамил ялт итеп сикереп торды.

— Абзый, әкиятләр тыңларга вакыт юк. Тиешле кәгазьләргә тизрәк әзерләп бетерү җаен кара.

Шулай диде дә папкасын алып, эре-эре атлап чыгып та китте.

Урам буйлап иркенләп, жәяү атларга теләсә дә, үзәкләргә өзәр дәрәжәдә таныш һәм шул ук вакытта бөтенләй чит-ят тоелган сукмаклардан үткәннәрен эзләп таба алмасын белә иде, машинасына кереп утырды да кара тәрәзәләргә күтәрәп, кузгалып китте. Кемнәдер бик жентекләп күзәткәндәй, як-ягына карый-карий, ташбака тизлегә белән генә барган шәйгә ирен чите белән үзалдына ачы көлемсерәп тә куйды: танып сәлам бирер кешеләр дә, «әйбәт кенә, апаем» дип аның сәламен алырдайлар да күрәнми иде. Ул Зариф янына сугылганчы ук, күкрәгендә актарылган дулкын шавын тыя алмыйча, аскы урамнардан, Таллыкүл буйларынан урап килгән һәм аптыраудан шаккаткан иде. Авыл урамыннан үлән чире кырып үткән диярсен: хәллә генә күрәнгән йортлар янәшәсендә капка буен бил тинентен кычыткан баскан, тормыш җае сүнгән байтак ташландык өйләр күзгә ташлана. Чокырланып беткән юллардан бүгенгедәй коры көнне дә рәтләп йөрерлек түгел. Янгыр яуса, жинел машина белән авылга бөтенләй керешле-чыгышлы булмыйдыр, мөгаен. Ә Таллыкүл?.. Ул юк, бөтенләй булмаган кебек юкка чыккан; иелә-бөгелә елаган таллар гына кемнәндер ярдәм сорап сыкрана кебек. Шул тирәгә өелгән чүплек тавы гына бирегә адәм балаларының сукмагы өзәлмәгәнән сөйли иде. Шамил үзе күргәннәргә ышанмыйча, машинасыннан төшөп, таллар янына якынарак килде. Борунына бәрелгән эшәке истән күнелә болганса да кире борылырга ашыкмады. Кайчандыр ай нурында шадраланып торган тымызык күл өсте урынында төзелеш калдыклары, иске машина кабинасы, капчык-капчык әллә тавык, әллә үрдәк йоннары, бәдрәф кәгазьләре, күгәрәп бер-берсенә ыбышкан киём-салым, хәтта сарык үләксәләренә хәтле аунап ята иде. Күнелендә бүгенгәчә татлы сагыш, илаһи бер истәлек булып сакланган урынның болай мөхсәрәләнүе Шамилне тетрәндереп жибәрде. Ачуданмы, хыялларының челпәрәмә килүеннәнме, ир тешләрен шыгырдатып куйды, яңак сөякләре биешеп алды. Күл урыныннан әллә ни ерак түгел элек жәйге ат утары бар иде — хәзер ул тирәдә кеше биеклегә тигәнәк, шайтан таяклары, кычыткан гына шәйләнә. Таштан салынган фермалар урынында да тирес өстендә жәйрәп үскән алабута түтәлләреннән башка берни калмаган. Әкияттәге жен-пәриләр каядыр күчереп куйган диярсен — бер генә такта йә таш кисәгә дә күрәнми. Болар хакында алдан хәбәрлар булмаса, Шамил үзен башка авылга, алай гына да түгел, башка планетага эләктем яки төш күрәм дип юатыр иде...

Зариф авызыннан Наилә турында янгыраган котсыз сүзләр Шамилнен күнел тынычлыгын алды. Ялгыш аңлагандыр, бәлки сүз бөтенләй башка Наилә хакында баргандыр... Шулай икәнлегенә инанырга теләү булдымы — ир машинасына утырды да урам очына таба борылды...

Ишекне ачуга, ирнең йөзенә ниндидер авырсу, тынчу һава килеп бөрелде. Башын бәрмәс өчен тупсадан иелебрәк атлаган шәйгә үк ул өй эчендәге хәерчелекне күрәп телсез калырга өлгерде бугай — «Керергә ярыйдыр бит?» дигән соравы шактый кәттереп янгырады. Бүлмәнең яртысын биләп торган, акшары кубып беткән мичтән табагач белән ипи табасы алып маташкан хатын әйләнеп карамады.

— Чукунып йөрмә әле, үзенә кирәктә тәтәй телләнеп, — диде дә, кайнар табаны бияләйле кулы белән тотып, өстәл өстендә яткан мөндөргә каплады. Сулышны буа торган һаваны арыш ипи исе күмеп китте. — Күзгә кырып салырлык та юк.

Шамил әллә аптыраудан, әллә шаккатудан берара телен тибрәтә алмый торды. Ул хәтта күнеленен ерак бер төпкелендә татлы әрнү булып ничәмә-ничә еллар дәвамында сакланган тавышны таныгач та сискәнергә кыймады бугай. Өй эченен коточкыч ярлылыгы, котсызлыгы өнен алган иде. Бер-берсенә таба янтайган тәбәнәк тәрәзәләрдәге төсә унган, сизрәгән пәрделәр, башына тиярдәй булып куркуныч сыгылып торган түшәм такталары, иләнә палас ролән үтәгән ниндидер алама чүпрәкләр — болар барысы да Шамил күрәп өйрәнгән дөньяның капма-каршысы иде. Почмактагы тимер башлы иске караватта калын юрганны муенына хәтле тартып яткан сап-сары йөзле берәүнен борын астыннан үзалдына әллә ынгырашканы, әллә нидер мыгырдаганы ишетелә. Кайдадыр бәрәңгә йә суган ише әйбер череп ята микән — өйдәге тынчу һава гына житмәгән, яу булып вак чебен бөтерелә.

— Әннәче... Мин бит Рамай керде дип торам... — Мич алдындагы хатын, табасын идәнгә куйган жиреннән борылып карады да ишек төбөндәге затлы кыяфәтле ир-атны күрәп, читенсенеп китте. Ниһикәнә дә абайламастан, кашына ук төшереп бәйләгән яулыгын йолкып алды, юа-юа төсә унган иске халатының артык кыскалыгыннан читенсенгәндәй, итәкләрен тарткалагандай итте.

Бу — Наилә иде. Гәүдәсенен элекке чандырлыгы югалып, тулы йомры төсмер алса да, баш түбәсенә төйнәп куйган чәчләре карга канатыдай каралыгын жуеп, урыны-урыны белән ак буйлар күренсә дә, кайчандыр туп-туры булып сызылып торган кашлары йолкынып-юкарып калса да, ирен читендә вак-вак буразналар шөйләнсә дә, бу — Наилә иде. Күз кабаклары шешенкеләнеп, күгелжемләнеп торса да, карашында самимилек һәм жылылыкның эзе сакланмаса да, күзләренен коңгырт-каралыгы да, сул як борын канатындагы кечкенә коңгырт мин дә, мангаеның кыл уртасында беленер-беләнмәс кенә күрәнгән жәрәхәт эзе дә, дулкынланганда кул бармакларын биетеп торуы да Наиләнеке иде. Тик Шамил мөна ышанмады, дөрсергә, ышанырга теләмәдеме, курыктымы — «гафу итегез» дип борылып чыгып китү ягын карады. Салыныбрак торган агач ишек еламсырап ачылды. Бөркү өйалдыннан гомер бакый буяу әсәрә күрмәгән, каралып беткән баскычка аяк басуга, ир күкрәк тутырып һава суларга теләде, тик нидер бугазын кыса, тын алырга ирек бирми иде. Ул авыр алымнар белән жиргә төште. Атлаган унайга ишегалдына карады: түбәсә чалшайган ярымжимерек келәт артында буяулары кубып, тимерләре кәкрәеп беткән, хан заманындагы иске таганны күргәч, дерт итеп китте. Юк, ул ялгыш кермәгән иде...

— Шамил! — Яулыгын кулына тотып чыгып баскан хатын бик әкрән, әмма бәгырьне телгәләрлек тавыш белән шулай диде дә жавап өмет итмәстән, хәле беткән кешедәй, лап итеп пычрак баскычка утырды.

Ир эндәшмәде. Ана тизрәк бу ихатадан, алай гына да түгел, урамнан, авылдан чыгып югалырга кирәк иде. Шуны аңласа да, аяклары хужасына буйсынмады — ул кире борылып баскыч буена килеп басты.

— Мин... Мин идем, Наилә...

— Чыгып качарлык булгач... нигә керден? — Хатын башын күтәрдә дә, сорау биргәнән бөтенләй оныткандай, әрсез карашы белән ирне башыннан аягына кадәр күзәтеп чыкты.

Шамил өстендәге кыйммәтле костюмыннан, кершәндәй ак күдмәгеннән, елтыр ботинкаларыннан кыенсынгандай, үсмерләргә оялчан елмаеп куйды.

— Хәл белергә. Күрешергә. — Бу очрашуны бөтенләй башкача күзаллаган Шамил, хыяллары урланган сабылдай, битараф кына шулай диде.

Наиләнен йөзәндә ниндидер мыскыллы елмаяу пәйда булды. Ул, әле дә булса баскычтан тормаган килеш, күзләрен кыса төшеп:

— Ә нигә күрешмисен? Жирәнәсенме? — диде ирне үчекләгәндәй.

— Син нәрсә инде, Наилә... Ни хәлләр сон? Тормышлар ничек?

Хатын тиз генә эндәшмәде. Бу күрешүнен өнме, төшме икәнән аңларга теләгәндәй, кисәк кенә күзләрен челт-мелт йомгалап алды, аннан, башын күтәреп, без кебек карашы белән Шамилгә укталды.

— Жан бар — эчәм. Менә шулай яшәп ятыш... Яшәү дип әйтергә яраса.

— Үзен сайлаган тормыштыр бит? — Шамил уйлаганын кычкырып әйткәнгә үкенмәде, туп-туры хатынның йөзәнә текәлеп карады.

Наилә тагын тел тибрәтергә ашыкмады. Әкрән генә урыныннан кузгалды, тулы беләкләрен баскыч култыкчасына куеп сөялеп басты да, еракка, ниндидер билгесез ноктага күз ташлап, байтак шулай сүзсез торды. Аннан келәт артындагы жимерек таганга бармагы белән төртеп күрсәтте.

— Син оныткансыңдыр да инде... Берчак әнә теге таганнан чәчрәп барып төшкөнәмне диюем...

— Мин ныгытып атындырмасам, егыласы түгел иден дә сон... — Шамил, хатынның мангай уртасында шул вакыйганың мәңгелек истәлеге булып калган жөйгә карап, авыр сулады.

— Вәт шул. Бәләкәйдән жебегән булганмындыр инде. Таганнан гына түгел, тормыш арбасыннан да төшеп калдым инде мин, Шамил.

Беравык, сүз берләшкәндәй, икесе дә тын тордылар. Авыр тынлыкны Шамилнең тамак кырып куюуы бүлде.

— Наилә, мин янадан килермен әле, иркенләбрәк... Хәлимә апа белән дә күрешеп чыгармын. Хәзер китәргә кирәк, ашыгам. — Ир кесәсеннән тәмәке кабы чыгарды, тик кабызырга ашыкмады. Аны бер учыннан икенчесенә күчәргәләгәч, кире тыгып куйды.

Наилә ялангач аякларына иске кәлүш элөп, көтөлмәгән кунакны озатырга кузгалды. Капка төбәндәге гаять затлы машинаны күрөп, хатын гажәпләнүдән башын чайкады, якынрак килөп, көзгедәге кебек чагылган шәүләсенә текәлеп торды, аннан, унайсызланып, бер үзәнә, бер Шамилгә күз ташлады. Хыялларында ничәмә-ничә еллар шушы күрешүне көтеп, күзаллап, татлы уйларга чумып яшәгән бу ике зат бүген капма-каршы яссылыкта басып тора иде. Шуны аңлауданмы, башка сәбәп булдымы — икесе дә тизрәк капка төбөннән — яшылек елларының телсез шаһите яныннан качарга, бер-берсенен күзеннән югалтырга теләделәр.

Машина артыннан калган өрфия төтен таралып беткәннән соң да Наилә бер урында байтак басып торды. Әле булган очрашуның төш кенә түгеллеген шушы минутта гына аңлап алдымы — хатынның күзләре кинәт киерелеп ачылды, ул, кош кебек талшынып, юл уртасына ук чыгып басты. Аннан, нәүмизләнеп, әкрән генә кирәгә атлады. Өйгә кергәч тә үз халәтеннән тиз генә арынмады, почмакта ыңгырашкан аваз ишетелгәч кенә айнып киткәндәй булды.

— Наилә, Наилә дим...

Әнисенен су сораыдыр инде, бертуктамый авызы кибеп интегә. Наилә өстәлдә торган банкадан кырые кителгән чынаякка кайнаган су агызды, карават янына килеп, авыру өстендәге юрганны ачкач, бер кулы белән Хәлимәнән башын күтәрде.

— Кем ие ул? — диде ана кеше, ике-өч йотып, башын читкә алгач.

Наилә эндәшмәде. Бераздан гына әнисенен аяк очына килеп утырды да аның сары сарган йөзенә текәлеп карап торды.

— Мәйсәрәттәйнен оныгын хәтерлисезме? Казаннан кайтарып куялар иде дә, жәй буге авылда ята торганые. — Хатын ниндидер татлы төшен күз алдына китергәндәй, хыялый сөенү белән үзалдына елмаеп куйды.

— Ә-ә. — Авыру карчык күзләрен йомган килеш кенә көчкә аңлаешлы итеп эндәште. — Синәң белән... чөгәндәргә йөргәнәме?

— Шул. Шул.

— Аягыма утырмадыңмы? Көзән жыра. — Карчык гәүдәсен селкеткәндәй итте.

Наилә, кузгалып, әнисе өстендәге юрганны ачып ташлады. Килеп бәрелгән әшәке истән борынын жыерып, сөяккә калган, ялтырап торган аякларны үзенчә сыпыргалагандай итте.

— Кемгә... кайткан? — Хәлимәнән Шамил турындагы сүзне дәвам итүе иде.

Наилә жилкәсен генә жыерды. Кара инде, аның ни өчен, кемгә, күпмегә кайтканы турында да сорашмады лабаса. Ярар, икенче юлы иркенләп сөйләшерләр әле, килермен, янадан килермен, диде бит Шамил. Хәер, ул теге юлы да, моннан егерме биш ел элек тә шулай дип киткән иде. Сабыйлыгы да чыгып бетмәгән — кая бетсен, аларның мәктәпне тәмамламаган чаклары иде бит — Наилә ышанды, ышану гына түгел, ымсынды, өметләнде шул сүзләргә. Һәм... көттә... Бүген булмаса иртәгә, каратут йөзәндә нур балкытып, Шамил кайтып төшәр дә аны үзе белән алып китәр, алар өчен уртақ таң атар, бәхет қояшы елмаер дип көттә. Шушы өмет белән яшәп, унсигезе, егермесе... утызы тулганын да сизми калдымы? Әллә сизмәмешкә салышып, үз-үзен алдадымы? Стенага эленгән көзгегә текәлеп торганда, чигә бугеңда ялтыраган бер бөртек ак чәчен күргән көңне ул көзгегә генә түгел, өметен һәм хыялын челпәрәмә китереп ташлады. Шул мизгелдә көзгә урынында какшайган кадак, сазаганланып килгән кыз күнеләндә коточкыч бушлык һәм битарафлык пәйда булды. Бу — куркыныч, шомлы, өметсезлек тулы бушлык иде...

Наилә үзенә урын таба алмый тинтерәде. Жанында кисәк кенә буран купты, өөрмә тузгыды. Мона кадәр бар борчу-мәшәкатләрне шешә белән хәл итәргә күнеккән хатын йөрәк януын басардай чара таппады. Кемнедер зарыгып көткән кебек, әледән-әле тәрәзәгә күз ташлады. Ел буге су күрми тилмергән пыялаларның пычраклыгын әле генә искәргәндәй, сискәнәп китте. Гажәпкә калган қыяфәттә ишек кашагасына, сонгы тапкыр кайчан агартылганы онытылган килбәтсез мичкә, әнисе өстендәге алама юрганга карап алды. Күз күрәп гадәтләнгән дөңьясы аңа бу минутта бөтен шыксызлыгы белән ачылды. Ямьсез иде, карангы, нурсыз, мәгънәсез иде бу дөңья. Бөтенләй көтмәгәндә-уйламаганда Шамилнен пәйда булуы әлегә карангылыкны тагын да көчәйтеп жибәргәндәй тоелды. Монарчы бар тормышы жан асраудан, көңне төнгә, төңне көнгә ялгап қына яшәүдән гыйбарәт булган хатын, ниндидер башка дөңьяга килеп эләккәндәй, гажәпләнгән қыяфәт белән тагын тирә-ягына күз ташлады. Бәгырен нидер теләп-чәметәп узды. Атылып дигәндәй ишегалдына чыкты, баскыч бугеңда яткан чиләкләрне эләктереп, урамдагы колонкага йөгерде. Каядыр сонга калудан қурыккандай, ашыга-кабалана су агызды, аннан, тулы

чиләкләрен чайпалдыра-чайпалдыра, өенә таба атлады. Жылытырга дигән суну чуен казанга өстәде, казан астында инде сүрелеп килгән күмер өстенә идәндә яткан кайрыларны ыргытты, вак утын алып керергә дип, янә ишегалдына чыгып чапты. Су кайнарланган арада тәрәзәдәге алама пәрләрне сыдырып төшерде, алардан күтәрелгән тузан каш-керфекләренә сыланды.

— Өйне сөртештермәкче идем. — Ишек катынарак күчерергә теләп, Наилә әнисе яткан караватны ипләп кенә үзенә таба тартты. — Уф, таралып төшмәсә...

— Минне күмгәч юар иден әле... Хет идәнненне юешлә башта, шудыртырга жинелрәк булып. — Хәлимә күзләрен ачмый гына өзек-өзек шулай диде, үзе хәлсез бармаклары белән карават читенә ябышты. — Интекмәсән дә яраган.

Наилә эндәшмәде. Тырыша-тырмаша караватны күчергәч, чиләккә таманлап су әзерләде, мич арасыннан кер порошогы алып салды, иске простыняны ерткалап, чүпрәкләр ясады да эшкә кереште.

Тәрәзә пыялаларын юып, бүрәнәләрдәге тузанны сөртештергәндәй иткәч, өй эченә өзмә-күпмә кот кунгандай булды. Арурак чөлтәр-пәрдә ише әйбер элгәндә, күрер күзгә тагын да күркәмләнеп китәр иде дә... Каян аласың ди аларны. Наилә, берни тапмаячагын белсә дә, почмакта торган иске сандык янына килеп чүгәләде. Калайлары тутыгып, төссезләнеп калган капкакны күтәргәч, нафталин исе килеп торган чүпрәк-чапракны кыймылдатып карады. Юньлерәк дигәннәре күптән аякланып бетте шул. Әнисенен чигүле сөлгеләре дә, Наиләгә бирналеккә дип жыйган чөлтәрләре, мендәр-юрган тышлары да аракыга алмаштырылып бетте. Алар гынамы... Иске булса да, келтерәп эшли торган тегү машинасы бар иде, ул да китте. Этисеннән истәлек булып калган күкеле зур сәгать тә... «Бар чагында бүредәй, юк чагында шүредәй», ди иде әнисе — ана пенсия китергән көнне Наилә янына эте-бете жыелып, ду китереп бәйрәм итәләр дә, аннан баш төзәтә-төзәтә, киләсе айны көтеп, көннәр, атналар үтеп китә.

Мин өкрән генә үлөп барам. Шулай да жаным-рухым белән бирешмәскә тырышам әле. Нәрсә көткәнәмне, кемне көткәнәмне бик яхшы беләм — мин соңгы тапкыр булса да беркөн күргән карендәшем белән очрашып калырга тиеш! Ул минем жан авазымны ишетергә тиеш! Адәм баласынын йөрәге урынында мүкләнгән таш ятмый лабаса, иртәме-соңмы, ул мине танырга, сискәнергә, уйланырга тиеш!

Кибеп-корып барган кәүсәм буйлап котылгысыз рәвештә үлем якынлаша. Котылгысыз дим, әйе, хак уйлыйм, чөнки мине тамырларымнан аердылар, инде күпме генә талпынсам да, элеккечә зифа каен булып, кошлар сайравына күмелеп яки әрвахлар рухына дога кылып, зекер әйтеп утыра алмаячакмын. Ин аянычлысы — үземнән үк кардәшләрем миңа балта белән кизәнде. Тунудан калтырап утырган мәлләрендә учак утына ыргытсалар, бу кадәр үк үкенечле тоелмас иде. Бер карыш жир өчен бит, бер карыш жир өчен... Хәер, адәм балаларынын акча һәм мал артыннан абына-сөртенә йөгәргән мәлләрендә минем кебек карт каенны кызганып тормаулары ниндидер гайре табигый хәл түгел. Каенны гынамы, бер-берсен таптап үтәләр, сыталар, изәләр, үтерәләр. Шунысы аяныч: мине юк итәргә әмер биргән яшь ир үзе үк минем тамырларыма бәйләнгән.

Чү, тирә-якта инде әллә ничәнче көн гүләгән машина тавышларын күмеп, анын тавышы ишетелә түгелме? Шул, үзе бит, ул үзе! Менә ул беркөнгә ялтыр машинасынын ишеген ачып, кулындагы кәгазьләренә кабинага ыргытты да, ике кулы белән биләнә таянып, минем тарафка борылды. Карашы исә тагын

киңлектәрне инди иде. Якынрак кил, ир-егет, балачактагы кебек, яланаяк калып, тузанлы сукмактан бер генә йөгереп үт әле...

Ул мине ишетте. Салмак кына атлап, яныма ук килде, элекке зират коймасы урынында аркылы яткан яралы кәүсәмә килеп утырды, көрәк йөзедәй киң учы белән юка тузымны сыйпап алгач, тын калды. Беркөнгә гаярьлеге, усаллыгы юкка чыккан кебек, йөзен ниндидер уйчанлык биләп алган. Бу халәттә озақ утырмады, кисәк кенә кыймылдап, зират эченә кереп китте. Мин аның иелә-иелә кабер ташындагы язударны укыганын, кайберләре алдында, нәрсәләр исенә төшерергә теләгәндәй, шактый озақлап басып торганын күрдем. Байтак кына шулай әрле-бирле йөренгәннән соң ул тагын минем кәүсәмә килеп утырды. Бер-беребезнен жан авазын ишетер өчен кайсыбыз ни генә кыла ала?!

Хәтерлисәнме, энә теге, юк, син башынны борган якта түгел, уңгарак кара, уңгарак... Әйе, шул наратлыкта Мәйсәрә әбиен белән печән чапканынны онытмадыңмы? «Пасадкыга барабыз» дип икәүләп чыгып китәр идегез, әбиеннен инбашында берсе зуррак, икенчесе кечкенәрәк ике чалгы булыр иде. Синен кулында — бер литрлы банкага ясалган сөтсез чәй, телем-телем киселгән миң иппе, дүрт йомырка, шырпы кабындагы тоз, сапсыз чынаяк салынган чүпрәк сумка. Рәт-рәт тезелеп киткән яшь нартлар арасында чалгы белән селтәнү сөзгә түгел, имәндәй нык ир-егетләргә дә кыен булгандыр әле. Шулай да сер бирмәдегез бит, әй, бөрәннәргә кышлык печәнне чүмәлә итеп әзерләп куя идегез! Черки, кигәвен, маржа көянтәсе — әбиен энә карагын шулай ди торган иде, хәтерлисәнме? — бимазаласа да, син дә үзенчә селтәнеп, керт-керт чапкан булдың, ир-егет икәнәнне раслыйсын килде. Әтиен тегенди-мондый эшләрдә кайтып булышуны белмәде шул, почта аша акча жибәргәләп торгач, жигә дип уйлавы булдымы? Син исә бишлектән төшүгә үк үзгәрәк булдың... Жирне яраттын шул син. Яланаяк чабуына да, әбиеннән бер тотам калмыйча, әле печәнгә, әле жиләккә, әле бөрлегәнгә, чөгөндер эшкәртәргә йөрүенә дә шул сәбәп булгандыр, мөгаен. Каян беләсез, дисәнме? Каеннарның үз сере... Минем тамырларым бик еракка, сезнең нәселнен чишмә башына тоташа бит... Шуны гына искәртәсем килгән иде: хәзер инде чалгы күтәрәп печән әзерләп йөрүче юк авылда. Капка төбенә китереп сатканны — әзерне көтеп утыралар. Менә хәзер шаулап үлән өлгөргән, мәмрәп жиләк пешкән чак — болын-кырда берәр кеше заты күзенә чалынамы? Кул көчәннән генә түгел, табигатьтән, жир-анадан ераклашты кеше; элекке тупас, кытыршы куллар нәфисләнде, аның каравы, күнелләре тупасланды...

Ә теге яктагы, күперне чыккач уң яктагы буа исендә микән? Син, Рифат, Наилә өчәүләп су коенырга төшә идегез, хәтерлисәнме? Судан беренче чыкканыгыз бүтәннәннен киemenнән шатырлатып «каз боты» ясап куяр иде дә, кырык әйткәләшәп, кырык дуслашып, мәш килер идегез. Буа юк шул инде, басу-кырларны коендырган, тирәсендә сез чабышып уйнаган су сиптерү жайланмалары да күптән юкка чыкты. Күрәсендер, инеш суы да кибеп бара — беркемнен дә исе китми, берәү дә чан сукмый, уянырга, башкаларны да уятырга уйламый. Исләре китсә, су буйларын өем-өем чүп базына әверелдермәс иде, бакча артында тигәнәккә батып утырган яр буйларын чистартыр, үзе яшәгән дөньяны матурлау өчен тырышыр, кемдер килеп авызына каптырганны көтеп утырмас иде...

Авылны, аның урамнарын, кешеләрен оныткансыңдыр шул. Бик күбесен танымыйсыңдыр. Хәер, каяннар танымак кирәк? Син тузан туздырып көтү каршыларга чапканда, капка төбөндә жыйналып, иппе генә чөкөрдәшәп утырырга яраткан әбекәйләр күптән бакыйлыкка күчеп бетте бит инде. Көтү каршылыым, кич утырам дип жыелучылар юк шул хәзер авылда, һәркем үз кабыгына кереп бикләнгән. Мал асраучылар да айлап түгел, көнләп кими бара, хәерле булсын. Авылның яме дә тимер капкалар артына кереп качты бугай.

Ямь генә түгел, кешеләрнен йөзеннән дә, күнеленнән дә жылылык качып бара — анысы тагын да куркынычрак. Хөсетлек, бер-береннән уздырып байлык жыю басты халыкны. Кулыннан эш килгәнә сукранып ятмый анысы, дәүләтне дә сүгеп утырмый — жир жимертеп яшәп ята.

Карашынны урта урамга юналт ала. Яшел түбәле мәчетне әйтәм — син баләкәй чакта да, жәйләрен кайтып йөргәндә дә юк иде бит ул. Күрше-күлән ураза айларында авыз ачарга, жомга көннәрендә намаз укырга дип Мәйсәрә әбиен янына жыела иде. Син, бала-чагалыгын беләндер инде, алар тирәсеннән тизрәк чыгып ычкынырга гына тора иден. Чөнки беләсен: карчыклар башта чиратлашып, борын астыннан гына көйләп, читләре саргаеп, теткәләнеп беткән иске китаптарны син анламаган телдә әй укыйлар, әй укыйлар, аннан бер-берсен бүлә-бүлә үзләренен яшь вакытларын, кар суларында бата-бата симәнә ташуларын искә төшерергә тотыналар. Ничә жыелышсалар, һаман шул бер сүз, бер үк симәнә. Сүзеннән үзәкләренә үткән фажигалә еллар турында икәнлеген син кайлардан белмәк кирәк? Борунынны жыера иден дә урамга торып чаба иден. Кулында — түгәрәк ипидән кисеп алынган зур телем, өстенә писүк сибәргә дә онытмыйсын... Әйе, мәчет юк иде, тик кешеләрнен күнелендә иман орлыгы бар иде, нинди генә дәһшәтлә, ачлы-туклы, углы елларда да юкка чыкмаган оеткы бар иде. Хәзер менә кыйгач аен балкытып, азан тавышы янгыратып утырган мәчеткә карап сөенәсә дә бит... Мәчетнен эче дә кешеләрнен күнелә кебек үк буш: анда-санда сугылып узучы бер-ике кешене исәпләмәсән, йөрүче юк, нихәл итәсен. Имансызлар күбәйгәнә күрә авылыбыздан кот качты да инде. Сәбәбен әллә кая китеп эзлесе юк...

Нәрсә, бирегә кайтып эш башлавынны бизнес дип кенә бәйләп утырасыңмы? Кемне алдарга тырышуын? Үзеннеме? Чынбарлыкны танырга куркасыңмы? Сине бит жирсү, туган туфрак һәм... тамырларын тартып кайтарды. Син, башкалада гына түгел, Рәсәйнен әллә кай төбәкләрендә эш жәелдергән, Жир шарын аркылы-торкылы гизгән, төрлө банклардагы долларларын күкрәк киереп яшәргә мөмкинлек биргән эшмәкәр, шушы авыл башында төзеләчәк комплекс һәм фәлән мең гектар жирдән алыначак керемгә мохтаж димәкче буласыңмы әллә? Аяк тибеп яшәп яткан жиреннән күкрәк түренә кинәт кенә кереп оялаган тынгысызлык дөшөп кайтарды сине. Бер мизгелдә синең тулы тормышынны ниндидер билгесез бушлык биләп алды. Ул бушлыкны байлыгын да, яраткан хатынын да, күз карасы кебек кадерлә кызын да тутыра алмады. Төннәрен тынгысызга әйләндә, дөресрәге, жан тынычлыгы качты синнән. Бу хәлнең кайчан булганлыгын исенә төшеримме? Интернетта язышып утырганда Рифаттан авыл фотоларын жиберүне үтенгән иден. Балачак дустан иренмәдә, тау башына менеп тә, кибер барган инеш буйларына килеп тә, урам әйләнеп тә чалт та чолт сурәткә төшерде. Тик син авылы, үзәң тәпи баскан, әбиеннен каз бәбкәләрен саклаган капка төпләрен танымадың. Теше төшкән карчык авызыдай урамны — тегендә, монда тырпаеп торган ташландык йортларны күрөп, йөрөгән жу итте. Кычыткан, тигәнәк, тал баскан яр буйлары да ят иде синең өчен. Ә Таллыкүл — син кайчандыр тәүте тапкыр кызлар ирене татыган илаһи урын — чүплек тавына әйләнгән. Бу — коточкыч иде.

Жан тынычлыгынны шушылар урладымы? Әллә төшләрендә әбиеннен берәз үпкәлә йөзә пәйда булып, ул чакырдымы сине? Ничек кенә булмасын, көннәрдән бер көнне сискәнеп, шомланып уяңдың да каттый карарга килден...

Шамил машинасын кое янында калдырды да урамның теге очына юл тотты. Белә иде, үзәң бөтенләй башка капка төбә, бөтенләй башка йорт каршы аласын алдан үк белә иде. Шулай да күнел күзә сиренч чәчәгенә күмелеп утырган

тыйнак агач йортны, яшел койма аша үрелеп караган миләш куагын, шунын ышыгына сыенган артлы эскәмияне күрергә өметләнде. Буявы кубып беткән эскәмиядә, ияк астыннан бәйләгән ак яулыгын балкытып, яулык чите белән авызын каплай биреп, үзалдына жыру көйләп, әбисе утырадыр кебек. Менә ул, жыл-жыл атлап килгән Шамилене күрел алыр да, авырткан билән кул аркасы белән уа-уа, урыныннан кузгалыр, һәр жьерчыгыннан нур сирпелгән йөзен нурландырып, шаярып кына бармак янар, «арканны бөкрәйтмә, туры атла. Кызлар яратмас алайса», дип өстәп куяр...

Болай булмаячагын да белә Шамил. Шуны анлаудан, хыялланырга да хақы юктыгын төшенүдән кинәт кенә тагын да авыррак булып китте. Күз алдында салават күпередәй балкып киткән үткәннәр хатирәсе кул белән сыпырып алган кебек юкка чыкты. Алар урынына каршыда клуб хәтле иркен таш йорт, тимер челтәр бизәкләр белән чуарланган таш койма — салкын матурлыгы, мәһабәтлелеге белән үзенә тартып һәм шул үк вакытта этәрәп торган бөтенләй ят дөнья пәйда булды. Монда Мәйсәрә карчыкның ишегалдын бизәгән бәбкә үләнән да, сары тунлы каз бибиләрен дә, койма башына эленгән, талдан үрелгән каз оясын да күрү мөмкин түгел иде. Ир уртасы Шамил, кисәк кенә бугазын китереп кыскан төөрдән кыенсынып, күлмәк изүенән төймәсен ычкындырып куйды. Аның бүгенгесе белән үткәне арасында төп-төгөл егерме биш ел ята... Юк, еллар түгел, төзәтә алмаслык, пычак белән кыра-кыра юсан да агартып булмаслык ниндидер тап, хата, олы бер ялгыш бугай ла ул. Гажәп, моны аңлар өчен шушы авыл туфрагына кабат аяк басу гына кирәк булды микәнни соң? Нишләп соң әле Шамилинә әтисе — тормышнын бөтен сабагына өйрәткән, әллә нинди катлаулы чытырманлыклардан чыгу юлын табарга булышкан якын кешесе — гади генә бер хакыйкәтне улына аңлатмаган? Ә бәлкәм, үзе дә аңламагандыр...

Шамил башын югары күтәрәп һавадагы каурый болытларга текәлде. Гажәп, Казанда болытларга карап тору түгел, күз кабагын күтәрергә дә вакыты юк бит анын. Эш кәгазыләре, юл, кешеләр, бетмәс-төкәнмәс саннар, планнар, планнар, планнар. Кечкенә генә төзелеш оешмасы оештырудан башланган бизнесы менә бүгенгедәй чәчәк атсын өчен баш калкытмый йөгөргә кирәк иде шул. Бүрене аяклары туйдыра, диләр. Хәзерге заманда авызынны ачып, күкнен зәңгәрлегенә мөкиббән китеп торсаң, кулындагы сыныгынны йолкып китүләрен көт тә тор. Елгырлар, таш астыннан чыккан шомалар, үткеннәр заманы бу. Теге чакта, дөньяларнын асты өскә әйләнгән чорда Шамил әтисенен ни сәбәплә төгәрмәч эчендәге тиен урынына бөтерелгәнән аңлап бетермәгән иде. Мәскәү юлыннан кайтып кермәве, эш урынында куна-төнә ятулары да, әнисенә чәпчәмәве дә сәер иде. Берәздән аңлашылды: жылнең кайсы яктан искәнән яшен тизлеле белән төшенгән танышлары әтисенә дә акыллы кинәш бирергә өлгөргән икән. Сабир ничәмә-ничә аяк киеме туздырса туздырды, мәгәр үзе житәкләгән төзелеш оешмасын баш-аягы, өч катлы яна бинасы, бөтен техникасы белән бергә приватизацияләп, үз исеменә күчереп куярга житеште. Шамил армиядән кайтуга, әтисе Казанның яна баена әверелгән, тормышын төбе-тамыры белән үзгөрткән иде. Бер урында озаклап таптанып торсаң, ул урыннын үзән өчен сазлыкка әйләнүе мөмкин, дигән бит берәү. Барына канәгать булып, әппәр итеп кенә утырмады Сабир: тегендә чапты, монда йөгөрдә, тиеннәрне сумнарга, сумнарны долларларга әйләндерү өчен кылы кырыкка ярырдай булып йөрдә. Институтка документлар тапшырган Шамилене дә үгетләп маташты: «Укыйм дип чиләнәп, вакыт әрәм итмә, улым. Жанын теләгән дипломны мин сиңа ун көндә кулына тоттырам», — дип кат-кат әйтеп карады. Һи-и, ул чагында әтисе Шамилен башында нинди уйлар бөтерелгәнән чамаласамы?! Бот чабып

көлөр иде. Укып бетергач, авылга кайтып, әбисе нигезендә челтәр коймалы өй житкерергә, ситсы күлмәкле Наилә белән бәбкә үләнле ишегалдында яланаяк йөрергә хыялланган Шамилнең уйларыннан Шүрәле кытыклагандай шаркылдый-шаркылдый көлөр иде ул... «Кинәтбайлар» урамында — шәһәр читендә әкияттәгеләй калыккан затлы йортлар урамына үткер теллеләр энә шундый исем кушарга да өлгерде — купшылыгы белән күзгә камаштырган ике катлы коттедж, сабантуй мәйданыннан ким булмаган ишегалды, елкылдап торган машина... Шуларны калдыр да жәһәннәм читендәге авылга, юлсыз, сусыз, эшсез, акчасыз жан асрап маташкан «дыра»га кайт, имеш. Үзе туып-үскән, кендек каны тамган авыл, ни хикмәттер, әтисе өчен энә шулай «дыра»га гына әйләнде дә калды шул. Мәйсәрә карчыкны жирләп, йорт-жирен сатып килгәннән соң Сабир Каенлыга юлны бөтенләй онытты.

Шамил дерт итеп китте. Әтисе турындагы уй йомгагынын очы үзенә килеп сарылгач, тәнненән кайнар бер дулкын йөгереп узды. Юлны онытты, имеш. Ә үзен? Төшләренә кереп тилмерткән күл буйларын да, чөгәндәр басуларын да, себерке бәйләгән каенлыкны да, нәзек билле Наиләне дә хәтереннән сызып ташлаганга кемне гаепләрсен?.. Ирнен уйларын бүлөп, костюм кесәсендәге телефон аваз салды. Алуга, экранда Ленизаның сораулы карашы пәйда булды. Шамил көлемсерәп куйды: хатынынын тавышы ишетелгәнче үк анын шушы фотосы, чыннан да, сорау ала башлый кебек шул.

— Кадерлем, син кайда әле? Рудьдә түгелме? Атна азагында кайтасынмы, юкмы? Мин якшәмбе Кытайга очам, анынчы өйдә буласынмы? — Лениза гадәтенчә бар соравын бер сулышта тезеп салды да, Шамил ни дә булса әйтеп өлгергәнче: — Бездә бар да яхшы, Алия янында әни кала, борчылырга кирәкми. Мин дүрт-биш көннән ары тормам. Шалтыратырмын, — дип өстәп куйды.

— О кей! Карап йөр! Урлап калмасыннар! — Шамил шаяру катыш шулай дигән арада хатыны «целую-целую» дип, трубканы куярга да житеште.

Ленизаның шул инде: ике авыз сүз алышырга жәе юк. Узган ел Шамил ана туристлык агентлыгы ачып бирде. Әлегә эшкә жин сызганып тотынган хатынына тәүлеккән егерме дүрт сәгәтә дә житми хәзер.

Шамил телефонын түш кесәсенә шудыргач, бизәкле капканы этәрәп, кайчандыр әбисенеке, юк, юк, әбисенеке генә түгел, аныкы — Шамилнеке! — булган ишегалдына аяк басты. Баягы каһәр суккан төер тагын тамак төбенә килеп бөялде. Таш жәелгән ишегалдында күз явын алырлык пөхтәлек, сынар чүп бөртеген тапмасын. Мал-туар абзары, мунча ише корылмалар тагын бер койма белән бүлөп куелган. Элек бакча булган урында агачтан эшләнгән матур беседка балкып утыра. Ир, үз гомерендә беренче тапкыр беседка күргәндәй, карашы белән шунда кадалланып катты. Бу урында, бу урында... Мәйсәрә әбисенә сәрви куаклары сыгылып утыра иде. Шамил үткәндә-сүткәндә алардан борчак кузагына охшаган алкаларны өзеп, сыбызгы ясап мәшәләнә: алканың бер башын чөметем генә тешләп, кузакны ярып жибәрә, эчендәге вак-вак борчакларны сыдырып төшерә дә, жайлап кына авызына кабып, сандугач урынына чулт-чулт килә. Сәрвиләрдән арырак кура жиләге, ике төп карлыганы, урам як тәрәзәгә таба ак чәчәк ата торган сирень куагы бар иде әбисенә. Июнь башында Казаннан кайтып төшүгә, көтелгән кунакларны иң әүвәл энә шул ак чәчкәләр каршылыгы торган иде... Хәзер боларнын барысыннан әрнүлө хатирәләр генә торып калган икән шул.

Авылга кайтканнан бирле Шамил үз эчендә ике «мин» яши башлавын аңлаган иде. Әлгә аларнын икесе дә үз көенә, үз сукмагы белән, бер-берсенә комачауламый гына яшәп ята: берсе — үз бизнесын тагын да баету, үстерү максатыннан шушы яктагы мул туфраклы жирләргә сатып алырга, эшен

жәелдерергә ниятләгән, хисләргә караганда салкын акыл мөһимрәк дип санаучы булдыклы эшмәкәр, икенчесе, икенчесе... Бу туфракның кайчандыр сатып алмаган көе дә Аныкы булуын аңлаган; шушы яшенә кәдәр таш калала яшәсә дә, үзе дә сизмәстән ярты жаны белән асылга бәйләнәп калган; кайчандыр шушы туфракта яланаяк йөргән гап-гади адәм баласы иде. Тик ир бар вәжүде белән сизә: бирегә аяк басуга ук анын үз-үзен тотышы да, уйлары да, хәтта хәрәкәтләре дә кискен үзгәрдә. Ерып чыккысыз тоелган мәшәкәтләре дә, башын авырттырасы урынга, киресенчә, ниндидер жан тынычлыгы индергән кебек. Өстендәге затлы кәчтүмнәрен дә, Италиягә баргач ат бәясенә сатып алган күн ботинкасын да салып ташлап, нәкъ балачактагыча, кыска шортиктан ғына калып, урам буйлап яланаяк атлыйсы килеп китте. Биредә инде аны хәтерләүче дә калмагандыр. Алай дисәң... Наилә бер керфек кагуга «Шамил!» дип эндәште бит. Хәер, ул бит Наилә, Наилә...

— Бәй, улым, баядан бирле өйгә кереп житә алмыйсын түгелме? Кем дип әйтсәм дә... — Аягының берсен көчкә сөйри-сөйри генә биек баскычтан төшөп килгән таза гөдәлә карчык, күзләрен кыса төшөп, Шамилгә текәлдә. — Рифат янына дисәң, төн житми кайтып керәсе юк анын, балакаем.

Карчыкның йөзенә карап кем икәнән хәтерли алмаса да, Рифат диюеннән анын әнисе Рәжибә булуын чамалады Шамил. Йөзен балкытып, баскыч төбенә килде.

— Рәжибә апа бит, әйеме? — диде ул, ике куллап күрешергә үрелгәч.

— Мин инде, балакаем, аксаклап-туксаклап мин йөрим. Үзен генә... күз күргән кешегә охшамаган.

— Шамил мин, Рәжибә апа, исендәме? Менә, әбекәйнен нигезен булса да күрим дип кәргән идем.

— И-и, балакаем... Нигә баштук шулай димичә торасын? Сабир малаемины? Гөрнәдирдай ир асылы булгансың, каяннар танымак кирәк. Әйдә, әйдә, өйгә үт әле, чәйләр куеп жибәрәм, улыкаем. — Карчык күгәрчен күк гөрли-гөрли Шамилне өйгә әйдәкләде, үзе, анын аркасыннан кага-кага, аягын сөйрәп арттан атлады. — Аяклар бетте, Шамилкәем, дөньялар рәтләнгәч кенә кәкрәеп калдык менә шулай.

— Бик бирешмәгәнсен әле, Рәжибә апа, кызлар кебек күренәсен, — дип шаяртты Шамил, биек тупсалы ишекне атлап кәргәч.

Элек Рифатлар авылның аскы урамында тора иде. Су керергә, тау шуарга, борчак урларга Шамил, Рифат, Наилә гел бергә йөрдәләр, беренче сыйныфка да бергә барасылар иде. Әти-әнисе Шамилне Казанга алып киткәч, күрешүләр жөйгә генә калды. Наилә белән Шамил, икесе дә бер урамда булгангамы, ул жәйләрдә дә агылый белән тагылый кебек йөри бирделәр, Рифат исә күбрәк әтисе янында, комбайн тирәсендә кайнашты. Шамилнен хәтерендә ул кыскарак буйлы, кашларына төшөп торган жирән чәчле, борын тирәсенә вак-вак сипкелләр чөчелгән, күп сөйләшми торган бер малай булып саклана. Күп еллар үткәч, балачак дусларны заманның Интернет дигән мөжжизасы кабат «дуслаштырды». Шунда «очрашкан» мәлләрендә томан аша ғына төсмерләнгән сабый чак хатирәләрен искә алдылар, бер-берсенен хәл-әхвәлләрен белештеләр. Туган авылы, анын бүгенге көнкүреше хақында да Шамил иң тәүдә Рифат язганнар аша укып белде...

Мәйсәрә карчык вафатыннан соң Сабир туган нигезен шуларга саткан иде. Күр әле, хан сараeday нинди йорт житкәргәннәр! Иркән заллары биек-биек гөлләргә күмеләп, яп-якты булып тора. Сап-сары бүрәнә стенага ат арбасы кәдәр телевизор беркетеп куйганнар, почмактагы диван-көнәфиләр дә затлыдан күренә.

— Рифаткаем күрше колхозда агроном бит, улым. Аларда ни, житеш дөнья, безнеке кебек бетеп барган авыл түгел. Эше да бар, ашы да бар, дигэндэй. Эле ярый төбө-тамыры белән кузгалып чыкмадылар, шунысына шөкер итәрсен. Килен дә, үзе дә кайталы-китәле йөрөп эшлиләр, төпчекләре дә шундагы мәктәптә. Безнекен ни, гөрләп торган мәктәпне печә-печә, башлангычка калдырып туктадылар, менәтрәк. Ярар, хәерлегә булсын... Үзен сон, улыкаем, йомыш-фәлән беләнме, үтеп барышлыймы? Атаннын да, үзеннен дә бер дә күзгә-башка күренгәне юк бит, шуна әйтүем. Әйдә, чит кеше кебек кыенсынып торма, кухняга чыгып утыр әле.

Рәжибә аны аш бүлмәсенә алып чыкты. Анда да яп-якты пәрделәр, әфлисун төсөндәге матур гарнитур, шундый ук төстәге өстәл-урындыклар күз явын алырлык иде. Шамил кулындагы папкасыннан каплы кәнфит чыгарып, Рәжибәгә сузды.

— Монысы бәләкәй генә күчтәнәч, олы итеп алырсын, Рәжибә апа, — диде ул һәм үз сүзләренә үзе шаккатты. Болай дип еш кына әбисе әйтә иде түгелме сон? «Мәле, улым, бәләкәй генә күчтәнәч, олы итеп ал, яме», дип шаярта иде учына кызарып пешкән төш салып.

— И бәбекәем, синнән кем күчтәнәч өмет итә инде... Рәхмәтләр яусын, бише белән әйләнеп кайтсын. Кая, ачып та куй инде, үз күчтәнәченнән авыз итсән, гомерең озын булыр, Алла боерса. — Карчык өстәлгә ап-ак чынаяклар, тәм-томнар тезгәч, түшәмгә тиеп торган суыткычны ачып, банкадагы сөтне үрелеп алды. Чынаякларга сөт салгач, кайнап утырган чәйнәкне сөлге белән тотып, икесенә дә чәй ясады. — Булганыннан житеш, тартынып утыра күрмә... И гомерләр диген... Мәйсәрәттәйнен киткәнәң дә бишбылтыр бит инде. Аны жирләгәч, нигез юк дигәнсездер, бер дә кайтмадыгыз шул.

Шамил тиз генә эндәшмәде. Каршысында утырган Рәжибәнең, нәкъ әбисе кебек, берәз койләбрәк сөйләшүеннән, нәкъ авылча, рәхәт, гади, туры сүзләреннән, колакны иркәләгән ниндидер күзгә күренмәс моннан изрәп китүе булдымы, үзалдына уйга бирелүе идеме... Берәздән гына:

— Әбекәйнең каберен күрсәтерсен әле, Рәжибә апа, — диде йокысыннан кинәт уянып киткәндәй.

Карчыкның кәнфит кәгазе әрчеп маташкан кулы токка эләккәндәй дерелдәп куйды.

— Ай Алла, бәбекәем... Атан таш куйдырмаган булса, урынын чамалый алырбыз микән?... Зиратны кое яклап зурайттылар бит, кеше кырыла гына, шәһәрдән дә кайтарып кына торалар... Ярар, жан биргәнгә жүн бирер әле Ходай, тапмый калмабыз. Кайткан-кайткан, тиз генә китмисендер бит? Жомга көнне иркәнләп барыр иек.

— Жомга икән — жомга. — Шамил, килешкәнлеген белдереп, ияк какты.

— Берәрсенә атап кайттыңмы, йомыш-фәлән беләнме дигэндәй? — Рәжибә, кәрәзле балны Шамил алдынарак этә-этә, баядан бирле телен кычыттырган сорауны бирергә ашыкты.

— Эшләр дә бар инде... — Шамил елмаеп кына шулай диде, артыгын ачылып китмәде. — Авылны сагындым, әбекәйне...

— Сагынмый ни... Кендек канын тамган жир булсын да... Рәхәтләнеп, туйганчы торырсын, Алла боерса. Өебез иркән, кайчанга хәтле дисән дә...

— Рәжибә апа, рәхмәт, анысы өчен кайгырма. Мин районда, кунакханәдә урнаштым, әйберләрем дә шунда... — Шамил сүзен төгәлли алмады, Рәжибә, чынаягын талинкәсенә шап итеп куеп, ирне бүлдерде.

— Әйтмә дә, сүләмә дә! Гомер эченә каян кая бер кайтып, райунда гына кунып йөрисен бар! Әбекәй нигезе, әткәй нигезе дип аяк терәп торасы урында...

Жук-жук-жук, үзебездә күпме кирәк торасың — вәссәлам! Мунча ягып жибәрәм, аш салам, рәхәтләнеп кунак буласың, бетте-китте, вәйт!

Рәжибә карчык, ике сөйләшергә урын калдырмыйча шулай диде дә, учларын ирләрчә шапылдатып, пичәт тә сугып алды. Аннан, Шамилнең чынаягына тагын чәй ясалды да, күпереп пешкән ипи телемнәрән, тәлинкәдән алып, кунак алдына күчерде.

— Мич ипиен авыз ит әле, Шамилкәем, тансыклагансыңдыр. Авылда мичле кеше бармак белән генә санарлык хәзер, газ кәргәч, уптым илаһи сүтеп ташлаган булдылар. Безнекеләр дә жимереп аткан ие дә, духовкы белән ерак китәрсен, бар... Мич тутырып ипи дә салмагач ни... Чыгардылар, өйалдына менә дигән итеп мич чыгарып куйдылар. Жан рәхәте, Шамилкәем, бәләш салам дисән дә, тәбикмәк пешерәм дисән дә.

Авыл хәлләрән, искә төшкән кешеләрне сораша-сораша, сүз артыннан сүз китте.

— Рәжибә апа, шуны сорамакчы идем: Хәлимә апа урын өстенә калган икән...

— Шамил сүзен әйтеп бетермәде, сораулы караш белән карчыкка текәлдә.

— И-и, Шамилкәем, әйтмә дә инде... — Рәжибә гаебе бар кешедәй тәрәзегә таба борылды.

— Ахирәтләр идегез бит, хәлән белешеп торасыңдыр?

— Белешеп дип... — Рәжибә Шамилгә карамады. — Хәзер кеше кешегә йөрешү бармыни ул, бәбекәем... Үзем дә, менәтрәк, аякларымны көчкә өстерәп кенә атлыйм шул. Аннан, Наиләсен әйтәм әле, адәм рисваена әйләнеп бетте бит, бусагаларын үтеп керерлекме... Таякка таянып булса да урап кайтырмын әле, күптән инде хәер илтермен дигән сүзем дә бар иде.

Шамил күнелендә туган жавапсыз сорауларны үзәндә калдырды. Кичкә әйләнеп кайтырга сүз биреп, карчыкны ышандыргач, машинасы янына ашыкты. Район үзәгендә очрашасы, күрешәсе кешеләре бар иде — билгеләнгән вакытта төгәл йөрергә яраткан ир санаулы сәгатьне сузарга теләмәде.

Ул кичке карангылык ингәч кенә кайтып туктады. Тирә-якка сөт исе, авыл исе таралган иде — машинасыннан төшеп, бертын комсызланып һава сулады. Кыска гына вакыт аралыгында үз-үзен танымаслык булып үзгәрүенә шаккаткандай, башын чайкап куйды, аннан соң гына капка келәсенә үрелде. Машинаны күрү өлгергәннәрдер, мөгаен — ул арада болдыр буенда төлт итеп ут кабынды, күкрәген чәче кебек үк жирән төстәге йон баскан ялангач гәүдәле ир аягына кәлүш элөп каршы атлаган шәйгә Шамилгә дустанә елмаеп кул изәде.

— Һо-о, кайткан берәү!

— Рифат? — Шамил дә, елмаеп, күрешергә кул сузды. — Вәт үзгәргәнсең, малай!

— И яшьти, үзен соң... Ну шөп иткәнсең әле кайтып!

Ирләр дөпә-дөпә кул бирештеләр, машинаны ишегалдына кертеп куйгач, кичке тынлыкны янгыратып сөйләшә-сөйләшә өйгә юнәлделәр.

Рифатның хатыны Гөлгенә дә каенанасы кебек үк бик ачык йөзле икән — Шамилне күптәнге танышыдай күрү, балкып каршы алды.

— Районда калгандыр дип әнкәй ут йоткан ие, әле дә кайттыгыз! — диде ул гөлдөр-гөлдөр килеп аш әзерләгән шәйгә.

Кичке ашны ашагач, чиста сөлге тоттырып, Шамилне мунчага озаттылар. Бер ягы сауна, икенче өлеше юйну бүлмәсе итеп эшләнгән, душ кабинасы куелган, бар стөнасы кафель белән зәвыклы итеп бизәлгән мунчаны күрү, ир үзалдына елмайды: шөһәрән бер читтә торсын! Каен, имән яфраклары арасына мәтрүшкә

кыстырып бәйләнгән себерке белән озаклап чабынганда, уйлары, бәгырен сызлатып, авыл урамнарын әйләнде. Гомеренен татлы төш кебек жемелдәп алган мәле генә шушында үтсә дә, ничәмә-ничә еллардан сон да үзәкләрне өзәр дәрәжәдә якын һәм газиз иде авыл. Югыйсә, Жир шарының байтак илләрендә булып, сокланып туймаслык океан, дингез ярларын, күлөгәсенә ярты авыл кереп хәл жыешлы мәгырур агачларны, берсеннән-берсе затлы кунакханәләрне күргән ир-егетне гап-гади бер авылның чокыр-чакырлы урамнары, чыпчык тезен күмәрлек инеше, каз-үрдәк мамыгы коелып калган капка төпләре нигә дип шаккатырырга тиеш ди әле? Шаккатуы түгел, кинәт кенә бәгырен актарып ташлаган хистән йомшарып калуы иде Шамилнен...

Ул үзен белә-белгәннән бирле әбисе янәшәсендә үстә. Әби дип, аның бала чагында Мәйсәрә әбисе пенсиягә дә чыкмаган иде ләбаса. Шамилнен әтисе армиягә алынганчы ук өйләнеп өлгергән. Ялга кайткан вакытта гына ялтыр башлы улын сөеп киткән дә Украинада тагын өстәмә хезмәткә калган. Хатыны — Шамилнен әнисе Фәһимә — «ирсез калыр хәлем юк», дип, аның артыннан юл тоткан. Алты яшенә кадәр Шамил алар белән елга бер күрешеп, янында булу-булмауларына ничә исе китмичә, әбисе язган хатларга кул бармакларын төшереп, үз көенә яши бирде. Дүртпочмаклы жыйнак өйнен генә түгел, язган башлап кар төшкәнчә бәбкә үләнне ишегалдынын, бакча артында чөмчөнгән каз бибиләренен яланаяклы хужасы булып, күкрәк киереп йөргән малайны, мәктәпкә барыр вакыт житкәч, шушы иркенлектән асырып-каерып, Казанга алып киттеләр. Сабирның хәрби хезмәткә нокта куеп, башкалага кайтып төпләнүе булган икән. Капка төбеннән кузгалып киткән чагында Мәйсәрә әбисенен егылмаска теләгәндәй баганага сарылып калуын Шамил озак, бик озак вакыт күз алдыннан куып жибәрә алмады. Сабый бала гына булса да, ул үзенен дә ярты жаны шул капка төбөндә өзелеп калуын яхшы аңлады.

Бер кәлимә русча белмәгән малайны Казан көлемсерәп каршы алды. Шамилне иң гажәпләндергәнә — монда бер генә кеше дә яланаяк йөрми иде. Башта менә шунысына күнәгә алмый тинтерәде малай. Мәктәпкә баргач, тагын аптыратканы шул булды — монда берсе дә ул аңлаган телдә сөйләшми иде. Житмәсә, ак чырайлы шәһәр малайлары аның сөйләшкәнненнән дә, дәрәсләрдән соң ботинкасын букчага салып, яланаяк кайтып китүеннән дә бармак төртеп, егыла-егыла көләләр иде. Кайсы «Маугли» ди, кайсы «Татарин» дип шаркылдый. Беркөнне Шамил түзмәде, авызын ерып торган малайның өстенә йодрык төйнәп ташланды. Берсенен борыны, икенчесенен ирене канап, костюм якасы умырылып чыккач кына малайлар әүмәкләшүдән туктады. Моның белән генә бетсә бер хәл, борыны жимерелгән малай икенче көнне озын тәнафестә үзеннән биш-алты яшькә олырак абыйсын житәкләп килде.

Абый дигәннен үзенә кемлеген күрсәтсә килә идеме, ике кулын чалбар кесәсенә тыгып, бер сүз дә катмый гына Шамил тирәли өйләнеп чыкты. Аннан теш арасыннан идәнгә черт итеп төкерде дә:

— Это ты побил моего братишку? — диде әллә каян, өстән караган кыяфәттә.

— Я-а-а, — диде Шамил, аның болай дип сузуы мактанган кебек килеп чыкты.

— Пардон, а за что?

— Это... это... ә нигә ул миннән «татарин» дип көлә? — Шамил русча аңлатырга сүз таба алмагач, тотты да татарча ярып салды.

Әле генә үзен кыланчыкларча тоткан малайның йөзә үзгәрәп китте. Ул бер энесенә, бер Шамилгә карап, инсәсен жьерды. Аннары, имән бармагын чигәсе бунда боргалап, энесенә эндәште:

— Ты чѐ, дурак что ли? Без тоже татарлар ведь, — диде ул, шуны да белмисенмени дигән йөз белән.

Шул вакыйгадан соң Шамилгә мөнәсәбәт үзгәрдә. Баксан, «татарин» дип мыскыллаган малайларның күбесе аның кебек үк татар өммәтеннән икән ләбаса...

Болар — хәзер инде көлөп кенә искә төшерә торган хәлләр. Шәһәрнен кырыс тормышы белән таныша башлаганда Шамил жинеп үткән тәүте каршылыктар. Янында ничек кенә өтәләнеп йөрмәсеннәр, Шамил әти-әнисен дә, ташкаланын урамнарын да, тәти киенеп йөргән күрше малайларын да бөтен күнелә белән якын итә алмады. Кытыршы куллы әбисен, аның ярты караватны биләгән ястыкларын, карават астындагы ояда утырган ак казны, көтүдән кайтмый тинтерәткән йомшак тунлы бөрәннәргә сагынып, үзгә өзелде. Шушы сагыну, шушы жирсү аркасында ул үз эченә бикләнде, алай гына да түгел, алып киткән әти-әнисенә, үзен читкә жибәргән авыл урамнарына карата күнелендә ниндидер ачу, үпкә дә барлыкка килде. Хәер, жәйгә каникул башланып, авылга кайтып төшүгә, ул үпкә бөтенләй булмагандай эреп югала, малай бөтенләй икенче кешегә әверелә, йөзә ачылып, адымнары иркенәеп китә. Биредә ул тагын ялангач тәнәндә кыска шортиктан гайре бер киеме булмаган Мауглига әверелә. Бар нәрсә дә янә үз урынында: черки баскан инеш буенда үзә кебек үк ялан тәпилә Наилә белән балык тотулар да, Таллыкүлдә кызы-малае жыелып су коенулар да, тәгәрмәчләр арбага бидон куеп, чишмәгә йөрүләр дә, капка төбөнә өелгән бүрәнә өстенә кунаклап, кичләрен көнбагыш ашап утырулар да, чөгәндәр басуында кайнашулар да. Болар барысы да һәр жәйдә кабатлана торган жанга якын күренешләр.

Ә сонгы жәйдә... Сонгы? Нишләп шундый ямьсез, шомлы сүз уена килеп керде соң әле... Шулай, сонгы жәйдә, сонгы кайтуында Шамил авылны танымады. Авыл дигән сүзгә дәү әнисенә яранлы тәрәзә төпләре, бәбкә үләнләр ишегалды, ак яулыгын яшьләргә чөеп бәйләгән дәү әнисе үзә һәм... урамның икенче очында яшәүче кара толым Наилә сыйган иде. Ә ул жәйдә... яран гөлләр нишләптер кибең корыган, әбисе үзә дә сулып-суырылып калган иде. Наилә исә — әле узган жәй генә кечкенә буйлы, нәзек толымлы чандыр кызыккай — киресенчә, төмам тулып пешкән сылуга әйләнгән, күз карашларына тиклем ниндидер серлелек ингән. Аның чишмәдән су күтәрәп кайтканын күргән Шамил салам бирергә дә онытып, тотлыгып калды: бу инде бүрәнә өстендә симечке чиртеп утырган телбистәсә Наилә түгел! Аның каршында бит очлары алсуланган, гәүдәсә килешләр булып түгәрәкләнгән, бер елмаюы белән дә күпләргә аяктан егарлык житкән кыз басып тора иде. Хәер, Шамил үзә дә озын буйлы, ярыйсы гына кин жылкәләр, дулкын чәчләр егеткә әвереләп өлгәргән иде.

Мәйсәрә әбисенә исә йөзеннән төс качып, күрер күзгә үк картаеп киткән. Авыруы турында кычкырып әйтмәсә дә, үз хәлен үзә генә белгәндер. Үткәндә-сүткәндә гел Шамилнен аркасыннан сөеп:

— И бәбекәем, син дә житкән егет булдың бит, шәй. Бәхеткәйләрен булсын берүк, — дип кабатлый да, күнелә йомшап, яулык чите белән күз төпләрен сөртәргә тотына.

Сонгы... әйе, сонгы жәйдә дә Шамил Наилә белән чөгәндәр басуына эшкә йөрдә.

Авылда төрләр эшкә йөрүчә алты хатын бар. Аларга «кайда эшлисә» дигән сорау бирү урынсыз — төрләр эш дигәнгә барысы да сыеп беткән кебек. Жәй буга колхоз кырында чөгәндәр эшкәртү, юл читләрен чабу, чистарту, сарык йоны алу, ферма буяу, кыскасы, нинди эш бар — барысы да менә шушы алты хатын өстендә. Кышларын-көзләрен ничектер, әмма аларның жәй күрмәгәннәрен, кылны кырыкка ярырдай булып йөгәүләрен ялга гына кайткан Шамил дә

бик яхшы анлый. Жәен аларнын һәрберсенә берәр гектар чөгөндөр эшкәртәргә бирәләр. Башта беренче, аннан икенче, өченче, артык чүплә булса, дүртенче кат та эшкәртәргә кирәк шул басуны.

Ул елны чөгөндөрне ферма артындагы басуга чәчкәннәр икән. Егерме бишәр рәт итеп бүлөп бирелгән кишәрлеккән икенче башы күрше авыл очында ук, анда барып житкәнче күзән күгәрерлек. Инде үзләрен олыларга санаган Наилә белән Шамил бу юлы бригадирдан аерым кишәрлек сорап алдылар.

— Өч көннән соң хәл бетте дип елап килерлек булмасын штубы! — Фәнис матай бишегеннән читләре саргаеп беткән дәфтәрен, колак артыннан инде бармак озынлыгы гына калган карандашын алып, нидер тамгалады да аларга Хәлимә кишәрлегә янәшәсеннән егерме биш рәт санап бирде. Очлы башлы таякны бик һәйбәтлөп жиргә кадап, ана карандашын төкерекли-төкерекли Н+Ш дигән тамга сукты.

— Инде, Фәнис абый! — Наилә күзләрен жемелдәтеп көлөп жибәрде. — Плүслөп язмасан да үзөбезнән кишәрлеккә танымый калган юк әле!

— Язам әле, язам. Туегызга чакыргач, кызык итеп сөйләргә кирәк булыр дип списиәлне язам! — Фәнис кыршылып беткән кепкасын мангаена күтәрәп куйды да Шамилгә күз кысты.

Наиләнең йөзә комач кебек кызарып чыкты.

— Абау, Фәнис абый, әллә нәрсә сөйләмә инде! Шәһәр егетләренә кияүгә чыгарга жыенган кеше юк әле монда!

— Шамилнең шәһәрлегә инде анын... Шулаймы, энем?! Жир кешесе ул, күренеп тора, жир ярата! Андыйларны таш калада бөйләп тә тотып булмый. Алай дисән... Чөгөндөр дип кенә жәй бие авылда ятмыйдыр әле бу шельма! Борунында кызлар иседер!

Кәтмәннәренә таянып, аларны тамаша кылып торган хатыннар дәррәү көлөп жибәрделәр.

— Жәгез инде, балаларны оялтып тормагыз сана! — Хәлимә кулында яулыгы белән хатыннарға селтәнгән булды. — Аның каравы, акчасы иш янына куш була анын.

— Менә-менә, өйләнергә дип ничә ел рәттән акча эшли безнең Шамил!

Хатыннарның берсе шулай дигәч, Шамилнең дә битләренә ут капты, ул дәшми-тынмый гына читкәрәк китеп басты. Төртмәле сүзләргә үпкә түгел, әллә нинди аңлаешсыз ят хис күнелен тутырды. Наилә дә иреннәрен кысып аяк очына гына карап басып тора иде.

Шулай да кыз сер бирмәде:

— Өйләнергә түгел лә инде... Ә мин... — Бөтен серне дә ачаргамы-юкмы дигәндәй, Наилә берәз читенсенеп торды. Аннан, әнисенә карап: — Мин фен алам, чәчне бөдрәләтә дә, киптерә дә торганын яз көне район универмагында күргән идем. Тугыз сум илле тиен тора! Бетмәсә генә ярап иде...

— Эрләмәгән, сукмаган — Шыгай, сиңа ыштанлык булган инде бу! — Хәлимәнен ахирәте Рәжибә шулай дигәч, янә дәррәү көлештеләр.

— Фәнис, ишетсен колагың, балаларга акча язганда печеп каласы булма!

— Китчәле, ул яктан кыерсытканы юк бригадирыбызның. Гөнаһасы кирәкми...

— Хатыннар, болай тел чарлап торсак, төшкә дә ерак калмый бит, тотынык, булмаса!

— Рәжибәнен кулы жинел, ул башлап кул салсын әле. Аннан кузгалырбыз!

Сабан тургайларыдай сайрашкан хатыннар үз көйләренә, Шамил белән Наилә үз жайларына эшкә тотындылар. Авыл гына түгел, быелгы жәй үзе дә үзгәргән бугай ла... Нигәдер алар элеккечә ваемсыз гәпләшә алмыйлар иде —

шуны анлауданмы, бер-берсеннән тагын да читенсенеп, берара дәшми-тынмый гына эшләделәр. Әле күтәрелеп кенә килгән чөгендерне сирәкләү бик жайлыдан түгел иде: кәтмән белән катырак селтәнсән, барысынын да төбө-тамыры белән кубарылып чыгуын көт тә тор. Иелеп, һәрберсен кул белән аралый башласан, кичкә биленне турайталмый жәфаланачаксын. Инчәкә үткәнә шушы беренче кат дигәнә инде анын. Ике-өч атнадан, сирәкләнгән чөгендерләр ныгып киткәч, чүп үләннән кәтмән белән бәргәләп бару ул кадәр желеккә төшми.

— Төшкә тиклем теге таллык турысына барып житә алабызмы, юкмы? — Наилә, бер читтә караучкылланып күрәнгән инкүлеккә ишарәләп, Шамилгә сынаулы каралды.

Малай анын гадәтен белә: бу чөгендерне азақка хәтлә эш итеп бетергәнчә Наилә әллә никадәр вак-вак кишәрлекләр бүлгәләп, «тегендә кадәр, монда кадәр эшләп бетерәбезме» дип, тенкәгә тиеп бетәчәк әле. Кызытрак булсын өчен, Шамил кайчагында «юк» дип кистереп әйткән була. Әй шунда кызның, үз сүзен өстә калдыру өчен, жил-жил кыланулары... Быел Наиләнең кәтмән белән селтәнүләренә кадәр үзгәргән. Элекке ашкынуларын, каударлануларын кул белән юып алганнар диярсен, һәр хәрәкәтенә ниндидер салмаклык, иркәлек ингән. Күр әле, ак жирлеккә кызгылт борчаклар төшкән яулыгын ничекләр чөеп бәйләп куйган; ат койрыгыдай калын толымнарын бер төен итеп «кадаклаган» микән — баш түбәсендә туп шикелле калкып күренә. Бүтән жәйләрдә, кояшны куркытып, басуга озын жинле кофта, чалбар киеп килә иде, быел кыска жинле ситсы күлмәктән бөтерелә. Ялангач төпиләренә элгән иске кәлүшенә күз салмасаң, кичкә уенга жыенып төшкән диярсен. Шамил билен турайтып баскан арада Наиләгә күз төшергән саен үзе дә сизмәстән йөзөнә алкын кабуын тоя иде. Кызның да май кояшы астында каралырга өлгергән түгәрәк йөзөндә торып-торып ниндидер серле елмаю балкып китә, ул, Шамилгә сиздермәскә тырышып, вакыт-вакыт анын ягына борылып ала. Карашлары очрашкан мәл булса, икесе дә, нигә икәнән дә аңламастан, кыенсынып, күзләрен читкә алалар. Нәрсә булды соң аларга? Төртмәле сүзләр әйтешеп бер-берсен үртәүләр, шуннан тәм табып көлешүләр, сабыйлар кебек, аркаларына балчык атып уйнаулар шулай ук тик үткәндә, мәңгә кире кайтмаска дип югалганмы? Өлешләренә тигән балачак шулай күз ачып йомган арада үтеп тә киткән микәнни соң? Алар икесе дә үз хисләреннән үзләре үк ояла торган тагын бер садә чорга — яшылек дөньясына аяк басканнармы?

— Шәһәр кызлары матурдыр инде ул, әйме, Шамил? — Наилә башын иеп чүп кәтмәнләгән жиреннән капыл гына шулай дип сорап куйды.

— Әллә... Матурдыр инде. Мин шуларны карап йөриммени? — Малай, таптын сорар нәрсә дигәндәй, инсәсен жыерды.

— Мин сина бер әйбер әйтмәкче идем дә... — Кыз, үзен ишетә күрмәсеннәр дигән шикелле, тирә-ягына каранып алды, пышылдабрак дәште: — Түлке көлмә, яме... Мина класстагы малайлар записка яза да записка яза. Ә минем ачуым килә, аларның берсенә дә эндәшәргә теләмим. Синен белән рәхәт ичмаса... Карале, Шамил, мәктәпне бетергәч, син жәйләрен авылга кайтып, болай озаклап ятмассың инде, әйме?

Бу хакта уйлап баш ватканы булмаган Шамил кызның очы-очка ялганмаган жөмләләреннән аптырабрак калды. Ни әйтергә белмәгәч, тиктомалдан сүзгә икенчегә борды.

— Ә мин бүген клубка төшмим. Сәпидтә йөрим. Борчак басуын карап кайтам, быел да шунда чәчтеләр микән. — Шамил Наиләгә күтәрелеп карамый гына кәтмәнә белән чөгендер янындагы алабутага селтәнде. Аннан, сүз аралаш кына өстәп куйгандай: — Теләсән, аппарам. Алга утырырсын, — диде.

Наиләнен күзендә шул минутта очкын кабынды да ә дигәнче сүнөп тә куйды.

— Кит, исәр, теге атнада ғына басуларга агу сиптерделәр!

— Исәр, исәр... — Шамил Наиләне үчөкләп, анын кебек авызын бөрештереп шулай диде. — Беркөн яуган янгыр әллә кайчан юып төшерде инде аны. Барасын килмәсә барма, Рифатны котыртырмын.

Наилә, теләсән нишлә дигән кыяфәттә читкәрәк атлады да, нидер исенә төшкәндәй, жәһәт кенә Шамил янына кире килеп, анын колагына иелде.

— Барам! Кое янында көтәрсен, яме. Алайса, әнкәй колак итен ашый башлар. — Кыз пышылдап кына шулай диде дә, нигәдер бит очларын кызартып, сүзсез калды.

Авыл өстенә жәйге карангылык өрфия калынлыгы ғына инә. Күз бәйләнә башлагач кына «кич чыккан» яшыләргә жәйге төннән озынлыгы — бер карыш, ә дигәнче чекрәеп кояш калка.

Шамил велосипедына атланып кое янына килеп житкәндә, тыкрык буеннан Наиләнен дә кин итәкле ак күлмәге күренде. Жил-жил атлап килгән кыз, адымнарын юри әкрәнәйтөп, башын читкәрәк борып, барсам бардым, бармасам юк дигән кыяфәттә генә якыная иде.

— Шамил, әйдә лугчы сәпидтә болай ғына йөрибөз, ә?

Шамил нәкъ менә былтыргы басуга борчак чәчкәннәрен белер өчен велосипедка атланып кич чыктымы?... Ана дингез тубыктан, Наиләне алдына утыртып, дөнья әйләнергә әзер иде.

Кыз кич белән генә чөчен юган иде бугай, тәмле шампунь исе бөркелөп, Шамилнен борынын кытыклады. Ул, аякларын бер якка салындырып утырган Наиләдән килгән хуш искә исергәндәй, кая таба барганын да абайламастан, велосипедын авыл читендәге күл ягына борды. Малайның кыска жиндө күлмәге аша кызның үзенә терәлөп утырган тән жылысы үтөп керә, күкрәген пешерә кебек иде. Такыр юлдан жай ғына тәгәрәгән тәгәрмәчләр дә ике самими жанның бербөтөнгә әверелгән йөрәк тибешенә кушылып ишетелер-ишетелмәс кенә жырлый иде.

Тирә-ягы сыгылмалы таллар белән каймаланган күлнен өсте ай нурында әле тип-тигез булып, әле шадраланып ялтырый. Шамил велосипедын шул талларга килеп төртелердәй булып туктатты, кызны куркытуыннан тәм тапкандай, үзалдына елмайды.

— Абау! Суга мәтәлөп төшәбөз дип торам! — Жиргә сикергән Наилә кулын жилпәзә урынына селти-селти, читкәрәк китте.

— Төшсә инде! Суның ин жылы чагы!

— Май башында ук күке кычкырган ие инде, кеше шуннан бирле коена.

— Ку-ку, ку-ку! — Шамил учын авызына куөп, күл буен янгыратып кычкырып куйды.

— Төн уртасында саташкан күке кычкырса ғына инде. — Наилә, егетне үртөп, бала-чага кебек тел күрсөттө.

— Син үзән саташкан күке! — Шамилнен дә бил бирәсө килмәдө.

— Абау, бигрәк ямьсөз: саташкан күке... Кызларны йә чәчөккә, йә йодлызга тиндиләр, беләсө килсә...

— Ярар соң... Фьют-фьют, фьют-фьют... Күке түгел, син — сандугач, юк, былбыл булырсын алайса...

— Былбыл? — Наилә чыңлап көлөп куйды. — Каралө, Шамил, безнен Таллыкулдә былбыллар сайрыймы соң ул?

— Менә бит, берсө яр буенда бөртуктамый сайрап утыра. — Шамил дә Наиләнө үртөп, анын кебек итөп тел күрсөттө.

— Кит әле, синең белән сөйләшеп тел әрәм иткән мин жүләр... — Наилә үпкәләгән кыяфәттә читкә борылды.

— Талашып киткәнче, әйдә, су керәбез.

— Кит исәр! Төн уртасындамы?

— Төннән курыккан кеше юк әле монда. — Кыз алдында батыраеп киттеме, Шамил тал арасынарак атлады да, ә дигәнче күлмәк-чалбарын салып, суга да сикерде. Анын пошкырына-пошкырына йөзүен кызыгып күзәткән Наилә түзмәде, Шамил күл читеннән ерагайгач, ак күлмәген кызганып тормыйча, киенгән килеш кенә суга төште. Чыннан да, күл суы тәннәрне иркәләрлек жылы, шулкадәр рәхәт иде. Башта аяк-кулын гына чылатып маташкан кыз, ниндидер ярсу дуамаллык белән эчкәрәк атлады да колач салып йөзәргә тотынды. Үзенә таба борылган Шамилне күргәч, балаларча шаянлык белән чырылдый-чырылдый яр буена ашыкты.

— Миннән исәр дип көлә, үзен соң... — Шамил, судан чыгуга дер-дер килеп торган Наиләне үчәкләп, шулай диде. — Кем инде күлмәк белән су коена, ә?

Таллар буенда үзе дә юеш тәнәнә киенмәрен киеп куйгач, Шамил кызганулы караш белән кыз ягына борылды. Борылды да, ниндидер мөмкинчәлек рәсем алдында мәкиббән киткәндәй, шул халәтендә катып калды. Кызның юеш ак күлмәге, тәнәнә бар зифалыгын күрсәтәргә теләгәндәй, бөтенләе белән сыланып беткән дә монарчы мондый матурлык белән күзгә-күз очрашканы булмаган егет-малайны өнсез калдырган иде. Наиләнең ике йомарлам май кебек калкып күрүнгән күкрәкләре, учка сыеп бетәрдәй нечкә биле аны аһ иттерде. Ул, үз тойгыларын сиздерүдән куркып, читкә борылды. Наиләнең:

— Шами-ил! Кайтыйк, мин бит болай катып үләм! — дип дерелдәп дашкән тавышы аны чынбарлыкка кайтарды.

Бер-берсен бишкәтән үк белсәләр дә, бу мизгелгә кадәр үзләрен егет һәм кыз дип хис итеп караганнары булмаган Шамил белән Наилә һәр икесе күнел түрән биләп алган ят тойгыдан тартынып, оялып калдылар. Шамил кыюсыз гына үзен кочакларга үрелгәч, ни гажәп, кыз чырыялап читкә тайпылмады.

— Хет шулай жылын әзрәк. — Шамил үз тавышын үзе танымады...

Шул күл буенда алар тәүге тапкыр үбешергә өйрәнделәр, шул күл буенда үз гомерләрендә беренче тапкыр сагыну, ярату кебек олы хис турында сөйләштеләр.

Бу жәй аларга балачактан ук бөреләнгән хисләрен бер-берсенә яшермичә әйтергә, кич чыккач, оялып кына, тарсынып кына бер-берсенен кочагына сыенырга, әле сабыллар, әле житлеккән яшыләр булып серләшергә мөмкинлек бирде. Наиләләреннән бакчасында әтисе исән чагында ук мәнгелек итеп ясап куелган тимер таган бар иде — кайбер кичләренә балачактагыча шашып-шашып шунда атындылар, берәм-берәм дә, бер-берсенен алдына утырып та тибрәлделәр. Бер кичне жыллар белән ярыша-ярыша атынганда Наилә Шамилнең алдыннан чәрәп жиргә барып төште, маңгае уртасыннан сиптереп кан ага башлады. Яш иделәр, курку белмәс, хыяллы иделәр — елыйсы урынга кынгырау кебек чынлы-чынлы көлгән кызның ярасына төкрәкләп бака яфрагы ябыштырып куйдылар да янә таганга менеп утырдылар.

Саф мәхәббәт бөреләнеп өлгергән жәй генә, таң жиле кебек, күз ачып йомганчы, артык тиз үтеп китте. Һәр кичне ике самими жанның очрашуына, бер-берсеннән ояла-ояла үбешүләренә шаһит булган авыл урамы көз житкәндә ятимләнеп калды.

...Анын бар дөньясы житеш иде. Казан кызлары арасыннан иң сылуын, иң нәфисен табып өйләнде — Ленизадагы затлы чибәрлек ханнар нәселендә генә булгандыр. Шактый билгеле агентлыкта модель булып эшләгән кызның башта

фотосына, соныннан үзөнө күзө төштө егетнен. Ял көнөндө дуслары белән шәһәр үзәгенә бильярд уйнарга килгәннәр иде. Ярымкарангы залда кеше әлләни күп түгел, талгын ғына музыка уйнап тора, бер почмакта тәмәкә төтөнөнә күмелеп, яшь-жилкенчәк, ә Шамилләрнен өстәленнән ерак түгел, шактый күнелле компания бильярд уйный иде. Араларында кызлар да бар, алар әле салам белән коктейль суырып утыралар, әле көлөшә-көлөшә уенга кушылалар. Берсенен кийнә жайсызрак тотуы булдымы, тәжрибәсезрәк идеме — ул тәгәрәткән шар, яшел постаулы өстәл өстен генә күпсенеп, идәнгә — Шамилнең аяк астына ук очып төштө.

— Ну-у, Лениза! — Кызлар, үпкәләгән кебек, бертавыштан шулай дип сузып куйдылар.

Калганы кинодагыча килеп чыкты: идәндәге шарга Лениза да, Шамил дә берьюлы иелделәр дә башларын күтәрәп, бер-берсенә текәлеп калдылар. Аксыл сары чәчләре эре бөдрәләр булып инбашына таралган, карангы зәнгәр күзләре төпсөз күлнә хәтерләткән кыз үзә дә экраннан сикереп төшкән кебек иде. Шулкадәр чиста һәм дәрәс йөз сызыклары — очып китәргә жыенган карлыгач канатын хәтерләтүче кашлар, уеп ясалгандай кечкенә авыз; килешле борыннын уң канатында жемелдәгән нәни асылташ аны әкияти алиһәгә охшата иде. Мизгел эчендә кыз үзә дә Шамилнең ягымлылык бөркөлгән каратут йөзөн, төн карасыдай күзләрен, ияген икегә аерып торучы сөйкемле чокырчыкны, тыгыз кин жылкәләрне, көрәктәй кулларны шәйләп, телсөз калды. Аның алдында баһадирнын үзә тора иде.

— Минем бит сезне күргәнәм бар! — диде Шамил, ап-ак тешләрен жемелдәтеп һәм күптәнгә танышын очраткандай, бик куанып. — Безнен оешманын реклама буклетында сезнең фото иде бит!..

Чыннан да, бер-ике атна ғына элгәрәк Шамил шул буклетта каска киеп төшкән искиткеч чибәр кыз сурәтенә, анын башларны әйләндерерлек елмаюына бик бирелеп карап торган иде. Язмыш дигән — бүгөн менә алдында шул гүзәлкәй тора түгелме?!

Шушы очрашу мона кадәр кызлар турында уйларга әллә ни вакыты булмаган Шамилне үзгәртте дә куйды.

Икесенен дә яше бара, оя корырга вакыт иде — беркадәр очрашып йөргәннән соң, ду китереп туй ясадылар. Дәрәс, яши башлагач, икесендәге капма-каршы сыйфатлар күзнә ярып керә башлады: Шамил, сирәк-мирәк буш вакыт тәтесә, татар спектакле карарга әйдәкли, Лениза исә, борынын жыера да балет карарга йә булмаса симфоник оркестр концертына барыйк дип үгетләргә тотына. Юк, жанына, рухына якын булмаганны Шамил хатыны хақына да кабул итә алмый иде, шулай уртак фикергә килә алмыйча, бер-берсенә үпкәләп тә йөргәли башладылар. Андый чакларда Лениза пырлап өйдән чыгып китә, кибеттән кибеткә йөрәп, бер кочак әйбер күтәрәп кайткач тынычлана үзә тагын. Бәйрәмнәрне Шамил табигать кочагына чыгып, су коенып, шашлык пешереп үткәрү ягында булса, Лениза без үкчәле түфлиләр киеп, ресторанда утыру тарафдары. Дәрәс, мондый ғына вак-төякләр аларнын арасына әлләни салкын жил өрмәдә өрүен. Тик Шамил бер ачы хакыйкәтне аңламый калмады: ике арада самими, рәхәт жылылык та юк иде. Вакыт-вакыт, анын йөрәген сызлатып, күз алдына авыл урамнары, Таллыкүл бус, шул күл янында Наилә белән тәүге үбешүе килеп баса. Соңгы жәйнен... ah, тагын шул соңгы дигән коточкыч сүз уена килеп керде! — Наиләләрнен агач эскәмияле капка төпләрендә үткән кичләре, «әллә нишләп китәсе килми бит әле» дип кабат-кабат борылып килүләре, бер велосипедта икәүләп урам әйләнүләре татлы сагыш булып багырен телгәли. Күрәсен, беренче мәхәббәт дигәннәренен шул икәнән үзә дә

анламыйча, белмичә калгандыр. Шулай булмаса, туган авылына юлын кисмәс, заманалар болганып китте яки кайтыр нигездә кеше калмады дип кенә үз-үзенә аклану эзләп маташмас иде. Ә бит сонгы(!) аерылышуда Шамил бөтенләй дә олыларча итеп: «Киләсе жәйдә сине дә Казанга алып китәрбез әле, укырга да бергә керербез», дип кызын күнеленә яшерен өмет салган иде. Киләсе жәй булмады... Картлыкның үзе кебек үк сагышлы көздә Мәйсәрә карчык мәнгелеккә китеп барды. Беркем белән сабуллашмый китте. Бердәнбер улына — авылын да, үскән нигезен дә артык санламаган Сабирына әйтергә теләгән сүзләрен дә әйтергә өлгермичә, бар хәсрәтен, гомер буге газизләрен сагынып яшәвен һәм ялгызлыгын үзе белән алып, жомга иртәсендә дөнья куйды. Ачы хәбәр килеп ирешкәч, Сабир белән Фәһимә шул көнне үк карчыкны жирләргә кайтып киттеләр; көзгә каникулда су юлы белән сәяхәткә киткән Шамил исә бу югалту хакында әйләнеп кайткач кына ишетеп өнсез калды.

Шул сонгы жәйдән соң авылга бер генә тапкыр кайтмады бит ул! Еллар үтү белән бар да әкрәнләп тоныкланды: мәктәпне тәмамлауга, армия хезмәте, аннан институт, үз эшен башлау... Наилә турында, «әллә кайчан кияүдәдер инде» дип, үзалдына сагышлы гына уйлап куяр иде...

Лениза белән корган ояда ул хыялланган жылылык булмау бик еш кына шул озын толымлы кызыккайны исенә төшерергә мәжбүр итә дә, Шамил, күнеле нечкәрәп, үе белән балачагы, үсмер еллары узган авыл урамнарына әйләнеп кайта.

Әгәр бөтен жире житеш диярлек мул дөньяларында почык борынлы бер сабый да булса, бәлки бөтенләй башкачага әверелер иде аларның тормышы, тик ни көтеп тә, мондый куанычка ирешә алмадылар шул...

Барысы да ничектер көтмәгәндә, үзеннән-үзе үзгәрәп китте.

Лениза беркөнне, машинасыннан төшүгә, бозлавыкта таеп, аягын каймыктырды. Сынган кебек тоелмаса да, рентген-мазар үткәрсән, ышанычлырак булыр иде — Шамил хатынын шулай дип үгетләгәч, каршы урамдагы балалар больницасына кереп чыгарга булдылар. Терәлеп торган күрше хатыны шунда эшли, «андый-мондый очракта минем янга гына керегез, рентгента утырам» дигәнән кайчандыр уенга борганнар иде — кирәге чыгар дип кем уйлаган?

Беренче каттагы тар гына коридорның ярымкарангы бер почмагында тавыш-тынсыз гына ике малай утыра иде, чиратсыз кереп китүне килештермичә, Лениза белән Шамил да каршы эскәмиягә урнаштылар. Алар да бер-берсенә сүз катмыйча, төссез стеналарны күзәтеп, үзалларына тын гына уйга чумдылар. Күкрәгенә бияләй хәтле генә баланы сыендырып, эскәмиягә ак халатлы шәфкать туташы килеп утыргач кына сискәнәп киткәндәй булдылар. Яше илле-илле бишләр тирәсендәге таза гәүдәле медсестра, юа-юа нинди төстә икәнлеген дә аерып булмаслык чүпрәккә төрелгән нарасыйның битенә иелеп, мыдыр-мыдыр нидер сөйли, тегесе, йөзем жимеше кебек күзләрен нәрсәгәдер бик каты гажәлләнгәндәй киереп ачкан да, керфек кагарга кирәклеген дә оныткандай, шомраеп калган.

Лениза башын Шамилнең жилкәсеннән алып, тураеп утырды, йөзенә чыккан сагышлы төс белән медсестра кулындагы нарасыйга текәлде.

— Еламый үзе, — диде ул, сүз юктан сүз булсынга әйткәндәй.

Шәфкать туташы, шуны гына көткән шикелле, гөлдөр-гөлдөр килә башлады.

— Отказной бала бит бу. Мондыйлар еламый, шаккатырсын инде, укол ясаганда да шыңшып кына куялар! Үз хәлләрен тууга ук беләләр диярсен...

— Отказной? — Ленизаның да озын керфекле зәңгәр күзләре киерелеп ачылды, ул тыны кысылып тагын баланың йөзенә төбәлде. Уч тобеннән әз генә олырак булган, алма битле шушы сабыйдан ничекләр баш тартмак кирәк?

Аны тудырган хатыннын йөрөгө урынында таш кисәгедер, мөгаен. Менә бит ул, күпме акчалар түгеп, күпме дөваланып та ана булу бәхетенә ирешә алмый газап чигә, ә монда берәү үз каныннан яралган жан жимешен язмыш иркенә ташлап китә.

— Әйе шул, безнен Олечкабыз дөньянын тагын бер бәхетсезе. Шулай бит, жимешем? — Медсестра, үзен тынлагандай әле дә булса тын гына яткан баланын битенә иелеп, анын төймә кебек кенә борын очын, уймактан да кечкенәрәк авызын үбеп алды. — Почык борын ул безнен, каражимеш ул безнен!

Күрәсен, гомер буге сабыйларны яратып эшләгәндер — хатыннын йөзөндә аналарча кайгырту ярылып ята иде.

— Жиде айдан туса да, хәтәр тере бала! Тегендиләрне куып та житте, узып та китте, әйеме, Олечка? Менә, документларны тутырып бетерсәк, Балалар йортына озатабыз үзен. Әй, сабий, сабий, ниләр генә көтәдер... — Медсестранын түгәрәк йөзөндә ихлас сызлану пәйда булды.

Ташландык бала исә, олыларнын хыянәтен дә, үзен көткән ачы язмышнын да ни икәнән анлаган кыяфәттә, мес-мес сулап ятуын белде.

Бәхетсез жанны күкрәгенә сыендырган шәфкать туташы рентген бүлмәсенә кереп китүгә, Лениза, бите буйлап тәгәрәгән күз яшыләрәннән кыенсынмыйча, тагын иренен жылкәсенә башын салды. Шамил дә үзалдына тетрәнеп калган иде, йомшак кына итеп хатынынын кулбашыннан сыйпады.

— Шамил! — Лениза, аягы авыртуны да онытып, капылт кына урыныннан торды. — Әйдә, шул баланы үзөбезгә алып китәбез, ә? Ул бит... ул бит шундый нәни, курчак кебек кенә! Ничек инде, әтисез-әнисез... — Хатын инәлеп диярлек иренен күзөнә текәлдә.

Көтелмәгән тәкьдимнән ире бөтенләй телсез калды. Чөнки элгәрәк, инде үз язмышлары белән ризалашкач, чит баланы алу турында ин башта Шамил үзе сүз кузгалтып караган иде. Лениза исә кулларын бутый-бутый каршы төште, «бу хакта әйтмә дә, сөйләмә дә, миңа чит кешенен баласы кирәкми!» дип авызын каплады. Бүген исә хатынынын, күзләрен мөлдәрәтеп, «баланы алыяк» дип торуы гажәп хәл иде.

— Тукталә, Лениза, син нәрсә инде... Шулай ашыгыч кына... Уйлашырбыз, сөйләшербез... — Шамил хатынынын гадәтен белә: жаеннан тормасан, врачка күрәнмичә, чыгып китәргә дә күп сорамайчак. — Отказнойлар бер шушы бала гына түгелдер бит, ниятләсәк, карарга, сайларга, кинәшләшәргә кирәк булыр.

— Бүтәннәр түгел, шушы кызны алабыз! — Лениза кинәт кенә истерикага бирелеп, каршысында балалар утыруын да онытып, такмаклы-такмаклы елый ук башлады. — Аннан шундый тәмле ис килә! Ул шундый бәләкәй!

Гипс салынган кулын алдына куеп утырган малай аларны кызыксынып күзәткән жирәннән авызын ачып калды, икенчесе, ишектән бала күтәргән шәфкать туташы чыгуга, яшен тизлегә белән — күрәсен, үзенен чираты булмагандыр — кабинетка кереп югалды.

— Гафу итегез! — Лениза көгәзыләрен култык астына кыстырган медсестранын беләгенә кагылып, анын юлына аркылы төште. — Бер генә нәрсә сорыйсым килгән иде. Әгәр без бу баланы кызыкка алырга теләсәк?..

Медсестра, ни гажәп, аптырамады, гадәти сорауга тап булгандай бик тыныч кына җавап кайтарды:

— Андый теләгегез булса, озакка сузмагыз, иртәгә үк заведующий янына килегез, нәрсә-ничек икәнән ул аңлатыр. Балалар йортына жибәрелсә, мондыйларга бик тиз ия табылуы да мөмкин — гарип түгел, бөтен нәрсәсе үз урынында, житмәсә, красавица, әйеме, Олечка!..

Менә шул рәвешле аларның өендә, бәхет кояшы булып, Олечка-Алия барлыкка килде. Шамил белән Лениза корган ояга нур инде, жылылык кайтты. Хатынын бөтенләй башка кыяфәттә күреп, Шамил дә шаккатты: баксаң, вакыт-вакыт эч पोшыргыч дәрәжәдә зыялы тоелган Ленизада йомшак күнелле, кайгыртучан гап-гади хатын-кыз, әни кеше яшеренеп яткан икән ләбаса!..

Хәзер инде күз явын алырлык чибәр кыз булып үсеп килгән Алияләре — тормышларының алтын бизәге иде. Яшьлекләрендә Шамилне авылда калдырып, бала сөю төмен татый да алмаган Сабир белән Фәһимә өчен дә күктән ингән бәхет кошы булды кыз, әби белән бабай аның өчен жаннарын өзеп бирергә әзер иде.

Шамил еш кына үзенә дә шакката: өйгә алып кайткан көннән бирле шул нәни төенчеккә баш-аягы белән бәйләнде дә куйды. Шулкадәр якын, шулкадәр газиз, шулкадәр тансык иде бу нарасый! Үз бәгыреннән өзелеп төшсә дә, бу тиклем кадерле булмас иде кебек... Ул сабыйның каләм белән сызгандай кыйгач кашларынан, кәрпә эңсәсәй тырпаеп торган кара чөченнән, үтә күренмәле кебек нәзек колак яфрагынан шаяра-шаяра бармак очлары белән сыйпап үтә дә, күзгә күренмәс тылсымлы жепләр белән балага көннән-көн ныграк бәйләнә баруын тоя.

Теше чыкканда, прививка ясаганда температурасы күтәрелеп куркытуын исәпкә алмасаң, туп кебек тәгәрәп үсте Алия: елап, авырып борчымады; кояш кебек елмаеп уяңды; өттә-әннә дип татарча дөшеп теле ачылды. Бу мәсьәләдә Шамил гомер булмаганча хатыны алдында каты торды, русчаны бакчада да, мәктәптә дә өйрәнәр, өйдә татарча сөйләшсән, дип кистереп әйтте.

Кызын исенә төшергәч, Шамил үзалдына рәхәт елмайды. Бит очларында уймак-уймак чокырчыкларын балкытып, йөзем жимешәй конгырт күзләрен тутырып, «әтием, әнием» дип өзелеп торган Алия аларга гайлә жылысы, мәхәббәт китерде. Ленизасына өр-яңадан гашыйк булып, аның үзе өчен бик кадерлегә әверелгәнән анлагач, Шамил хатынын кулларында күтәрәп йөртергә дә әзер иде.

Мунчаның алгы ягына чыгып, Шамил башыннан ук салкынча су койды, дөньясын онытып, озаклап уйланып утырганыннан үзенә үк унайсыз булып китте. Ике аккош төшерелгән зәңгәрсу олы сөлгегә сөртенгәч, рәхәтлектән изрәгән тәнен ялкауларча гына кыймыллатып, ишегалдына чыкты.

Авылның күге биек, йолдызлары йодрык-йодрык. Ир өйгә керергә ашыкмады, бертын чекрәеп торган йолдызларга карап хозурланды.

— Жинел пар белән, яшьти! — Рифат та ишегалдына чыгып баскан икән, кулындагы шифалы су шешәсән Шамилгә сузып, беседкага таба әйдәкләде. — Гаепләмә инде, тегенди-мондый әйбер белән шаярудан туктадым. Өйгә дә керткән юк.

Ирләр салмак кына атлап беседка эченә кереп утырдылар. Челтәрләп эшләнгән түгәрәк өстәлгә инде жиләк-жимеш, чынаяклар, төрле тәм-том, зур кәсә белән салкын катык чыгарып куелган икән, бер як кырыйга беркетелгән браның сүрән яктысында патшалар табыны кебек күренә.

Талчыбыктан үрелгән кәнәфигә кереп чумган Шамил алдында яткан агач кашык белән катыкка үрелде. Тел йотмалы, киселеп-киселеп торган авыл ризыгын авыз итә-итә:

— Мунчагыз шәп! Дөньяның түгәрәкләп бетергәнсән, — дип Рифатны мактап куйды.

— Юк, яшьти, барысын да түгәрәкләп бетерергә ярамый, аннан кителә башлый ул... — Рифат олы бокалга шифалы су агызып, Шамилгә сузды.

— Районнан кайтышлый син эшлөгөн хужалыкка сугылдым әле. Ай-яй, малай, корып та куйгансыз анда!

Шамилнен тел шарлатып гажәпләнүе ихлас иде. Машинасыннан төшми генә күрше авыл урамыннан әйләнгәндә дә аптыравынын чиге-чамасы юк иде. Ике авыл арасы сигез-ун чакрым булса булыр, күзгә ташланып торган аермалыкка ышанырлык түгел. Асфальт юл жәйрәп яткан төзек урамнар, ике яклап тезелеп киткән катлы-катлы йортлар — хужалык аларны үзенен эшчеләренә дип махсус салдырган икән; әллә каян балкып торган таш мәктәп, мәдәният сарае, чәчәкләргә күмелеп утырган ихаталар... Ахшам намазы булды микән, манарадан янгыраган азан тавышы, урам буйлап мәчеткә таба атлаган ир-атлар, балалар...

Мондый күренешне Шамил кайчандыр Мордовиянен Аккүл-Азюрка авылына баргач та күреп шаккаткан иде. Юлга чыкканда ук андагы татарларнын мул тормышы турында ишетеп белә, көнбагыш үстереп сәүдә итүчеләренен Казан, Чаллы базарларын «яулап алуларыннан» да хәбәрдар иде. Бай, мул яшәүләренен төп сере ялкауланып ятмыйча, сәүдәгәрлек итүдә генә дип уйлаган уйлары авыл башына килеп керүгә жилгә очты. Ул машинасы белән юл чатына килеп туктаган урында, иге-чиге күренмәгән басуда бертөркем халык бил бөгеп чүп утап маташа иде. Кинәт төрле яклап исциткеч монды азан тавышы ишетелә башлады. Басудагы халык бил турайтып күтәрелеп басты, барысы берьюлы эш ташлап, азан тынлап хозурландылар, аннан кайсы кая намазлык жәеп, сәждәгә иелделәр. Сонрак, авылда жиде мәчет барлыгын ишеткәч, ак кәләпүшле ирләрнен урам тутырып жомга намазына агылганын күргәч, Шамил бөтенләй башка дөньяга эләккәндәй хис итеп, тагын гажәпләнеп калды. Шул мәлдә ул үзе өчен гажәеп тоелган ачыш ясады: күкрәп яшәгән авылның төп көче сәүдәгәрлектә түгел, гасырлар буена сакланып калган диндә, иман ныклыгында иде...

Менә бүген, Рифат авыз суларын корытып мактаган хужалык үзәге булган авылга юл уңаеннан сугылганда, Шамилнен хәтерендә кылт итеп Аккүл урамнары янаркан иде.

— Сез нәрсә, әллә барыгыз да мәчет суфыйларына әйләнеп беттегезме? — дип сорады Шамил, уенын-чынын бергә кушып. — Урамда берәр исерек очраса...

Рифат елмаймады, аптырамады, Шамилнен сүзләрен раслагандай, ияк кагып кына куйды. Вазадан банан алып, кабыгын чистарткан шәйгә:

— Ә син көлмә, чыны шулай. Мин үзем дә... намазны, уразаны калдырмаска тырышам хәзер, яшәти. Тартуны ташлавы ғына — үлем белән бер менә, — диде, Шамилнен күзе мангайга ментәнне сизмәмешкә салышып.

— Да-а, ышансан ышан, ышанмасаң юк, диген...

— Балык башыннан чери ди бит. Менә син безнең Каенлыны кара — дилбегә тотканы нинди, арбага тоялгәннәре дә шундыйга әйләнеп бетте. Эте-бете урлый, күзенә кайда нәрсә чалына, ихатасына сөйри, эчә, сугыша... Ярты авыл районда үчәтә тора, киметеп әйтмәсәм... «Нур» хужалыгында нигә бөтенләй башкачамы? Безнең хужа барысын да кулда тотта белгәнгә. Үзе дә жир жибертеп эшли, кешедән дә таләп итә белә. Башта ук тәртипне каты куйды: эш урынына аракы эчеп килү түгел, тәмәке тартырга да ярамый! Сукрана идек, ошамый иде: янәсе, яна себерке янәча себерә, үз законнарын такмакчы була... Ничава, бер ел эчендә барыбыздан майланган коймак ясады: әлифне таяк дип белми идек, мәчеткә барып вәгазыләр тынлый торгач, намазга да өйрәндәк, тормышка бүтән күз белән карый башладык. Ә син көлмә, бер мин генә түгел, күбебез шулай... Мәчет аргындагы мәдрәсәне күрергә өлгердән микән — тирә-як авыллардан бала-чагасы да, картлары да килеп укый, малай. Дин белән алдырды — нигә

яшереп торырга. Урлашу юк, эчү юк, аның каравы, халыкка эш бар, акча бар. Дәүләт программасы буенча менә дигән йортлар салынды, яшьләргә кереп кенә утырырга... Без дә Гөлгенә белән шунда урнашырбыз, балалар өчен дә унайлы булыр дигән идея тә... Әнкәй бит, ике аягымның берсен дә атламыйм, дип кистереп әйткәч... шушында төпләндем инде.

Шамил нигәдер уйчанланып калган иде. Рифатның «барысы да дилбегә тоткан кулдан тора» дигәне белән килешергә дә, килешмәскә дә белмәде. Яшереп торасы юк, авылның хәзерге тормышын, аның ничек сулавын ул бик сай күзалды. Әлеге дә баягы, колагына-күзенә чалынганнардан нәтижә ясап кына дигәндәй... Шулай да Каенлының бүгенге халәтенә, тез чүгеп, жиргә инеп баруына бер Зариф Харисович кына гаепле була алмый бит инде?! Әйтик, жир хужасы, агроном булып эшләгән Рифат туган туфрагына түгел, күрше авылга бил бөгеп хезмәт итә икән, монда ниндидер хата бар кебек... Кунак булган тыйнак булырга туры килә — Шамил үз уен турыдан ярып салмады. Катиклы кәсәне ашыкмый гына төбенә кадәр ялтыратып куйгач, кәнәфигә терәләрәк утырды.

— Ә синнең башыңа «туган авылыңны да шулай күтәрергә иде» дигән уй кереп караганы булмадымы? — Шамил барыбер үгезне мөгезеннән эләктерде. — Ниндидер килмешәккә шушы жирләргә хужа булырга мөмкинлек биргәнче дикөм.

— Әй, яшты, син бала-чага булма инде... Бездән сорап торучы бармы?

— Еламаган балага имезлек каптырмыйлар... Авыл халкы бер булып күтәрелеп чыксамы?

— Безнекеләрме? — Рифат, булмастайны сөйләмә дигәндәй, кулын селтәп куйды. — Мәңге кыймылдыйсылары юк. Әле беркөн генә күрше-тирә абзыйлар белән сөйләшеп тордым. Мин әйтәм, пай жирләрегезне межаллап куегыз, документлар артынан йөрегез, дим. Тилгә караган кебек карап куйдылар. «Нишлим мин ул жир белән? Болай әле елына дүрт-биш капчык булса да ашык биреп торалар, апай, бушка бит ул...» дип үземә акыл саттылар. Кулларына китереп тоттырганны файдалана белмиләр, теләмиләр дә. Авыл халкы үзенә дигән ул пай жирләренән кайда икәннән дә белми бит, кызыксынып та йөрми. Эчә-эчә ычкыналар бугай инде, беркемгә бернәрсә кирәкми. Рәтләрәк яши башласан, тел чарлылар. Мин менә бу өйне яңартканда нинди генә сүзләр ишетмәдем! Эш юк Каенлыда, яшты, эш юк. Менә шул үзегенә үтә халыкның, акылын томалый. Шаккатырсын инде: эшләргә теләүчесе дә юк бит әле аның. Югыйсә, күпме жир кысыр ята, чәч, үстер, төзе. Эшләгән кеше беркайда да юкка чыкмый.

Шамил тиз генә эндәшмәде. Аннан, карашын бөтенләй читкә юнәлттеп, үзалдына гына сөйләнгәндәй, әйтеп куйды:

— Син алай дисен дә... Элек эштән башы чыкмаганнар бүген ни хәлдә? Хәлимә апа турында ишеттем — ята икән хәзер беркемгә кирәксез булып. Нык чагында, бил бөккәндә кирәк булган, бүген кереп хәлен белүче дә юк... Эх, Рифат, нишләп кенә беттек соң без, ә? Наилә... шундый хәлгә төшәр дип кем уйлаган? Нишләп бергез дә ярдәм кулы сузмады соң ана? Өенә кереп караганың бармы?

Рифат нидәндер курыккандай, сискәнеп китте.

— Керерсен... Аның ишеген каксанмы?... Икенче көнне үк кеше телендә буласын. Гөлгенә ишетеп алса...

— Гөлгенәнең үзен житәкләп барырга иде. Авылдашлар, сабакташлар, дуслар дигән... — Шамилнең йөзе сүрәнләнеп китте. — Төрттергәнгә ачуланма, мин үзем дә синнең кебек үк гаепле...

Авылга аяк баскан мәлендә уйлары-гамәлләре белән бер кеше булса, хәзерге минутта Шамил үзен икенче кеше кебек хис итә иде. Каршылыклы уйларынын очына чыгарлык түгел: зур трасса буендагы жирне чистарттырып, тиз арада төзелеш башлап жибәрергә ниятләгәндә, аны бер генә нәрсә кызыксындырган кебек иде. Унайлы урын, юлчылар күп булачак: кафе да, машина запчастеләре сатылачак кишет тә, кунакханә дә, техника ремонтлау биналары да кыска вакыт эчендә чыгымнарын каплап, табыш китерә башлаячак иде. Тик нуры сүнөп барган шәм шикелле каршы алган авыл аның уйларын, ниятләрен өөрмә-давылдай пыр туздырып ташлады. Аның колагына бары тик ыңгырашу авазы гына ишетелә иде: ул кайчандыр яланаяк йөгәргән урамнар ыңгыраша, кишет корыган күл буенда таллар ыңгыраша, гаярь ирләре ташлап киткән йортлар ыңгыраша, балалар уйнавыннан, шау-шуыннан мәхрүм калган тау битләре ыңгыраша... Шамилнен жан тынычлыгын урлаган шушы авазга кушылып, Мәйсәрә әбисенен: «Кайтыр жирен барда кайтып кал. Мин сине кайтырсын дип көтәм, балам», дип чакыруы ишетелгәндәй була...

Авыру карчык, өзек-өзек ыңгырашып, урынында кыймылдап куйды. Наиләнен чыгып киткән чагы булды бугай, эндәшкәне ишетелмәде. Үз язмышы белән күптән ризалашкан, инде көн итүенә бөтен мәгънәсә газраилне көтүгә генә кайтып калган Хәлимә күз кабагын күтәрерлек көч тапмыйча авыр сулады. Типсә тимер өзәрлек ирләрен, мыск кына төртеп килгән егетләрен, сабийларны һич көтмәгәндә килеп ала торган әжал аның бусагасына юлны оныткан диярсен... Жир күтәрә алмас гөнаһлары да юк шикелле, Ходай нигә шулкадәр газаплыйдыр? Тән газаплары да, жан газаплары да бергә кушылгач, ничекләр түзмәк кирәк? Ни үзенен, ни күз төбәп үстөргән бердәнбер кызынын бәхете булмады. Инде Наиләсенен кыланмышлары өчен оялуы да, хурлануы да узды Хәлимәнен, үз хәле хәл — тәннен сызламаган, желегенә төшмәгән күзәнәгә юк бугай, укол ясаган минутларда гына берәз басылгандай итә, анысы да озакка бармый. Күзенә түшәмгә текәп, сулышын белән тартып китерердәй булып, тилмереп әжал көтүдән дә яманрагы юктыр... Уйларнын да очы-кырые, тәртибе юк хәзер: әле үткәндә, әле бүгенгедә адашып тик йөри. Ул ике аранын кайсына гына килеп төртөлсән дә, күнелне яктыртырлык бер генә аклык та төсмерләнми. Үткәнгә кайтсан — кояштан алда торып, сонрак йоклаган, бар сәгатә колхозда бил бөкрәйтөп үткән айлар, еллар. Бүгенгесендә — иске карават белән чикләнгән санаулы көннәр.

Карчык сөяк белән тирегә генә калган кулын көчкә кыймылдатып, күкрәк турысына китерде. Буш карашы белән янә түшәмгә, аннан тирә-ягына төбәлде. Стенада, чебен эзе белән чуарланып беткән иске көзгә янында ире белән яшь чагында парлап тошкан сурәт эленеп тора иде. Бу минутта күзә андагы йөзләренә әйле-шәйле генә төсмерләсә дә, бер һәм бердәнбер кадерле ядкар булгангамы, күнелә һәр сызыкны яттан белә: Хәбиренен нәрсәгәдер гажәпләнгән сыман чөелеп киткән кашларын үе белән сыпырып куйды, якасы кайтарылып торган кыска жинле күлмәгендәгә буй-буй сызыкларны сыйпап карады; бер толымын аркасына, икенчесен күкрәгенә төшереп салган яшь хатынның бәхеттән балкыган йөзә буйлап бармакларын йөртеп алды...

Хәлимәнен күзеннән сыпылып чыккан кайнар бөртек ирен читенә төгәрәде. И гомернен яшен утыдай якты, кыска мизгеле диген. Күпсендә шул, учка сыеп бетәрдәй бәхетне дә күпсендә Ходай. Булганына шөкер итеп, бер-берсен ярты сүздән аңлап яшәп яталар иде. Кара-каршы чәй эчеп утырганда, сул як күкрәген тотып, талинкәсенә сыгылып кына төште Хәбире. Бер уйласан, утызын тутырып

кына килгән гайрәтле ирнен йөрәк күтәрә алмаслык хәсрәте дә юк иде кебек. Шулай, язмыштан кем генә уза ала...

Карчык янә авыр сулап карашын тәрәзә төбенә күчерде. Юганнан соң иркен сулап калган пияла аша кояш нуры үрелгән иде. Аның яктысы буяулары кубып, тоныкланып беткән Ленин башын гажәпләнеп күзәтә диярсен; өйдәге ин зур байлык шикелле, түргә, гөл чүлмәкләре утырырга тиешле тәрәзә төбенә менеп кунаклаган бу сын үзе дә әллә шаккатып, әллә ниндидер каһкаһә белән урамга, тышкы дөньяга текәлгән. Бар нәрсәнең асты-өске килгән туксанынчы елларда Хәлимә аны кантур ишегалдындагы чүплектән күтәрәп кайткан иде. Мона хәтле ни ымсынып та кулына төшерә алмаган байлыкка шулай жинел генә хужа булуына сөенеп, ике атлыйсын бер сикереп, кош тоткандай кайтып керде. Теге чактагы сын булды микән, әллә шуның игезәк сынарымы — Хәлимә артык баш ватып тормады. Иң мөһиме — әнә ул, түрдә, хәзер аның йортында балкып утыра! Теге чак дигәнә... Туктале, ничәнче еллар иде сон? Житмеш сигезме, житмеш тугызмы? Хәтер дигәнән күптәннән тишек иләккә әйләнде шул... Кичен кансирт белән Габдулла Рәхимкулов киләсе ие. Әле ул вакытта Хәбире дә исән иде бит, Хәлимәнән кантур жыештырган чагы иде. Шулай шул, житмеш сигезенче ел булгандыр. Парторг Галимжанның протез аягын сөйрәп кабинетына кереп барган жиреннән:

— Хәлимә! — дип шәрран ярып кычкыруын ишеткәч, коридор юып йөргән хатын дертләп китте. Сулы чиләген, пумалалы таягын стена буена куеп, Галимжан артыннан атлады. Тегесе, керә-керешли өстәл янына үтеп, лап итеп урындыгына чүмәште.

— Апай, идәннене ташлап тор. Менә моны кеше рәтенә кертергә кирәк. — Парторг сейф өстендә торган Ленин бюстына ияге белән ымлады. Хәлимәнән берни анышмый торуын күрәп булса кирәк, урыныннан кузгалып, жиз төсендәге сынны кулына алды. — Рәхимкуловның бүген как раз туган көне икән, радиодан ишетеп калдым. Падарыксыз булмас, мөйтәм, без дә паздравит итәрбез. Шушыны чистартып, ялтыратып куйсан, бер дигән инде...

Хәлимә, юеш кулын халат итәгенә сөрткәч, бик кыйммәтле нәрсә күрәп, бюстка үрелде дә, аптырап китте.

— Бәй, мин аны таш кебек авыр дип торам тагын! — диде сынны әйләндереп. — Әттәч, буш нәмәрсә икән бит бу! Эче куыш икән!

— Ап-пай! — Галимжанның йөзеннән төс качты, ул дәрәс аңлаткан укытучы шикелле йодрыгы белән өстәл читен төеп алды. — Үтерәләр болар, телләре нәмә сүлгәнне колаклары ишетмәй...

Хәлимә, үз сүзләрендә бер хилафлык күрмичә, әле дә булса кулындагы башны әйләндерә-тулгандыра, кабинеттан чыгып китте. Тузан жыеп утырганга гына тонык, төссез булып күренгән икән — теш шеткәсына кер сабыны сыллы-сылый, һәйбәтләр югач, Ленин бюсты мәгърур кыяфәткә кереп, нур чача торганга әйләнде. И шул чагында Хәлимәнән ымсынулары! Аларның бөләкәй генә, жыйнак кына өйләренә төс булыр иде микән? Юктыр ла... Мондый затлы әйбер нәчәлникләр өстәләндә йә булмаса артистлар өендә генә торадыр шул... Үз уе белән авыр сулап кына килешкән хатын, алтынга әверелгән сынны бармак бите белән әле болай, әле тегеләй сыйпап, кадерләп кенә парторг өстәленә кертеп куйды. Кич концерт башланыр алдыннан Галимжан бик ялкынлы нотык тотып, Габдулла Рәхимкуловка шушы затлы бүләкне тапшырды.

Еллар үткәч, жан кебек әйберне чүплектә күрәп, Хәлимә егылып китә язды. Жырчы йөк итеп үзе белән алып китмәгәнме, әллә инде кантурда берәү генә булмаганмы — Ленин бюсты аяк астында тәгәрәп ята иде. Сөенү, аптырау, кызгану кебек хисләр барысы бергә кушылып, хатын аны бик кадерле ядкарь

күрөп, өөнө алып кайтты. Шуннан бирле тора энө. Сонгы тапкыр кайчан тузаны сөртөлгөнөн үзө дө хөтөрлөмидер. Авыл урамына текөлгөн килеш өнсөз калып тора да тора, бахыр...

Хәлимә желегенә үткән авыртудан йөзөн чытып куйды. Ай бер уколкайларын жалләмәсәләр... Болай үзө интегеп, Наиләсен интектереп ятканчы...

Картлык көнөндө заман чире бугазыннан эләктереп алгач, Хәлимә «ах» димәде, «уф» димәде, бар теләге — «тизрәк газраил үзө белән алып китсән дә, тән һәм жан газапларыннан коткарсын» дию иде. Наиләсенен — бердәнбер кызынын авыл халкы арасында рисвай булып көн итүе карт ананын йөрөгәнә кан саудыра, хурлыктан, үзенң чарасызлыгынан көннән-көн ул һаман да ныграк сула, бетеренә бара иде. Кайчак шундый көннөр була — Наилә анын астын алыштыруны да, кибеккән иреннәренә су тигерүне дә белми, аракыдан ис-акылын жуеп, йә идәндә, йә чоланда аунап ята. Аны уятырга теләп, Хәлимә карават тимеренә бау белән бәйләп куелган кашыкны көчө жәткәнчә күпме генә шакылдатып, бөргәләп карамасын, исереп егылган хатын үз вакыты житмичә селкенеп тә карамый. Яки үз ишләре кереп төрткөлөгәч кенә чәч-башын туздырып торып утыра, төсө жуелган күзләрен ачар-ачмас кыймылдап, чүмеч тутырып су эчә. Аннан, нәрсәдер исенә төшкөндәй, үрмәләп диарлек Хәлимә яткан карават буена килеп тезләнә дә, башын юрганга терәп, кыргый тавыш белән үкси башлый.

Туктап торган чакларында Хәлимәне сабий урынына бага, «әнкәй» дип кенә тора үзө. Сыек кына итеп боткасын да әзерләгән була, миңкә ягып, әллә нигә бер булса да, Хәлимә яраткан арыш ипиен дә пешерә. Шул ипине, сабий балага әзерләгәндәй йомшартып йә сөттә изеп, әнисенә кечкенә кашык белән тамчылап булса да ашатырга тырыша. Мондый мәлләрдә Хәлимәнен күзеннән сыпылып яшә тамчысы чыга да сүзсез әрнү булып иреннәренә ягыла. Наилә исә, ничә еллар йөрәк түрөндә яшәгән ачык ярасына үзө үк тоз сибүдән куркып, тагын онытылырга, онытылырга ашыга...

Рифатнын икенче кызы туып, зурлап бәби туге үткәргән көн иде. Сыйныфташ дип якын күрүе булгандыр — Наиләне дә ашка дөшә килде. «Ирле кешеләр янында ятимләнеп утырасым юк», дип каршы төшсә дә, өзми-куймый кыстагач, Наилә барасы итте. Рифатнын хатыны Гөлгенә белән артык аралашып йөрмәсәләр дә, күрешкәндә ачык итеп исәндәшәләр, сүз алышалар иде. Кабат әни булган Гөлгенәнен йөзөндә балкыган бәхетне күргәч, Наиләнен йөрөгән монарчы татымаган ят тойгы телеп үтте. Йә, Хода, ул да жиргә хатын-кыз булып, назланып, балалар сөеп яшәр өчен яратылгандыр лабаса! Утыз яшенә житеп, кысыр хыял белән яшә инде... Юк, көнләшү түгел, ниндидер үкенеч кисте аның бәгырен. Шамилне уйлап, аны көтеп үткән гомере теге көннән, стенадагы көзгегә идәнгә алып томырган көннән янып көлгә әйләнергә тиеш иде бит, ә ул һаман салкын учак урынында нидер эзләп маташа түгелме? Бу яшендә анын өлешенә калган нинди бәхет булсын инде, йә? Ир-ат затына күз уйнату түгел, керфек тибрәтеп караганы да юк бит аның, үзенә сүз катсалар, телсез-чукракка әйләнә, бер чакрымнан урап үтә... Биләүдә яткан нарасыйнын үкчәсен тотып сөйгәндә, Наиләнен башыннан кырыкмаса-кырык уй бөтерелеп үтте. Мес-мес килеп яткан сабийдан бөркөлгән хуш ис — башларны әйләндерерлек, сулап туймаслык татлы ис кызын күнелендә өөрмә кузгалтты. Анын да шушундый нәни йомгакны йомарлап куенына смендырасы, кабартма кебек алсуланып торган ике бит алмасыннан иреннәрен асрмый үбәсе, күкрәген каптырасы килеп, тыелгысыз бер теләк биләп алды.

Кунақлар жылышып маташқан мәжлес бүлмәсенә ул башка кеше булып аяк басты. Анынчы коридордагы зур көзгедән жәһәт кенә үзенен өс-башына күз йөгертөп алды: кыскарак дип борчылган шәмәхә итәге, шуна иш итеп үзе теккән зәңгәрсү кофтасы тыйнак кына бизәнгән йөзенә бик килешеп тора. Баш артына төйнөп куйган толымыннан тиз-тиз генә шпилькаларын тартып алды. Калын кара чәчләре дулкын булып аркасына таралгач, еллар санының байтагы артка чигенгәндәй булды. Учка сыеп бетәрдәй нечкә биле, төз, тулы аяқлары белән ул унжиде яшылек кызларга биргесез иде.

Наиләнәң нәкъ каршысына хатыны белән Зариф Харисович туры килде. Ел башыннан ук хужалык житәкчесе булып эшләсә дә, күрше районнан гаиләсе белән күчеп килгән бу иргә башын күтәреп караганы юк иде кызының. Авыл халкының телендәге имеш-мимешләр колагына чалынды анысы: имеш, үз районында колхоз рәисе булып эшлэгәндә, ниндидер кырын эшләре ачылган да, аннан тиз генә бирегә китереп утыртканнар. «Бүтән жиргә» утыртырлар иде дә — кайдадыр югарыда «йонлы куллы» кешесе бар икән... Бу сүзләр ни дәрәжәдә хак булгандыр, Наиләнәң үзенә кагылмаган сораулар белән баш катырып торганы юк иде. Менә хәзер тап алдында шушы кеше утыргач, нигәдер сәер булып китте: бер авылда яшәп, кемнең кем икәнә белән дә кызыксынма инде... Хатыны Фәйрүзә берәз арыган чырайлы, ябык кына икән; башкалар кычкырып көлгәндә, авыз чите белән көлемсерәгәндәй генә итә. Аның каравы, ире капма-каршысы бугай: сүз алганда авызында сандугач сайрата, житәкче булып шомарып беткәнлегә әллә каян күренә. Боз болыты төсендәге күзләре шактый мут йөгөрешә; түгәрәк йөзе дә, каз канаты белән майлап алганнар диярсен, тук, шомә чырай булып балкып тора. Яше кырыklar тирәсендә генә булса да, баш түбәсе чиләк төбә шикелле ялтырый.

Тост әйтеп, рюмка-бокалларны чәкештерергә үрелгәндә Наилә үзенә әрсез караш тоеп, әллә нишләп китте, чәч төпләренә кадәр тирләп чыкты. Зариф, тирә-юньдәгеләргә игътибар итмичә, күзен тасрайтып, ана төбәлгән иде. Шул караш каушаттымы, шайтан котыртуы булдымы — элегрәк шәраб ише нәрсәне уртлап кына куя торган Наилә башта бер, сонрак икенче рюмканы төбенә кадәр эчеп бетерүен анышмый да калды.

Тәнәфескә ишегалдына чыгуга, авыл куенындагы төн карангылыгын ертып, бию көе янгырый башлады. Берәүләр биергә, икенчеләр тәмәке кабызырга ашыкты. Наилә баскыч төбендәге ут яктысыннан качып, үз-үзен кочаклап бакча коймасы буенда басып тора иде, артыннан, итәген жыера төшөп, ике кул белән оятсызларча каты итеп кысып алуға, аны курку түгел, аптырау, өнсез калу биләп алды. Әлегәчә кызының төненә мондый әрсез куллар кагылганы булмаганга, әллә шау-гөр килеп күнел ачкан шушы кадәр халык арасында көлкәгә калудан өрөктемә — бөтенләй телсезгә әверелде, сулышсыз хәлдә башын артка борды. Анын чәчләренә борынын терәп диярлек, инде кулларын кызының биленә шуыштырган Зариф басып тора иде.

— Әллә биеп алабызмы соң, апасы? — диле ул кайнар тыны белән Наиләнәң муенын пешереп.

Наилә әле дә булса эндәшмәде. Аннан, үзенә бөтенләй хас булмаган ят тавыш белән:

— Хатыныгыз... — дип сүз башлаган иде, Зариф ямьсез итеп хихылдап куйды.

— Хатын? Ә менә минем синен белән биисем килә!

Яна гына эчелгән арагы исе борынына килеп бөркелеп, Наилә читкә каерылды. Әмма Зариф, корбанына тырнагын батырган карчыгадай, аны беләгеннән эләктереп, үзенә тартты, бию көенә бөгелә-сыгыла, Наиләнә ялт

кына бөтереп, тупас итеп күкрәгенә кысты. Карангылыкта берәү-берәүгә игътибар итмәсә дә, тирә-юньдәгеләрдән кыенсынып, кыз әле агарды, әле күгәрде, тик ирнен каты кулларына каршы тора алмыйча, үзе дә биюгә кушылып китте. Ни хикмәт, әллә бая ярыйсы гына эчелгән шәраб шаукумы булдымы — бөтен гәүдәсә белән үзенә сыланган бу ир заты анда жирәнү уятмады, киресенчә, күнелендә кинәт кенә ниндидер усаллык катыш үч, тантана, кемгәдер нәрсәнедер исбат итәргә теләү тойгысы барлыкка килде. Парлылар янында үзен артык кашык, аккошлар янәшәсендәгә чәүкә дип хис итүне шушы ямьсез тойгы каплап алды. Әллә шуна инде, ирнен куллары биегән унайга кофта изүенә үрелеп, авырттырып кысып алганда берни дә дәмәде; тик әрсез куллар болай да кыска итәген тагын да өскәрәк сыдыра башлагач, артыграк кылануын чамалап, артка тартылды да:

— Ямьсезләнмәгез! — диясе итте.

— Ярар инде! — Зариф тупас итеп кызны тагын да ныграк үзенә таба тартты. Аннан, колагына иелә төшеп: — Сон, апасы, мәжлес буге син дә миннән күзенңе алмый утырдың ла. Давай, кыланып маташмыйк, борын асты кипмәгән үсмерләр шикелле... Безгә якыннанрак танышырга кирәк, — дип иреннәрен кызының бит очына тигерә-тигерә утлы пышылдады.

Чыннан да шәраб күбрәккә киткән идеме, әллә тәненә ир-ат куллары кагылудан изрәдеме — Наилә гәүдәсенен камыр кебек йомшаруын сизми дә калды. Ашарлай булып үзенә төбәлгән ерткыч карашлы ирдән тупаслык, дәһшәт, гайрәт белән бергә ниндидер көч, хайвани дәрт бөркелә иде, моның белән үз гомерендә беренче тапкыр очрашкан кыз, яшүсмер диярсен — уйлау сәләтен югалтты, башы рәхәт әйләнде, кинәт кенә дингез тубыктан булып тоела башлады. Салмак көйгә бер-берсенә елышып, бакча коймасы буйлап урамга юнәлгән парны баскыч төбөндә басып калган Фәйрүзәнә яшыле күзләреннән гайре чит күзләр абайламады да бугай.

Рифатларның капка төбөндәгә бихисап машина арасыннан кайсына, ни өчен кереп утырганнарын да, үзенә кем белән икәнән дә, нишләгәнән дә уйламады Наилә. Бу минутта үзенә бөтен барлыгын биләгән изрәү һәм шул ук вакытта гәүдәсенә таралган тыелгысыз дәрттән башка дөньяда берни калмаган кебек иде. Зарифның бармаклары калтырана-калтырана кофта изүен ычкындырганнан, машинаның артык урындыгында ике гәүдәнән бербөтенгә әверелгәнән соңыннан да томан аша гына хәтерли алды ул...

— Вәт чудо! Мин сине ирен өйдә калдырып килгән бичә дип уйлап... Кешегә әйтсәң кеше ышанмас!.. Чудо! — Кызың тән ләззәтеннән, аннан битәр башлап үзе кул салуыннан чын-чынлап шаккатып калган Зариф, чалбар тоймәсен эләктерә-эләктерә, әллә ничә тапкыр шулай дип кабатлады.

Наилә исә, әле генә булып узганнан исенә килгәч, тәне бөрешеп, катып калды: башта шәраб тәсиреннән айну, аннан ни кылганын аңлау — болар бергә кушылып, кинәт кенә күнелен болгатып жибәрде. Шушы яшенә житеп, хыялый, якты һәм саф хисләрен саклап килгән кыз бер мизгел эчендә барысының чөлпәрәмә ватылуыннан өнсез иде. Юк, бу кадәр пычрак һәм кеше ышанмас дәрәжәдә мәгънәсез гамәл була аламы? Житмәсә, очраклы берәү белән... Кыз машина ишеген көчкә ачып өлгерде дә укшуга түзә алмыйча, косып жибәрде...

Аягында басып тора алмаслык исерек кешедәй алпан-тилпән килеп өенә ничек кайтып житкәнән анышмады кыз. Чигәсенә чүкеч белән бәрәп торган кебек, бер генә сорау миен бораулады: нишләде ул, нишләде, нишләде?

Иртән уянып киткәч тә кичәгә хәлләрнен тошты генә булуына өметләнеп, Наилә күзләрен бер ачты, бер йомды — аяусыз чынбарлыктан котыла алмады.

Терсәк якын булса да, үрелеп тешләрлек түгел иде. Аның бәхетенә, якшәмбе булгач, эшкә барасы юк иде; башым авырта дигән сылтау белән, төшкә кадәр мөндәреннән күтәрелмәде. Баш авыртуны үзенчә анлаган әнисе, «и бала» дип авыз эченнән сукрана-сукрана, үлән суы әзерләп эчерде, мангаена юеш сөлге китереп салды.

Көн уртасында өйләренә Зариф килеп кәргәч, Наилә яткан жирендә, Хәлимә баскан урынында таш кебек катып калдылар. Ярты ел эшләп, аларның йортына түгел, мөгаен, урамына да аяк басмаган рәис тора салып нигә киләсе иткән?

— И апакаем, истә-санда юкта дигәндәй... — Хәлимә, көтелмәгән кунакка ни дияргә белмичә, бөтенләй каушап калды.

— Менә, халыкның нинди проблемалары бар — шулар белән танышып йөреш, апа. — Зариф күзләрен әрле-бирле йөртеп, өй эчен айкап чыкты, Наиләнең башын стенага таба борганын күрмәмешкә салышып, дөп-дөп басып түргә узды, тәкъдим иткәнне көтмәстән, артсыз урындыкны алып, аякларын чалыштырып утырды да әле дә булса шаккатып карап торган Хәлимәгә текәлде.

— Йә, апа, ни хәлләрдә яшәп ятыш?

Үгезне мөгезенән алып бирелгән сорау Хәлимәне тагын да каушатып жибәрде. Шулай да тормышта күпне күргән хатын сер бирмәде, ачык йөз белән үз дә өстәл артына килеп утырды.

— Безнен ни... Ипләп кенә көн итү инде...

— Нигә, барысы да ал да гөл, бер проблемагыз да юкмыни?

— И, бар кешедә бер үк хәл инде. — Шулай дисә дә, Хәлимә, хәл белешүдән күнеле булып, тураебрак утырырга тырышты, жьерчыклы кулы белән өстәл клеёнкасын сыйпый-сыйпый сүзен давам итте.

— Эшләгән чагында кирәкле кишер яфрагы иек тә, пенсиягә чыккач кына кирәк бетте, апакаем. Кара таннан калхуз эше дип чаптык, шулар чыга хәзер, аркада бөкре, аякта рматиз булып... Бырачларга күренергә кирәк дип куркытып кайтардылар әле, менәтрәк. Өйдә ир-ат булмагач, бүлнисенә йөртер кеше каян табасын? И-и, сөйләсән сүз, төртсән күз инде, апакаем. Акчалы кешеләр суын да өйгә генә кертеп куйды, печәнән дә безнен кебек кул белән кыркып азапланмый...

Зариф, Наиләгә күз салмыйча гына:

— Ничава, апа, кызынны кияүгә биргәч, күтәрәп йөртерләр әле, — дип үзенчә тозсыз итеп шаяртып куйды.

— Чыкмады инде, мине саклап утырып кала бугай... Еландай телләремне чыгарып әйттем, илдә чыпчык үлми, жан асармын, кит шөһәргә, тормышынны рәтлә, дидем, юк, колак салмады. — Хәлимә, Наиләнең тешен кысып ятканын күрәп, өстәп куйды: — Менәтрәк, кичәгенәк тирләп-пешеп мунча юган ие, жил эләктергән бугай, ут яна бүген.

Нинди жил эләктергәнән бик яхшы белгән Зариф көлемсерәп кенә урыныннан кузгалды, түш кесәсеннән урталай бөкләнгән конверт алып, Хәлимәгә сузды:

— Мохтаж кешеләргә хужалыктан бәләкәй генә ярдәм. Түлке этенә-бетенә сөйләнеп йөрмәгез, яме.

Калтыранган куллары белән конвертны ачып караган Хәлимә башта телсез калды, аннан рәхмәт укый-укый, шул арада зарын да түгә-түгә Зарифны озатырга кузгалды:

— И апакаем, ямыйсы тишек-тошыкның исәбе юк, каяннар гына безгә юлын төште? Газ керткәндә торбаларын капка өстеннән генә уздырдылар, утын кайтартсак та, печән китертсәк тә жәфаланабыз гына. Капка төбенә аударып китәләр дә, чиләнәбез икәүләп. Акчалы кешеләр түләп күтәртте, аларга ни... Без соң, тиен санап... Рәхмәтләр генә яусын инде, апакаем. —

Зарифны капка төбөннөн озатып кергәч, Хәлимә:

— Менә бит, әй, бирим дигән колына — чыгарып куяр юлына, — дип, шатлыгынан күгәрчен урынына гөрли-гөрли, түшенә яшергән конвертны алып, тагын өстәл янына килеп утырды. Бармак очларын төкөрөкли-төкөрөкли акчаны санап, дөньясынан канәгать кыяфәттә Наиләгә борылды. — Наилә дим, барыбер йокламыйсын бит, тор әле, кара әле. Киләсе айнын пенсиясе килсә, шуны да кушып, әллә соң газ торбасын күтәрттерәбезме?

Наилә көтөлмәгән житезлек белән сикереп торды. Чәчен-башын туздырып, башта юынгычка атлады, кирәгеннән артык тавышланып су агыза-агыза бит-кулын чайкады. Өстендәге бөгәрләнеп беткән итәк-кофтасын салып ташлап, ашыга-кабалана кулына элэккән беренче күлмәкне киде, йолкып чыгарырдай итеп чәчен тарап-жыйды да әнисе кулындагы конвертны тартып диярлек алып, карлыккан тавыш белән:

— Әнкәй! Ул адәмнен тиене дә кирәкми, ишеттәнме?! — дип гомер булмаганча Хәлимәгә каты эндәште дә, ирләрчә дөп-дөп басып чыгып та китте.

— Нәрсә, әллә мине түләүле маржа дип белденме, хәшәрәт? — Кулындагы конвертны Зариф алдына ярсу хәрәкәт белән томыргач, Наилә, күзләреннән яшен уты чәчеп, ике йодрыгы белән өстәлгә таянды.

Зариф аны күрөп аптырамады, ирен чите белән генә елмаеп, өстәл артынан торды, ашыкмый-кабалаңмый гына диванга күчеп утырды. Аннан соң гына кичәге кебек әрсез караш белән Наиләгә төбәлде.

— Туктале, матурым, башта мине тыңла. Беренчедән, хәшәрәт дип арттырасын. — Зариф йөзенә кимсетелгән, үпкәләгән кыяфәт чыгарды. — Хатын-кыз риза булмаса, беркайчан да өстенә ташланганым юк, извини, анын өчен статья барын беләм! Аннан соң, бу яшенә житеп, ир чырае күрми яшәгәнче... Без шулкадәр бер-беребезгә туры киләбез, давай, юк өчен нервы бетермик. — Зариф Наиләнең биленә үрелеп, мәжбүриләп дигәндәй янәшәсенә утыртты. Үзе исә, урыныннан кузгалып, каршы стенада барлыгы да беләнмәгән ишекне ачты, эчке бүлмәсеннән хушбуй шешәсе кебек кечкенә генә шешә тотып чыкты. Чәй чынаягына салып, шәрабне Наиләнең кулына тоттырды.

— Кичә күбрәккә киткәндер... Менә шушы юып кына төшерә инде аны. Эч, эч, карама миңа алай итеп.

Наилә бүтән бер сүз дә дәшмәгән иде. Эчтән ике чигәсенә чүкчәк белән сутып торалар диярсен — бу тукулдау тавышының мәнге тынасы юк кебек. Кыз, кулындагы чынаякка төбәлеп, хәрәкәтсез утыруын белде. Зарифның битенә төкөрергә дип килде дә килүен, тик аны нәрсәдә гаепләргә соң? Наиләнең авызына егып аракы салдымы, кул-аягын бәйләп үзенеке иттеме? Ә Наиләнең үз башы? Ул кая иде? Мескенләнеп елап жибәрмәс өчен кыз чынаяктагы утлы сыекчаны авызына каплады...

— Безгә очрашкалап торырга кирәк. — Зариф өстәлгә үрелеп, Наилә ыргыткан конвертны кулына алды. — Бу пүчтәк кенә. Балда-майда йөздерәм әле мин сине, матурым. Моңы тыгып куй, кирәге чыгар. — Шулай ди-ди Зариф конвертны Наиләнең күлмәк изуенә сонды, сабый баланы юаткандай, аркасыннан какты. — Жыен юк-барга чыраенны сытма әле, унбиш яшылек чагын түгел, давай, житдирәк булайк, ә?

Кинәт кенә дөньясында бер гәме калмаган, башындагы тукулдау белән бергә уйлау сәләте дә югалган Наилә ә дә, жә дә сүз катмыйча, жепкә тагылган курчак кебек торып басты. Аннан исә, күкрәк турысыннан конвертны ниндидер мыскыллы елмая белән тартып чыгарды да, эчендәге акчалары белән бергә вак-вак кисәкләргә ерткалап, Зарифның аяк астына ыргытты.

— Хәшәрәт, — дигән сүзен дә Наилә мыскыллы елмая белән кабатлады...

Наилә инде байтак еллар мәктәптә пешекче булып эшли иде. Беркөнне ак халатын салып, өйгә жыенганда, пумала-чиләкләрен күтәреп чыгып барган жыештыручы хатын, ана карап-карап торды да:

— Карале, кызый, алай-болай авырын юктыр бит синен? — дип турыдан бәреп сорап куйды. — Билең бетеп маташа, аш тирәсәндә кайнашып кына тазарасын микән?

Наилә башына күсәк белән китереп органдай катып калды. Йә Хоша, әллә сон, чыннан да?..

— Юкны сөйләмәсәнә, каян килсен? Тәрәзәнә ачып йокласам гына инде, — дигән булды сүзнә шаяруга борырга тырышып.

— Булса да оялма, жаным. Яшен бара, үзенә иптәшкә алып кайтсаң да гаепләүче булмас.

Жыештыручы хатын сөйләнә-сөйләнә чыгып китте. Наилә исә, ике кулы белән корсак тирәсен сыйпый-сыйпый, утка төште: теге кичнен уеныннан уймак чыгарга да мөмкин икәнлегә турында башына да кертеп карамады лабаса! Әгәр... әгәр... дәрәс булса, өченчә ай киткән була түгелме? Наилә, коты очып, ишек янагына сөялде.

Әнисенен үз хәле хәл иде. Сонгы араларда күбрәк ятып торырга гадәтләнде. Әле аягы сызтый, әле бөтенләй гәүдәсен күтәрә алмый тинтери.

Кызынын тулыланып китүен күреп тә эндәшмәдеме, әллә монарчы чынлап та үз күзләренә ышанмавы булдымы — Хәлимә авыз ачып тел тибрәткәндә Наилә карынында яралган яна жанга биш ай тулып киткән иде.

— Ичмаса, юньле кеше орлыгымы? — дип кенә сорады ул тавышына бернинди аптырау, үпкә, рәнжү төсмерләре чыгармыйча, өстәл артында дөгә чистартып утырган жиреннән.

Наилә эндәшмәде. Табакка иелеп кер уып маташа иде, яшь тулы күзләрен әнисенә күрсәтергә теләмичә, читкә борылды.

— Детсад баласы түгелсен, үзең беләсендер. Монарчы азып-тузып кеше теленә кергәнән булмады. — Әнисе көрсенеп башын иде. — Үстерергә көчен житсә...

Наилә күбекле кулын халат итәгенә сөртә-сөртә, бер сүз дә эндәшмичә, ишегалдына чыгып китте. Авыл халкы теленә керүдән битәр, үз-үзеннән курка иде ул. Карынындагы бала хурлык һәм оят жимеше булып, жанын учак утыдай көйдерә иде. Наилә утын лапасына керде дә, башындагы яулыгын болгап очырды, үзе, өеп куелган әрдәнә өстенә башын салып, сулыгып-сулыгып еларга тотынды. Бөтенләй башка берәүдән, ин саф, чиста хисләр белән яраткан, ничәмә ничә еллар көтеп тилмергән кешесеннән булса, сынар канат үстерергә дә соенә-соенә риза булыр иде. Кимсенмәс, бу кадәр хурланмас иде, киресенчә, мәхәббәттән яралган жан жимеше белән горуруланып, башын югары чөеп йөрер иде. Ә бу... шулчаклы ят, хәтта... чиркангыч тоелган бала... Югыйсә, әле кайчан гына — Рифат белән Гөлгенән сабыен тотып сөйгәндә генә нинди татлы хисләр тулган иде күнеленә, үзен әни буласы килү теләге чолгап алган иде. Тик менә шушылай, коточкыч мәгънаsez төстә яралырга тиеш түгел иде ул сабый, тиеш түгел, түгел иде!

Корсак эчендә әле йодрыгы, әле үкчәсе белән үзенен барлыгын белдереп тибенгәндә дә Наиләне бары тик курку гына биләп ала. Тибенә, димәк, жаны бар, исән дигән сүз... Югыйсә, күнелендә яшерен өмет бөреләнгән Наилә кызу мунчада хәле беткәнчә себерке белән ничәмә-ничә чабынды; аякларынын жегәре кимегәнчә колонкадан потлы чиләкләр белән кирәксә-кирәкмәсә күпме

су ташыды; ашханәдә олы-олы кәстрүлләрне тулы килеш әле бер, әле икенче урынга күтәрәп мәшәләнде. Бала, барысына үч иткәндәй, тибенүен белде.

Тагын бер нәрсәдән — хәлен Зариф белүдән, анын белән очрашудан уттан курыккандай курка иде Наилә. Күпме генә сиздермәскә тырышсан да, иртәме-соңмы гәүдәннән килбәтсез юанаеп, кеше күзенә бәреләп торачагы көн кебек ачык. Кинчәрәк киём кигәч, әлегә түзәрлек тә... Тик кайчанга кадәр?

Наиләнән бәхетенәме, әллә коточкыч бәхетсезлегенәме, жәе чыкты тагын. Октябрь азагында аны пешекчеләр курсына ике айга укырга дип Чаллыга жиһәрделәр. Студентлар тулай торагына урнашкан хатын-кызлар кемнән кем икәнә белән артык кызыксынмадылар, тырыша-тырмаша дәресләргә йөргәнә булды, авылның бетмәс-төкәнмәс хезмәтеннән берәзгә булса да котылуына сөенеп туялмыйча, йокы симерткәннәре, базардан базарга чапканнары булды. Ә декабрь азагы житәрәк, инде укуны төгәллибездип йөргәндә, урталай бөгеләп төшкән Наиләнә «Ашыгыч ярдәм» машинасы бала тудыру йортына алып китте...

Жиде айлык булып дөньяга аваз салырга ашыккан кызчыкның гомере кыл өстендә иде. «Кендек бавы бик каты итеп муенына уралган», диде табиблар. Сабыйны вертолёт белән ашыгыч рәвештә Казанга алып киткәндә, Наилә калтыранган бармаклары белән, үзе теләп, «Баладан баш тартам» дигән кәгазьгә кул куйды.

Әйе, ул чагында Наиләнән күнелендә ниндидер явыз сөенеч тантана итә иде: ниһаять, барысы да бетте! Ул гарылектән дә, хурлык жимешеннән дә котылды. Ак халатлы табиблар кулындагы бу үч төбә кадәр генә төенчек — күзгә дә ачылмаган пәси баласыдай хәлсез сабый анын күнелендә әз генә дә аналык хисе уятмады. Котылдым, барысы да бетте дигән уй күпкә көчләрәк иде.

Тик Наилә бернәрсәне — барысынын да тора-бара башланачагын күз алдына да китермәде...

Авылга кайтып төшкәч, Хәлимәнән сүзсез сорауына «төште» дип кенә жавап биреп котылды ул. Иң беренче эш итеп, рәхәтләнеп, иркәләнеп, бар гонаһларын юып төшерергә теләгәндәй, мунча ягып керде. Сөткә тулышкан күкрәкләре генә, авырттып, тенкәсенә тиде. Наилә аларны башта сөлтә белән тыгызлап бәйләп куйган иде, икенче көнне таш кебек каткан күкрәкләренә бармак белән кагылышлы булмады. Сызлануы йөзенә чыкты бугай: әнисе каш астыннан гына карап утырды-утырды да, торып, кулына чынаяк китереп тоттырды.

— Савып кара булмаса. И бала-бала... — Артык сораулар биреп, чынбарлыкны белергә теләмәве идеме, әллә шуны белүдән куркуы булдымы — Хәлимә телен йозакка бикләде, артыгын сорашмады, төпчәнмәде. Шулай диде дә, авыр сулап, ишегалдына чыгып китте.

Коточкыч авыртудан иреннәрен тешли-тешли, ничек кирәк алай күкрәген саунач, Наилә чынаяктагы сөткә карап-карап торды да мич арасындагы чиләккә илтәп түкте. Шуңа мәлдә йөрәк түрән пычак белән сызып жиһәргәндәй булды: ә анын... нарасые кем кулында, кем имезә, кем карый аны? Башына килгән шушы уйдан хатын чайкалып китте, кулындагы чынаягы идәнгә төгәрәп, аяк астында челпәрәмә килде. Исәрек кешедәй алпан-тилпән килеп аралыктан чыккан Наилә, төсә качып, мичкә терәлде.

Төн йокысы да йокы булмады. Колак төбәндә бертугтамый елаган бала тавышы Наиләгә тынгы бирмәде, урынында кырыкка бөтерелде, әйләнде, тулганды, аптырагач, саташулы төштән арынырга теләп, идәнгә төшеп ятты. Таң алдыннан шыбыр тиргә батып, чәчрәп торып утырды: аларның өй эче бозланып каткан, идәндә дә, түшәмдә дә, стеналарда да тоташ боз, шуңа боз арасында, яп-ялангач булып, анын сабые ята. Туңудан өзгәленеп-инәлеп елаган

баланы ишетүче дә, биләүгә төрүче дә юк — Наилә ук кебек атылып, анын янына томырылды. Янбашы белән өстәл почмагына килеп бәрелүгә, тәненә таралган авыртудан анына килде. Тирә-ягына каранса, бернинди боз да, бала да юк, төш кенә күрүе икән. Моны белү генә тынычлык китермәде, урынына барып, башыннан ук юрганын бөркәнеп ятса да, нарасыйның өзәлеп-өзәлеп елавы һаман колагында янгырый иде.

Мондый төн беренчесе һәм соңгысы түгел иде. Хәер, төннәре генә түгел, көннәре дә саташулы төшкә әверелде анын. Кышкы каникуллар бетеп, эшкә баруга, мәктәптәге балалар чыр-чуы түзә алмаслык бер газапка әйләнде. Алар ашханәгә шаулап кереп, гөрләп чыгып киткәнче Наилә кырык үлеп, кырык терелде: шушы чыркылдыклар арасында, күзгә күренмәс булып, инәлеп-инәлеп анын кызчыгы елый. Ике колагы өзәлеп чыгардай итеп яулыгын кысып бәйләсә дә, үрсәленеп елаган тавыштан алай гына котылырлык түгел иде.

Бу — коточкыч иде. Үзенә ни кылганын, жинайтчы икәнән анлау Наиләне акылдан язар дәрәжәгә житкерде. Артындагы чыш-пышларны да ишетмәде, әнисенә үзәлдиңа кибең-корың барганын да күрмәде, колагында — бары тик сабий тавышы, күз алдында — керфекләрен күтәрергә дә көче житмәгән хәлсез сабий иде. Ике ай эчендә ярты картайган Наилә беркөнне каттый карарга килде: барырга, баланы алып кайтырга! Үз жаныннан өзәлеп төшкән кыйпылчык лабаса, төкерәсе Зарифына да, кеше сүзенә дә...

— Сезнен кызыгызны башка гәилә тәрбиягә алган. Алар турында бернинди мәгълүмат та биримбиз. «Баш тартам» дип акка кара белән үз кулыгыздан язгансың... — Әлеге сүзләр Наиләнен башына күсәк белән органдай тәэсир итте. Нәрсә-нәрсә, болай да булырга мөмкин икәнлеген ул уйлап та карамаган иде. Бер ишектән икенчесенә төртелде, күз яшьләренә буылып, аякларына егылды — күпне күргән табиблар салкын кан белән култыклап торгыздылар, шундый ук салкын караш белән озатып калдылар.

Өметләре өзәлгән, канатлары каерылган Наилә буран-өермә уртасында адашып, япа-ялгыз калган мөсафир хәлендә иде. Көрәшәргә, унга-сулга ташланып булса да дәрәс юл эзләргә анын теләге дә, көче дә юк иде — ул, күзләре кай якка төбәлсә, шул тарафка юл тотты...

Өенә кайтып керүгә, әнисенә шаккатып торуына да игътибар итмичә, иске сандыкны ачып, чүпрәккә төрәлгән арагы шешәсен эзләп алды. Ир-атка йомышлары төшсә, авыл кешесен шушы зәхмәт коткара торган иде — печән алып кайтасы булса да, агач бушатырга кирәксә дә. Соңгы араларда мөна гына канәгатьләр аз калды, һәр гамәлне акча белән генә бәяли башладылар. Бәрәңге бакчасын сөрдөртәм дисәң дә, тирес түктәрәм дисәң дә, акча, акча кирәк хәер! Күрше хақы — Алла хақы дип торучылар да көнләп түгел, сәгәтләп кими бугай...

Наилә үзәлдиңа ачы елмаеп, буш өстәлгә арагы шешәсен һәм кырлы стакан китереп утыртты.

— Карале моны, әйтмәгән саен... — Мендәргә аркасын терәп, аякларын угалап утырган Хәлимә, хәле житкәнчә сикереп торды да, стаканны ялт эләктереп алды. — Азуың житте, бала. Болай да урамга чыгарлыкны калдырмадың.

Наилә эндәшмәде. Торып, киштәдән чынаяк алып килде, яртысы булырлык итеп арагы салгач, бертын уйланып торды.

— Әнкәй! Бүген минем исереп карыйсым килә. — Шулай диде дә арагыны авызына каплады. Кабымлык-мазар эзләп кузгалмады, озаклап тын алмый торды. Тәне буйлап утлы дулкын йөгерең узды. Тагын, тагын салып эчте Наилә, баш миенә уйлаудан туктар минутын көтеп, берәздән тагын ярты чынаяк бушатты. Ана жинәл булып китте. Колактагы бала тавышы, ниһаять, тынды, гомумән, бөтен дөнья ниндидер тынлыкка чумды.

Сазлыкка таба бер адым атлау житә икән. Икенче аягынны суырып алганын сизми дә каласын. Мондый чакта кемдер үзе этенә-төртенә булса да котылырга маташып чәбәләнә, кемдер ярдәм сорап оран сала, кемдер исә, барысын да язмыш иркенә калдырып, ипләп кенә бата баруны хуп күрә. Янәшәдәгеләр исә бу хәлне кемдер көлеп, кемдер кызганып, кемдер мыскыллап күзәтә, коткарам дип кул сузучы гына табылмый...

Наилә белән дә шулай булды. Онытылырга теләп кичләрен эчеп, иртәләрен баш төзәтә-төзәтә йөри торгач, ашханәдән чыгардылар.

Мәктәп директоры — чәчен ничә карама сарылы-каралыга буяп йөрүче урта яшьләрдәге хатын, кабинетына чакыртып, аңлаешлы итеп әйтте:

— Ничек оялмый шушы кыяфәттә киләсен, мәктәп бит бу, монда балалар бит! — диде.

Балалар шул, балалар. Аксыл, сары, кара чәчле кызчыклар, кынгырау урынына чылап, чырык-чырык килүче сабийлар...

Авыл жирендә тотрыклы эш урынын булу — олы бәхет. Эшен бар икән, димәк, ашын да бар дигән сүз. Шуна күрә мәктәп, кәнсә, кишет тирәләренә бер урнашып калган кеше шул урынына теше-тырнагы белән ябышып ята да инде. Эшен дә, өйдә сине туендыручы ир-атын да булмаса, сөт тапшырган акчага гына ерак китеп булмый шул. Наилә авыр уйлар белән капка төбендәге эскәмиягә килеп утыргач, үзалдына аптырап китте: хәзер ферма да калмады бит ичмаса, сыер савучылар, иртәле-кичле автобуска төялеп, күрше хужалыкка эшкә йөриләр. Колхоз ашханәсенен, бер як стенасы череп, жимерелеп төшкәнәнә бишбылтыр. Жыештырырга булса да керәм дияр иден — клубны кайчан сүтеп ташлаганнары да күптән онытылган... Аяк терәп сүз әйтер ир-ат та юк бит авылда — күбесе, биредәге эшсезлектән кул селтәп, тегендә-монда шабашкада йөри. Чыгып китмәгәннәрен хатыннары туйдыра — кайсыныкы әлегә дә баягы мәктәптә, кәнсәдә эшли...

Хәлимәнән пенсиясенә генә яшәргә калгач, болай да очны очка ялгап кына яшәгән йорттан кот качты. Житмәсә, әллә каян гына кич утырырга керүчеләр пәйда булды: кайсы кишетнекен, кайсы өйдә куылганны кыстырып, Наилә янына елыша башладылар. Хатын аларның берсен дә кумады. Баш төзәтергә эзләп тилмергән чакларында, күрше-күлән инде бушка бер йотым бирмәскә әйләнгәч, акча эшләү юлы да табылды тагын. Хатыныннан, кеше сүзеннән куркуын жинеп, әллә яшь чактагы хисләре исенә төшеп, әллә мажара эзләп килгән Рифат өйалды чоланында аның мөндәрәнә йөзлекләр ташлап китте... Теге чакта Зариф калдырган акчаларны ertyп ыргыткан Наилә бу юлы ул кәгазьләренә ниндидер зәһәр елмаю белән сөенә-сөенә күкрәгенә кысты...

«Карынына иңгән сабийның атасы турында белүчеләр юк, Зариф үзе дә белми-сизми калды», дип уйласа да, Наилә ялгыша иде: авыл жирендә сер дигән нәрсә булмый, була да алмый. Чыбыксыз телефон авылның үзе белән бергә генә үлә ала...

Бу хакта иң беренчеләрдән булып Зарифның хатыны Фәйрүзә белгәндер, мөгаен. Иренен холык-фигыленә, итәк колы булуына тешен кысып яшәргә күнеккән хатын Наиләнән чиләк-коянтә күтәрәп чишмәдән кайтуын бер генә күрдә. Бу — ул иде, теге көнне мәжлес вакытында Зарифка сарылып чыгып киткән нечкәбил иде. Хәер, хәзер менә биленен нечкәлегә күзгә күренеп юкка чыккан, текәлебрәк карасан, ярыйсы гына тулыланып китүен искәрми мөмкин түгел.

«Тагын бер кәнтәен ятим арттырырга жыена, — диде Фәйрүзә, бу сүзләренә иренә үтеп барышлый гына авызыннан ыргыткандай, зәһәр елмаеп. — Фамилияне сорап килмәсен».

Зарифның күлмәк сәдәфен төймәләп яткан кулы берара һавада асылынып торды. «Кайсысы?» Әлеге уе тел очында йомарланып калды. «Кеше ышанмастай сүзгә чын булса да сөйләмә», дигәндәй, хатынына каш астыннан гына сәерсенеп карап куйды да һич исе китмәгәндәй, ашыкмый гына киенде.

— Фантазияң шәп синен, әрәм булып ятасың, — дип күнелле көйгә сызгыра-сызгыра чыгып китте.

«Теге тинтәк баш булса, әллә кайчан йөгереп килер иде... Алай дисең, ярлы тәкәббергә ышан син... Теге юлы акчаны тотып тураклаган булды, тинтәк дими ни дисең...» Машинасын кабызган шөйгә ирнең башыннан әллә нинди уйлар йөгереп узды. «Бал-майда гына йөзеп яшисе бит инде ул татлы бичөгә, ә... Юк, ничә барсам да, бусагасына да якын китерми, шайтан хатын... Аңгыралыгы белән шунысы узса гына инде»... Зариф Наиләне бүтән бимазалап йөрмәде, машина тәрәзәсә аша урамда күз салганда шикләнебрәк куйса да, янына барып сүз катмады. «Каракның бүреге яна, диярләр; үзе килеп тагылмаганда башыма бала эзләп йөрмим әле». Ирнең тук чыраеннан мыскыллы елмаю сызылып үтте.

Соныннан авыл кибетенен ишек төбөндә очратты ул Наиләне. Май башы иде. Шактый күнелле күренгән хатынның изү сәдәфләре дә юньләп төймәләнмәгән, озын толымы аннан-моннан гына баш артына төйнәп куелган, конгырт күзләре сыекланып, кысылып калган. Зариф, сәерсенүен йөзөнә чыгармаса тырышып, көр тавыш белән исәнләште.

— Синен арткы бүлмәндә аракы өзелми бугай... — дип мыскыллы елмаеп эндәште Наилә, үзенә хас булмаганча ямьсез хихылдап. — Башта тукран тукулдый, Түгәрәк, ә?

Теге вакыйгадан соң биш чакрымнан әйләнеп уза, Зариф өйләренә килеп ишек какканда әллә нинди пычрак сүзләр белән коендыра торган хатынның бүген менә шулай авыз ерып, үзе үк нидер сорап торуы гажәп тә, сәер дә иде. Зариф:

— Теләсәң, аракыдан шәбрәкләрен дә табабыз, — диде Наиләнең сүзләре артында нинди этлек ятуын чамаларга тырышып.

Тик хатынның чыннан да үз хәле хәл иде бугай:

— Яздырып бирмим ди, хәшәрәт, — дип кибет ягына башы белән ымлады.

— Өенә атларлык кына рәтен бардыр бит? Китереп китәрмен.

Зарифны тагын аптырашка калдырып, хатын күндәм генә борылып китте.

Машинасына эчемлеген, кабымлыгын салып, Зариф килеп житкәндә, Наилә бер йотым суга тилмергән юха еландай, бәргәләнә-сугыла баскычта утыра иде.

— Апасы, мина да иптәш булырга ярыйдыр бит?

Наиләгә инде барыбер иде — каршында ялтырап күренгән шешәләргә карап, май кояшыдай елмаеп жибәрде...

Шушы көннән соң Зариф хатын янында тилгән, карчыга урынына бөтерелә башлады: доньясын онытып эчкән мәлләрендә Наилә өчен дингез тубыктанга әверелә, Зариф алып килгән сыйдан соң бәйрәм мунча алдында, чоланда дәвам итә иде...

Шамил машинасын Наиләләренә капка төбенә үк китереп туктатты. Арткы ишекне ачып, зур-зур пакетларны күтәреп алды, бер якка салынып төшкән капканы инбашы белән генә этәргә маташты. Көч-хәлгә эләгеп торган агач капка алай гына бирешергә теләмәгәч, бер кулын бушатып, каерып ачарга туры килде. Як-ягын кычыткан баскан сукмактан баскычка якындашуга, Шамил

дертләп китте — аскы бусагада, тезләренә башын салып, Наилә утыра иде. Хатын үзе дә сискәнеп торып басты, Шамилне күргәч, йөзеннән саран елмая йөгереп үткәндәй булды.

— Ә-ә, син икәнсен... — Теленен уйлаганны әйтүе түгел иде.

— Берәрсен көтә иденме әллә? — Мәгънәсез сорау бирүен аңлаган Шамил сүзне тиз генә икенчегә борды. — Иркәнләбрәк киләм дигән идем бит. Менә, боларны өйгә кертеп урнаштырыйк әле. Хәлимә апага, берәз күчтәнәч.

Идән сайгакларын шыгырдатып, эчкә уздылар. Өйдә карангы иде, Наилә ишек янагы тирәсенә үрелеп, ут кабызды. Беркөнгә вак чебен көтүе күренми, мич тә агарып, яктырып калганга охшаган. Шамил ихтыярысыздан идән-түшәмгә күз йөгертөп алды да, ясалма көр тавыш белән сөйләнә-сөйләнә ботинкасын салып, караватта хәрәкәтсез яткан Хәлимә янына юнәлде.

Карчык хәлсез керфекләрен күтәрөп, буш карашы белән Шамилгә текәлде. Таныдымы, танымадымы — йөзендә бернинди хис-тойгы чагылмады.

— Шамил бу, әнкәй. Әйткән идем бит... — Наилә дерелдәгән бармакларын тыңлата алмаудан гажизләнеп, учын угалады.

Артсыз урындыкны алып, Шамил карават янәшәсенә килеп утырды, иелә төшеп:

— Хәлимә апа, хәлен ничек? — дип сорады.

Сүзләр һәм сораулар артык икәнә яхшы аңлашыла иде: карчыкның куллары как сөяккә калып, үтә күрәнмәлегә әйләнгән, йөзенә күксел-сарылы төс ингән; сүс кебек юкарган ак чәчләре мөндәр өстенә жеп-жеп булып сибелгән, өзелеп чыгардай нечкәрөп калган муены сулыш алган саен гармун күреге кебек жыерылып куя. Аның көч-хәл белән:

— Көтеп ятам. Рәхмәт, бәбкәем, — дигәнәнә күнеле тулып, Шамил карашын читкә алды. Башын күтәрөп Наиләгә борылды.

— Бавыры. — Хатын артык сүз әйтмәде.

— Мин... берәр ничек булыша аламмы? — Соңгы көннәрен санап яткан авыруга инде берни, беркем ярдәм итә алмаячагын белсә дә, Шамил шулай дип сорамайча кала алмады. — Бәлки дарулар, уколлар кирәктер?

— Морфиен бушлай бирәләр дә... Анын артыннан пастаянны йөрөп буламыни... Авылда врач ише кеше юк, район бүлнисенә барып алып кайтырга, буш савытларын илтергә кирәк... — Наилә чарасыз кыяфәттә кулын селтәде.

— Памперс-мазарлары булганда була, булмаганда юк...

Сүзләрен бүлеп, кемнәндәр каты-каты басып оялдыннан үткәнә ишетелде. Ул да булмады, ишек бөтен буена киерелеп ачылды, берәүнен тарак күрмәгән гонжалә башы пәйда булды. Күлмәк сәдәфләре чалыш тәймәләнгән, кесәсендә бүлтәеп торган шешә чалбарын тагын да аскарак тартып асылындырган, пычрак аякларынын тырнаклары житкән бу котсыз адәмнен йөзенә дә карарлык түгел иде. Күзләре шешенеп, кысылып беткән, аскы ирене ярылып канаган, ике каш арасы, борын тирәсе дә әллә киселүдән, әллә бөрелүдән кызыллы-зәнгәрле төскә кәргән.

— Опань-ки! — Адәм, теше төшкән авызын ачкан хәлдә Шамилгә сөзөп карады да, ике кулын чалбар тезенә ышкый-ышкый, күрешергә якынайды. — Барин, да?

— Сыпырт әле, Рамай. Синен кайгы түгел. — Наилә Шамилне гәүдәсе белән капларга теләгәндәй, ике арага кереп басты. Сәрхушнен исе дә китмәде, кесәсендәге болганчык төстәге шешәнә шап итеп остәлгә утыртты, үзе, өем-өем торган сумкаларны күрөп, тиен житезлегә белән шунда үрелде.

— Ух-ты! Калбаса гына ашый башладың, ә?

Сүзен әйтеп-бетерергә өлгермәде, Наилә аны жәһәт кенә жылкәсеннән эләктереп, ишеккә таба этте.

— Ычкын дидем бит, яп... — Хатынның авызыннан чәчрәгән әшәке сүзләргә ишетеп, сәрхушнен керфегә дә селкенмәде, Шамил исә аптыраудан телсез калды. Ул әкрән генә кузгалып, ишекне ачты, котсыз адәмгә кулы белән тотынырга жирәнеп, башы белән генә чыгарга ымлады. Тегесе, артына борылып чигенә-чигенә, кыланып баш иде.

— Ыслушаю, барин. Түлке ни, даруны гына...

Наилә өстәлдәгә шешәне алып, Рамайның култык астына сонды.

— Бар, бар, чык әле, Рамай, янадан, яме, янадан.

Чыга-чыгышлый Рамай дигәннен өйалдындагы чолан ишеген ачып каравы күренде. Шуннан башын тыккан килеш караңгыда тагын берәрсен күрергә өметләнүе булгандыр мөгаен, аптыраулы тавыш белән:

— Ыстыран-ны... Бүтән кунаклар юк, значитсы... Урынын да жәелмәгән түгелме? — дип тамак төбә белән гыжылдап көлгәнә ишетелде. Наилә аны эткәләп-төрткәләп баскычтан төшөргәндә, сәрхушнен:

— Асыл кош эләктергәнсен, апасы, жәлләмә, яме... Тагын-тагын килерлек булсын, саранланма, — дип ыржайганы да Шамилнен колагына килеп иреште.

Шамил әллә һава житмәүдән, әллә биредәгә коточкыч тормышны бөтен шәрәлегә белән анлаудан буыла башлаганын сизде. Ничарадан бичара кыяфәттә авыру карчык өстендәгә юрганны рәтләштергәндәй итте дә үзе дә ишегалдына чыкты.

— Жирәнәсенме? — Наилә нәкъ беркөнгә соравын кабатлады.

— Ышанасы килми... — Шамил хатын янына — баскыч бусагасына килеп утырды.

— Минамы, Рамайгамы? Син аны танымагансыңдыр инде... Бездән бәләкәйрәк ие... Аскы урамдагы Галимжан абыйны белсәң генә инде... Парткум ие, исендәме? Шунун оныгы бит Рамазан... Галимжан абыйларнын түр бакчасында иң иртә житешә торган алма барые, оныттың микән... Шуну урлап кимереп утыра идек бит, әй... — Наилә әллә көлемсерәп, әллә уфтанып куйды. — Бер-ике ел мулла булып та торды, аннан асылынып үлде.

— Кем? Мулламы? — Үз колактарына үзе ышанмыйча, Шамил кашларын жырды.

— Мулла шул. «Үзенә кул салу — күтәрә алмаслык гөнаһ» дип вәгазь сойләп йөргән кеше. Тынгы бирмәделәр бит. Бездәгә халык сон... Ни Аллага, ни муллага ышанмый. «Элек тегеләй, элек болай иде, хәзер йөргән була», дип чәйнәделәр-чәйнәделәр дә... «Мәчеткә биргән сәдакаларны үзен урлап барасың» дип бер диванасы йөзенә бәрәп әйткәч, йөрәгә чыдамагандыр инде, мунча алдына кайтып асылынган. Әйтүчесе кем диген — бригадир Фәнис абыйны онытмадын да онытмадын инде... Рамазан тегене «бабайны син генә үтерден» дип кара яндырып кыйнаган. Утырып чыкты. Әллә дүрт, әллә өч ел шунда... Кайтканнан бирле бәрелеп-сугылып йөри. Ул да беркемгә дә кирәкми, бичара... Кергәләп йөри шулай. Утырып эчәбез, аннан йә жырыйбыз, йә жылыйбыз...

— Бүтәнчә ярамыйдыр шул...

— Нишләргә кушар иден? — Наиләнен тавышы усаллык катыш мыскыллы янгырады. — Белсәң, өйрәт — ничек яшәргә?

— Син бит... син бит... юк, болай булырга тиеш түгел иде... — Шамил терсәкләрен тез өстенә куеп, ияген йодрыгына терәде, сүз табалмый төртелеп калды.

— Ә минем бүтәнчә яшисем килми. — Наилә дә кулына таянып утырды. — Барыбер бер мәгънә дә юк... Яарсана, гел мин дә минә... Үзендә ниләр? Күренеп тора, тормышын көйледер.

— Зарланмыйм алай. Бер урында утырып торган юк, дөнья куган булам. Менә бит, авылга да кайтырга жай чыкты.

— Егерме биш елдан соң диген...

— Әбекәйнен хәлен беләсем килде... Сонгы араларда бик еш кына төшкә керә башлады, әти дә шулай ди. Аннан... эшләр дә бар иде. — Шамил эш турында ачылып китәргә теләмәде. — Зиратта әйләнәп йөрдем, әбекәйнен каберен генә таба алмадым.

— Таш та кайтарып куя белмәдегез бит, каян табасын? Берәрсә күрсәтсә генә инде. — Наилә Мәйсәрә карчыкның кайда жирләнгәнән чамалый иде, аның баш очына утыртылган ялгыз каенны да таний иде. Хәер, ул бит әллә кайчан, шуннан соң зират капкасын ачып кәргәнә булдымы?..

— Рәжибә апа белән жомга көнне барырбыз дигән идек. Ул да таякка калган икән, көчкә йори.

— Аның каравы Рифаты... Әле күрештегезме соң? Чистый алпавытка әйләнәп бетте... — Наиләнен тавышында өнәмәү чагылып китте.

— Эше әйбәт, акчаны шәп түлиләр икән, әйләнә инде.

— Түлиләр инде, ярты авылны чыгарып сатсын да. Сыер фермасын гына да әллә ничә юл ташытты бит...

Наиләнен сүзләрен аңлап бетермәгән Шамил сәерсенеп ана карады. Хатын исә, шәрә беләгенә килеп кунган черкигә шап итеп сугып алды да, исе китми генә дәвам итте:

— Фермаларны да сүттеләр, амбарны да, клубны да. Бөтен таш-кирпечен, калаен, тактасын КамАЗларга төяп, «Нур»га ташытты Рифат. Кайтканда күргәнсендер әле, анда заправка артында алагаем комплекс төзеп куйдылар бит, безнең фермалар ташыннан бит инде ул... Кемнен кулында — шуның авызында. Череп баюларына аптырыйсы юк. Ярар инде, хәзер намаз укып, гонаһларын юып йори... Андыйлар тыштан караганда барысы да әүлия. Әй, төкерим сана... Син соң үзәң турында берни дә сойләмисен, ватык патефон кебек мин генә такылдап утырам... — Наилә, үзе дә сизмәстән, балачактагыча шукланып, терсәк очы белән Шамилнен биленә төртте.

— Үз бизнесым бар. Хатынымныкы да. Эш дип чабабыз да чабабыз инде. — Шамил саран гына шулай дип куйды.

— Хатының чибәрдер, әйеме... — Элек тә «шәһәр кызлары матурдыр» дип сорашырга яраткан Наилә бу юлы бөтенләй дә үзгәрмәгән кебек тоелды...

— Балаларыгыз да олыдыр инде.

Шамил тиз генә эндәшмәде. Ленизасы белән Алиясен күзалдына китереп, рәхәт елмайды. Аннан түш кесәсенә үрелеп, өчесе бергә төшкән төсле фотоны кулына алды. Узган жәй Һиндстанга баргач, пальмалар аллеясы буенда төшкәннәр иде. Наилә сурәтне күзләренә әле якынайтып, әле ерагайтып, бик жентекләп, озаклап карады. Күнел төпкеленнән кубарылып килгән дулкынны сиздермәскә тырышып, ясалма елмайган булды.

— Хатының курчак шикелле икән. Кызын да матур, түлке березегә дә охшамаган.

Шамил тагын җавап кайтарырга ашыкмады. Карашын читкә борып:

— Без аны кызлыкка алдык, үзебезнеке булмады, — дип, мона кадәр иң якын кешеләре генә белгән серне кинәт кенә Наилә алдында ачып салды. Нигә, ни өчен әйтте ул моны — ир үзе дә анышмый калды.

Хатынның күзләре мизгел эчендә шар булып түгәрәкләнде. Йөрәге, нәрсәдер сизенгәндәй, ярсу аттай чыгымчылап тибәргә тотынды.

— Ә-ә... — дигән булды ул, үз халәтен үзеннән үк яшерергә теләп. — Ташландык идеме?

Болай дип сораганда бәгыренен ничек телем-телем телгәләнгәнән Наилә үзе генә аңдый иде.

— Ялгыз хатын баш тарткан, жиде айлык булып тугач, курыккан микән... Аңдый кабахәтләр белән дөнья тулы бит хәзер. — Шамил элекке кебек, янәшәсендә серләш дусты Наилә утыргандай хис итеп, ачылып китте. — Шундый аналарны төрмәгә утыртып жәзаласан да аз... Ярар, үз гөнаһлары өчен жавап бирми калмаслар әле...

— Эзләп килмәдеме сон? — Хатынның тавышы кинәт кенә карлыгып калган иде.

— Килеп карасын!.. Аннан, кем нәрсә раслый алсын? Туу турындагы таныклыгына туган көнен дә башкача яздырдык — 26 декабрьдә туган булган, без жиденче март дип үзгәрттек. Ул безнен кыз ғына, бетте-китте!

Наиләнең кинәт кенә хәле беткәндәй булды, аяклары такта идәнне тоймаска әйләнде. Урыныннан кузгалса егылып китәрмен дип курыккан хатын, төсө качкан битен аска иеп:

— Шамил, мин өйгә керим әле. Әнкәй эндәшә бугай... Кайчагында рәтләп судый да алмый, тыны кысылып ката, — дип кенә әйтә алды.

— Карале, Наилә, кислород мендәре китертикме әллә? — Шамил, урыныннан кузгалган шәйгә, борчылып, шулай диде. — Шалтыратсам, иртән үк вертолёт белән китереп житкерәләр.

Көч-хәл белән торып баскан Наилә артына чигенә-чигенә ишеккә таба атлады.

— Кайт син, Шамил. Ничек тә үзебез... Безгә хәзер бернәрсә дә кирәкми инде, — дип пышылдады күтәргән иреннәрен ачар-ачмас.

— Алай димә. Кирәкле уколлар да, мендәр дә булыр, иртәгә сугылырмын. — Шамил артык сүз әйтмичә, капкага юналде.

— Шамил! — Тагын шул, бәгырьне телгәләрлек сагышлы тавыш ирне артына борылырга мәжбүр итте. Наиләнең нишләптер мизгел эчендә яралы кош сыман кечерәеп, бөрешеп калган гәүдәсе баскыч култыксасына сарылган иде. — Кызынның... исеме ничек?..

— Алия. Алиякәй, — диде ир, сәерсенүен яшермичә. — Нигә?

— Болай ғына. Болай ғына, Шамил. — Наилә, авыру кеше сыман бөкрәеп, оенә кереп китте.

Анын тырнаклары учына батып кәргәнче кулларын йодрыклап, үзалдына «Алия, Алия» дип кабатлый-кабатлый, ишек янагына йөзен терәгәнән, кычкырып жибәрүдән тышылып, иреннәрен кан чыкканчы тешләп үксегәнән Шамил ишетмәде, күрмәде...

Шамил Наиләләрдән чыгуга, машинасын кабызды да туп-туры районга юл тотты. Рифатларга кайтырга теләмәде ул, кунакханәгә барып, уйлары белән ялгыз каласы, ишеткәннәренен очына чыгасы килде.

Барып туктауга, аскы каттагы буфеттан яхшырак тоелган ике сыра, тозлы пестә (фисташка) чикләвеге алды да, бүлмәсенә күтәрелде. Ут кабызмады, кечкенә шкафтагы пыяла бокалга салкын сыра агызды, өстәл янына килеп утырды. Казанга шалтыратырга тиешлеге исенә төшөп, кесә телефонын алды, сәгатькә күз ташлады. Шулай да кирәкле номерны жыеп, фәрман рәвешендә кискен-кискен күрсәтмәләр бирде дә, сүзне озакка сузмыйча телефонын сүндерде.

Салкын сыра йөрәк түрендә кайнаган утны әз генә дә басмады. Чикләвекне ачылмаган килеш шкапка ыргытып, атлас жәймәле кин караватка килеп ауды.

Булмәдәге телефон шалтыравына борынын жыерып, яткан жиреннән тормый гына трубкага үрелде.

— Хәерле кич! Иркәнләбрәк ял итәргә теләмисезме? — диде йомшак тавышлы хатын-кыз русчалатып.

— Мина бернәрсә дә, беркем дә кирәкми. Борчымагыз, — диде дә Шамил шап итеп телефонны куйды. Шулай да күнеле күтәрелеп киткәндәй булды. «Кара син аны, бәләкәй генә район гостиницасы димәссен!». Тик әлеге уйны бүген күргән-ишеткәннәре бик тиз күмеп узды.

Монарчы күнелендә ымсындыргыч татлы төш булып сакланган авыл, аның кешеләре, Наилә — болар барысы хәзерге чынбарлыгы белән Шамилне тетрәткән иде. Элек балалыгы, яшьлеге белән генә күзенә чалынмаганмы, әллә чыннан да бөтенләй башка тирәлек урап алган булганмы — шуны андый алмый тинтерәде. Авыл дигәч, бер-берсенә кич утырырга йөргән күрше карчыклары, урам тутырып уйнаган бала-чага, колхозның авыр эшеннән арып кайтса да, кичләрен ду китереп клубта биегән яшь-жилкенчәк күз алдына килә иде. Хәзер исә урамнар шомлы тынлыкка чумып калган. Кеше тавышы ишетелми — шунысы гажәп. Нинди каргыш төшкән, кем каргаган соң бу авылны? Әллә барысы да читтән генә сагынып яшәр өчен еракка-еракка таралышып беткәннәрме? Эш юк, шуна күрә кубарылып чыгып киттеләр, диделәр. Димәк, димәк... Көч-гайрәте ташып торган авыл егетләренә, кызларына эш булса, авылның яшәреп, яна сулыш алып китәренә өмет бар дигән сүз? Нигә булмасын, шәһәргә килеп, аяк терәп эшләучеләр дә тамырлары авылга тоташкан адәм балалары лабаса. Укытучылар, табиблар, эшмәкәрләр, ил башлыклары, житәкчеләр — авылның бәбкә үләнле туфрагында тәпи басып, егылганда да жиргә таянып үскән гаярь затлар түгелме?..

Шамил фәлсәфи уйларын читкә куып, онытылып йоклап алырга теләде. Ләкин күзен йомса, ятимләнеп үзенә баккан авылы пәйда була иде — бу халәттән котыла алмаган ир, аркасын карават башына терәп торып утырды. Рәхәтләнеп, кара яндырып тәмәке тартасы килеп китте. Кыймылдарга ирендеме — бу теләген читкә куеп, тагын күзен йомды.

Әгәр, әгәр... Сатып алган жирләрне аерым кешеләргә биреп, үз эшләрән ачарга мөмкинлек тудырсаң? Күпләп мал асрыйм дигәннәргә фермалар төзәргә була... Әбисенекә кебек хуш исле, читләре сырлы-сырлы түгәрәк ипи пешерә торган цехлар төзесән? Күпме эш урыны, күпме унайлылык дигән сүз...

Үзенә «наполеонский» планнарыннан үзе үк елмаеп, Шамил сикереп торды. Костюм кесәсеннән тәмәкесен алып, тәрәзә буена килеп басты, кабызылмаган тәмәкене ирен читенә кыстырып, тагын елмаеп куйды. «Ә нигә? Чынга ашмастай хыял түгел... Хәзер дәүләт тә авылны торгызу өчен мөмкинлек бирә, бер аның жилкәсенә генә салынып ятканчы... Авылларда мәктәп, бакча, клуб төзи башладылар бит инде, без дә кул кушырып утырмасак... Энә бит, таныш егетне уйлыйм әле, жиләк үстерү идеясен күтәрәп тә чыкты, эшләр тә күрсәтте — министрлыктан ук килеп кызыксындылар, ярдәм итәргә ышандырып та киттеләр. Эшлөгез, булышабыз дип торганда таулар күчерәргә була... Авылдашларны жыеп, барысын да уртага салып сөйләшергә кирәк. Чыгып киткәннәр дә бөтенләйгә югалмаганнардыр, тамырлары монда булса, барыбер бер кайтырлар... Эх, бу бит безнең авыл, егетләр, безнең авыл, безнеке, минеке!» Аннан соң, ул бит бөтенләй үк ялгыз түгел! Әтисе — бөтен кирәкле урыннарда элементләре, танышлары булган, байлыгы бер түгел, мең авылны аякка бастырырлык әтисе бар лабаса! Күзгә күз карап, утырып сөйләшерләр. Икенче юлы Шамил аны үз янәшәсенә утыртып алып кайтыр, бу сукмаклар, чүгеп барган тау битләре, тузанлы юллар әтисе өчен бөтенләй чит-ятка

аверелмәгәндер ләбаса. Күнел кыллары тибрәнмәслек таш бәгырьле кеше түгел дә ул... Туган туфрагына аяк басмаган, әнисе каберенен ни хәлдә икәнлегә белән кызыксынып та тормаган икән — бу ялгышларны, хаталарны төзәтергә соң түгелдер. Тезләнеп баш органда, кичерү сораганда, туган жир үз балаларын һәрчак гафу итә, диләр бит...

Әгәр Интернет битләрендә Рифат белән аралаша башламаса, туган авылы, анын бүгенге тормышы турында бихәбәр булып яшәгән Шамил кинәт кенә менә шулай кубарылырга уйлар иде микән? Казан юлын еш таптаган Зариф Харисович белән очрашу кыенлык тудырмады: телефон, Интернет заманында жир шарынын теләсә кай почмагындагы адәм баласын эзләп табарга мөмкин бит. Очраклы гына шулай килеп чыктымы — анын белән беренче күрешүләрен Шамил «Туган авылым» комплексында билгеләде. Шушы очрашуда ук йөгәрек күзле, тук чырайлы бу кешенен акча дигәндә туган анасын сатарга әзер бәндә икәнлеген аңлады. Зариф үзе дә Луковский урамы чатына килеп туктаган машинага күз салуга, ни жите кеше белән генә эш итәргә жыенмаганын тиз төшенде. «Тачкасы шәп, сигез-ун лимонлык кына да түгелдер» дигән уй йөрәген яндырып үтте. Акчага тилмереп яшәмәсә дә, Зариф бөтен байлыгын кеше күзе алдына чыгарып селкүче, бүген иркенләп тотучы затлардан түгел иде.

Башта сүз нәкъ менә Зариф житәкләгән авылда Шамил башларга теләгән төзелеш һәм ана кирәкле жир кишәрлеге турында барды. Долларлар дип кенә сөйләшкән эшмәкәрне Мәскәү-Уфа трассасының бик уңайлы урынында урнашкан авыл кызыксындыруы Зариф өчен табигый тоелды, ул тәкъдим иткән бәя дә күнелне кытыкларлык иде. Шулай да:

— Моннын ише сорауны мин ялгыз башым гына хәл итмим бит, брат, — дип бик каты уйланган кыяфәт чыгарырга онытмады. — Өстәгеләр ни дияр бит?..

— Анысын мин үзем кайгыртам, абзый. Синен башынны авырттырырлык сораулар калмас. — Шамил мондый типлар белән ничек сөйләшәргә кирәклеген бик яхшы белә иде.

Алдагы күрешүләрдә алар инде төмам әшнәләрчә кул сугышып, мәсьәләне хәл итеп тә куйдылар. Зариф авыл башындагы жир кишәрлеген чистартып куярга, эшчеләр табарга вәгъдә биреп кайтып китте.

Тимерне кызуында сугарга күнеккән Шамил дә озак көттермәде, ниятләрен әлегә әтисе белән дә уртаклашып тормыйча, авылга юл тотты...

Авыл башына вертолёт төшкән дигән хәбәр авыл халкын әллә ни шаккатырмады. Ишеткәнә «байнын эше фәрман белән инде» дип Зарифка ымлап китте, бер-икесе кибет тирәсендә белдекле кыяфәттә авыз чайкады: «Пасылкы китергәннәр диме соң шунда... Хәлимәттәйне бүлнискә апкитәселәр икән... Зарифнын симерүе жите — бирталёт алган...» дип, берсеннән-берсе уздырып хәбәр уртаклаштылар. Кемнен сүзе дөрес икәнлеген тәки белә алмаган халык канәгатьсез генә таралышты. «Бәхетле кешеләр пасылкы ала, безгә пучтыны да атнага бер китерәләр... Бәй, Хәлимәттәй үлмәдемени соң әле ул?.. Зарифка бирталёт — безгә шымытыр...»

Соңгы елларда тирә-яктагы гаделсезлектән, аерым бер елгыр бәндәләреннән Ходай биргән жир-суларны акчага әйләндереп, череп баюларынан, жир кешесенен кадере югалудан өметен жуйган, шул сәбәпле үзләре дә сизмәстән каты күнелле, таш бәгырьле, доньясына үчле затларга әйләнеп барган халык янәликлардан яхшылык көтми иде. Бөтен Рәсәй иле төбе-тамыры белән череп барганда, урлашуга, талауга корылган заманда, катлаулар арасында барлыкка килгән тирән упкын гади жир халкын көннән-көн ныграк үз төпкеленә тарта иде. Бу — куркыныч төпкел иде. Монда килеп эләккәннәрне көнчелек, үчлек,

башкаларга теш кайрап яшәү көтә иде... Шунысы тагын да куркынычрак — кешеләр ул упкыннан ераграк китәсе, бер-берсенә кул сузып, яктылыкка, кояшка таба атлыйсы урында, ниндидер каһкаһәле ләззәт белән, аяк астында ялтырап күренгән һәрнәрсәне акчага тинләп, баш иеп артка таба йөгәрәләр дә йөгәрәләр. Кулларын күтәрәп күкләргә ялварасы урынга, иреннәре дога итеп бер генә теләкне кабатлый: акча, акча, акча... Аллаһы Тәгаләнен каты кисәтүе булганда, айнып та киткәндәй тоелалар: бер тамчы янгыр төшми жирләр ярылганда, игеннәр башакта ук кибеп-корыганда, эчәр чишмәләре су юлын ташлап киткәндә йә булмаса, киресенчә, иле-иле белән су туфаны йотканда, таулар күкрәгәндә, жан өчен куркудан, үзләре дә сизмәстән, олысы-кечесе Ходайга ялварырга тотына. Мәрхәмәтле Илаһ бу зарларны ишетеп, Жир йөзенә үз шәфкатен салуга, теләгән теләкләр, әйткән нәзерләр онытыла, бар да тагын үз эзенә кайтып төшә. Урлаганы урлый, эчкәне эчә, талаганы талый...

Шамил биргән күрсәтмә буенча, аның ун кулы, ышанычлы дуслы Ленар вертолёт белән дарулар, медикаментлар алып килгән иде, Рита исемле шәфкать туташы да Шамил үтенече буенча килде. Ирнен район үзәгендә документ эшләре белән йөрүен беләләр иде, урамда очраган берәүдән сорашып, туп-туры Наиләләргә юнәлделәр.

Егерме беренче гасырда да татар авылында кыек ишекте, кыек тәрәзәле шушындый соры йорт барлыгын күреп Казан кунаклары бер гажәпләнсәләр, өй эчендәгә хәрчелек, бушлык аларны бөтенләй шаккатырды.

— Без Шамил Сабирович сорады буенча. — Ленар белән Рита почмак караватта яткан хәрәкәтсез карчыкны, стенага аркасын терәп, идәнгә аякларын сузып өнсез утырган Наиләне күргәч, башта бер-берсенә карашып алдылар.

Жавап кайтаручы булмады. Хатын гүя аларның кәргәнән күрми, әйткәннәрен ишетми иде.

Рита, берни анламыйм дигәндәй инсәсен жыерып, тагын юлдашына борылды. Аннан жәһәт-жәһәт атлап Наилә янына иелде, борынына яна эчелгән сасы арагы исе килеп бөркелде.

— Карагыз әле, сез Наиләме? Мин Рита булам, медсестра. Шамил Сабирович сезнен әниегез авыр хәлдә ята, дигән иде, берникадәр вакыт аны каравымны үтенде... Ленар, ул исерек, мине тынламый да... — Рита чарасыз кыяфәт белән артка чигенде.

— Хы... Исерек кеше күргәнән юктыр. — Наилә ямьсез көлеп башын күтәрде. Күзләренән төсе сыекланып, болганчык суга охшап калган иде. — Әнкәй... Ана нәрсә... Ана рәхәт... Бүген булмаса иртәгә котыласы...

Рита безаз аптырап торгач, авыру карчык яткан карават янына атлады. Юрганны ача төшеп, Хәлимәгә таба иелде.

— Апа, сез мине ишетәсезме?

Хәлимә керфекләрен күтәрәп, таныш түгел кызга тобалде.

— Су бирсән... — Пышылдап кына чыкса да, карчыкның сүзләре анлаешлы иде.

Рита ары-бире каранып, өстәлдә торган чынаякка чәйнектән су агызды, карчыкның башын сак кына күтәргәндәй иткәч, суны аның иреннәренә китерде. Аннан соң Хәлимәне әкрән генә кыймылдатып, аркасына, янбашларына күз төшерде.

— О боже! Сез мине кая алып килдегез? — Кыз артка тайпылып, Ленарга текалды. — Аның пролеженьнәрен юныле-башлы караучы да булмаган, чи иткә әйләнеп беткән! Ничек түзеп ята ул?..

— Рита, матурым, сина барысы өчен дә бик яхшы түләнер. Шамил Сабировичның кем икәннән беләсен. Безазга түзәрсен инде... — Ленар,

сумкадагы капларны өстөлгө бушата-бушата: — Көз башында Испаниягө барасы иде дип кем хыяллана әле, ә? Акча күктән яумый, матурым... — диде бик житди итеп.

— Ә монысын, — Рита ияге белән Наиләгә таба ишарә ясады, — нишләтергә? Балки ана система куяргадыр?

— Үзен кара. Син бит эшеннен чын остасы, — дип, Ленар салпы якка салам кыстырып куйды.

Рита Наилә янына чүгәләде.

— Апа, ничьюгы караватка ятыгыз әле.

Сүзен төгәлли алмады, Наилә, кулын черки кугандай болгый-болгый:

— Күрәсем килми! Чыгып кит! — дип ярсып кычкырды да башын күкрәгенә асылындрып, үкси-үкси еларга да тотынды.

— Мин ана тынычландыра торган укол ясыйм. Булыш, — дип Рита Ленарга ымлады, үзе почмакка куйган зур сумкасына үрелде.

Шамил районнан кичкырын гына кайтып төште. Ин беренче эш итеп тиздән төзелеш башланачак урынга тукталды. Чүп-чарны чистартып бетергәннәр; иске коймалар, сүтеләсе алачыклар сүтелгән, кырмыскадай кайнашкан эшчеләр кайсы нәрсә белән булашып йөри. «Акча түлим дисән, тауны да күчерерләр». Бу — мыскыллы уй түгел иде, киресенчә, Шамил нигә икәнән дә анламастан, көрсенеп куйды.

— Барин, мужыт миңа да берәр әмер булып, ә?

Әтисеннән кинога акча сораган укучы малайдай башын иебрәк артыннан эндәшкән пычрак чәчле, искереп беткән яшелле-күкле омончылар кәчтүме кигән киёмле ир — кичә Наилә өендә күргән Рамай иде. Шамил сынаулы караш белән ана башыннан аягына кадәр күз йөртеп чыкты.

— Нәрсә, баш авырта, төзәтергә кирәк, шулаймы? — Сорау бирмәсә дә булып иде, калтыранып торган куллар, инәлеп-инәлеп үзенә төбөлгән күзләр нәкъ шулай икәнлегә хакында сөйли.

— Люб-бой эшне эшлим, люб-бой приказны үтим. — Рамай тутры эт кебек күзләрен түгәрәкләндерде.

Жен ачуы чыгып, аны тибеп очырырга житешкән Шамил кинәт кенә сүрелеп:

— Кеше үтерергә кушсам?

Йолкышның куллары салынып, инбашлары шинең төште. Авызына якынайтан сөякне кире тартып алдылармыни — нәүмизләнеп, шәмәхә чырае агарып китте.

— Ну-у, барин... Ярар, лутчы үзем үләм... — Шулай диде дә, синнән дә булмады дигән кебек бер кулын селтәп, алпан-тилпән кирегә борылды.

Шамил бертын аркасына төбәлеп торды.

— Тукта!

Жәһәт кенә барып, машина ишеген ачты да кечкенә суыткычтан затлы коньяк шешәсен, бордочоктан кечкенә рюмка үрелеп алды.

— Рамай, Рамазан... безнен авыл егете... — Үзалдына сөйләнә-сөйләнә сәрхуш янына атлады.

Шешә күргәч, күзләренә мизгел эчендә яшәү яме, нур, жылылык, тагын әллә нинди якты хисләр тулган Рамай, Шамилне кочып алырга теләгәндәй, ике кулын жәеп, авызын ерды.

— Чын кеше икәнсен, парин! — Шамилнен рюмка сузган кулын ялап үбәрдәй булып, төкәтсез калып, баскан урынында биеп үк куйды.

Затлы эчемлекне бер тын белән авызына озаткач, күзләрен йомып, шактый озақ ләззәтләнеп торды. Аннан, ат шикелле, башларын чайкап, пошкырып алды.

— Яшиселәр килеп китте, рәхмәт, барин!

Рамай борылып китәргә ашыкмады, тагын тамасына өмет итүе булдымы, башка сәбәпме — каен кәүсәсә өстенә килеп утырган Шамил янәшәсенә чүмәште.

— Барин булсан да, эре бәрәңге ашамагансын.

Шамил бер сүз дә эндәшмәгәч, сәрхуш тә тынып калды. Тик озақка түгел.

— И-их, авызына төкерим... Комбайнны әткәй белән кич шушында китереп куя торган иек, таң белән алчыгып китәриек... Көн буге икәү серләшәп йөри торганыек басуда... Сөйләшер кеше дә калмады, авызына төкерим... Комбайн да калмады... — Рамай, кулын йодрыклап, үзенә тезенә сугып алды.

Шамил аны яна гына күргәндәй, текәлебәрәк каралды. Чамалавы буенча, Рамазанга утыз өч-утыз биш яшьләр булырга тиеш. Тик төрмә мәктәбе, арагы сәбәпме — ул карт бабайга әйләнгән кебек иде.

— Рамай, Рамазан... — Нишләптер Шамилгә бу исемне икеләтеп әйтү кулайрак тоелды. — Сина рәхәттер, әйеме, төзәтгән исә, баш авыртуын бетә... Бернигә карап йөрәгән дә янмый, эчән дә пошмый.

— Нишләп янмасын, апай, нишләп янмасын! — Рамайның барин диюе онытылды, ул сөйләшәргә иптәш тапканына куанып, канатланып ук китте. — Тигезлек тә юк, гаделлек тә юк дөньяда, апай. Ничек йөрәк янмасын... Примергә, шушында Зариф булып Зарифы сине таракан урынына да күрмәсен инде, килмешәк башы белән... Кем инде ул, жә? Үзе дә бер таракан, шөрәп... Авыл жыелышында авыз ачып сүз әйтергә куркалар шул — Рамазан катлы-катлы сүгенде дә, читкә борылып, черт итеп жиргә төкерде. — Мин әйтәм, нәмә, шул... таң куркып торырга. Ну түлкә үзәбезнекеләр үк авызны томалый бит, заразылар! Имеш, мин төрмә кошы, имеш, арагы имеп тик кенә утыр... Эчсәм дә уйлаганымны әйтәм. Нигә, дөрөс түгелмени? Ни хагы бар аның безнең авылны эте-бетенә кусоклап сатарга, ә? Бетте бит инде, апай, бетте, чыкмаган жаны гына калды. Берәр карангы почмакта манчысам, әпәйт... — Рамазанны каты итеп очкылык тотты. Ул рәшәткә рәвешенә кертеп, бармакларын чалыштырды. — Ашау-эчү байдан, үлем Ходайдан булса да, анда да рәхәт түгел шул... — Эчү сүзе теленә кергәнгәме, Рамазан иреннәрен ялмап, Шамилнең аяк очындагы шешәгә ымсынып куйды. Тик бу хакта сүз кыймылдатмады. — Хикмәт Зарифта гына да түгелдер инде, апай, этем белсен. Кешесе хайванга әйләнеп бара. Күршене, тутанны белү бетте, ыстырам...

Шамил катышмый гына аның сөйләгәннен тынлап утырды. «Йолкыш дип кенә уйла син аны...»

— Нәрсә, Наилә белән дә шулай фәлсәфә корып утырасызмы, ә? — диде ул кинәт кенә сүзнә башкага борып.

— И апай... Әллә син бер Наилә генә дисеңме? — Рамазан көлмәде, ыржаймады, нигәдер кашларын жырды. — Авылда дачурта андый хатыннар. Наилә нәрсә, ирлеләре дә кимен куймый... Кайсына акча кирәк, кайсына бүтән нәмә... Менә син монда, нәрсә, гастинитсә төзетә диделәрме? Берәр платный угалок та ачып жибәрсән, ярты авыл череп байый, апай, менә күрерсен... Минем бабайда тегенди — элекке китаплар әкәмәт күп иде, шуларны укыр иде дә, «ахырзаманның пачти бөтен галәмәтләре бар», дип башын селкеп утырып иде... Тучны шулай!

— Карале, Рамазан, әгәр... дәвалануга алып барам дисәм? — Башына шушы минутта гына килгән уен Шамил кычкырып әйтәп тә куйды. — Наиләне дә,

сине дә... Эчүне ташлата торган әллә нинди нәрсәләр бар бит хәзер, теләк кенә булсын...

Рамазан тамак төбенә кылчык кадалгандай тотлыгып калды, пычрак бармаклары белән киезләнеп беткән чәчен тырмаларга маташты да корт чаккандай сикереп торды.

— Ю-ук, апай, айнык күз белән яши башласам, тучны берәрсен бәреп үтерәм бит мин. Болай, ичмаса... — Рамай сүзен төгәлләмәде, затлы шешәгә кызганулы караш ташлап, нидәндер бик каты курыккандай артка чигенә-чигенә китеп тә барды.

Беръялгызы калган Шамил байтак кына башын иеп утырды. Аннан машинасын кабызды да бөтен көченә куалап, Зарифның хан сараедай йорты каршына килеп туктады. Хужанын теше сызлый идеме — уң янагын колак буеннан ук бинт белән бәйләп куйган, йөзе качкан. Шамил аны-моны сорашып тормады, төксе генә эндәште:

— Документлар әзер. Синен кул куясын гына калды. Иртәгә төшкә кадәр сөңгына барысы да күчерелгән булыр.

Акча күчерелгәнне үз күзләре белән күрмичә кәгазьләргә кул куярга ашкынып тормаса да, Зариф Шамилнен ниндидер ярсу, усаллык бөркеп торган чыраена карагач, сүз көрәштермәскә булды. Шулай да:

— Брат, мондый эшләргә болай аяк өсте, кичкырын эшләмиләр бит инде, — дип авызын ачар-ачмас зарлангандай итте.

— Алайса, утыр машинага, районга киттек. Төнлә мине дә, кәгазьләргә дә саклап чыгарсын. — Шамил ачуы кузгалуын яшереп маташмыйча, без карашы белән Зарифка төбәлдә. — Һәр секунд исәптә икәнне беләсен. Банк ачылганчы... — Ир түш кесәсенә үрелеп, телефонына күз салды. — Төп-төгәл ундүрт сәгать бар.

Зариф эндәшмәде. Башы белән генә ымлап Шамильне өйгә чакырды.

— Тарта торам. Укы, яхшылап таныш. Борчылма, сөңгына монда язылган төңкәләр түгел, сөйләшкән сумма күчәр. — Шамил тәмәкесен кабызып, ишегалдында басып калды, Зариф кәгазьләргә култык астына кыстырды да, биек баскычтан мәче житезлегә белән атлап, өй эченә кереп китте.

Көндөз Ленар белән сөйләшеп, Шамил медсестра кызының Хәлимә янында калуыннан, Наиләнә исерек булуыннан хәбәрлар иде. Аяклары ул йорт янына атларга ашыкмады. Әлегәчә күргәннәре дә башына сыймый: аның хыялында һаман да самими, сөйкемле булып сакланган кызыккайның тормыш төпкеленә төгәрөгән алама хатынга әйләнүен акылы кабул итә алмый иде. Бер караганда, бу тирәдән баш-аягынны алып, мөмкин кадәр тизрәк китеп югалу ин жайлысы булыр кебек. Күзән күрми, колагын ишетми, үзенә турыдан-туры кагылмаган проблемалар белән баш катырып чиләнгәнче... Икенче яктан, ул бит — Наилә, үтелгән еллардан ин матур, ин татлы, ин сагышлы кайтаваз булып, йөрәкне жылытып торган зат. Аның упкын читендә басып торганын күрә торып, тартып аласы урынга, алны-артны күрми ташлап чабаргамы?..

Шамил өйдән әйләнеп чыккан Зарифны аптырашта калдырып, документларны карап та тормыйча папкасына салды да «иртәгә күрешербез!» дип коры гына саубуллашкач, йөзеп кенә кузгалган машинасы белән күздән дә югалды.

Каршылыклы уйларын читкә куарга тырышып, ир урам башындагы иске өй каршына килеп туктады. Керергә ашыкмады. Өй белән бергә картайган эскәмияне кулы белән сыпырганлай иткәч, аркасын бөкрәйтә төшеп, шунда утырды. Ул арада каршы өйләргән кайберсендә ут сүнде. Күрше-тирәнә, тәрәзә пәрделәре артына качып, шушы капка төбен, үзән күзәтүләре турында башына китермәгән хәлдә Шамил тагын уйларына чумды. Төзелеш материалларын

доньяның төрле почмакларыннан кайтаргып, Казан читендә төзөгән коттеджы, бакчачылары күз карасыдай сыйлап-карап кына торган хәтфә үләнле ишегалды, Ленизага да, үзенә дә аерым машина гаражлары; саунасы, бассейны, теннис корты булган биләмәсе — болар барысы да менә хәзер ул утырган капка төбө, кычыткан баскан ишегалды, бүген булмаса иртәгә ишелеп төшәргә әзер абзар, келәт, мунча дип аталган корылмалар янәшәсендә кинәт кенә мәгънәсен жуйгандай булды. Дөрөс, ул мул тормышын үз куллары белән корды, акчаларны үз хезмәте, тырышлыгы, йокысыз төннәре белән эшләп тапты. Шулай да төп таяну токтасы — эш башларга әтисе биргән акчалар иде ләбаса! Әтисенә исә менә шушы туфрақ, шушы туфрактан тибеп чыккан чишмә, шушы авыл яшәү бүләк иткән, жан индергән... Бөтен нәрсә алыш-бирешкә корылып беткән заманда әтисе нишләр соң әле үзенә шушы туфрақ алдында бурычлы икәнөн онытып жибәргән? Юк, әтисен генә гаепләү дөрөс булмас иде... Шамил әле көчсез нарасый чагында, әбисенен ябык кулларына тотынып тәпи йөргәндә, шушы жир ана да терәк-таяныч булды, егылып тезен канаткан мәлләрендә шушы жирдә үскән шифалы үләннәр дәва бирде; каз бәбкәләре саклап утырган жәйге көннәрдә шушындагы таллар үз күлөгәсенә ышыклады, шушындагы тау күкрәгеннән бәрәп чыккан чишмә тешләренә камаштырырдай салкын суы белән сыйлады. Бүген исә караучысыз калган шушы жир, картаеп чаларган таллар, кибеп барган чишмә ярдәм көтә. «Талларыма таянып үскән бере, канат каккан кош баласы кебек, оядан бөтенләйгә китә дә югала, китә дә югала. Ташкалада күпкә кызыграктыр, күпкә жайлырак, күпкә рәхәтрәктер. Шулай да нинди генә затлы киёмгә төренеп, нинди генә югары урында эшләмәсеннәр, аларның тамырлары монда лабаса! Тамырларыннан йөз чөергәнне кем генә ярлыкар?» Әрем катыш алабута исә алып килгән кичке жил туган туфракның шул зарын да ишеттергәндәй булды...

— Шамил Сабирович, килеп туктаганыгызны күрәп калдым, үзегез юк та юк. — Орчык кебек бөтерчек Ританы Шамил Казанда очратса, танымас та иде — ак халаттан, ак калфактан күрәп ияләнгән, күз кабакларына куе итеп зәнгәр күлгәләр сөртеп йөргән кыз ярты көн эчендә гап-гади авыл баласына әйләнгән дә калган диярсен. Билән буып куйган кыска күлмәктән, ялан аякларына элөп чыккан артсыз башмактан гына; ап-акка буялган чәчләрен илтифатсыз гына баш артына күтәртеп жыйган.

— Кайтмасагыз, нишлөп кенә бетәр идем... — Кыз арыган кыяфәттә ирнен янәшәсенә килеп утырды. — До того странныйлар бөтенесе, бер нормаль кеше юк кебек...

Рита, яшь кенә булса да, эшкә дә, телгә дә бик оста. Берничә ел элек Шамил өйләренә шәхси табиб һәм шәфкать туташы эзләгәндә, Ленар үзенә танышларын бик мактап тәкъдим иткән иде, егет арттырмаган булып чыкты. Тәүлекнең теләсә кайсы вакыты булсын, үзе эшләгән клиникада сменасын жайлап-көйлөп, Рита әйткән сәгәттә килеп житә. Сүз дә юк, кызны иң беренче чиратта яхшы түләнгән торган гонорар жәлеп итә. Ләкин эшен жиренә житкереп, намус белән эшли — Ленизага да, Шамилгә дә шул ягы аерата ошады. Менә бит, бер дөшү булды — Казаннан ничәмә-ничә йөз чакрым ераклыктагы авылга да килеп житкән.

Шамил ирексездән елмаеп куйды.

— Нәрсә, әллә авыл егетләре бәйләнә дә башладымы?

— Какой егет!.. Йоны йолкынган тавыкка охшаган берсе кереп, йөрәгемне ала язды. Без Ленар белән кислород баллонын көйлөп маташа идек, «шартлатырга кергәнсез» дип теге бәндә разбой сала башлады. Ленар анын гомер тарак күрмәгән чәченнән жилтерәтеп ишегалдына болганда ничек тотлыкканын күрсәтез...

— Рита кызык итеп нәкъ Рамай булып кыланып күрсәтте. — Ленар вертолёт белән очып китүгә, прямо тәгәрәп, икенчесе килеп керде. Анысы исерек түгел, но тоже ненормальный: то хозяйкага, то мина эт кебек өергә тотынды. Үзен шишка итеп күрсәтәсе килдеме шунда... Нигә ул не в курсе, что за вертолёт, аның жирендә, нәрсә китергән, нишләп именно боларга... Кызык иттем әле: бик важный кыяфәттә каршына бастым да: «Министерство здравоохранениядән, һәр авылдагы каты авыруларны барлыйбыз, аларга тиешле ярдәм күрсәтеләме, хужалар кайгыртамы, шуларны белешәбез», дигән идем, шунда ук шәлперәеп төште.

— Ә Наилә?

— Хозяйкамы? Идәндә жәелеп утыра иде, янындагы буш шешәне тотты да теге колобокның йөзенә томырды. Ярый әле колагы яныннан гына тиеп үтте... Ничего, дару сөртеп бәйләп куйдым — туена чаклы төзәлер... Сөз Наилә апаның ана ничек акырганын ишетсәгез! «Синен аркада шушы көнгә калдым мин, син генә гаепле! Атасы син булганга мин үз баламны харап иттем! Аракы мичкәсенә дә син төртеп төшерден!» дип чыраена ябышты. Мин будмасам, билләһи, бер-берсен үтереп туктарлар иде... Әйтәм бит, бөтенесе странныйлар дип...

Шамилен йөзә сүрәнләнеп китте. «Тагын Зариф! Әллә чыннан да бөтен кешенә бәла-казасында өлеше бар инде? Бер пычрак сыер бөтен көтүне нишләтә ди?..» Халәтен Ритага сиздерергә теләмәде, берәз дәмми торгач:

— Хәлимә апа ничек? — диде.

— Шамил Сабирович, мин сезгә сразу әйтәм — мондый хәлдә ана беркем дә ярдәм итә алмый. Атна түгел, көннәр, ә бәлки, сәгатьләр калгандыр... Түзеп ятуына болай да шаккатырлык. Бая түшәмнен бер почмагына күзен әйләндереп карады да прямо-таки соенеп куйды. Нәрсә пышылдый микән дип сорый торгач, көчкә аңлады: «Килергә чыккан!» ди икән... Сөз анда керәсезме? — Рита урыныннан кузгалып капкага таба атлады. — Постоянно су сорый, керим әле.

— Наилә андамы? — Ленар шалтыратканнан бирле йөрәген тырнап торган соравын Шамил нигәдер пышылдабрак әйтте.

— Да нет, каядыр чыгып югалды. Мин ана көндәз анальгин белән димедрол кушып укол ясадым, йоклап алды, кичкә вроде әз генә рәтләнгәндәй булды. Итәгенә яулык куеп, бик озаклап чәчен дә тарап утырды әле. Шамил Сабирович, может аны наркодиспансерга урнаштырыргадыр, ә? Жалко бит, такая молодая. Вы бы видели ее волосы — такие красивые, длинные. — Рита русчага күчүен сизеп, өстәп куйды: — Ул мина да комплимент әйтте әле, шәһәр кызлары матур була шул, диде.

Шамил тагын ачы елмайды. «Әх, Наилә, Наилә, мин барыбер һаман шул ук Наилә...» Йөрәген сызлатып, әрнетеп үтте бу уй.

— Рита, акыллым, сина берәзгә түзәргә туры килә инде. Нәрсә дә булса кирәксә, шалтыратырсын... Наилә апан турында дәрәс әйтсәң, без аны мәжбүриләп булса да аякка бастырырбыз!.. Мин иртәгә төш житкәнче урап кайтам, аңынчы менә боларны калдырыйм да... — Шамил машинаның арткы ишеген ачып, зур сумканы үрелеп алды. — Монда бүгенгә азык-төлек, үзен карарсын... Әзерләп ашатучы булмастыр...

— Борчылмагыз, Шамил Сабирович, моның ишене генә күрмәгәнме... — Рита сумканы ялт кына эләктердә дә кычкырып көлеп тә жибәрде. Аннан, берни аңламаган Шамилгә таба иелә төшеп:

— Каршыга борылыгыз әле. Бер әбиме, апамы, баядан бирле кулын каш өстенә куеп капка өстеннән бу якка карап тора иде, янына тагын кемдер чыгып баскан! Икәүләп монда карыйлар! — дип кычкырып әйтте.

— Алайса, мин китүгә артыннан килеп тә керәчәкләр әле... Артык сүзләр генә кирәкми, яме, Рита. Бая бик дорес әйткәнсен: министрлыктан тек министрлыктан... — Шамил үз итеп күз кысты да, машинасына кереп утырды.

Нәрсә эзләп килден син бирегә? Тагын теге юлы кебек иске алачык эчендә ир-атлар белән аунап ятарга, аннан, баш төзәтерлек акча эшли алуыңа куанып, зират артлатып кына көмешкә эзләп чабарга ниятләвенме? Юкка. Алачыкны да, элек рәт-рәт булып машина, трактор, комбайн тезелеп торган парктагы бар нәрсәне дә сүтеп, жир белән тигезләделәр. Зират коймасы комачаулап торгач, күрәсенме, иске такталарны гына түгел, каберлекләрне дә пыран-заран китерә башладылар. Авыл халкына нәрсә? Гажәпләненп, аптырап, инсәсен жыерып үтүчеләр, «койманы алыштыралар икән» дип уйлаучылар бар — берсе дә кулына балта тотып селтәнгән кемсәләр янына килеп, нишләүдәре белән кызыксынмый. Битарафлык пәрдәсә каплаган күзләрен тондырып, чабалар да чабалар... Бу жирнең яна хужасы кем икәннен әле белмисендер. Алай дисән, ул исемнен күнеленнән беркайчан да жуелмавын мин булып мин дә анлыйм. Ир-егетнең үз планы: зур трасса үтә торган унайлы урын икәннен чамалап, шушында юлчылар очен кафе, кунакханә, машина рәтләү бинасы ачарга ниятләве икән. Каты куллы хужа, эш кешесе икәнә әллә каян күренеп тора: минуты-сәгәте бүленгән, эшчеләрен ду китереп эшләтә, ике-өч көн эчендә, күр, никадәр жирне актарып ташладылар...

Сине кызганырга жыенуым түгел. Шулай да аякларыңа ял биреп, яныма туктал. Иннәремә таянып булса да хәл ал.

Сәерсенмәден. Кайчан гына күкрәп утырган мин каенның чабып аударылган хәлдә жирдә аунап ятуына син дә аптырамадың. Арканны бөкрәйтеп, башынны иеп килеп утырдың да очы-кырые булмаган үз уйларыңа чумдың.

Мин синен буй житкәргән чагынны хәтерлим әле. Син нечкә билләренне сыгылдырып, көянтә күтәрәп үткәндә, Мәйсәрә карчык тәрәз биеклеге булып үскән яраннары арасыннан күз салыр иде дә, «сөбханалла» дип үзалдына иреннәрен тибрәтер иде. Оныгының да, сине күргәч, карашлары жетеләненп китүен ул әллә кайчан сизеп алган иде ләбаса. Аннан кинәт кенә монсуланып калыр иде. Әүлия булмаса да, язмышларның ничек языласын барыбер белгәндер...

Эчендә нинди утлар кайнавын сизенәм. Ун ел инде син жирдәге тәмуг утында янасың, ун ел... Ул утны аракы зәхмәте белән генә сүндереп булмаганлыгын белә идең ләбаса, юк, авызыңа бер эләккән хатын-кызы туктатам димә... Айнырга куркасың син. Айнысаң, тормышның бөтен чынбарлыгы жан түренне әйләндереп сала, син яшәүдән туктыйсың, суларыңа һава житми, аяусыз хакыйкать сине буа, тынсыз калдыра. Әйе, син — жинаятчы. Баласыннан үзе теләп баш тарткан хатынны бүтән сүз белән атап булмый. Һәм син үзеннән жинаятчы кылганыңны бик яхшы анлайсың. Анлау гына түгел, син йодрык кадәрле нарасыенны уйлап, күз алдына китереп, ун ел буге тәмуг утында янасың... Айныган мәлләрендә синен колагыңда — бала тавышы, күз алдыңда — бала шәүләсе. Урамда ишетелгән бала-чага чыр-чуы сине акылдан яздырыр хәлгә житкәрә, синен төннәрен — саташулы мәңгелек мәхшәр. Авыру әниенне карау мәшәкатләре ул мәхшәрне беркадәр артка чигергәндәй итә дә, бераздан барысы да үз эзенә кайта. Шунысы гажәп: син, үзеннән кала, тирә-яктагы беркемне дә гаспәлмисен. Дорес эшлисен. Көчсезлегенне тану — көчлеләр эше. Аптырадыңмы? Сине көчле дип әйткәнәмә гажәпләнденме? Мин сине үзенне

гаепли алганын өчен көчле дип саныйм. Гадәттә, бик күпләр ин башта гаепне читтән эзләргә тотыналар бит...

Нәрсә, истә-санда юкта ыспай киемле ир-егетнен пәйда булуы башына уй салдымы? Кайчандыр синең үзеннән саф, чиста күнелле, самими үсмер кыз булганлыгыңны исенә төшереп, сискәндереп жибәрдем? Әйе, телсә кайсы кыз бала кебек, син дә бәхеткә лаек иден. Хатын-кыз бәхетенә, ана бәхетенә лаек иден. Тик сина язмыйш үз сынавын өзөрлөгән булып чыкты. Ә дигәнчә бөгелеп төшәрсен, шартлап сынарың дип уйламагандыр шул... Кайсы мәлдә ин түгте ялгышуыңны хәтеренә төшеримме? Юк, теге кичне түгел... Күпкә иртәрәк... Син чынбарлык белән түгел, хыял белән яшәдең — төп ялгышын менә шунда иде. Килешәм, балачак дустан синең өчен беренче мәхәббәтән дә иде. Сонгы жәйдә дә, нәкъ сабый чактагыча, кичләрен күрше-күлән бакчасыңнан яшел алма өзеп йөрдөгез, хәтерлисәнме? Гаепләвем түгел, яшьлекнең бу гонаһсыз караклыгы жинаят дип саналмый... Алма ашыйсы килгәннән түгел, бер-берегезнең кул жылысын тоеп, житәкләшеп йөрүдән, буй житмәстәй күрәнгән бириккелләргә дә үрелә алудан тәм табуыгыз иде.

Тик балкып күрәнгән бар йолдызны да учларына алып булмый шул. Күпме генә ымсындырмасың, үзенә дәшеп тормаасың, синең өлешенә язылмаганы синеке була алмый...

Син бит аның үз тормышыңнан бөтенләйгә китеп югалганын аңладың. Мәйсәрә карчыкны жир куенына индергән көнне син дә яшьле күзләренне кешеләрдән яшерергә тырышып, бирегә килден. Мин хәтерлим, дерелдәп торган бармакларыңа учлап, кабер өстенә син дә туфрак сиптән. Күзләрен талганчы тирә-якка карансаң да, жанга якын кешенә очрата алмадың. Ул кайтмаган иде. Моннан соң да кайтмаячак иде. Аның тамырлары өзәлгән иде...

Шуны аек акыл белән аңлаган хәлдә дә хыял дөньясында яшәвеңне дөвам иттен. Менә иртәгә, менә иртәгә дип айлар, айларга ялганып еллар үтте. Ул кайтмады. Син исә бүтән егетләргә керфек күтәрәп карарга, йөрәгенне ачарга уйламадың да, сүз катканнарны да читкә тибәрден. Армиядән кайткач, Рифатның синең тирәндә ничек өзгәленеп йөргәнен оныттыңмы? Күнеле чиста, сина булган хисләре саф иде егетнен. Балачактан ук, Шамил кебек, ул да сина гашыйк иде бит. Тик аз сүзле, оялчанрак булганга, беркайчан да сиздермәде. Солдаттан шактый кыюланып, чаяланып кайткан иде — авылдашлары белән күрешеп йөргәндә, кич белән сезнен капка төбөндә шактый озак тоткарланды. «Сабакташ» дип иннәреннән кочып исәнләште, исәндәме? Сипкелләре әллә кая китеп югалган, йөзенә ирләрчә ныклык ингән иде — син бит шунда ук игътибар иттен. Игътибар иткән дә эченнән шунда ук Шамил белән чагыштырып куйдың. Уйларын тагын үткәнгә кайтып алашты, син Рифатны куып жибәрден...

Ә соңыннан... Чырайлары жимерелгән, күз төпләре шәмәхәләнгән аракы коллары, йә булмаса, мажара эзләп бусаганны атлап кәргән ир-атлар синең кочагыңда аунаганда, синең йөрәгендә дә, башыңда да беркемгә урын юк иде. Синең белән аракы, аракы, бары тик аракы идәрә итә иде. Әжәл даруына тин шул зәхмәтне алу өчен акча кирәк — ишегенне какканнар моны күптән аңлаган иде.

Шамил белән сонгы күрешү — әйе, кичәге очрашуыңны әйтәм — жаныңны әйләндереп салдымы? Бу очрашу синең сонгы (тагын сонгы!) ун елда кичергән мәхшәр-тормышыңны төбә-тамыры белән үзгәртәргә тиеш иде. Ун ел бие тилмерткән жавапсыз соравына жавап табарга, сине айнатып жибәрәргә тиеш иде.

Минем яныма ни эзләп килден син? Кояш баегач зират тирәсендә ялгыз башың чуалу хәерлегә микән? Хәер, син үзеннән кайда икәнненне дә чамаламыйсың бугай. Баядан бирле башыңны салыңдырып, хәрәкәтсез утырасың да утырасың... Шамил күрсәткән сурәттәге озын чәчле, юка гәүдәле, бәхетле

елмайган Алия исемле кыз тынгы бирмиме? Ялгышмыйсын. Бу — ул. Синен хатан, синен жинаятен, синен канын, синен жимешен. Күзлөрөндө кинэт кенә яшь киптеме? Күкрәк турысына кереп оялаган ташны эретерлек бер тамчы яшь таба алмыйсыңмы? Ә син еларга тырыш. Кайчагында хәсрәтләрне юып төшөрү өчен ике-өч тамчы кайнар күз яше житә. Елый белгәннәр — бәхетле жаннар алар. Оялма, менә шулай, тезләрөнә башынны салып, бар гәүдәнне дерелдәтә-дерелдәтә, бизгәк тоткандай калтыранып ела... Синен күзеннән тамган ул яшьләр минем дә сонгы сулышын алып, кибең-корып барган кәүсәмнән гомерен бер мизгелгә генә булса да озайтырга ярдәм итәр, бәлки...

Беләм, шулкадәр авыр жанына. Күтәрөп булмаслык авыр. Бөтен уй, бөтен хәсрәтен күз яшьләрә булып килеп тыгылган да, ниндидер жинеллек киләсенә өмет иткәндәй, бит очлары буйлап агарга тотынган. Керфекләрөнне аралап, яшьләр түгел, жан үзе түгелә кебек. Күкрәк турысында әллә илерә, әллә тилерә инде йөрөгән: бер тыпырчына, бер тукталгандай итә. Жанын бәргәләнә, сугыла. Ташкын уртасында калып, ике ярнын кай ягына барып бәрелергә белмичә, дулкын кагышында, сулар агышында бөтерелгән ялгыз көймә диярсен. Әй, тилемсә жан! Күпме генә бәргәләнсән дә, синен газәпләрен — ул бары тик синекә, үзенекә генә. Тирә-юньдәге меннәр-миллионнарга синен авазын беркайчан да ишетелмәячәк. Жан газәбә — һәркемнән үзенеке генә. Аны ятлар белән дә, якынын белән дә бүлешү мөмкин түгел. Шатлыклар гына уртак була ала, ә сыкрау, сыктау, газәп — юк. Ул — жанныкы гына. Анын авырлыгын жил канатлары да, янгыр болытлары да күтәрә алмас иде. Үлчәмнәргә сыймас ул авырлыкка жан үзе генә түзә ала. Үз гонаһларына иң зур жәза — түзәргә, түзәргә хөкөм ителү...

Тукта, башына нинди уй килде, хатын? Нигә әле син, як-ягына каранып, шомланып калдың? Син үзеннән кайда икәннене яна төшенденме? Әллә... мине таныдыңмы? Бөгелеп төшөп үксегән жиреннән кинэт кенә сикереп торырга, яшь пәрдәсә каплаган күзләрөннән кая караганын да аңламыйча, болан баласыдай торып чабарга нинди уй мәжбүр иттә? Тукта, зинһар, тукта-а-а!

Шамил башта Рифатларда тукталырга уйлаган иде. Алайса, кичә дә кунакханәгә китеп барганына үпкәләгән, «кайт, кич шашлыкка төшәрбез», дип, кат-кат шалтыратты. Өзөп кенә вагыдә бирмәде Шамил, «эшләремне бетерсәм, кайтырга тырышырмын» дип кенә котылды. Шулай да нидер чабуыннан тарта иде. Кырык чакрым ерак ара түгел, кире кунакханәгә кайтып, уйлары белән ялгыз калуны кулайрак күрдә.

Юл читендәге агачларга кичке карангылык үз шәлен япкан иде. Кул изәп калган ак күлмәкле каеннар ниндидер сагыш белән өртөлгәндәй тоелды Шамилгә. Авыл башыннан олы юлга чыгып житүгә, анын күнелен дә менә шушундый күзгә күрәнмәс мон сара бит. Элек тә, жәйнен көз белән бил алышкан сонгы көннөрөндә, Мәйсәрә әбисе белән хушлашып киткәндә жанын әйтеп-аңлата алмаслык монсулык биләп ала иде. Ничәмә-ничә ел үткән, ә күнел халәте үзгәрешсез калырга сәләтле икән... Магнитофонны кабызуга, дөртле чит ил музыкасы машина салонын тутырды. Юк инде, менә бу минутта әлегә кой һич кенә дә жан азыгы булырдай түгел...

Идел бит ул — тирән бит ул,
Тирән бит ул, киң бит ул...
Караңгы төн, томанлы көн —
Без аерылган көн бит ул...

Татарча диск куюга, шактый монлы тавышлы яшь кенә кызның шушы жыры янгырагач, Шамил башта кнопкага басып, шап итеп магнитофон панелен тартып алды. Алды да шунда ук кире дә куйды.

... Әйтер идем Иделгә:
Минем сагышларымны да
Илтеп сал, дип, дингезгә...

Шулкадәр гади һәм шул ук вакытта үзәкләрне өзәрдәй сүзләр ирнең соңгы араларда болай да төмам тулышкан күнелен бөтенләй айкап ташлады. Үз йомшаклыгынан үзе үк оялгандай, Шамил ашыга-кабалана төмәке кабызды. Тәрәзәсен төшереп, йотлыга-йотлыга озаклап тартты, аннан сәгатькә күз төшерде. Алиясенен тавышын ишетәсе килә иде — йокламагандыр әле дип, аның номерын жыйды. Кызының колак янгыратып: «Әтием, мин сине шундый сагындым! Озак торма, яме!» диюе дөньясын яктыртып жибәргәндәй булды. Тыныч йокы теләп сабуллашкач, күнеле тагын үрсәләнергә тотынды: кара инде, Лениза белән Алиясенә жир шарының күпме почмагын күрсәтеп йөрдә, ә шушында, туган авылына алып кайтырга, бу минем оям, минем туфрагым дип күкрәк кагып мактанырга башына да килгәнә булмады. Дөрәс, Ленизага мондагы «экзотика» әлләни ошамас иде: тирес исә, сөт исә дип борынын жыерыр, чебен-черки талый дип зарланыр, түфли киеп булмый дип сукраныр... Ә менә Алия рәхәтләнәр иде! Әтисе аны житәкләп жир жиләге мәмрәп пешә торган Мүклесазга, Сулы чокырга алып барсамы? Йомраннар сызгырып йөргән Арьяк болынын күрсәтсәме? Кайчандыр үзе велосипедка атланып, выжылдап кына төшкән Сикалтәтау итәгенә сәяхәт иттерсәме?... Алай дисәң дә, Алия дә замана баласына әйләнеп бара шул... Дөньяны телефон, компьютер, айфон ише тимер-томыр рәвешендә генә бәяли торган замана баласы... Татарчасын да, русчасын да әйбәт белгән кызы хәзер инде англиз, француз телләрен дә хәйран сукалый башлады. Кайчагында Шамил белән Лениза берәр чит илгә китеп төплөнү турында да сүз кузгалткалылар, Алиянен күзләре ут булып янарга тотына. «Америка! Только Америка!» дип чәчрәп ул да сүзгә кысыла. Баш-аягы белән чумып чит телләр өйрәнүе дә шул теләктән. Әти-әнисенен жылы канаты астында, мул тормышта жаны теләгәнне ашап, жаны теләгәнне киеп үскән кыз балага андый ярсулы омтылыш каян киләдер — шул телевизор, Интернет галәмәтедер инде, мөгаен... Сер түгел, башка илләрдәге тормыш-көнкүрешне, елмаеп яшәгән кешеләрне күрөп, Шамил үзе дә моннан кубарылып китү турында вакыт-вакыт житди итеп уйлап куя. Биредә нинди дә булса эш башлаганда, кәгазь шаукумы, очы-кырые булмаган бюрократия, бер мәгънәсезгә ишектән-ишәккә йөртүләре тенкәсенә тигән мәлләрдә килә андый уй.

Ә хәзер, авылга кайтып төшкәч, аның башында бөтенләй башка уйлар бөтерелде...

Үзәккә кайтып житәргә күп калмаган иде. Янәшә утыргычта яткан телефоны чырылдап тавыш бирүгә, Шамил нигә икәнән дә анламастан шомланып куйды. Югыйсә, ул инде төүлекнең теләсә кайсы вакытындагы шалтыратуларга күптән күнеккән... Телефонда Ританың өзек-өзек авазлары янгырады, ул әллә кычкыра, әллә елый — бер генә сүзә дә анлашылмады. Шамилнең башыннан «Хәлимә апа» дигән уй сызылып үтте.

— Рита! Бер сүзенне дә ишетмим! Әкрән генә кабатла, зинһар!

— О боже! Шамил Зарипович... Вы должны вернуться обратно! Монда... Наилә апа...

Ританың тавышы өзлегеп китте, сүзә янә анлаешсызга әйдәнде.

— Наилә апа... Ул асылынган!

Шамил нишләгәннен абайламастан, кисәк кенә тормозга басты. Шактый югары тизлек белән барган машина, коточкыч чиелде, сызгырып юл уртасында туктады.

Колагына килеп ирешкән хәбәр ниндидер куркыныч шаяру, мәкерле уен кебек тоелды; эчен әллә яндырып, әллә тундырып, нәрсәдер телеп узды; Шамил, хәрәкәтләренә хисап бирмәстән, ике кулы белән шап та шоп рульне бәргәләргә тотынды.

— Эх, Наилә, Наилә, Наилә!..

Үзе, өзми-куймый, шулай дип кабатлавын белде. Исән жуйган кешеләй, бертын башын асылындырып утырды да кисәк кенә кузгалып, машинасын кирегә борды.

Башы кинәт кенә уйлау сәләтеннән мәхрүм калгандай иде. Тизлекне арттырганнан арттырып, авылга таба куды да куды Шамил. Рита житкергән хәбәр чын түгелдер, кыз ялгышкандыр, бәлки нәрсәнелер бутагандыр... Колагы ишеткәннән түгел, үзенен гоманлавына ышанырга теләгән ир чакрым арты чакрымны яшен тизлегендә узып Каенлыга борылып кайтты. Башка вакытта машинасын жәлләп, авыл эчендәге чокырлы-чакырлы юлдан әкрән генә бара иде, бу юлы күзенә ак-кара күрәнмәгән хәлдә, бая гына үзе капка төбөндә уйланып утырган өй янына килеп туктады.

Мөгаен, анын әйләнеп кайтуын Рита ике түгел, дүрт күз белән тилмереп көткәндер — атылып-бөрелеп капкадан чыкты да, үзенен дерелдәгән гәүдәсен ике кулы белән кочаклап, русчалы-татарчалы сөйләнә-сөйләнә, Шамилине артыннан ияртте.

— Она все еще там... Шамил Сабирович, мин куркам! Сез милициягәме или кому-там.. үзегез хәбәр итәсезме? О боже!... — дия-дия ирне бер якка янтаеп торган иске мунча янына алып килде. Үзе, әле дә булса калтыранган гәүдәсен тынлата алмыйча, теше-тешкә бөрелгән хәлдә сөйләнде:

— Мин это... су әзерләп, әбине юеш сәлге белән булса да сөртеп ююндырыйм дип... Тазик ише әйбер эзләп... Утның каян яндырылганын белмим бит, телефон фонаре белән генә яктыртып мунча ишеген ачсам... — Рита ике кулы белән йөзен каплады.

Шамил әлегәчә бер сүз дә эндәшмәгән иде. Тешләрен кысты да такталары каралып, череп беткән ишекне үзенә таба тартты. Фани донья гаменнән котылган Наиләнен гәүдәсә талчыбыктай сузылып, тартылып калган; аксыл күлмәге исә, урталыкта адашкан жанынын күлгәсә булып, сизелер-сизелмәс кенә тирбәлә иде кебек...

«...Наилә, Наилә... Кайчандыр оялып кына кочагыма алган сылу гәүдәнне үз кулларым белән баудан төшерермен дип кем уйлаган? Нишләдең соң син, ниләр генә эшләдең? Алда яшәлмәгән тулы бер гомер бар иде ләбаса. Үткәннәрдән баш тартып, яна, чиста тормыш башларга соң түгел иде, түгел иде. Абынганнан соң торып басарга, таяныр таллар эзләп күтәрелеп карарга да мөмкин иде бит...» Шамил бармаклары белән чәчен аралап, баскычта башын иеп утырган жиреннән жылкәсенә сак кына орынудан сискәнеп китте.

— Шамил Сабирович, она же сиз киткәннән соң өйгә кайтты. Минем белән нормально сөйләште, әбигә кашык белән озаклап-озаклап сулар эчерде, «әнкәй, миңа рәнжемә» ди-ди, кулларын сыйпый-сыйпый елап та алды әле. Потом успокоилась, күлмәкләрен алыштырды да чыгып китте. А вот это... Сөзгә бирергә дигән иде... — Рита кулындагы кечкенә төенчекне Шамилинең кулына сонды.

Ир башын күтәрде, чәчәкле яулыкка төрөп бәйләнгән төенчек учларын көйдөргәндәй булды. Башта ипләп кенә бармаклары белән капшап карады, ашыкмый гына төенне сүтте. Яулык эчендә дүрткә бөкләнгән кәгазь кисегә һәм... ак төстөгә кечкенә генә уенчык ат иде. Таныды аны Шамил: тояк буйлары аз генә кубарга иткән, койрык сырларына сөртеп кенә бетмәслек еллар тузаны утырган акбүз ат шулкадәр таныш иде.

Ир көчсез булып күрүндән дә оялмады, кулбашларын дерелдәтеп, ынгырашып куйды, ул, башын беләгенә салып, күз яшьләре белән елый иде.

Бу пластмасс уенчыкны әллә кайчан, әле Шамил Мәйсәрә әбисе янәшәсендә яшәп ятканда, әниләре Яна ел бүлгә дип Украинадан жибәргән иде. Шулкадәр кышта Наиләнең әтисе кинәт кенә вафат булды.... Сабый иделәр, гонаһсыз, ваемсыз чаклары иде — аны күмәргә алып киткәндә, Шамил дә, Наилә дә учларындагы хәер акчаларына карап, кемнеке күбрәк икәнә белән мактанышып утырдылар. Карчыклардан берәүнен, кызчыкны кызганып: «Кайгы күлләрендә йөзәргә туган бала икәнсен», дигәнән дә аңларлык яшәтә түгел иде шул алар. Берәздән, әтисез тормышнын ни икәнә бөтен ачылыгы, ятимлеге, авырлыгы белән үзен сиздерә башлагач, Наиләнең керфекләренә дә яшь эленде. Шундый көннәрдән берсендә, резин итек киеп гөрләвектә йөрергә чыккач, Шамил ана үзе өчен дә бик кадерле тоелган шушы атны бүләк итте.

— Кит исәр, — диде Наилә ул чагында да, яраткан сүзен кабатлап. — Үзенә биргәнне кешегә бүләк итәләрмени?

— Кешегә бирәммени мин аны, сина гына ла ул... — диде малай күзен чагылдырган кояшка керфекләрен челт-мелт китереп. — Барыбер икәү уйныйбыз бит.

Әй сөенде Наилә шушы бүләккә, әй сөенде! Урамга чыкканда үзеннән бер дә калдырмый алып чыгар иде, каз бәбкәләре саклаганда да, кечкенә кармак күтәрәп инеш буена төшкәндә дә үзе белән эләктерер иде. Еш кына шушы ат аркасында ызгышып та китәләр: «Мин ак атка утырып китәм!», «Юк, мин китәм!» «Икәү утырабыз!», «Икебезне дә күтәрә алмый!» дип тарткалашып та бетерләр иде. Кайчагында Наилә, төмам үпкәләп, акбүз атны чирәмгә ыргытыр иде дә: «Үзенә булсын, берүзең генә утырып кит, саран!» дип яланаякларны ялтыратып, өйләренә таба йөгәрер иде. Йөгәрер иде дә, берәздән, кибәргә дә өлгәргән күзләрен жемелдәтеп, кире борылыр иде. «Мин китсәм, әнкәй берүзе кала бит» дип, әллә үзен, әллә Шамилне юатырга теләп, акбүз ат яларына ябышып китүдән баш тартыр иде.

Сонгы жәйдә дә, әйе, моннан егерме биш ел элек Шамилнен сонгы кайтуында да Наилә бер кичне шушы атны изүенә сыендырып чыкты.

— Исендәме?... — дип сабый чактагы әллә нинди кызык хәлләренә хәтергә төшерделәр, бер-берсенә сыенып утырган килеш, әй көлештеләр, әй көлештеләр.

— Мин сине Казанга чын атка утыртып алып китәрмен әле, яме, — диде Шамил үз сүзләренә үзе үк ышанып.

— Кит исәр, машина белән дисән, бер хәл инде... — Наилә кынгырау урынына чылап көлеп жибәрде дә кинәт кенә тынып та калды. — И-и, мин киткәч әнкәй берүзе нишләп кенә бетәр?

— Ә син ана шушы акбүз атны калдырысын, сине сагынса, очыртуып кына алып килер, — диде Шамил шаярткан булып.

Тагын көлештеләр, күз төпләренә яшь бәрәп чыкканчы көлделәр... — Алайса, мин синең чын ат белән Казаннан кайтуынны көтәрмен инде... Кара аны, кайтмасынны белсәм, акбүз атны тотам да уачка ягам!

— Ягарсын да, сина ышансаң... Уйлаганынны эшләми калганың юк бугай. ...Кайтмасынны белсәм, кайтмасынны белсәм... Шамилнен колагында,

үткәнненнән калган кайтаваз булып, әлеге сүзләр бертуктамый чынлады да чынлады. Кайтмасынны белсәм... Әллә соң Наилә шушы гомер буге анын кайчан да бер әйләнеп кайтасына өмет белән яшәгәнме? Бер генә дә ым какмыйча, берни сиздермичә, бары өмет һәм хыял белән көн күргәнме? Сорауларына жавапны шуннан табарга теләгәндәй, Шамил баядан бирле бармак очларын пешергән кәгазьгә текәлде. Ишегалдына күптән инде кичке карангылык канат жәйгән иде, кесәсеннән телефонын алып, аны кабызып куйды. Тигезле-тигезсез хәрәфләр белән язылган хат — Наиләдән генә түгел, үткәннәнненнән дә сонгы салам иде. Әлеге хатны укый башлаганчы ук андагы очы-очка ялганмаган сүзләр утлы хәнжәр булып йөрәгенә кадалырга әзер иде.

«Ачуланма, Шамил, бу сүзләренә күзләренә туры карап әйтергә көчем житмәде... Синен өчен мин беркем дә түгеллегемне беләм. Кем инде мин? Тормыш арбасыннан төшөп калган алкаш хатын... Сине шушы көнгә кадәр көтел, сагынып яшәгән тиле хатын да мин. Икебез дә жебегән булганбыз инде, әйеме? Кайчандыр «Яратам!» дидек тә әллә бер-беребезне алдадык, әллә үзөбез алдандык... Тиле дими кем дим — гомер буге чынга ашмас хыялга табынып яшә инде... Син — башка. Атлауларына кадәр башка — аяк очларын як-якка каратып, жиргә дөпелдәтеп, иркен басып йөрисең бит син... Минем дә бәхетле чакларым бар иде — урамда синен шәүлән генә күренеп китсә дә, «кайткан!» дигән уйдан дөньяңм яктырып, очып кына йөри идем. Яшәвемнең бөтен мәгънәсе — жәйләрне, шул жәйләр белән бергә сине көтү иде. Синсез килгән жәйләр мине яшәүдән туктатты.

Исәндәме, Шамил? Акбүз атны әйтәм... Ялларына тотынып, уйларымда гына да урам әйләнергә өлгермәдем мин — жил исеп узуга, тәгәрәп төшөп калдым. Жирдә шуышып яшәсәм дә, кайчагында хыялларымның барыбер болытларда йөзүен күрөп ала идем. Шул хыяллар бүгенгә кадәр жан асрарга ярдәм иткәндер, күрәсен... Кайтмасынны белсәм, ул акбүз ат әллә кайчан учак утында көл булып иде...

Шамил! Син әйткән кабахәт, сволочь дигән хатын да — мин... Үз баласын тудыру белән ташлап киткән жинаятьче дә мин. «Андыйларга бер жәза да юк», дип ялгышасын. Мин кичергән жан газабыннан да зуррак тәмуҗ жәзалары булса гына инде...

Оныткансыңдыр инде, кайчандыр мине Таллыкүл былбылы дип атаган иден. Басып сайрар талларымны үз кулларым белән сындырдым мин, Шамил. Былбыл түгел, саташкан күке дигән хак булган икән лә... Таллыкүлне күптән инде сандугачлар ташлап китте, анда — саташкан күкеләр генә...

Мәйсәрәттәйнен каберен табалмадым дигән иден — анын баш очындагы карт каенны чабып аударганнар, танымый калмассын...

Алияннең уң беләзегенә күз сал әле. Авырлыгы, буге язылган клеенка кисәге кидергәндә, бер тиен акча зурлыгында конгырт минен күрөп калган идем. Үз балам, үз каным турында белгән бердәнбер нәрсә бу...

Мине кемдер алкаш, кемдер фахшә, кемдер иблис дип атады. Бәхет бишегендә тибрәлеп үскән кызына ул иблиснен кем икәннен син беркайчан да әйтмәссен...»

Шамил башта өнсез утырды, аннан соң тезләрен йодрык белән төя-төя:

— Юк, юк, юк! — дип яралы аю кебек үкереп жибәрде.

Тан сызылып килгәндә Зариф Харисович башта бәйдәге этенен буыла-буыла өрүеннән, аннан добер-шатыр ишек какканнан уянып китте. Ут яндырмый гына аш бүлмәсеннән урам якка күз ташлады — капка төбендә Шамилнең машинасын күрөп, аптырап калды, пижама кигән килеш кенә ишек ачарга юналде.

— Ни булды, ут чыкмагандыр бит? — дип сукранырга да онытмады.

Бәрәп дигәндәй килеп кәргән Шамилгә карарга куркыныч иде. Ирнең йөз-чырае калмаган, йодрыклары йомарланган, күзләрендә нур сүнгән.

— Сина жыенып авылдан чыгып китәргә йөз егерме, юк, алтымыш минут. — Шамил иягә белән стенадагы зур сәгатькә ымлады. — Бер генә минутка сонарсан да, бетте, абзый, крыша сина! Жәзаны минекеләр кулынаннан жаның теләгәнне үзен сайлаячаксын. Ул чагында прокуратура тәкдир иткәнә оймак булып кына тоелачак...

Зариф берни аңламый иде, шулай да йокысы тәмам качып, күзләрен шарландырды.

— Законсыз рәвештә авылдагы жирләрне сатып ятуын, тегене-моны ремонтлыйм дип, ялган баялар күрсәтеп дәүләт бюджетын талавың гына түгел, башка гонаһларын барысы да кулымда. Казанда сөйләшәп утырганнар да диктофонга яздырылган. Өстәгә туган-тумачага өметләнмә, аларның корабы батканын тиздән ишетерсен. Ә хәзер Каенлының дөньяда барлыгын оныт... Время пошло! — Шамил шулай дип тагын бер кат сәгатькә күтәреләп карады да өстәп куйды: — Наилә үлгән. Зиратта-мазар күземә чалынсан, үзенне кабергә төртеп төшерәм.

Ир ничек дөбердәп килеп кәргән булса, шулай ук чыгып та китте.

Анын артыннан ук телефонга үрелгән Зариф, нидер уйлап, кулын кире төшерде. Йокы күлмәгеннән чыгып баскан Фәйрүзәгә:

— Нәрсә карап каттын? Ишетеп торганыңдыр бит... Әйбер-караны жый! — дип жикеренде дә аркасын бөкрәйтәп, икенче бүлмәгә кереп китте. Үз урамында кояш баеп күлгән сизенгән ир шушы көннән жан тынчылыгы урланганын да аңламый калмады. Башкалар өлешенә кереп мал жыюлар, инсәсенә байтак кешеләрен рәнжешен һәм каргышын алулар өчен иртәме-сонмы йә фанилыкта, йә ахирәттә җавап тотарга туры килчәгә хакында фикер йөртмәсә дә, Зариф бер нәрсәне — Шамил белән бил алышырга сәләтсез икәнән бик әйбәт белә иде. Шул ук вакытта ул үзен ниләр күтүеннән дә әлегә бихәбәр иде...

- Әтием, бу каеннар гел сөйләшәп утырган кебек, әйме!
- Сөйләшәләрдер, кызым, сине күрәп сөенәләрдер...
- Әтием, нигә каеннарның гына күлмәгә ак төстә икән?
- Дөнъяны бизәр өчендер, кызым. Каралык болай да житәрлек, без булса да ак булып балкып утырыйк, дигәннәрдер...
- Әтием, ә син нигә пышылдап сөйләшәсен?
- Әрвакларның йокысын бүлмәс өчен...
- Үлгән кешеләрне нигә әрваклар дип атылар, әтием?
- Никнигәниөчен син, кызым, шулаймы?..
- Син авылга кайткач, бөтенләй башка кешегә әйләндең, әтием!
- Тамырларыма кайттым бит, кызым, тамырларыма.
- Агачларның, чәчәкләрнен генә тамыры була, әтием, ә кешенеке...
- Кешенеке дә нәкъ шуларныкы кебек, жиргә, туган туфрагына береккән, кызым.
- Минекә дәме?
- Синәң тамырларын да монда, кызым. Кара, менә монда синәң якын кешеләрен — кан туганнарын ята. Яннарына килгәнәңне беләп, сөенеп ята алар...
- «Мәйсәрә Салих кызы», «Хәлимә Габидулла кызы», «Найдә Хәбир кызы»... Аларның бит мине күргәннәре юк, нигә дип сөенсәннәр инде?

— Менә хәзер күрәләр дә, ишетәләр дә. Безне искә алучы, хәлебезне белешүче, безне кайгыртучы бар дип сөенәләр.

— Кызык син, әтием...

— Мин сине яшәүнең бөтен мәгънәсе салынган урынга алып килдем. Сабый гына булсаң да, акыллы кызым бит син минем... Беркөнне мин дә, әниен дә менә шулай мәнгелек йортка кереп ятарбыз, ә син безне онытмассын, яныбызга килеп йөрерсен... Тамырларыңнан аерылмасаң гына олы бер хакыйкәтне аңларсың, кызым: без барыбыз да жир кешеләре. Бүген ташкалада яшәсәк тә, тууыбыз да, кайтып ятасы мендәрәбез дә — туган туфракта гына. Күзе бөтенләйгә йомылганчы адәм баласы кылган гамәлләре хакында уйланып яшәргә тиеш: кулыннан килгән кадәр игелек кылганмы, хаталары булса, төзәткәнме, гафу үтенәсе, кичерү сорыйсы кешеләре булса, баш иеп килгәнме... Кайчагында кешеләрдән генә түгел, аяк терәп басып торган туфрактан да кичерү сорарга кирәк була әле...

— Әтием, син безнең укытучылардан да болайрак сөйләсән... Син дә, әнием дә беркайчан да, беркайчан да үлмәячәксез!.. Мина куркыныч, минем өйгә кайтасым килә!

— Ә син курыкма, кызым, бары уйлан гына...

Таш коймалар белән әйләндереп алынган зиратта, өсләрендә монсу гына яшъ каеннар тибрәлгән өч кабер янында, әти белән үсмер кызың ипләп кенә сөйләшкәне ишетелә. Кыз баланың талдай нәзек, сыгылмалы гәүдәсе, учка сыеп бетәрдәй нечкә биле өзәлөп-өзәлөп кемнеләр хәтерләтә, тик яшъ каеннар күпме тырышсалар да, кемне икәннен генә искә төшерә алмыйлар.

Кайчандыр бульдозер жир белән тигезләп куйган кишәрлек янә адәм балаларының мәнгелек йорт биләмәсенә әверелгән; янәшәдә исә, юлчыларга хәерле юл теләп, биек манаралы мәчет утыра. Тәүлегенә биш тапкыр яңгыраган азан тавышы намазга дәшеп, кешеләрне дөньяның фанилыгы һәм бакыйлыгы турында уйланырга чакыра.

— Ай-яй озақ йөрдөгез! — Яулыгын арттан чөеп бәйләгән Лениза Шамил белән Алияне баш чайкап каршы алды. — Синең сюрпризларын бу өй белән генә бетмәс, ахры, — диде хатыны Шамилгә шаярып кына бармак янагач.

— Әтием, ә бу безнең ранчо буламы инде? — диде Алия, кулын юып өстәл артына утыргач. — Шәп! Мина ошый! Әби белән бабай кая?

Шамил дә шушы ук сүзсез сорау белән Ленизага борылды.

— Әти әнине ниндидер Сулы чокырга алып китте. Жиләк кибеп бетте микән, карап кайтабыз, диделәр. — Лениза табынга кыяр-помидор, жиләк-жимеш тезә-тезә, зарланып та алды. — Әти ике чиләк су алып кайткан иде, тотып та бетердем. Краннан килмәгәч, монда ничек су житкереп яшиләрдер — башыма сыймый!

Шамил каратут йөзен балкытып елмайды, хатынының биләннән кочып, колагына иелде:

— Хәерчегә якты чырай күрсәтсән, ямаулык сорый, ди торган иде Мәйсәрә әбием...

Әлбәттә, Лениза бу сүзләреннән мәгънәсен аңламады, иреннәрен турсайткан булып:

— Әле синең без белмәгән тагын әллә нинди серләрен бардыр! — диде.

Шамилнең йөзе житдиләнеп китте, тик ул аны сиздермичә, кабат елмаеп, Алиясенә борылды:

— Бар шул. Иртәгә мин сезне Таллыкүлгә алып төшәм.

— Әтием, ә анда балык бармы? Мин кармак белән балык тотарга телім! Әтием, бездә кармак бармы? Мин чирәмнән яланаяк баракакмын!

Жаны теләгән бөтен әйбер алдында булырга күнеккән Алия күзләрен хәйләкәр тугырып әтисенә карады. Шамилнен йөрәге киселеп-киселеп куйды...

— Балык та, кармак та бар, кызым. Әниенә дә саглап бирербез.

— Черки талап үтермиме соң анда?

— Ә без аны тотып, күзенә дару сиптерәбез, әйеме, кызым?

— Карале бу икәүне, монда кайтканнан бирле миннән көләргә генә торалар...

— Лениза, үпкәләгән атлы кыланып, кулындагы сөлге белән иренен аркасына сугып алды. — Кечкенә чагымда әллә мине бөтенләй авыл күрмәгән кеше дисезме?..

— Нишләп көлик инде, әнисе? — Шамил дә өстәл янына килеп утырды, зур таба белән уртага куелган йомырка тәбәсенә карагач, тагын рәхәтләнеп елмайды. Казанда булса, Лениза мондый «кыргыйлык»ка түзә алмас, читләре алтын каймалы өлеш тәлинкәләренә бүлөп, әллә ничекләп бизәп бетерер иде.

Чәй эчкәнче урындыктан кырык торып кырык утырган Алия инде икенче катка йөгерергә өлгергән икән — кызын кош тоткандай шатлыклы авазы шуннан ишетелде. Менә ул, атлый-йөгәрә баскычтан төшкән шәйгә:

— Ә мин тәрәзә төбеннән менә нәрсә таптым! — дип, бөтенләй нәни балага әверелеп, сөенә-сөенә әтисе белән әнисе янына атылды. Алиянен кулында иске генә уенчык ат иде.

— Мин тагы, сюрприз ясармын дип, күрсәтми торган идем... — Шамил сагышлы елмая белән кызы кулыннан акбүз атны алды. — Минем бик бәләкәй чактагы уенчыгым ул. Сина бүлөк итәрмен әле, кызым.

Алия өйне яңгыратып көлеп жибәрде.

— Әтием, син мине һаман садик баласы дип күрәсең бугай! Нишлим инде мин анын белән?

Шамил бик житди кыяфәттә:

— Шул атка атланып берәр принцнын килеп чыгуы бар, — дигәч, кызы янә кемдер кытыклагандай рәхәтләнеп көлә-көлә әтисенен инбашыннан качып алды.

— Абау, әти, ат... Бигрәк примитив... Әгәр егетем мине алырга лимузинда киләм димәсә, мин ана кияүгә дә чыгып тормыйм!

Шамил белән Лениза бер-берсенә карашып баш чайкадылар.

— Нинди кияү турында сөйләсәң әле син, Алиюша? — Әнисенен кашлары сораулы жыерылды, аннан дугаланып өскә күтәрелде. — Мәктәпне бетермәгән, телендә — егет!

— Ә нәрсә? Мин әтием кебек кешене хәзер үк эзли тормасам, бүтән кызлар алып бетерсем?

— Ярар, кызым, сина язганы сина булыр... Ә атны минем төсем итеп барыбер гел үзәндә сакла, кызым, яме! — Шамил һич шаяртмыйча шулай диде дә нигәдер авырайган адымнары белән ишегалдына чыгып китте.

Анын кинәт кенә кәефсезләнүенә аптырап калган Лениза белән Алия бер-берсенә карашып сүзсез генә инсәләрен жыердылар.

Шамил Каенлыда өй житкерүен башта өйдәгеләрнен берсенә дә сиздермәде. Осталар бөтен эшнә бетереп, тәртипкә керткәч кенә бу серне әүвәл әтисе белән әнисенә, аннан хатыны белән кызына чиште.

— Авылга кайтып яшим диюен түгелдер бит? — Әтисе әллә сагаеп, әллә шаккатып, әллә мыскыллап шулай дип соралды.

— Яшәмәсәк тә, кайтасы килгәндә ачып керер үз капкабыз булсын дидем.

— Шамил әтисе белән ачыктан-ачык, ирләрчә сөйләшергә күптәннән жыена иде, сүз буасы ерылгач, туктап калмады. — Әти, бер сорауыма гына җавап бир

эле... Нишләп син бер генә тапкыр да әбекәйнең хәлен белергә кайтмадың? Аның бит кабере өстендә хәтта исеме язылган таш та юк иде!

Авыр иде бу сөйләшү, һәр икесенә авыр иде. Бөтенләй көтелмәгән сораудан Сабирның тәннәре чемердәп китте, чәч төгеләренә салкын тир бәрәп чыкты. Ул башта Шамилне: «Кем булдың әле син, атана акыл өйрәтергә...» дип сүгеп ташламакчы иде, үзенә тутырып, жавап көтеп төбәлгән улының күзләренә карагач, сискәнәп китте. Юк, улы гаепләнеп тә, битәрләнеп тә, акыл өйрәтеп тә бирмәгән иде соравын, аның күзләрендә бары тик «ни өчен» дигән аптыраулы караш кына чагыла иде.

Сабир тиз генә эндәшмәде. Ап-ак күн диванына арка терәп утырган жиреннән калкынды да пияла өстәлдә торган бәллүр графиннан ике рюмкага виски агызды, берсен Шамилгә сузып, аның янәшәсенәрәк утырды.

Икесе дә эчемлекне тоткан килеш тынып калдылар.

— Син минем кебек түгел, улым... Бәләкәйдән авыл дип женләнден... Ә миңа кешеләрнең баш күтәрми колхозга бил бөгүләре дә, тирес корты кебек жирдә казынулары да ошамый иде... Казанга кайтып урнашкач, әнкәйне дә монда алып килергә дип күпме кыстадым, юк, үз туксаны туксан булды. «Үз аягымда йөргәндә авылдан китәмме соң...» дип киресенә катты бит.

— Ул үлгәч, тамырларны бөтенләй кисеп аттым диденме, әти? — Шамилнен тавышы кырыслана төште.

Сабир әле дә булса кулында тотып утырган рюмканы авызына каплады, өстәлдәге виноград тәлгәшенә үрелде.

— Беләсенме, улым, яшәрәк чагында әлләни уйланмый идем... Эш дип тә чабылды... Әле быел, яз башында берәүләрдә мәжлестә утырган идем, шунда бик дәрәжәле мулланы да дәшкәннәр. Шул сөйләде. «Кыш көне кич белән генә кайсыдыр авылга тукталган идек, бозга каткан колонкадан бөкрәеп беткән бер әби су алып маташа», ди. Көчкә атлаганын күреп, чиләк-көянтәсен өенә хәтле күтәрешеп барганнар. Балаларын юкмыни дип тә сораштырганнардыр инде, алар калада шул, ди икән әби. Шул мулла әйтә: «Сез шәһәрдә шәп фатирларда яшәп ятканда, краннан гына килгән суны уч тутырып эчкәндә, карт аналарыгызны искә төшерегез әле, ди. Шәһәрдә торырга килмим дисәләр дә, мәжбүрләнеп булса да алып килегез, картлык көннәрендә ялгыз калдырмагыз», дип бик үтемле итеп сөйләде. Уйланып кайткангадыр инде, шул кичне әнкәй мәрхүмәне төштә дә күрдәм. Әллә, мәйтәм, без дә ялгыштык микән, ай-ваена карамыйча яныбызга алып киләсе булганмы дим...

— Әбекәйгә монда килү түгел, безнен кайту кирәк иде, әти. Исән чагында да кайтуыбызны көтте, үлгәч тә тилмереп яткандыр... Ни син, ни мин кайтып хәлен белмәсен инде. Без икебез дә бердәй гаепле. — Шамил дә рюмканы төбенә кадәр эчеп бетерде, берни капмый гына безаз тын утырды.

— Соң, үлгәннәргә әллә нәрсә кирәкми дә үзе...

— Әти! — Шамил әрнүле тавыш белән әтисен бүлдерде. — Ә син беләсенме соң? Мин үз кулларым белән әбекәй кабере өстендә син утырткан каенны чабып ташладым, минем боерык белән ул тирәне жир белән тигезләделәр... Шул каберлек өстендә мин бит үз кулларым белән төзелеш башлап жибәрәсе идем... Вакуытында белеп өлгөрмәсәм, шул вәхшилек белән ничек яшәгән булыр идем?... Турысын бәрәп әйткәнгә үпкәләмә, әти, тик әйтмичә дә кала алмыйм: ул туфракка кайчан да бер сина да, миңа да кайтып ятарга туры киләчәк. Күз алдыңа китер: безне дә шулай «үлдә дә бетте» дип хәтердән сызып ташларга ашыксалар?

— Әй улым, улым... Үпкәләмим, дорес сүзгә жавап юк.

Ике арада сүзсез тынлык урнашты. Безаздан Шамил күтәрәнкерәк тавыш белән:

— Төзәтердәй ялгышларны төзәтергә беркайчан да соң түгел. Син безнен

авылны күрсән, әти! Кайтыйк әле шунда, тезләнеп, әбекәйдән дә, туган туфрактан да кичерү сорыйк та кулдан килгән хәтле күтәрик авылны! Без икебез генә түгел бит, бүтәннәр дә бар. Жәй уртасында без анда авыл бәйрәме үткәрергә жыенабыз, читкә таралганнар күпләп кайтачак. Сөйләшербез, киңәшләшербез... Бердәм булсак, таулар күчерергә мөмкин бит!

— Сүзләрен алтын, улым... Тик канатларын кылып төшмәсә ярый да соң. Ике-өч кеше генә сүзенә колак салса? Хәзер бит, үзң беләсң, заманасы...

— Алай дияргә ашыкма әле, әти. Боз кузгалды инде: дәүләт тә авыл хужалыгын үстерәм дигән кешегә ике куллап булышырга әзер. Әйтәм бит, авылга кайтып кара әле дип... Элек ат фермалары булган урынны хәтерлисән микән? — шунда бик зур терлекчелек комплексы төзелеп ята хәзер. Каенлык өстендәге карабодай басуы янына умарталар кайтарып куйдылар. Белгечләр буенча проблема юк, теләгән кешене бюджет хисабыннан укытып кайтарырга мөмкин. Хужалыкны минем яшәти Рифат житәкли, барысын да ул күз уңында тотта. «Өр-янадан тотынабыз, материаллар белән үзәм дә ярдәм итәм, «Нур»дагы ташларны кире ташыйсы түгел», дип уеның-чының кушып әйткәнәмне бәлки яратып та бетермәгәндер. Ну ул үзебезнең егет, жир кешесе, авылны күтәрәчәк! Әле син авыл уртасында төзелеп яткан комплексны күрсән! Клубы, китапханәсе, медпункты, почтасы шунда булачак. Болар бит барысы да күпме кешегә эш урыны дигән сүз, әти! Ә бит һәр кеше авылга жан өрү өчен берәр тамчы гына яхшылык эшләсә дә тамчыдан күл жыела бит! Күл дигәннән... Авыл малайлары, егетләре белән жыелып, Таллыкүлне чистартканны әйтергә оныттым бит. Хәзер андагы матурлыкны күрсән, әти! Тирә-ягын минем егетләр бизәде: тимердән коеп, эскәмияләрен дә, беседкаларын да эшләп кайтардылар, күз явын алырлык булды! Талларына кадәр яшәреп китте инде әллә... — Шамилнең күзләре очкынланган, ул бөтенләй мәктәп баласына охшап калган иде.

Шушы сөйләшүдән соң барысының бергә жыйналып, авыл бәйрәменә дип кайтып төшүләре иде. Шыгырдап торган бүрәнәләрдән ике катлы итеп эшләнгән өй, бизәкле тәрәзә кәрнизләре, челтәр капка әллә нинди затлы коттеджларда кунак булып йөргән Ленизаны да, Алияне дә аһ иттерде. Шамил төзелешне күзәтеп тормаса да, осталар намус белән барысын да жиренә житкереп эшләгән иде.

Әтисе белән әнисе телсез калгандай иделәр. Үзләрен таныштырган, кавыштырган авылга тулы бер гомер үткәннән соң гына аяк басуларына кыенсынумы, үзләрен гаепле санаумы, әллә яшылек сукмакларын күреп, бөтенләй башка хисләр чолганышында калулары булдымы — артык бер генә сүз дә сөйләшмәделәр.

— Улым, син ачуланма, мин ялгыз башым гына зираттан урап кайтыйм әле, — диде Сабир яна өйне таң калып урап чыкканнан соң һәм нәрсәндер әйтпә бетермәгәндәй тынып калды.

Шамил аны сүзсез аңлады.

— Син аны танырсын, әти...

Мин аны тиз генә танымадым. Ул кытыршы куллары белән минем нәзек күсәмә, лепердәшеп утырган яфракларыма орынгач кына ниндидер тетрәү бөтен барлыгымны яндырып үтте. Олпат гәүдәле, кырыс карашлы, яше байтак булса да, хәрбиләрчә төз буй-сынлы, чигә чәчләренә көмеш карлар йөгәргән бу ир — минем кавемемнән, минем тамырларымнан иде. Менә ул башта мине, аннан янымдагы мәрмәр ташны сыйпый-сыйпый жиргә иелде, туфракка баш орып, нидер сөйләнде. Аның инбашлары дерелди, ул тавышсыз гына елый иде. Кабер туфрагына ятып, каеннарга сарылып еларлык ни гөнаһын бар, адәм

баласы? Сойлө, мин каен белән уртаклаш серенне, жинелрәк булып китәр... Йә, туган авылыңнан йөз чөөрөп, читтә бик бәхетле була алдыңмы? Аяк тибеп яшәрлек байлыгын, затлыдан-затлы танышларын янәшәсендә яшәүнен чын асылын анладыңмы? Газизләрдән газиз кешен — әнкәннен баш очына килеп яшь түгәрлек булгач, анлагансыңдыр...

Без гомер буге киткәннәрне көтеп яшибез. Тамырлары жирдә булганнарнын иртәме-сонмы барыбер жиргә әйләнөп кайтасын белгәнгә күрә көтәбез. Туган туфрак кебек мәрхәмәтле газиз әнкәйләр генә була — алар да үз балаларын һәрчак кичерә, гафу итә. Ела, ир заты, күз яшьләреннән оялма: синен бу яшьләренә үткән гомерен турында уйлану да, хаталарынны барлау да, кичерү сорау да — барысы, барысы да сыйган. Шунысына сөенә-сөенә ела — синен игелекле дәвамчын, нәсел тамырын, улын бар. Борчылма, буын чылбырын анда өзелөп, туктап калмаячак. Тик син әле бу хакта белмисен. Хәер, син түгел, улын әлегә үзе дә ул яналыктан бихәбәр, күптән, бик күптән көтелгән ул татлы сүзләренә хатыны ана бүген кичләтеп кенә житкерәчәк...

Узган жәй генә, хәзер син баш иеп утырган урында, чабып аударылган каен ирәп ята иде. Егылып, тез чүгөп барган авыл шикелле үк, адәм балаларынын күзенә багып, ынгырашып ята иде. Әйе, синен канын, синен жан жимешен кисеп аударды ул каенны... Ләкин син аны гаепләргә ашыкма. Ул көчле кеше. Үз хатасын аңлавы белән көчле ул. Күр, авылының мәнгелек йорты хәзер гөлбакчага әверелде: коймалары гына ни тора! Бер каен киселсә, никәләр яшь үсенте утыртылды! Менә иртәгә авыл бәйрәменә дип әллә кайлардан кайтачаклар. Алар арасында да монда килеп баш оручылар, кичерү сораучылар шактый булачак әле. Авыл башындагы каеннарга сарылып елаучылар да булачак. Каен беләсен, дисенме? Каеннарнын үз сәре...

Ә туган жир сабыр гына көтә. Иннәрәнә доньягамен күтәрердәй асыл ирләреннән сабый чакта таянып үскән талларына, яланаяк йөгереп йөргән туфракларына, тамырларына кайтуын көтә...*

— Әтием, ә бу күлне нигә Таллыкүл дип атаганнар?

— Чү, кычкырып сөйләшмә, кызым! Балыкларны куркытасың... Кем белә инде аны, тирә-ягында таллар булгангадыр... Күр әле, күлне чистарткач, матурлагач, ничек тамыр жәеп, күкрәп утыралар!

— Һе... Монда бит камышлар да, бакалар да, балыклар да бар. Бер дә Камышлыкүл димәгәннәр бит! Әле син монда былбыллар да бар дигән иден, ә нигә алар сайрамый?

— Никнигәниөчен... Питрау бәйрәме үткәч, кошлар сайраудан туктый, ди иде Мәйсәрә әбиен.

— Син авылга кайтканнан бирле гел анын сүзләрен кабатлайсың, әтием... Ә минем былбыл сайраганын ишетәсәм килә!

— Фьют-фьют, фьют-фьют... Ишетәсенме, кызым, сандугачлар сайрый! Авылдашлар кайта дип сөенә-сөенә сайраулары!

— Әтием, син миннән көләсен... Син бит ул!

— Юк, кызым, син ул — Таллыкүл былбылы. Әниен дә, син дә — сез икегез дә минем өчен былбыл-сандугач бит... — Шамилнең йөрәген ниндидер сагыш һәм әрнү теләп үтте, ул, күл читендә тибрәлгән сары күзле ялгыз төнбоекка текаләп, берәз сүзсез торды да янында утырган хатынын һәм кызын кочагына сыендырды...

Нур
Әхмәдиев

ТАРИХКА ШАҢИТ ЕЛЛАР

Ыру башы – Акбүре

«Безнең милләт үзгәнме,
әллә йоклаган ғынамы?»

Г.Тухай

Татар мәрткә китмәгән ул,
Йокласа да уянган.
Ыру башы бүредән шул,
Түгел куркак куяннан.

Бүренен дә асылыннан —
Соры түгел, агыннан.
И, Ходаем, үзен сакла
Хагыннан-нахагыннан.

Күпме яла яксалар да,
Берсе дә ябышмады.
Татар татар булып калды,
Мескенгә сабышмады.

Балкыды Болгар булып та,
Алтын Урда, Казан да.
Татар белән күпме кавем
Кайнады бер казанда.

Чуашлары, марилары,
Урысы, мордвасы...
Шифалы булды барсына
Татарнын бер догасы.

Яшәде түбә астына
Жыеп бар халыкларны.
Дус чакта балта батмады,
Колмак та калыкмады.

Нур ӘХМӘДИЕВ (1946) – шагыйрь, прозаик; «Аңаң», «Амбирак», «Абага чәчәге» һ.б. китаплар, шул исәптән дүрт томлык «Сайланма әсәрләр» авторы. Татарстанның атказанган сәнгать эшлекчесе. Әзмәттә яши.

Мәскәү белән кушылды да,
Аерылды да юллар,
Вақыт су түгел,
Вақыт — тарих,
Тарихка шаһит еллар.

Болгар, Казанның ханнары
Кыз бирделәр, алдылар,
Явыз Иван килгәч кенә,
Кабалага калдылар.

Ил белән ил бәрешкәндә,
Хөрлек, бәйсезлек саклап,
Бөтенләй башка кануннар,
Үзгәрә намус, әхлак.

Кызара Идел сулары,
Туй итә комсыз шакал.
Коллана Сөембикәләр,
Яшыләй агара сакал.

Кылычтан узган ирләрнен
Исәбе-саны бармы?
Сандалларга салып, язмыш
Талады татарларны.

Тапалса да бирешмәде,
Торып басты киредән.
Ник бирешсен, татарның бит
Ыруы ак бүредән!

Ә бүреләр горур, сизгер,
Җич бутамас маягын:
Капкынга элгә калса,
Чәйнәп өзәр аягын.

Татарны каптырган капкын
Тимердән хәтәрерәк:
Аннан котылып өченгә
Сәяси акыл кирәк.

Никадәрле мактансак та,
Чынбарлыкта әле дә
Язмышыбыз капкындагы
Соры бүре хәлендә.

Күпме халыклар йотылган,
Сытылган һәм эрегән.
Татар исән, чөнки безнең
Ыру башы бүредән.

Мәче тота тычканны,
Бүре куа куянын.
Шөкер, татар, соң булса да,
Йокысыннан уянды.

Йокламас ул киредән,
Үрнәк алып бүредән.

Шобагалы язмыш

Кайгыларны куып, шатлык килә,
Шатлыктарны куып, шом кага.
Безнен белән язмыш качыш уйный,
Безнен өчен сала шобага.

Кайгы белән шатлык гел янәшә,
Әзер тора һәрчак алмашка.
Сикәлтәле тормыш арбасыннан
Ничек кенә төшөп калмаска?!

Ничек кенә язмыш сынамасын,
Еш чыкса да авыр жирәбә,
Караңгылык чигенергә тиеш,
Таң яктысы тиеш жинәргә!

Булмый

Язмышларны алдан күрөп булмый,
Бер үк суга ике кереп булмый.
Тормыш бит ул мунча гына түгел,
Анда шәрә көе йөрөп булмый.

Борын белән жирне сөрөп булмый,
Кәфенлеккә, үлми, төрөп булмый.
Гаризалар язма, файдасы юк —
Оҗмахларга алай кереп булмый.

Хәзерге заман Мәҗнүне

Мәҗнүннәрнен жирдә беткәне юк,
Мин фәкыйрь дә шулар затыннан.
Сөйгәнөмнөң бер карашы житә
Яздырырга шундук акылдан.

Йә атылам күккә йолдыз булып,
Янәшәмдә минем кемнәр юк.
Гашыйклар күп,
Ләкин, ышаныгыз,
Мәҗнүлектә миңа тиннәр юк!

Вәгдә — иман

Вәгдә — иман...
Үткәннәрне уйлыйм,
Ә алардан сабак алырлык.
Жилгә очкан ялган вәгдәләрдән
Менәрләгән сарай салырлык.
Гөл бакчасы булыр илкәйләрем
Әверелде чүплек базына.
Үткәндәге күпме горур затлар,
Ризык эзләп, анда казына.
Такташ язган коммунизм кыры

Күренде дә бик тиз чигенде.
 Кая коммунизм?!
 Рухы сынган халык
 Ачтан үлмәгәнгә сөенде.
 Хакимнәр дә алдый, министрлар...
 Жиргә якынырак түрәләр
 Утыз центнер уныш ала икән,
 Алтмыш диеп хисап бирәләр.
 Күпертелгән саннар гажәп түгел,
 Ду китереп бәйрәм ясыйлар.
 Иген урынына чүп үстерә
 Сөрелмичә калган басулар.
 Шома башлар ниләр уйламас та,
 Сөяксез тел ниләр сөйләмәс.
 Вәгдәләрне күпме бирсәләр дә,
 Читләр килеп безне көйләмәс.
 Вәгдә — иман...
 Әхлак төшенчәсен
 Күнелләргә тирән уйган сүз.
 Имансызлар, димәк, вөждансыз да,
 Вөждансызлар, димәк, имансыз!

Вакыт

Көн дә дими,
 Төн дә дими,
 Вакыт машинасы
 Или дә или:
 Сине или,
 Мине или,
 Бөтен илне или,
 Ардым, дими.

Или әчесен дә,
 Төчесен дә;
 Көчсезен дә,
 Көчлөсен дә;
 Мәхлугын да,
 Гаярь кешесен дә.

Вакыт или
 Жайдакны да,
 Атсызны да;
 Затлыны да,
 Затсызны да;

Хаклыны да,
 Хаксызны да.

Вакыт или —
 Төсен ачып орнаментларның,
 Чын асылын күрсәтә ул
 парламентларның.

Ул хаким —
 кыңгыр эшләрне фаш итә,
 Акылсызны кайчак баш итә.

Вакыт белән көрәшүләр
 Борынгыдан калган,
 Ә кем жинә алган?
 Дон Кихотлар дөнья тулы,
 — Жиндем! — дию —

ялган!

Вакыт машинасы
 тутыкмый вә туктамый,
 Кешеләр дә шуна тыныч йокламый.

Рифә
Рахман

КӨТ СИН МИНЕ

БӘЯН

*Питрәч халкыннан, аларга таныш
авыл исемнәре аталса да, геройларның
прототипларын эзләмәүләрен, әсәрлә
чып-чын тарих дип карамауларын үтенәм.*

Әллә нинди шомлы төн булды бу. Зөлфирә бер торды, бер ятты. Ятса, юньләп йокыга китә алмады, торса, башы тәмам айнып бетмичә, исәрләнгән кебек, йокы бүлмәсә белән аш-суныкы арасында арлы-бирле йөрөндө. Сонгы тапкыр торганында ишек өстендәгә сәгатъкә караган иде, әле һаман өч икән. Әйтәм жирле, өйдә бик карангы дип уйлады. Кайда гына соң Лотфулласы?..

Нишләргә белмәгәннәнме, йокысызлыгына сәбәп итепме, баш даруы алып эчте — жан тынгысызлыгы үтмәде. Аптырагач, бер эш булсын әле дигәндәй, тамагына валчык узарлык түгел бер вакытта, олы чәйнеккә тум-тутырык су салып, газ плитәсенә кайнарға утыртты. Утыртты да онытты.

Зөлфирә плитәгә тамган суның чыжылдавыннан гына айныды. Терәкле урындык аркасына ятып, тагын оеган икән. Ашыгып-кабаланып газны сүндерде дә, үзе яратканча, сөтләп чәй ясады. Башка бер чакта ирененә дә тидермәгән әче лимун кәнфитен, тәм китермәсме дигән булып, ябышкан кәгазеннән тырыша-тырыша әрчегән иде, кабып та карамады — янадан төрдә дә бәллүр савытына салды.

Чишмә суында парланган кыйммәтле һинд чәенен бернинди тәмен тоймады Зөлфирә. Бер йотым гына эчеп карады да, кәсәне өстәл уртасына этте. Аннан, төн уртасында нинди гадәтсезлек бу, дип сөйләнә-сөйләнә, ял бүлмәсенә чыкты. Ут яндырмады. Ире Лотфулла телевизор караган жиреннән генә йокыга киткән икән. Учындагы күзлеген сак кына алды да хатын әле һаман сөйләп торган экранны сүндерде. Туктале, ник болай сак кылана?! Кинәнеп гырларга ук керешкән Лотфулланын янагына кул аркасын куйды. Ир беравык тын калды, әмма озаң та үтмәде, тагын да ныграк — яна көч белән гырларга тотынды.

— Тор әле, Лотфулла, тор!

Кичтән салып кайткан ирнең йокысы нык иде. Ишетмәде.

— Тор әле, сөйләшик әле.

— Иртәгә, карчык, иртән сөйләшербез, — дип, борын астыннан гына мыгырдады

Лотфулла. Зөлфирәнән жылкәсеннән селкетүенә ул инде уянган, кичә эчкәнәнә бәйләнмәкче, ахры, дип уйлаганга ғына, йоклаган булып кылана иде.

— Тор инде, Лотфулла, сөйләшик инде, — диде Зөлфирә кабат. — Әллә нигә эч пошып тора.

— Дару эчеп кара.

— Эчтем, булышмый.

— Бер ягында йоклый алмасан, бисмилланны әйтеп, икенче ягына әйләнәп ят.

Зөлфирәнән хәтерә калды. Кайдан чыккан мулла песие: бисмилла, дигән була, авызыннан махмыр исе килеп тора. Әниләрән күмгәнә кырык көн дә тулмаган бер чакта. Арба ярылса — утын, үтәз үлсә — ит бу Лотфуллага. Тәрәзәдән төшкән ишегалды утында иренән күзләре йомык икәнлеген күрде. Йоклап ятарлык төн идемени бу?! Йөрәген йон баскан нәрсә!

— Торып утырмасаң, хет күзеннә ачып тыңла инде, ә?! Әнине төштә күрдем.

— Уйлагач, керә инде.

— Ул син генә бер нәрсә турында да уйламыйсын.

— Уйламый дип... Бар эшнә үз вакытында эшлим мин. Төшенә керсә, әби сәдака өмет итәдер, таңнан ук Галиябану түтигә сөтенме, йомыркасынмы кертсән.

— Сәдаканы бу арада аз бирмәгән. Эш андамыни?

— Алайса нәрсәдә? Үзән дә яхшы белгәч, нигә мине төн ката уятасын?!

— Үз урынына чыгып ятсаң дип.

— Ул урыннан әле үзән дә минем янга килгәнсен...

— Жан тыныч түгел... Шул төш аркасындадыр инде... Әнине күрдем дим бит. Әти мәрхүм белән Зәйнулла абый да анын янында иде...

— Ну-у...

— Сонгы ятканымда күземнә йомуым булды, тагын әни... анын белән, авылдан чыгып, зират юлына борылганбыз, имеш. Ерак булсак та, капкасы янында бер шәүлә күренә. Әтиң ул, кызым, мине көтеп тора, ары барма, кал инде, ди әни, синен яшьтөгә хатын-кызга анда керү ярамас.

— Хәерлегә булсын. Сон, кире кайткансыңдыр бит?! — Лотфулланың күңеленә жылы йөгәрде. Эчкәнлегенә тавыш чыгасы түгел болай булгач, торсын, тынласын, Зөлфирәгә күнел бушатырга кирәк. — Алай ук начар төш түгел бит, карчык?! Менә әби артыннан кереп китсәң... ул чагында инде...

— Чү, сүзеңне жил алсын. Ни юрасан, шул булып. Начар түгел, диюң яхшы ансы. Иллә дә мөгәр Зәйнулла абый өчен борчылам. Мин сөйләп бетермәдем бит әле. Әни шулай дигәч, борылдым. Борылдым да туктап калдым. Артыбыздан Зәйнулла абый да ияргән икән. Өстендә — гимнастёрка. Теге, сугыштан кайткан чактагы. Аягында — яхшылап ялтыраткан хром итек.

— Сон?..

— Сау бул, Зөлфирә, әниеннән үзән генә ерак юлга жибәрәп булмас, мин озатып барырга ниятләдем әле, ди.

— Теге Шәле Зәйнулласымы ул?

— Ул булмый кем булсын?! Кеше көлдәрәп, мәет өстенә килеп кәрмәсә ярап дигән идем...

— Мәрхүм белән хушлашырга килгәннән кем көләр?..

Зөлфирә Лотфулла әйткәннәрне колагына да элмәде, үз сүзе сүз иде.

— Әтигә читен булып бит, монда ғына кал инде, саубуллаш та, Зәйнулла абый, дим.

— Ну-у?..

— Үпкәләде. Сания узган капкаларның сонгысы да ябык микәнни миңа, ди.

Ни дип әйтергә дә белмәдем шуннан сон. Әни артыннан ашыга-ашыга китеп барды. Торып утырдым. Янадан ятарга курыктым.

— Әбине озатырга ул да килгән икән, дип карап узган идем үзенә. Эчкә кермичә, басу ягындагы койма буенда монаеп тора иде. Таякка калган инде. Дәшергә кыймадым.

— Төштә — таяксыз. Барысының да яшь чаклары. Син әйтмәсәң, ул турыда уйламаганың да.

— Да-а-а. Ул да килгән. Ярты авыл килгән дип шаккаттылар. Кендек әбисенә ярты авылын түгел, бөтен авылын белән килсәң дә ярыйсы. Шәледән алып Шәледән Зәйнулла абзый килсән дә.

— Килгән, дисен алайса... Зиратка, дисен... Кай арада ишеткән ул бездәге хәлләргә? Кем белән килгән икән? Жанының әллә нинди серләрен алып китте әни...

— Һм...

— Зәйнулла абзый... — дип, ачылып китеп, Зөлфирә нәрсәдер сөйли генә башламакчы иде, туктап калды — артыгы ычкынмагае.

— Зәйнулла абзыйга ни булган? Гомер буге көткән инде ул аны. Көткән. көтеп ала алмаган...

— Ярар, ят, йокла, мин үз бүлмәбезгә чыгып утырыйм.

Зөлфирә йокы бүлмәсенә чыкты да, торшерны гына яндырып, кәнафигә барып утырды. Өйдә салкынчарак иде. Жилкәсендәге шәлен рәтләп куйгандай итнде. Эче пошканда, арып киткәндә, бүлмә почмагындагы иске кәнафидә ял итәргә гадәтләнде. Сутыштан кайткач, өйдә бернинди жиһаз юк, дип, әтисе ясаган иде аны. Соңрак ташланып, инде әллә ничә еллар сарайда муртаеп яткан кәнафине әтисе вафатыннан соң алып керде дә, төбенә яна мамык жәеп, чачөклә гобелен белән тышлады Зөлфирә. Өр-яна булды да калды. Урын яна кебек тә, уйлаткан уйлары һаман бер...

Кәнафигә утыргач, Зөлфирә үзен медпункттан арып кайткан әнисе кебек хис итә. Ул да бит чишенгәндә жилкәсенә ишелеп төшкән шәлен, тузгыган чәчләрен дә рәтләп тормыйча, каракул якалы пәлтәсен ишек катындагы кадакка элә дә бу бүлмәгә уза — башта утырып хәл ала. Гомер ахырынача диярлек эшләде бәгырь. Мәңге пенсиягә китмәс кебек иде. Китте... Аннан соң нибары биш ел вакыт узгач...

Уиланып утырганында бүлмәсенә керсә, әнисе кызына карар да иреннәрен әкрән генә жәеп елмаер, янына ук килсә, аркасыннан кагып яратып куйган булыр. Анын ачылып киткән вакытларында Зөлфирә идәнгә, нәкъ аяк башларына елышса, хәл-әхвәлләре, күнелендәгесе белән уртаклашыр. Арып кайткан әнисе һәрчак сөйләшәргә дә атлыгып тормас. Берни сөйләмәсә дә, ни уйлаганын, шул уенда кайларда йөргәнен, дөньяның кай почмакларын әйләнгәнен, күнелә белән кемнәргә йөрөп чыкканын белә иде аның Зөлфирә.

Мен булмаса йөз ишеткән хикәят иде Сания-Зәйнулла тарихы. Ишеткән, әмма башкаларга ачып салмаган тарих. Икәүдән-икәү генә калган көннәренң сүз башы... Әллә Зәйнулла белән Саниянең башкалардан яшереп тотарга теләгән серләреме? Өч, дүрт, ничә (?) кеше белгән, беләсе татлы-яшыле сер... Әллә соң Ярулла мулла гаиләсенә гыйбрәтләр елъязмасыннан коелып төшкән битләр идеме ул?..

Әтисенәң бабасы Ярулла турында Зөлфирә ишетеп кенә белә. Карале, үз бабасы Якупны да күрмәгән ләбаса ул! Күн авылының чибәре Жәмилә әбисенә генә рәсемнәрен карап утырганы бар. Әнисе, тузмасыннар дип, сандыкның эчке тартмачыгында гына тота торган иде. Гаилә альбомына алып куясы булыр ала. Әгәр бүген кем дә кем аннан, кара кәнафигә кыңгыр ятып, ни хакында, кемнәр хакында уйлыйсың, дип сораса, Сания-Зәйнулла тарихын Зөлфирә Якуп бабасы белән Жәмиләбикә әбисе язмышын сөйләүдән башлар иде. Әллә алгарак китепме?..

Ярулла мулла ике катлы йортның өс ағач бүлмәләренә бик авырлык белән менә башлады. Картая, бөтенләй таякка калмагае. Аягына читек өстеннән кигән галушлары да авыр, мәчеткә кадәр чак өстерәп бара. Өстерәп бара, өстерәп кайта.

Баскычның уртасына житәрәк, жилән итәкләрен кайтарып куйды да ял итәргә утырды:

— Бисмиллаһиррахман иррахим, Алланын биргәнәнә шөкер.

Карчыгы Газзәбанунын да тез башлары авырта, сонгы вакытларда өске катка бөтенләй күтәрелми башлады. Жегәре, кызулыгы китте, кулынан эш төштө, мич кырында бала-чагага күз-колак булып утырудан ары бернигә ярамый. Бала-чага дигәннән, алары да килүен сирәгәйтте. Ике улын да, советлар эзәрлекләвеннән куркып, үз теләкләре белән сугышка китәргә өндәгән иде Ярулла карт. Ялгышты. Китүен киттеләр, кайтмадылар...

— Аллаһум-мағфир лихаййинә, вә мәййитинә, вә шаһидинә, вә гаибинә, вә сагиринә вә кәбиринә, вә закәринә ва унсанә. Аллаһуммә мән ахәйтәһү миннә фаахййи 'аләль-ислям, ва мән таваффәйтәһү миннә фа-тәвәффәһү 'аләль-иман.

Аш бүлмәсендә Газзәбанунын ире артыннан доганын мәгънәсен үзә анлаганчарак кабатлаганы ишетелде:

— И Ходаем, без исәннәрне һәм үлгәннәрне, яшьләрне, картларны, ирләрне һәм хатыннарыны гафу ит. Исәннәребезгә ислам динен тотып, иман белән үлсәргә язсын.

Ярулла мулланың мона бик күнелә булды. Йөзә яктырып китте. Торды, тагын бер көч туплап, баскычтан югары катка атлады. Өстә, мулла үз кулы белән ясаган бишкәтә, төпчек улының беренче кызы Сәлимә ята. Шуна бер күз салып кына төшәсе иде. Татлы йокысыннан да уятмыйча гына. Сәлимәгә исемен, азан әйтеп, үзе кушты, исән-имин яшәсен, гаиләгә тынычлык алып килсен дип теләде. Алла боерып, икенче балалары да туса, анысын Сания дип йөртәрләр. Өченчегә Салисә бик килешле. Үзара охшаганнар да, мәгънәләре дә туры килә.

Олы улларының килене яман зәһәр телле булып чыкты. Шулардан гажизләнеп беткән Ярулла, барысын аптыратып, яшь килән кызлар алып кайтсын иде дә, карусыз, иманлы балалар итеп үстерсен иде, дип теләде.

— Ир кеше ул теләмәсме? — дип сораган Якупка:

— Жир өчен малай табу заманнары үтте. Сәвиткә кызың ни дә, улын ни, барысы да тигез, барысы да сугыша, барысына да эшлисе,— дип кенә җавап бирде.

Ярулла мулланың теләгәнә кабул булды. Якуп хатыны Жәмиләбикә рәттән ике кыз китерде. Нәрсәне уйда тотсан, шул килә икән. Әле Сәлимә тәпигә басканчы ук, егерме беренче елның көзендә Ярулла мулла якты донья белән сабуулашты. Улы Якуп башта бик кайгырса да, еллар узгач, сөенде, мулаларга рәт бетәр алдыннан үз үлеме белән үлдә, Себер сазлыкларында батып калмады, балабызга да хәер-фатихасын бирергә өлгерде, дип уйлады. Әле ярый үзе дә акылсыз булып чыкмады. Ярулла вафатыннан соң ике катлы йортны тиз генә сүтте дә ишегалдының түренә жыйнак матур йорт өлгертте. Мулла-байларга гына түгел, хәллеләргә дә көн бетеп бара иде.

Инде егерме икәнән көзендә, Сәлимәгә сенел алып кайткач, бәби бүлгәе керткән күрше Гашыйка карчык:

— Этиегезнең үлеме юкка булмаган, шушы тирәдә бала туасы елны да, туганнан соң ел эчендә дә нәселнең олы кешесе доньядан китә, — дип әйтеп ташлады.

Урам сазлыкларының төннәрен чирый башлаган чаклары иде. Октябрыңен сонгы көне. Карале, Сәлимәнәң яше тулганны гына көткән икән бабасы... Ә менә Сания туганны көтеп алмаган... Сабырлыгы белән шаккатырган гына түгел, кайвакыт эченне дә пошырган Якупның ничкем көтмәгәндә карчыкка ачуы чыкты.

— Гомер бакый әти дин сүзе белән агулады, синеке инде бөтенләй башка сыймый, хәзерге заманда кеше көлдереп, булыр-булмас нәрсә сөйләп утырма! — дип, бер гаепсез Гашыйка түтиләрен тиргәп үк ташлады.

Күршесенә хәтерә калудан битәр, йөрәген хәвеф басты, ахрысы. Бәбәйне күрсәтерләрме-юкмы дип, бер генә булса да карыйсы килеп кәргән иде, арткы чоланнан чыгып, бәрәңге бакчасы аша үз ихаталарына шыпырт кына шылды. Комсомоллар башлыгы булып йөргән улы Заһирга гына әйтмәсә ярар иде Якуп, дип коты алынган, имеш. Берәз тынычлангач, кичке энгер-менгердә, иренен чыгып киткәнә күрәп калган Гашыйка Жәмиләбикә ахириенә:

— Эш зурга китсә, мин әйтмәдем, син ишетмәдең, — дип керде.

Якуп соныннан бу кыланышына үзе дә аптыраган, бәби мәжлесендәгә хәлләргә төмам оныткан да иде. Жәмиләбикәсеннән Гашыйка сүзләрен ишеткәч көлдә генә:

— Малае комсомол башлыгы, үзе әле дин, әле сихер, дип йөргәнгә генә әйткән идем. Житмәсә, ырым-шырымы, күрәсә белән йөрәккә шом сала да тора. Башына бер кайгы китергәнмен икән бичараның. Алай да... Үз малаеннан да курыкмаса.

— Куркырсын да: стеналарына: «Комсомоллар ярсына, буржуйлар — өстәл астына!» дигән язу кадаклаган бит.

— Нәрсәсен шаккатасын аның! Авыл советының ишек өстендә: «Төбәргә, атарга!» — дигән плакат тора. Астында капкорсаклы бай белән житәкләшкән чалмалы мулла рәсеме.

Карчык кичен янадан төмлә ризыклар пешереп керткән. Жәмиләбикәнен, балалары туып та, сәт имезгәндә дә, теләгәнә түгел, чын-чынлап туйганчы да ашаганы юк иде, карчыкка рәхмәтләр укып, бар сыйеннан авыз итте. Якупка да, Саниягә дә өлеш эләкте. Гашыйка тынычланып, күнелә булып чыгып китте.

Якуп карчыктан, аның иркәләп, кешелексез итеп үстергән явыз комсомол малаеннан көлсә дә, үзе дә гел шулар тирәсендә, колхоз төзүчеләр арасында йөрәргә тырыша, чөнки бар курыкканы — әтисенә мулла икәнлеген бер дә бер исенә төшерүләре.

Комсомол активы да, партиянеке дә Якупка артык бәйләнмәде. Утызынчы елларда Ярулла мулланың кечкенә авыл мәдрәсәсендә дин сабагы алган яшьләреннән кайсы кая таралып бетте, комсомолда йөргәннәренә күбесе совет мәктәбе укучылары иде инде. Эреләнгән, миһербансызланган Заһир исә Казанга, зур эшләр майтарырга дип китеп барды. Китте дә кайтмады. Гашыйка карчыкның тәрбиясе Якуп гаиләсенә төште. Житмәсә, Якупның эшләре гел уңга таба китте. Калада курсларда укытып кайтаргач, жир рәтен яхшы белә дип, колхоз рәисе итеп үк куйдылар үзен.

Сания белән Сәлимәнә әтиләре бер дә башкалардан аерып куймады, чәчүдән дә, урактан да бер көнгә дә калдырмады. Мулла бабалары олы атлар узарга дип ясаткан капка аслары бик биек иде. Кызлар кысыла-кысыла шуннан чыгып, таң тишегеннән, әле әти-әниләре торганчы — капкалар ачылганчы ук, кырга йөгәргә гадәтләнде. Әтиләре уракта беренче булуларына сөенсен, имеш.

Уңга китте дисән дә, колхоз төзеп ятканда ничек барысы да шома гына барсын. Нич көтмәгәндә югарыдан, иманнан һаман да ваз кичмәгән авылда дунгыз фермасы ачарга боерык төшерделәр. Ничә тапкыр халыкны клубка дәшсә дә,

эшнә белеп алган кешеләр жылышка килмәде. Кушканнар икән, килсәләр дә ачыласын, килмәсәләр дә ачасын бик яхшы белә иде Якуп. Халык каршында яхшы атлы булып калырга гына теләде. Эштән кайткан чагында туган тиешлеләреннән берәү, каршысына чыгып, мулла малае башын белән нәрсәгә алынасын, әтиен каберендә әйләнәп ятар инде, дип әйтеп ташлагач кына, бу хәлләргә үзенен дә чын-чынлап эче поша башлады. Пошса поша, нишлисен, ферманы төзәргә, эшләргә кешесен табарга, тапмаса, мәжбүр итәргә кирәк иде.

Жылышка кеше китерә алмаудан югалып калган кебек булса да, Якуп кинәт ныклы карарга килде, икенче көнне үк үз абзарларына дунгыз алып кайтып япты. Минем үрнәгемдә башкалар да чучка асрамаслармы, дип уйлады. Чучка асраган Якупны яшен дә сукмады, чир дә алмады. Баштарак артында, хәсис, дип әрләгән халык та басылды. Ферма төзелеп беткәч, карарга төшүчеләрне табу авыр булмады. Карчыгы Жәмиләбикә генә йокларга яткан саен, йокы догасы артыннан:

— И Ходаем, белер-белмәстән, куркуданмы, яшәү өченме эшләгән гөнаһларыбызны үзен кичер инде, — дип әйтергә гадәтләнәде. Якупның мона ачуы чыга, карчыгын үзенә төрттерә дип саний, әмма дәшми иде.

* * *

Зөлфирә әнисе яшәгән мичлә бүлмәгә чыкты да пыялалы рамнар эчендәге мактау грамоталарына карады. Рамнарның ырмауларынан сыпырып-сыпырып куйган булды. Әбисенен кул жылысын, агызган яшь татын тоярга теләгән кебек иде ул. Рамнарның берсендә — ап-ак кәгазь бите генә. Бабасы үз куллары белән: «Бу урында Калинин грамотасы торырга тиеш иде», — дип язып куйган. Кызык кеше дә булган инде Якуп. Грамота юк, урыны бар.

Янәшә рамда — саргаеп беткән газета кисәге. 1933 елның 16 маенда Калининның өченче тапкыр Казанга килүе турында хисап-хәбәр язылган анда. Алдыңгы татар колхозчыларының съездына килгән икән. Дзержинский һәм Чернышевский урамнары башындагы ширкта ачкан ул съездны. Якуп белән Жәмиләбикәне дә чакырганнар әлеге жылышка. Авыл тегүчесеннән бик матур киёмнәр тектереп, парлашып тарантаска жигелгән атларда киткәннәр. Бөтен авыл кул болгап озатып калган.

Якупы урыннарны жайлап Жәмиләбикәне дәшәргә торганда, бакча капкасынан гына лапас аша ишегалдына әлеге дә баягы Гашийка карчык килеп кергән.

— Бүген яман начар төш күрдәм, зинаһарлап әйтәм, беркая да чыгып китмәгез, йортыгыз өстендә козгын кычкыра иде, — дигән.

Жәмиләбикәнен ишектән чыгып килүе икән, чүт йөрәк өянәгеннән егылмаган. Колхоз рәисе Гашийка сүзенә дә, хатыны хәленә дә карый алмый. Берсенә усал итеп жикерсә, икенчесен күтәрәп алган да кошёвкага утырткан. Аннан йорттан жылы чәй алып чыгып эчерткән дә, хатынының рәтләнә төшкән күргәч, атларны Казан юлына юырткан.

Гашийка карчык чыгып китмәгән. Тиз генә өйгә кергән. Берәз каранып торгач, түрдәге балалар бүлмәсенә йөгәргән. Нинди хәсрәт китерәсен ап-ачык күрсәткән төшен Якуп белән Жәмиләбикәгә сөйләп бетермәгән икән. Ул килеп кергәндә, кызларның Салимә исемлесе ут кебек яна, су да сорарлык хәле калмыйча, иреннәрен көчкә кыймылдатып ята, ди. Карчыкның кулга алуы булган, тирән итеп бер генә сулаган да жан биргән. Гашийка Санияне уяткан, Казанга кеше жиберәгез, дип әйтергә, авыл советына йөгәрткән. Сабан эшләренен иң кызган бер чагында анда кизүче Нигый карттан башка кем булсын?!

— Атлар — сабанда, кешеләр — кырда инде, — дигән ул. — Хужаны озатып калдылар да туры эшкә киттеләр. Фельдшер кызны чакыртсак кына. Ичмасам,

үлгәнлеген раслап, язу язар. Әле бит безгә ата-анасы каршында җавап та тотасы.

Саниягә ияреп килгән фельдшер да нишләсен. Ак жәймә кебек агарып калган кызга нашатырь иснәтеп караган да, тын да алмагач, тагын бер кат раслагандай:

— Үлгән инде, — дип куйган. — Менә нәрсәдән үлгәнән әйтәлмим.

Халык кырдан кайтканчы, кич житкән. Әле съезд ике-өч көн барасы ди. Якуп белән Жәмиләбикәне көтсән, мәет бозылып бетмәгәе дип уйлап, икенче танда юып, башкасын да жиренә житкереп, Сәлимәне кабергә индергәннәр.

Зөлфирә, әбисе рәсеменен кыршавын тагын бер кат сыпырып:

— И Ходаем, һәрберегез Аллаһның сөеклеләре булып бу дөньяны кичкән булсагызчы, — диюдән башка сүз тапмады.

Сәлимәнән үлеме белән инде Якупның үз күнеленнән генә түгел, гаиләсеннән дә тынычлык-тынгылык китте. Кеше исемендә әллә чыннан да бер-бер мәгънә булган инде, дип уйлый торган иде хәзер үзе дә. Тик шунысын аңлый алмады: нинди чир, нинди сәбәп белән уйламаганда-нитмәгәндә ташлап китте соң Сәлимә аларны? Михаил Иванович Калинин кулыннан грамота алганда йөз балкытып кул кысқан, рәхмәт укыган Жәмиләбикәне кабергә кертер өчен микәнни бу хәлләр? Көн дими, төн дими, башын бәрә-бәрә елауда. Әлеге грамотаны тураклап мич авызына ыргыткач туктаусыз такмаклаган иде хатыны:

— Калинин бабай да Калинин бабай дип аңгырайттың. Казанга ул килгән саен, гаиләбезгә бәхетсезлек керә. Унтугызынчы елны, халыкны фронтка яздырып йөреп, өткәйнең ике улын үзе белән алып китте. Икесе дә шул чакта ук мәгънәсез сугыш кырында ятып калды. Бер безнеке генә кырылганмыни?! Кеше рәнжешен күтәреп йөри торган карт ул, бер дә Хөзәр Ильяс түгел!

— Ярар инде, Жәмиләбикә!

— Нәрсәсе ярар?! Үзенң кызынны югалткан чакта да авызынны ачарга куркып утырмасаң! Үлем козгыны ул Калинин дигәнәгез!

— Ак Колчакны кемдер жинәргә тиеш иде бит...

— Аларга кирәк, алар жинсеннәр дә! Сәлимә кемне жинеп, кем өчен жан биргән алайса?!

Якуп дәшмәде. Әйтер сүзе бар иде югыйсә. Мондый чакта сүзләр артык икән. Калининны юри генә яклап маташканын белмимени аның хатыны, белә...

Уты инде сүрелгән, жылысы кузыныкы гына иде учакның. Жәмиләбикә көч түгеп еллар дәвамында кырда эшләп алган грамота кузыларга жан өргән кебек булгач, секунд эчендә куырылды да калды. Кемгә бирелгән ул, ниңә бирелгән — инде һичкемгә кызыксыз, юка көл элпәләре үзләре дә беркемгә кирәк түгел иде. Якуп юшкәне этеп куйды да мич капкачын япты, Жәмиләбикәсен жилкәсеннән кочаклап, караватына таба атлады:

— Ят әле, карчык. Ят әле, тынычлан.

— Тынычланарсың монда! Күз тегеп үстергән баланны югалт та!

Әле кичә генә зур бәйрәм табынында Лаешның райком секретаре:

— Минем ин алдынгы кызны Жәмиләбикә Мөхәтдиновна Сөз генә жинә алырлык икән Татарстанда, бәхетләр телім үзегезгә! — дип, ана хөрмәт күрсәтеп, яхшы сүзләр әйткән булды — шушымы бәхет?! Бәйрәмләп йөреп, баланнын мәетен дә күрми калу — бәхетме? Ире кочагында басылыбрак китән хатын, караватка утыргач, чәчләрен йолкып еларга ук кереште. Һичничең тынычландыра алмагач, Якуп, чигүле капчыктагы махрасын алып, ишегалдына

чыкты. Ичмаса, баскыч төбөндө тәмәке төрөп, уйланып утырып. Их, Гашыйка карчыкны тынлаган булсачы! Эллө бер-бер жаен табып, Салимәсен саклап та калыр иде. Шулай дип уйлавы булды, капкадан Гашыйка үзе күрөндө:

— Бик бетеренмәгез инде, күршөкәйләрем, Алланын язганы булмый калмас.

— Ничек бетеренмисен, Гашыйка түти?

— Жинелдер дип әйтмим. Алай да... Эле менә тагын бер төш күрдөм, — дип сөйли генә башлаган иде, Якупның инәлүлө карашыннан туктады. Кулларын әле анда, әле монда куйды, альяпкыч итәкләрен бөтөрлөгөн булды, аннан кесәсенә тыкты. Әйтергә дип кергәч әйтә инде Гашыйка. Менә ни әйтер... анысын үзе белә дэ, Алла белә, төш белә...

— Якупжан, матур төш бит, сөйләп бирим инде. Хатынын Жәмиләбикә кетәклектән йомыркалар тотып чыгып бара иде. Болары — орлыксыз, чуар тавык астында калганынын чебие бар, жәй житкәч, чирәмлектә йөгөрөп йөргөн чебиләргә карап утыруу күнелле була ул Якуп белән мина, ди. Э-э.

— Шуннан?

— Берсен алса, Ходай икенчесен бирер, диюем. Тиз арада ир балагыз буласы дип юрадым. Э-э.

— Нәрсә?!

— Ир балагыз, диюем. Син шунда абзарыгыздан чалгы-балта ише нәрсәләр тотып килеп чыктын. Ул йөзөндөгө шатлыкны күрсән!

Карчыкның соң сүзләрөннән Якупның ирен читләрендә эленеп торган тәмәкесе үк төшөп китте. Иелеп кулына алды, аннан көтөлмөгөн сөөнөч килгән кебек, йөз яктыртып елмайды. Атасы Ярулла өч кыз исемә әйтеп калдыргач, малай алып кайтмаячак икән Жәмиләбикә дип йөри иде, ялгышкан булмагас. Гашыйкага төш керсә, рас керә инде ул.

Якуп карчыкны йортка да дөшөп тормады, Жәмиләбикә янына кереп китте. Керә-керешкә:

— Тынычлан инде, карчык, улыбыз туачак безнең. Улыбыз! — дип кычкырды.

Өстәл артында еламсырап утырган Жәмиләбикә яшьләрен сөртте. Ул һич кенә дэ, Якуп кебек, бу сүзгә шаккатмады. Эле гәүдәмдә артык сизелми дип иренә әйтмөгөн булса да, инде шактыйдан авырлы иде. Ул кайдан белгән диген?! Тәрәзә якка борылды. Капкадан Гашыйка карчыкның чыгып киткәнөн күрдө. Хикмәт менә кемдә икән!

— Ие шул, урак ахырындарак дөньяга килер дип торам, Аллах боекса.

— Алайса еламыйбыз, нарасыебызны сакларга тырышабыз инде, Жәмиләбикәм, мине алмаштырасы улыбыз бит ул!

— Улыбыз дип...

— Анысында шигем юк!

Зөлфирә тагын бер кат фотодагы Жәмиләбикәгә күз ташлады. Әбисе бабасы сүзләрөннән аптырап кала. Беркемгә дэ әйтмөгөн, эш эшлөгөч, авырлы икәнлегем дэ беленми, дип йөргөн бер вакытта, малай табасын, дип торган бит Якупкае! Урак өстендә туачагы гына эчен пошырган пошыруун. Рәис хатыны дип, караватта бот күтәрөп ята алмыйсын, көн дэ эшкә чыгасы. Уракта елын елына кем дэ булса бала таба...

Көзгө кыр эшләре башланганда, Жәмиләбикәнөн гәүдәсе инде тула, йөзләре сулыгып кала, йөрешләре әкрөнәя. Көнөн төп-төгәл генә каян беләсен, дип, таң тудымы, урагын алып, кырга китә үзе. Эле дэ ярый Якуп ул эшлөгөн басу читендә шалаш кордыртып куя. Таң атар-атмаста идарәгә киткәндә, янына кереп:

— Карчык ашыгып барма, ашыгып эшләмә. Авырый-нитә башласан, фельдшерга да, миңа да хәбәр сал, үзөн шалашка кереп ят, мин анда урын әзерләтеп куйдым, — дип әйтә.

Син дигәнчә генә буламыни? Жәмиләбикәне, ура-ура, шалаштан еракка киткән бер вакытта тулгак тота башлый. Инде шунда таба атлыйм дигәндә генә, баласы дөньяга килмәсенме?! Урак очы белән кендек бавын үзе генә өзәргә кала. Инде кулыма алам дип, жай ғына торырга маташканда, әллә кайдан өрмә килеп чыга да, баланы күтөрөп алып китеп, шалаш кырына ыргыта. Жәмиләбикә ничек үзе жирдә кала, анларга да өлгерми. Өөрмәне юкка ғына пәри туге димәгәннәр күрәсен: ничек килеп чыкса, шулай ук күздән дә югала... Баланы якындагы чишмә суында юып, шалаштагы чүпрәкләр өстенә алып кереп салалар. Хатынның үз хәле дә хәл була, көчкә исән кала. Ул елны янадан уракка да чыга алмый.

Рамнарның ун яктагысында ин үзәктәге фотода әнисе Сәлимәне күтәргән Жәмиләбикә әбисе янәшәсәндә басып тора. Яшелчәчелек бригадасының унышларын теркәп калдырып дип, Якуп бер көнне Казаннан фотограф чакырткан була. Алар капкасы турына бер арба яшелчә, жиләк-жимеш килгән. Ул вакытта хезмәт көненә алмасын, суганын, кәбестәсен дә биргәннәр, имеш.

Менә бу рәсемдә әнисе Саниянең үз мәктәпләрен тәмамлап Шәлегә укырга киткән көне төшерелгән... Күндә башлангыч мәктәп кенә булгач, аны бабасы Шәле мәктәбенә жибергән. Бот буге кызынын, бармыйм, колхоз эшенә чыгам, дип маташканын күргәч, ул түзмәгән, өзгәленеп:

— Чиләк хәтлек буен белән. Син нәрсә, гомеренне ат урынына йөк ташып үткәрмәкчеме?! Шунуң өчен таптымыни сине әниен?! Колхоз рәисе була торып, бердәнбер кызымны мәктәптә укыта алмыйммы? Тиздән бар кешегә дә урта мәктәп тәмамлау куелыр кебек. Болай үз вакытында мәктәбен дә бетерерсен, укырына да китәрсен. Врач булам дип хыялланганынны оныттыңмыни?! — дигән.

Шәледә ике-өч ел элек кенә жидееллык мәктәп ачылган була. Бабасы Якуп, аларның башлангыч мәктәбе дә — революция баласы, сиңең белән кордый диерлек, дип сөйләнергә ярата икән. Район жиренә барасы итмәгән, Сания исемле үсмер кыз шунда киткән. Утыз дүртенче елның көзеннән утыз жиденен язына кадәр гомере Күн белән Шәле арасын таптап узган анын. Зәйнулла атлы егет белән кулга-кул житәкләшеп узган...

Әле беренче елны — авылына тәуге кайтуында ук юлы Зәйнулланың белән туры килгән иде Саниянең. Күндә туганнары бар икән дә, сыйныфташы белән кайтып, шуларны күрәсе, әти-әнисеннән сәлам житкерәсе, имеш. Сания соңыннан аңлады. Туганнарны күрү бер сәбәп кенә булган егеткә...

Зәйнулланың кардәшләре икенче урамда яши иде. Күнеленә әдәплелеге белән хуш килгән, зәңгәр күзле, аксыл чәчле, озын буйлы классташ егетен ин башта, үзләренә алып кереп, чәй эчерергә булды Сания.

— Зәйнулла, әйдә, безне дә күрөп кит, бу вакытта әни өйдә була торган иде, чәйләрбез дә, мин сине туган апайларыгыгызга үзем үк озатып куярмын, — диде кыз, капка төпләренә житәрәк.

Керәсенә ышанып ук дашмәгән дә иде Сания, егет шунда ук риза икәнлеген әйтте. Келәне күтәргәч, кече капканы ачып, кызны эчкә кертеп жиберде дә анын артыннан чолан ишегенә таба атлады, бара-бара үзе ишегалдын күзәттә.

Эчәндә карлыган куаклары утыртылган кечкенә бакчалы иркен ишегалды

иде бу. Түгәрәкләп ясалган түтәлләрдә — көзгә кереп саргаешкан үлән-гөлләр, берән-сәрән чәчәкләре калганнары да бар. Капкадан — йорт ишегенә, аннан инде сарай-мунча ише жирләргә агач тротуар илтә. Як-яклары кызыл кирпичләр белән бизәкләнгән юлларны көн дә агартып юганнары күренә. Жете сары такталарны пычратып басуын да берәз кыенрак...

Санияләреннән болдыры аеруча матур икән. Сары, яшел, кызыл төсләргә буялган. Бу урамда коймалары чәчәклә албакчалар бүтән булмады кебек югыйса, ә боларның болдырларына кадәр балкып тора.

— Матур да инде сездә, Сания!

— Хужанын кем икәннән беләсен килсә, башта үз каралтысын кара, ди бит әти.

— Якуп абый алайса яхшы хужа!

— Ул башкача булалмый.

Саниянән әнисе чыннан да өйдә икән. Коймак пешереп, кызы кайтканын самавыр артында көтеп утырган чагы иде — Зәйнулла кунак сыена эләкте. Балалары чыгып киткәндә, әни кеше:

— Тәртипле йөрөгез, кеше теленә керерлек булмагыз, — дип калса да, керделәр, авылда кем турында да сүз сөйләнми тормый — анын өчен гаеп эш эшләүен дә кирәге юк.

Шул күрүеннән Зәйнулла бу өйне үз итте, атнасына, ике булмаса, бер сугылып, Сания, әти-әнисе белән түгәрәкләнеп чәй эчәргә гадәтләнде. Соңрак егетнән әти-әниләре дә Күнгә ешлады, килгәндә-киткәндә, алар да Якуп йортының кадерле кунагы булды.

Телгә керү дигәннән, иң башта мәктәптә Зәйнулла Сания белән йөри икән, дигән сүз китте. Аннан күннекеләр, Санияне Шәле егете озата икән, дип сөйли башлады. Ул да булмады, әлегә хәбәрләр бөтен Шәлегә таралган. Анда инде ишеткән белән генә канәгатьләнмәделәр, үзләреннән дә өстәделәр. Кайберәүләргә Саниянән Зәйнуллаларга кереп-чыгып йөргәне ошамаган, икенчеләр Зәйнулланы аларга барып йөргәне өчен гаепләде. Бу сүзләргә, кыёк авыздан ишетелгән имеш-мимешләргә ни Якупның, ни Зәйнулла әти-әниләренән исе китмәде. Якуп Жәмиләбикәсенен кайвакыт:

— Туктамасалар туктамадылар инде балаларны чәйнәүдән, төмам Таһир-Зөһрә ясап бетерделәр, — кебек сүзләр әйтеп куюына да кул гына селти иде:

— Тапкансын борчылар нәрсә! Сөйләрдәр-сөйләрдәр дә арыгач туктарлар, анарчы гайбәт өчен башка кешеләр табылыр.

Бу чакта, вәгъдә балдаклары алышынмаса да, ярышу мәжлестәре уздырылмаса да, ике гилә дә балаларының бер-берсен яратканына ышанган, үзара тин күрешкән һәм, дуслашып, кода-кодагылы уйный башлаган иде инде.

Парлашып йөрүләргә дә бер чик куелды. Мәктәпне төмамлауга, кыз белән егет икесе дә Казанга, әмма төрле уку йортларына китеп барды. Зәйнулланын исәбе — хисапчы, Саниянеке фельдшер-акушер булу иде.

Казан фельдшер-акушер мәктәбенен, Медфармаполитехникумыннан 1936 елда гына аерылып чыгып, эшен жайга салып кына яткан чагы булган икән. Кыз башта фармацевтлар әзерләүче уку йортына керимме әллә дип уйлаган иде. Зур Кызыл урамындагы элекке Шумкова гимназиясенә киленеп житкәч, ишек өстендәге язуга карап икеләнеп калды. Аннан бер-бер карарга килгәндәй, кызу-кызу атлап, шөһәр үзегенә юл тотты. Әтисе Бауман урамындамы, шул тирәдәрәкме фельдшер-акушер мәктәбе дә бар дигән иде. Әлегә бинаны табып, ишегеннән төү кат кергәндә, кызының йөрәге чыгам-чыгам дип типте.

Сания бу уку йортын сайлап ялгышмаган. Андагы тәртипләр, уку-укуту күнеленә бик ятты. Житмәсә, үзәктә укугач, эш буенча барганда әтисе дә еш

күргәли, күргәч инде, күчтәнәчен-бүләген калдыра, концертына, спектакленә алып бара.

Театр дигәннән, Сания үз гомерендә беренче тапкыр спектакльне Шәле авылында карады. Утыз өчнөң ноябрендә, кыр эшләрен тәмамлап, укулар башлангач килде артистлар. Ударник колхозчыларның әлегә дә баягы Сәлимә үлемәнә сәбәпче Беренче Бөтенсоюз съезды карары белән Казанда атаклы драматург Кәрим Тинчурин академик театрының күчмә филиалын оештырган икән. Шулар Шәлегә «Булат бабай семьясы» исемле спектакль белән килгән. Гөлсем Болгарская, Әзәл Яһүдин, Гөлсем Камская кебек артистларны күрер өчен, әтисе белән ай саен театрга барырга да риза иде Сания!

Якуп Казанга еш йөрүен туктатмады, Санияне күрергә сәбәп эзләп кенә тора иде. Озак вакытлар килә алмаса, шаян хатлар язгалый торган гадәте бар аның. Үзеннән шигырь дә чыгарып салгалый. Бервакыт Саниянен, Гашыйка түтекәйнен хәле ничегрәк, дип соравына каршы, әтисе, ярыйсы, каз бибиләрне яхшы карамый-каравын, берсен өстенә басып имгәткән — шуна «костыль» ясап ятам, дип җавап кайтарган иде.

Язгы матур көннәреннән берендә тундырма ашап Бауман урамында ял итеп йөргәндә, әтисе Саниядән бер дә көтмәгәндә:

— Кызым, ничек әле син фельдшер булырга уйладың? — дип сорады. — Укытучы эше дә ярыйсы гына бит. Акчалары да артыграк, эшләре дә тынычрак тоела мина. Аннан... укытучыларны белемләлекләре өчен бик хөрмәт итәм. Үзем күпме укытучы булырга хыялландым, тәки язмаган икән! — диде.

Сания башта:

— Фельдшерлар да белемле, — дип җавап биреп котылмакчы иде дә, әллә нишләп ачылып китеп, күнелендә йөрткән серне чиште:

— Мин, бәлки, Зәйнулла белән бухгалтерлыкка киткән булыр идем, Салисәбезнең үлеме тетрәндерде.

Салисә дигәнә Якупның әлегә дә баягы жир йөзәндә бер көн дә яши алмыйча, донья куйган өченче кызы иде. Хатыны тагын балага узгач, кешедән яшереп булса да, дин, горезф-гадәтләр кушканчарак, ата васыятенчәрәк үстерергә теләгән иде анысын Якуп. Жәмиләбикә әллә авырый, әллә тулгак тоты башлагач, файдалары тими калмас дип, имче-кендекче карчыкларны чакырган, исәнлегенә авыл абыстаеннан дога кылдырган иде ул. Алар гына диненнән дә, дөвасыннан да хәбәрсез, белемсез булып чыкты. Ходаның язганы булганмы инде...

Аркылы килгән баланы таптыра алмагач, инде көн яктысына үле чыкканыннан сон, Әнисен саклап калырга теләп, канын һичничек туктата алмаган карчыклар Жәмиләбикәне караватка яткырлар да баш астына күп итеп мөндәр өяләр. Аның саен кан килүе туктамый. Төшлектә өенә кайтып кәргән Якуп шулчак анышып алды, шунда ук Саниясен фельдшер кызга йөгертте. Бер кире килсә килә бит ул, анысы районга киткән булып чыкты. Инде Якуп турайгырда үзе Питрәчкә врач алырга чыгып чапты.

Врач карчыклар кылган гамәлләрнең нәкъ киресен эшләмәсә, бәлки, зур ярдәмгә алынган догалы, яулыклы апаларны гаепләмәс тә иде Якуп. Зәйнәп әнә башта өс-өстенә өелгән мөндәрләрне алып атты, аларны хатынның аяк астына, билдән түбән куйды. Алланың алай да рәхмәте кин: шул арада кан килүдән дә туктады, Жәмиләбикәгә дә төс керә башлады. Хәлсез кулы белән сорап, су алып эчте. Алланың бу язганына гомер бакый шөкер итте Якуп: Жәмиләбикәсә исән калды. Әнисен югалтудан бик курыккан Сания шул чакта:

— Мәктәп бетереп укырга барырга язса, врачлыкка гына китәм, — дип сүз беркетеп куйган иде. — Һич югы фельдшер булам.

Һәм шулай эшләде дә.

Стенадагы фоторәсемнәргә карагач, әнисе сөйләгәннәренен барысы Зөлфирә күнелендә кабат янарды.

Әлеге дә баягы Зәйнулла исемле егет белән Сания сугыш башланасы елнын жәй башында укуларын бетереп кайталар һәм икесе дә юллама белән эшкә урнашалар. Кыз Питрәчкә барып эшләп йөри. Егет, Шәленеке булгач, шунда кала. Питрәч белән Күн арасы турыдан — биш чакрым ғына, эштән соң урман аша чыгасы, имеш. Зәйнулла Санияне гел каршы алырга килә, иртәрәк эшенә китсә дә, ялгызы курыкмагае дип, озатып куя.

Әнисенен, Зәйнулла бик матур жырлый торган иде, дип сөйләгәне хәтерендә. Питрәч-Күн арасын анын монлы жырлары кыскарта. Шулай тыныч кына озатышып йөргәндә Зәйнуллага хәрби хезмәткә чакыру килә. Сонгы тапкыр икәүләп кайту бик кыска тоела аларга. Санияләр турына житкәч, кулларын тота да Зәйнулла болай ди:

— Күпме еллар озатып йордем сине. Салкыннан да сакладым, жилдән дә, яман күзләрдән дә. Ялгызыбыз гел бер юллардан йөрсәк тә, жанына түгел, тәненә дә кагылмадым. Бу минем артык саф-чиста булуымнан, сине көчле яратуымнан ғына түгел. Барыбер минеке булачак бит, нигә рәнжетергә, кеше алдында кыз баланы нигә оятлы итәргә дип уйладым! Көтәрсен бит?!

Кызга бу сүзләргә тынлавы да оят була, әмма егет белән килешеп баш селки.

— Сагынырмын инде, Сания! Ничек яратканымны беләсен. Гаилә корырга өлгереп, балаң да калса, бу сагынуларга бөтенләй түзәсе булмаганмын икән! Әле китәргә дә өлгөрмәдем, инде сине югалтканымдыр шикелле сагына ук башладым. Әгәр мине көтәсенә ышанмасам, сугышына да бармас, дөньянын теләсә кайсы почмагына сине алып качар идем мин, бәгърем. Ә болай... көтәсенә ышаныч белән киткәч, исән кайтасыма да ышанам.

Сугышка күбрәк яшьләргә алынган чагы әле. Күп тә үтми, Санияне дә хәрби комиссариатка чакырталар. Ул инде барам, Зәйнулла янында булам, дип атлыгып тора.

Зөлфирәнән Якуп бабасы шул чагында әйтә:

— И-и, юләр кыз, фронтын да авылнын ашлык басуы зурлыгында ғына дип беләсен, сугышка бармакчы буласын тагын. Бүгенге көндә фронтка китү үт янгыры астына керү дигән сүз. Командирдан килгән хатны кочаклап яшәргә калачак безгә аннары...

— Соң бит...

— Соң бит... Соң бит... дип мыгырданма, сиңең соның, чыннан да, сонга калу булмасын. Фельдшерларнын сугышта ғына түгел, районда да әле бик кирәк чагы. Райком секретаре — дустым. Хәләмә керми калмас. Без бу сәвиткә инде өч балабызны бирдек. Әниенне картлыгында кем карар? Болай да көчкә сулап торган көне. Сугыш озакка китсә, ана кем терәк булыр? Кайчан да бер мине барыбер алырлар, ичмасам, сиңен урынга үзем китәргә теләк белдерим.

Якуп Саниянен чакыру кәгазен кулыннан тартып ала да Питрәчкә элдәрә. Райком секретаре алдынгылар рәтендә йөргән рәиснен сүзен аяк астына салмый. Баштарак:

— Якуп Яруллович, Сөз бит авылда да бик кирәк. Кызыл Армиянен жинүе кырдагы жинүләрдән дә тора, — дип караса да, соныннан ризалаша.

— Ярар, бик теләгәч, Сезненчә эшләребез, Саниянен чакыруын миңа калдырыгыз, анысын уңай хәл итәрмен, туры Хәрби комиссариатка китегез дә, үз иркем белән барам, дип гаризагызны языгыз, — ди.

Эти кеше чыгып барганда, ишек турысында борылып, тагын бер кат сорый:

— Кызымнын әнисе янында каласына, сугышка бөтенләй бармаячагына ышанып китә аламы?

— Китә аласыз, — ди.

Райкомдагы сөйләшүдән соң Якуп колхозын калдырып сугышка китсә дә, алегә сөйләшү тиздән онытыла һәм инде Санияне кабат хәрби комиссариатка дөшәләр. Ул бу юлы үзе үк туп-туры райком секретарена керә, чөнки әнисе Жәмиләбикә ире Якупның үле хәбәрән алуға үк бөтенләй аяктан егыла, аны карарга кеше кирәк була.

Райком секретаре әтисенен йөз чалымнарын саклаган Санияне керә-көрешкә танып ала, биргән вәгдәсен дә искә төшәрә. Ингә-иң эшләгән иптәшенен, сугыш кырына барып житүгә үк, туган туфрагында ятып калуы анын күнеленә бик тия, үзен безгә гаепләрәк тә сизә. Жаваплы эшләргә алынсан, бөтенләйгә үк калдырып та булыр иде, дип, Санияне Күнгә фельдшер һәм авыл советы рәисе итеп билгели.

Кыз, күнелә тулып китеп, әтисенен гел уйламаганда үлүе турында сөйли. Үзеннән өлкән бер кешенә ял иттерергә теләп, Якуп анын урынына склад сакларга китә. Шул вакытта дошман ягының артподготовкасы башлана да бер кыйпылчык Якупның аягына тия. Иптәшләре аны блиндажга алып кайтып сала. Алар чыгып китүгә, блиндаж өстенә снарядлар янгыры яварга тотына. Якуптан, шулай итеп, берни калмый. Үлеменнә кайдан табасынны белсән, үзен эзләп йөрмисән, ди торган була Саниягә әтисе. Үзе эзләп йөргән кебек килеп чыга...

Саниянең эше бермә-бер күбәйде. Ул, жинелрәк булсын дип, авыл советына кагылышлы кәгазьләргә медпункт бүлмәсенә кертөп тутырды. Янына әле авырулар килә, әле башка мәсьәлә буенча керәләр. Сугыш вакытында көтелмәгән мәшәкатләр чыга да тора икән.

Көннәрнен берендә Мәскәүдән балет артистлары килеп төште. Тынычрак жирләрдә яшәсәннәр дип, Татарстанга эвакуацияләгәннәр, имеш. Араларыннан өлкән итеп билгеләнгәнә авыл халкына концерт куйык әле дип килгән. Куйдылар. Концерт карау ғына булмады ул. Чабата-галуштан башканы күрми башлаган халык әллә нинди чүпрәк аяк киёмнәрәндәге артистларның сәхнәдә, сыланып торган ыштаннар киеп, арлы-бирле сикерүләренен мәгънәсен аңламады да аңламады. Ул ғына түгел, авыл буйлап йөрүләреннән дә егылып көләрлек кызык тапты. Балетчылардан берәрсе урам буйлап узса, бөтен бала-чага койма башына менеп кунаклай. Аларның үртәвече шул инде:

— Вәчтеркә, вәчтеркә, олы түтекәй, үзе кеше көлдөрөп аяк очында йөри. Вәчтеркә, вәчтеркә, — кебегрәк.

Артистлар, сүзләренен мәгънәсен аңламаса да, үпкә белдереп, Сания янына керә. Кыз тынычландыра, юата, хәл-әхвәлләрен белешә, сорасалар, кулыннан килгәнчә ярдәм итә.

Сугыш башлангач, доклад-агитация белән килүчеләр дә ешайды Күнгә. Шулай бервакыт республиканың танылган галиме килгән. Кояш системасы, андагы планеталар турында кызып-кызып сөйли бу. Ни өчен ел бар: жәй артыннан көз, көздән соң кыш килә; нигә көн белән төн алмаша.

Авылда шундый хәйләкәр картлар була: алар синаен белән бәхәскә керми, сорау ғына бирә. Зур мәдрәсәләрдә белем алган Шаһимәрдән карт та шундыйлардан иде. Кыр эшеннән арып-талчыгып туры клубка кайткан чагы булгандыр инде, киemen дә салмаган, эш фуражасын кулына тоткан. Гадәттәгечә, беренче рәткә үк Сания янына килеп утырган.

— Иптәш лектор, — ди бу. — Сез бик акыллы кеше күренәсез. Менә мин әле карангы төшмәсә, кырдан кайтасы да түгел идем. Уйладым-уйладым да Сезгә бер сорау бирергә булдым. Ярыйдыр бит?

— Ярый, ярый. Рәхим итеgez.

— Нишләп ярамасын, — диешәләр Шаһимәрдәннен гадәтен белгән авылдашлары да.

— Сез менә әйтәсез, имеш, жирнен үз күчәре тирәсендә әйләнүеннән көнтөн алмаша. Имеш, ай да аннан һаман бер ераклыкта әйләнеп йөри. Заволта бик зур арканнар яساتып, Жирне башка планеталарга тарттырырга да әйләнми торган итмәскә булмый микән? Кояш гел безнең якка караса, американнарны катырып үтерәбез бит без. Аннан инде капиталистларны узабыз да узабыз.

Лектор аптырашта. Халык мыек астыннан гына көлә. Анын саен кулында фуражкасын әвәләгән Шаһимәрдәнне, сөйлә дә сөйлә, син беләсен, без — карангы халык, дип котырталар.

— Иптәш лектор, көн яктысын арттыруның икенче юлы да бар дип уйлыйм. Айның үзен менә безнең каланча башына тарттырып булмасмы? Якындагы планета яктырак күренә, жылысының жиргә тәэсире зуррак була, дисез бит. Ну әле анарчы каланча башын янартырга кирәк, очындагы такталары искерә башлаган. Моңысы инде менә авыл сәвитенә карый, — дип янындагы Саниягә төртеп күрсәтә.

Бу сорауга акыллы баштан ничек җавап бирәсен. Лектор:

— Кайтыр вакыт житеп килә, җавапны икенче килешкә әзерләргән, — ди. Шулай дип әйтә дә бу авылга башка килми.

Әлеге вакыйгадан соң Шаһимәрдән абзыйлары әллә ни гомер герой булып йөрде. Ул үзе лекторның:

— Әмерикәннәр хәзер совет ягыннан сугыша. Үзегез әйткәнчә, кояш жирнен безнең ягында гына торып, аларга карангы ясасак, ялгызыбыз гына мимечне жинә алырбызмы? — дип әйтүен көткән икән.

Кеше арткан саен, борчуы да арта шул. Балет кешеләре ачлыкның ныгын күреп-тоеп килгәннәр, ахрысы. Һәрберсе тормыш авырлыгыннан, ашау житмәүдән зарлана. Кемгә житә ул ашау?! Әллә соң алар Мәскәүдә төмлерәк, житәрлек ашарга күнеккәнме? Алай дисәң, бик тә ябык күренәләр.

Балетчылар, килеп төшүләреннән берникадәр вакыт узгач, авыл тормышына күнәгә башладылар, әмма дә ләкин колхоз эшенә ныклап кереп китә алмадылар. Шуларны, аларга бәйле мәзәк хәлләрне уйлап, Сания лапаска узды. Монда аларның язга чыгасы орлык бәрәңгесе саклана. Инде өй астындагысы беткән, бер-ике ашарлык булса да бәрәңге алып чыгыйм, дип авызын ачса, исе-акылы китте: бәрәңгеләр базның бер почмагында гына ята.

Төште. Алмады. Ябылмый яткан бәрәңгеләр өстенә саламны яхшырак түшәде дә кире чыкты. Болай булгач, бакчанның яртысы да утыртылмый кала дигән сүз. Эшнә зурга жибәрмәскә, әйтми калырга да уйлаган иде, әмма яман гадәтнең таралып китүеннән курыкты. Колхоз рәисе белән кинәшеп, районнан тикшерү чакыртты. Милиционерлар мылтыклар белән килерләр, өй саен кереп тентеп йөрерләр дип һич кенә дә уйламаган иде. Бәрәңге артистлар яшәгән бер йорттан чыкты, тик кем аны әлеге ихатага алып кайтканы ачыкланмады. Хужалар, эз яшерергә теләп, үзезбезнеке, дип карасалар да, һичкем ышанмады, чонки бәрәңгене өйдә, карават астында гына саклау гадәте юк иде. Ул елны Санияләр кышны көч-хәл белән чыкты.

Ачлык бер нәрсә, Зәйнулладан хат килми торып ачлыктан да яманрак икән. Әти-әнисеннән барып сорашу да уңайсыз, ана әле вакытын кайдан табасын. Сания өстәл тартмасындагы папканы алды. Зәйнулдасыннан өч ел бие килгән хатларның

барысы да шушы папкага жыелган. Кыз аларны көн саен диярлек йокыга ятар алдыннан укый. Кырык беренче елны язган бер хатында ул Константин Симонов исемле рус шагыйре белән бер полкта хезмәт итүен, очраклы рәвештә шигырьләр укыган чагына туры килүен әйткән иде. Шуннан соң берәз вакытлар узгач, «Жди меня» исемлесенен «Правда»да басылып чыгуын язган. Зәйнулла шигырьне күчереп, Саниягә дә жибәрде. Соныннан кыз аны, «Правда» газетасыннан табып алып, кисеп, әлеге хатлар арасына салып куйды.

Саниянен ишетүенчә, «Жди меня» Валентина Серова исемле бер артисткага атап язылган икән. Ленин комсомолы исемендә төп рольләргә башкаручы ди ул, ә Константин Симонов — ул катнашкан спектакльләргә берсен дә калдырмаган, артисткага гашыйк яшә шагыйрь. Сугыш башланып, фронтка киткәч, әле кырык беренче июль аенда ук, «Жди меня»ны язып, сөеклесенә хат белән салган. Соңрак шигырьне иптәшләренә дә укып күрсәткән. Окоплар буйлап телдән-телгә күчеп йөргән «Жди меня»ны кырык икенче январь аенда соратып алып газетада бастырганнар. «Правда»ны саклаганлыгын Зәйнуллага, кайткач, һичшиксез, күрсәтәчәк!

Кыз «Көт мине»не тәржемә итте дә куен дәфтәренә язып, чәчәкләр белән бизәп куйды. Алай гына да аз тоелды ана, күчереп, фронтта фашистлар белән сугышкан сөеклесенә дә жибәрде:

Көт син мине, һәм кайтырмын,
Тик бик тә көтсәң.
Көт син мине, сары яңгыр
Сагыш китерсә.
Көт син мине, кар бураса,
Көт челлә житсә.
Кичә онтып,
Башкаларны һичкем көтмәсә.
Көт, кайчан ерак жирләрдән
Хатлар килмәсә.
Көт, бергә көткәннәр, туеп,
Инде көтмәсә...

Зөлфирә белән серләр бүлешкәндә, әнисе, соңрак «Жди меня» шигыренен авторы Константин Симонов тарихын ахыргача ишеткәч, ул үзенә килгән бәхетсезлекләрдә шигырьне дә гаепли башлаган.

— Кеше язмышын шушундый матур бер шигырь яманга үзгәртә алырмы? — диде ул әнисенә. Сания бу сүзләргә көткән шикелле уфтанып:

— Язмышлар баштан охшаш язылган булгандыр инде алайса... — дип кенә жавап бирде.

Серова белән Симонов бер-берсен яратып өйләнешсәләр дә аерылышалар. Ир башкага өйләнә, хатын, аны оныта алмыйча, озак еллар ялгыз яши, ахырдан, кире кайтара алмасын аңлагач, үз-үзенә кул сала. Өлкән яшәтә булмый әле ул. Бу вакытта шагыйрьнен Кисловодскида ял иткән чагы икән. Гаиләсенә сиздереп, озатырга кайтудан унайсызлана, кабергә салырга дип, 58 кызыл канәфер чәчәгә жибәрә. Инде картагач, үләрәң берничә көн кала, кызын чакырып ала да:

— Кичер мине, кызым, әниң белән булганнарның барысы да гомеремнен ин зур бәхете иде! — ди. Аннан:

— Ин зур хәсрәте дә... — дип өсти.

Зөлфирә күзлегеннән караганда, әлеге язмышлар узара охшаган да, охшамаган да. Бу шигырьдә дә ниндидер хикмәт бар! Анда кешенен үзен көткәннәрен

тойганда сугышта да исән калганлыгы турында сүз бара. Ә бит сугышлар тынгач, көтәргә дә кирәк булмаган вакытта кеше кавышмаска, хәтта кавышса да аерылышырга мөмкин! Менә анын әнисе гомере буге көткән. Зәйнулла абыйсы шуна исән дә кайткан булсын ди. Көтсә дә, аныкы булмаган ич ул! Аннан соң хәтта көткәнлеген, яратканлыгын да әйтергә куркып яшәгән!

Гаеплеме анын әнисе Сания-Зәйнулла мәхәббәтенен тарихы өзәлүдә, юкмы — Зөлфирә кистереп кенә әйтә алмый. Өзәлгәнме соң ул тарих? Кем өчен өзәлгән, кем өчен юк? Әгәр сугыштан Зәйнулланы көтеп алса, ана кияүгә чыкса, бәхетле булыр идеме Сания? Бу сорауга җавапны ничек дәрәс бирәсен? Аны бер Алла гына белә. Әгәр Зәйнулла абыйсы да әнисен бер дә бер көнне Симонов хатынын ташлап киткән шикелле ташлаган булса?..

Зөлфирәнән әтисе Фәһим яратмаслык кеше идемени?! Төсә генә — кара-кучкыл... Күзләре генә — зәңгәр түгел... Чәчләре генә — өлгәргән шомырт кебек кара... Күк белән жир төсләре булган икән Зәйнулла абыйсы белән әтисе Фәһимдә. Икесе дә чибәр! Жир кебек калерле, кирәкле, үзеннеке... Күк кебек хыялга тартучан, язгы һава кебек сулышны кинәйтүчән... Алай дисәң, күктә яшә тулы болытлар да ага...

Фәһим Күнгә кырык өчнән жәендә кайта. Аягына снаряд кыйпылчыгы тигән дә, сугышка яраксыз дип кайтарганнар. Сания янына гел ярасын бәйләтергә йөри ул. Фельдшер кызны, әнисе сөйләвеннән чыгып, яхшы белә. Сания Фәһимгә өйдәгеләре исемәннән ай саен хат яза торган була. Үзеннән дә сәлам әйткәли. Сәламенә күрә җавабын да ала. Кайтып кергән көнне үк Бибигол апасы улы Фәһимнен:

— Ярамны үзәң генә дә бәйли аласың инде, — диюенә дә карамый:

— Санияне күрәп, бер унайдан күнеленә кармак салып кайт әле, — дип, медпунктка жибәрә.

Фәһим бу сүзгә чынга да алмый югысә, ә Саниянен матурлыгын күргәч, телсез кала. Икенче көнне дә килә ул анын янына, өченче көнне дә. Кызнын әнисенә дә ошавы күнелен бигрәк тә жилкетә. Ике әнәсе сугыш кырында ятып калгач, ана теләсә кемгә өйләнү ярамас, өйнен тынычлыгын жибәрмәслек, уңган да, булган да, итагатыла дә хатын алып кайтырга кирәк дип уйлый. Әнисе дә ике көннен берендә:

— Өйләнсәң, шуна гына өйлән, яхшы кыз: хат та яза белә, — ди. — Хәзерге заманда белемле кеше кирәк, имеш, житәкчеләргә гариза да яза алмасың. Йомышын төшсә дә, урында утырмагач, сүзен йөрмәс.

Саниянен башта фронтовик егеткә һич кенә дә исе китми, тәкьдименә каршы:

— Вәгдәләшкән егетем бар! — ди дә тора.

Фәһим кайтканга ел уза, тик ул егет ни үзә күрәнми, ни хаты килми. Зәйнулланың жеп очын әниләре дә югалта. Бәрвакыт, кызын бәгырен теләп, Шәлегә анын хәбәрсез югалуыннан хат килеп төшә. Зәйнулла турындагы хәсрәтле хәбәр ел буге өмет өзми көткән Санияне әллә нишләтеп жибәрә. Шундый чакта чыкмасам, башым айныгач, мәңге ризалык бирмәм, дип, янына кереп утырган, соң сүзен алырга килгән Фәһимгә кияүгә чыгарга ризалык биреп ташлый.

Ризалык биреп ташлый. Никах укула. Якыннарны чакырып, өстәлгә юкты-барлы ризык куеп, кечкенә генә туй да уздырыла. Туйлар узып, атна-ун көн дә үтми, Зәйнулланың әнисәннән Саниягә Шәлегә барган кешеләр аша инде икенче хәбәр ирешә: Зәйнулла исән! Озак вакытлар контужен булып, телсез калып, кайдадыр лазаретта яткан, кемлеген белә алмаганнар, хәзер менә табылган, әлегә кеше кулы белән хат язып салган ди. Күннекеләр дә, үз

чиратларында, Саниянен башка берәү белән никахлашуын сөйли. Әни кеше шул көнне үк улына жавап яза...

Зәйнулладан Саниягә хат озак көттерми. Ул ана сәламләшү сүзләре язмый, бары тик сөйгәнә тәржемә иткән шигырьне урталай кисә дә икенче яртысын гына жибәрә:

Көт син мине, һәм мин кайтам.
Көт син мине, кайтам юри
Бар үлемнәргә.
Кем мине көтмәгән – әйтер:
Уң килгән ана.
Көтмәгәннәр аңламаслар:
Утлар астыннан
Син шушы көтүң белән
Мине коткарган.

Шигырьнен ахырына Зәйнулла абыйсы болай дип язып куя: «Инде сугышта үлеп калырга да риза».

Кулына әнисенен тетрәндергеч хаты килеп кәргәндә, Зәйнулланың лазареттан чыгып, фронт сызыгына килеп төшкән чагы иде. Әллә ничә көн туктаусыз сугышлар барган вакыт. Дөньялар тынды, гөрелтеләр узды дип, окопта жай гына ятып, кесәсенә салган хатны алды да яктыгарақ куеп рәхәтләнеп укырга кереште Зәйнулла. Күршеләрнен бала-чагасыннан алып мәктәп-кибет хәлләренә кадәр язылган иде анда. Аларны укып чыгарга өлгермәде, күзенә икенче битнен астында Сания дигән сүз чалынды. Ашыгып-кабаланып шул юлларны укырга тотынды. Кинәт, яшыләренә буылып:

– Ходаның бер язганы... — диде дә егет, иптәшләрен аптырашта калдырып, кырга чыгып йөгәрде. Утырган урында сары биткә язылган, инде бөгәрләнеп ыргытылган хат кына калган иде.

Шул вакыт ут янгыры башланды, дошман Совет армиясә алган позицияләрне артиллерия утына тотта иде. Зәйнулла бар көченә әнә шул жәһәннәм астына ыргылды. Ул әле бер почмакка чапты, әле икенчесенә... Аннан, башларын тотып, чәрдәкләнеп беткән туфракка егылды:

– Ичмаса, пуля да алмый бит жанны!

Атыш тынгач, иптәшләре окоптан чыгып, Зәйнулланы үзләре янына алып кайтты. Егетнең сөйләшерлек хәле юк иде. Ярсып-үксеп елады да елады. Окопташы Шәнгәрәй шул вакыт әйтә куйды:

– Ходай исән кайтсын өчен саклагандыр бүген сине. Димәк, кайтып, Саниян белән аңлашырга тиеш. Үзән дә, ел буге хат яза алып хәлдә түгел идем, дисен бит.

Шәнгәрәйнен сүзләре Зәйнулланы үзгәртеп куйгандай булды. Ул ныкы карарга килгән иде:

– Кемгә чыккан булса да, аертып алам мин аны!

...Зәйнулланы Сания иртән эшенә барганда күрде. Шәп киенгән. Хром итекән, гимнастеркадан. Яланбаш. Кырык бишнен жәй башы — инде сугыш бетеп, солдатларның әкрәкләп авылларына кайткан чагы.

Сания болай да егет медпункт төбәндә сагаламагае дип шикләнгән иде. Анын кайтуы турында хәбәрне туганнары кичтән үк Казаннан алып кайтты. Казанка буендагы бер парк янында очратканнар. Бу хәбәрне ишеткәч, Сания анын югалтып егылды. Әле дә ярый Фәһимудласы өйдә юк иде. Тиз генә нашатырь иснәткәннәр дә, суккалагач, тарткалагач, чигәләренә камфара мае да сөрткәч, күзләрен ачкан.

Зәйнулла күзенә чалынуга, Сания кирегә борылды да тиз-тиз өенә таба атлады. Фәһим таңнан ук Питрәчкә киткән иде, ишегалдына керүгә, олы капканың аратасын кечесен дә ябарлык итеп тартты. Капканы бикләгәч, каенанасы янына кереп, кире кайтуынын сәбәбен аңлатмас өчен, мунча кырына терәп куелган урындыкка килеп утырды.

Менә капка астыннан хром итекларның башы күренде. Зәйнулла Сания ишегалдында утыра дип шикләнгән идеме икән, әкрен генә:

— Ач әле, — дип эндәште.

Хатын җавап кайтармады.

Солдаттан кайткан, беләгендә ут уйнаган егеткә нәрсә — ул да булмады, Зәйнулла койма аша ишегалдына сикереп төште. Төшүен төште, әле генә бик батыр булып кыланган Зәйнулла үзәндә тел әйләндереп әйтерлек көч тә тапмады. Бераз торгач:

— Исәнме, Сания, — дип кенә эндәште.

— Исән-имин кайттыңмы, Зәйнулла?

— Менә күреп торасын.

— ...

— Авыл советы рәисе итеп куйганнар икән.

— Әйе.

— Яхшы булган.

— Ирләр кайтты бит. Алмаштырырлар инде. Минем өчен авырулар карау яхшырак.

Сүз гел эш тирәсендә бөтерелде, Зәйнулла үзе җавап ишәтергә теләгән сорауларны ничек бирергә дә белмәде. Анысын сорады, монысын, аннан сабуллашкан кебек итендә дә капкага атлады. Учы белән сугып кына аратаны этте, кече капканы ачты һәм, борылып Саниягә карагач, бик кискен итеп:

— Дүрт балаң булса да аерып алам мин сине! Уйлый тор! — диде.

Бу хәлләреннән барысын да Бибиһәл карчык тәрәзә аша күзәтеп торган иде.

— Чәй эчеп, хәл алып чыгыйм, — дип кәргән Саниядән бернәрсә турында да сорашмады, иллә мөгәр кичән түкми-чәчми Фәһимгә сөйләп бирде.

Шуннан соңгы килүендә Зәйнулла инде өрсәзләнеп көндәше өенә төшмәде. Елкылдап торган шәп атын медпункт коймасына бәйләде дә хатынның үзе янына керде. Керде. Тәрәз каршындагы өстәлнен икенче башына килеп утырды. Исәнләштеләр. Берни әйтмичә бер-берсенә карап тора бирделәр. Ярый әле төшкә аш туры, медпунктка килүче-китүче беткән иде.

Сүзсезлек авырлыгын күтәрә алмаган Сания тәрәзәгә күз салды. Зәйнулла да шунда борылды. Аннан, жылкәсенә салам күтәреп, чабаталы Фәһимнән кайтып барганы күренде. Тормышларының авырайган чагы иде. Зәйнулланың әле фронттан кайткан киёмнәре өр-яңа, аягында да — шәп итек. Тормыш йөгә тартмагач, үзе дә яшь егет кебек...

Зәйнулла сөйләшми утырудан үзе дә ялыкты булса кирәк. Торды. Чыгып китте. Чыгып киткәндә тагын:

— Дүрт балаң булса да аертып алам мин сине! Ялгыз чагында уйлый тор! — дип кабатлады.

Зәйнулла Санияне көннән-көн ныграк эзәрлекли башлады: районга чыгып китсә дә, ишетеп, артынан бара, сабантуй-жыен ише бәйрәм булып, болынга төшсә дә, янына килеп баса. Ел арты ел узса да, инде чынлыкта да әни кешенен итәк тулы баласы булса да, бу эзәрлекләү кимемәде. Өйләнмәгән Зәйнуллага кеше сүзе чүп кенә иде, ә менә Сания турындагы гайбәтләр, бер гаебе булмаса да, хатынның йөрәгенә кан саудырды.

Иң авыры Фәһимгә булгандыр. Ул боларның барына теш кысып түзде,

хатынына бер авыр сүз дә әйтмәде. Яраткан егетеннән аерып, мәжбүриләп диярлек, киләчәгенә өмете киселгән бер вакытта кияүгә алган иде бит ул аны үзә дә! Алай да Фәһимне Зәйнулланың соңгы кыланышы чыгырыннан чыгарды.

Бервакыт Күн авылы кибетенә килгән бу. Сания балалары да шул тирәдә уйнап йори икән. Кибеттән кәнфит алып чыгып өлөшкән үзләренә. Киткәндә олысына — Габделбәрәнә:

— Әнигезгә әйтерсез, Зәйнулла абый безне дә, сине дә ярата, диярсез, менә моны аның үзенә бирерсез, — дип күз явын алырлык яулык сузган.

Шушындый шәп егетнең аларны сыйлавы балаларга ошаган. Биш яшьлек Галигә бигрәк тә. Кайтып кереп, әнисенен кулына теге яулыкны тоттырганда, абыйсына карады да:

— Зәйнулла абый безнен әти булса, гел кәнфит кенә ашалык... Име, Габделбал... — дип әйтеп салмасынмы. Ачуы чыккан Сания үзә дә сизмәстән малайны этеп жиберде, тегесе чүт урындык почмагына бөрелмәде. Хатын, еламасын өчен, башын сыпыргандай итте дә, миң авызын ачып, яулыкны янып яткан учакка ыргатты. Гали үпкәләде. Үзенә кирәк булмаса, әнисе яулыкны әбисенә бирә ала иде. Аннан Гали берәр нәрсә ясаса соң, абыйсыннан ясатса...

Зәйнулланы шуннан соң Сания күрмәде. Бераздан, өйләнгән икән, дип сөйләделәр. Саниягә охшаган кыз алган, имеш. Соңрак тагын хәбәрләр килеп иреште: кыз баласы туган да Зәйнулла Сания дип атаган. Исем кушырга чакыртылган абый Сания белән бер дә килешмәгән, аны икенче балага кушалар дигән. Зәйнуллада кирелек житәрлек. Барыбер үзенекендә торган. Шулай... Шәледә менә Саниянен тагын бер адашы үсеп килә... Ходай исәнлек бирсен үзләренә, бәхеттән аермасын...

Саниягә ул чакта бәхетне үзләренә сорарга кирәк булган икән. Зәйнулла өйләнүен өйләнде, тик гайбәтләр кимемәде. Житмәсә, Фәһимнәрнең почта яшигына кемдер гелән хат ташлап китә. Өйдә тәрәздән карап утырырга, кешесен күрүп калырга инде Бибигол карчык юк... Хатны аны төнен ыргытырга да була. Зәйнулла бу эшләр белән ангыраймас, андый түбәнлеккә төшмәс, Санияне ирләр белән йори дип пычратудан ана ни файда? Шундый хатынны яраткан икән, үз исеме дә төшә бит. Шул хакта Зөлхәбирәгә күнелен ачып салган иде:

— Алаен алай да... — диде ана шулчак күршесе. — Дүрт балаң булса да, аертып алам, дигән бит. Аертуын да аертыр, тик менә өйләнер микән?.. Инде яратып түгел, сина үчегеп яши башлаганга охшаган.

Ничек яратмасын?! Зәйнулламы?! Анымы?!

Саниянен карашыннан Зөлхәбирә әйтелмәгән бу сүзләргә укыган, ахрысы:

— Яратуның да бер чиге бар. Мин дә яратам, дип әйткәннең бармы соң үзенә? Һаман ябык капкага килеп төртелсән, башын нык авырта башлый ул. Зәйнулланың да шулайрак булмагае. Инде капканы аяк тибеп ачасы килгән чагыдыр.

Юк, Зәйнулла чын-чынлап яратса, алай эшләмәс. Менә Сания аның турында начар сүз әйтү түгел, уйларга да курка. Ирәннән дә әйттерми, кешедән дә. Зәйнулла белән аралашмый-күрешми, хәтта белешергә дә теләми югыйсә.

— Әгәр Фәһимең булмаса, әгәр Фәһимең әйбәт булмаса...

— Әйтеп бетер, Зөлхәбирә!

— Син Зәйнуллага чыгар иденме соң?..

Саниянен күз аллары карангыланып китте. Шулай да үзен тиз генә кулга алды. Зөлхәбирәнән сүзен ишетмәгәнгә салынып, дөшмәде.

Балаларының атасын — Фәһимне дә түбәнгә төшерергә теләмичә, бик хөрмәт

итеп яши иде ул. Хөрмәт итеп?... Зәйнулланы хөрмәт итеп яшәр идеме икән, элеккечә яратыпмы? Тыфу, тыфу! Әйтмәгәнәм булсын, уемны жил алсын!

— Сания, дим, Фәһимгә чыкмасан, Зәйнулланыкы булыр иден бит син, моны кем дә белә!

— Белә дип.

— Менә шул: андый көчле ярату онытылмый ул. Оныткан булып кыланасын гына син. Зәйнулла онытмаганны, син онытасынмы сон!

Зөлхәбирә, миннән дә сер яшерәсен инде, дигән кебек, ачу беләнрәк Санияләр турынан китте дә барды.

Әйе, кешедән түгел, үзеннән дә әллә кайларга яшереп куяр иде ул серләрне Сания. Ана гаилә тынычлыгы кыйммәт. Балаларның үз аталары белән үсүе кыйммәт. Зәйнулланы мин-минлек йөртә. Яратса да, сабырланырга вакыт. Сөйгәннәре белән кавышмаган бер алар гына түгел.

Сания дә үзләренә кереп китте. Сон иде инде. Капканы ябып йокласан да ярыйсы, тик менә картының гына юклыгы... Фәһим нишләп озаклады сон? Кибеттән бер ярты алып, бажамны күрәм әле дип, түбән якка төшеп киткән иде. Бажаларында бу гомер нишләргә кирәк? Кечкенә балалары бар. Бөтенесенен дә иртән укырга китәсе, хатынына — эшкә...

Бу Фәһим дә сонгы араларда эчеп ала да, күрше Зөлхәбирә шикелле, кемне яратасын, дип аптырата. Бик, сине генә, дип әйтәсе дә үзенә, иренә шулай соравы ошамый Саниягә. Шикләнгән, гайбәтләргә ышанган кебек. Бу, житмәсә, почта яшигынан хат килеп чыккан саен кабатлана. Элек андый нәрсәләргә юк-бар санаган Фәһим әнисе Бибигөл үлгәч әллә нишләде, башына бер уй кертә дә һич чыгармый, яндагыларны да шуның белән тинтерәтеп бетерә.

Тукталә, булмаса, әниләре йортына үзе төшсен. Анда хәзер икенче буын туганы Гайшә белән ире яши. Эче пошканда, Фәһим, бажа да бажа, дигән булып, шуларга сугыла.

Капканың тыш келәсен элдә дә Сания түбән очка атлады. Барып житәргә дә өлгөрмәде, Мәликнән, Фәһимне өстерәп, үзләренә алып кайтканын шәйләде. Килеп життеләр. Эңгер-менгер булса да Фәһим киёмнәренен канга батканлыгы ачык күренә иде әле.

— Ни булды сина, Фәһим? Нишләттеләр?

Саниянән соравына Мәлик:

— Туганың апа, урамда кычкырышмыйк, кәргәч сөйләшербез, — дип җавап кайтарды. Сания, бер-бер көтелмәгән хәл булганлыгын аңлап, телен тешләде.

Фәһимне, балаларны куркытмыйк, дип, ак келәткә кертәп салдылар. Кечкенә генә миче бар иде, учак тергезделәр. Мәликнән сөйләгәннән Саниянән чәчләре үрә торды.

Фәһим, яртысын кыстырып, бажаларына төшкән дә, сүзгә сүз ияреп, мәжлестәү озаккарак сузылган. Ул ара Мәлик тә үзе генә белгән жирдән бер яртыны тартып чыгарган. Гонаһ шомлыгына, бу вакытта тәрәз каршысынан ике егет узып бара икән. Авызына кәргәч, Фәһимнән юмартланып, кунакчылланып китү гадәте бар. Моңы белгән Мәлик:

— Чакырып керим әле шуларны, — дип, урамга чыгуына каршы төшмәгән. Алай да борчылып, тәрәзгә карап тора башлаган. Аракылы табынны һич сөймәгән Гайшә булып Гайшә Мәликкә:

— Алып керсә керер инде, эчен пошмасын, — дигән.

Егетләр Фәһимнән салмышлыгынан бажаларның эчеп утырганын аңлаган. Чакырганнарын көтеп тә тормастан, берсе:

— Нәрсә үзегез генә утырасыз, безгә дә өлеш чыгармыйсыз? — дип, шунда ук

Фәһимне кыйнарға тотына. Ул да төшөп калганнардан түгел. Егетне эләктерергә, кулларыннан каерырга маташа икән. Инде шулай эшләдем генә дигәндә, тегенен дустаны чытәнне кубарып алган да Фәһимнен башына китереп кундырган.

Фәһим егылган. Башыннан кан киткән. Тәрәзәдән баштарак түзеп-күзәтеп кенә торган Мәлик бажасы үлдә дип уйлаган. Балтасы мич буенда ғына тора икән, урамга шуны күтөрөп йөгөргән. Килеп тә житкән, Фәһимгә чытән белән сукканы өстенә, инде типкали үк башлаган егеткә балта түтәсә белән кундырган. Инде анысы анын югалтып егылган. Эшнен болайга киткәнән күргәч, иптәше айныган, егылганын өстөрөп, аргы урамга алып кайтып киткән.

Имгәнгән егет төн эчендә үлгән, ә Фәһим бернәрсә булмагандай аягына басты. Эшнен шулайга китәсен белгән кебек, таң атуга ук, кем хәбәрә беләндер, Фәһимнәр өенә милициядән килеп төштөләр дә, кулларына тимер зынжырлар кидереп, районга алып киттеләр. Сорау алгач, Мәлик белән икесен туп-туры Казанга жибәргәннәр, дигән хәбәр генә иреште Саниягә.

* * *

Фоторәсемләр булмада торган олы сандыкның бер тартмасында суд кәгазиләре әле дә саклана. Нәрсәгә сакларга аларны, йә?! Әнисе белгәндер инде... Ире Фәһим белән Мәлик кияүләренен, үзләре чыгып сугыша башлады, дигән ялган шаһитлау аркасында, бик озакка утыртылганнарын үкенеп, эчтән янып сөйләгән иде ул. Шуларның берсе Шәле Зайнулланың Күндәгә чыбык очы булган имеш.

Мәликне — уника, Фәһимне ун елга утыртканнарын ишеткәч, әнисе Ворошиловка хат яза. «Әтием Сезнен кул астында хезмәт итте, мин авылда ин жаваплы урыннарда эшләдем, сез амнистияләр өчен жаваплы икәнсез, иремне коткарыгыз әле», — ди. Хөкүмәт башлыгынан мәгънәсез кәгазь кисәгә дә килми.

Килергә, маршал Климент Ефремович Ворошилов үзе дә Сталин репрессияләренен башлап йөрүчесе булган бит. Әнисе шушы кешегә нинди ничек ышаныч-өмет белән карый алган?.. Ул 1953-1960 елларда СССР Югары Советында Президиум белән рәислек иткән. Анын сүзеннән нәрсәдер торган бит инде?! Тик менә миллионлаган кешеләренен гозерле хатлары андый зур житәкчеләргә барып жита микән — Зөлфирә шуны белми.

Ана менә, әтиегезнен дүрт баласы арасыннан ин яратканы син иден, диләр. Шунамы, Воркуттулагка этап белән жибәрелер алдыннан төрмәгә дә ул аны ғына чакырты. Ичмаса, анысын булса да күрөп калыйм, ди.

Зөлфирә төрмәне томанлы ғына хәтерли. Дүрт яшьлек баланың исендә ни калсын? Ашаган тәмле ризыгы инде. Төрмә кешеләре, Зөлфирә килгәнне белгәч, канфит ише нәрсәләр чыгаралар. Шулвакыт, әти, монда гел тәмле нәрсәләр генә ашаталар икән, мин дә төрмәдә калыйм әле, дип елаганын ачык хәтерли. Әллә хәтерли, әллә кешеләр гел исенә төшөргәннән хәтеренә сенеп калган?.. Әнисенен, сенелләре турында көлеп сөйләгәнән чынга алып, анда киём дә, канфит тә акчага түгел, әтигә рәхәт икән, дип, сонрак абыйлары күршеләренә кереп әйткән. Аларынын берсенә — алты, икенчесенә — жидедән артык кына булган.

Зөлфирә шул чагында беренче тапкыр тимер карават күргән икән дә, тик анысын хәтерләми. Утырган саен ишелә дә төшә икән карават, рәтлэгәч, тагын жимерелә икән. Монысына Зөлфирә:

— Калаватлалы бел дә тәтәй түгел, — дигәнме шунда.

Кызык тоела инде хәзер. Сабыйлар сүзе һәрвакыт кызык кебек тә бит. Зөлфирәнеке менә кызык та, кызганыч та. Әтиләре төрмәдән кайтканда да ойләрендә сәке генә иде әле.

Мәлик белән Фәһим икесе ике жиргә элгә. Озакламый әтиләреннән

— Воркутадан хат килеп төште. Монда тормыш ярыйсы, әлегә зарланырлык түгел, ач булсан, жәйләрен мүк жиләкләре жыярга була икән.... Әнисе шул кичне тәрәздән төшкән ай яктысында, атагыз, мүк жиләген жыеп ашасан була, дип, сөенгән, ул да булдымы яхшы тормыш, дип еламсыраган иде.

Әле сонрак, еллар узгач, Ворошиловны миһербансыз, дип сүтеп, Бериядән юкка гына курыкмаган икән, үзе дә бер юньсез булган, дип, анын турында бер русча такмазаны такмаклап утырганын хәтерли Зөлфирә. Берияне кулга алуда катнашкан Ворошилов турында халык шушындый жыр чыгарган булган, имеш:

Цветёт в Тбилиси алыча
Не для Лаврентий Палыча,
А для Климент Ефремыча
И Вячеслав Михалыча.

Әтисенә төрмә срогын кыскартырга да, амнистиягә эләгеп, иртәрәк кайтырга да язмаган булып чыкты. Барысы да Фәһимнен Саниягә «Аюлар оясы» дип аталган шәһәрдән — Воркутадан мон-зарлы хатлар язмавына сөенеп яшәде, көтте... Тундрада, мәнгелек түн жирләрдә кышын да, жәен дә поляр балкыш, жылы көннәр ике ай чамасы гына, дип язган әтисе.

Хәзер Зөлфирә белә, утызынчы еллар башында ташкүмер табу-чыгару өчен төзелгән бистәнән рудник-шахталарында төрмә урынына сөргенгә жиберелгәннәр эшләгән. Бараклар арткан саен, эшче посёлоклары зурайган да, илленче еллар башында берләшеп, зур бер калага оешканнар. Башта — Ухтпечлаг, аннан Воркутгулаг дип аталган лагерьны бөтен СССРга тоткыннарның 1953 елгы күтәрелеше таныта.

Фәһим Саниягә язган бер хатында, мондагы баракларда житмеш өч мен тирәсе мәхбүс дигән сүзләр йори, ди. Тоткыннар белән бергә үз теләкләре белән эшкә ялланучылар да шахтага төшә, күмер чаба икән, шулай да авыррак эшнә тоткыннарга эшләткәннәр. Әтисе шунысына сөенеп бетә алмый — аз булса да, хезмәт хакы бирәләр үзләренә. Кайтса, күчтәнәчләре буласы... Ул хат та суд кәгазьләре арасында саклана торгандыр әле.

1953 елны Сталинның үлеме бөтен каторжаннарны аякка бастыра. Кемдер амнистиягә өметләнә, кемдер ашау яхшыруга, кемнәндер лагерьда кешелеккә мөнәсәбәт күрәсе килә. Жәзага тартылганнарда шул елның мартында Берия ясаган доклад турында да хәбәр барып ирешә. Ул, биш елга кадәр утыртылганнарда амнистия буенча азат итәргә, башкаларының срогын ике мәртәбә кыскартырга кирәк, ди. Шушы хатка өметләр, башка сәбәпләр жәен тоткыннар күтәрелүгә шарт-сәбәп була да инде.

Соңыннан төрмәдән кайткан әтисенен сөйләвенә караганда, әлегә күтәрелеш, кайберәүләр күрсәткәнчә, бары тик тоткыннарның ирек өчен көрәше белән генә дә бәйле булмаган. Монда уголовниклар белән сәяси тоткыннар каршылыгы да үз эшен эшләгән. Дөрөс, анда егерме менләп политтоткын катнашкан. Шуларның күбесе Украин һәм Балтыйк бие республикаларының совет властен кабул итмәгән, сугыш вакытында Совет Армиясенә каршы көрәшкән партизаннар булган икән. Эш шунда: бу кешеләрне, сөрген сроклары беткәч тә, гадәттә, кайтармаганнар, «ирекле эш»кә калдырганнар, һәм алар «үз теләкләре белән» шул жирләрдә үлеп кала барган. Әлегә тоткыннар, амнистия буенча срок кыскартып кына калмытлап, шахта хезмәтенә шушы рәвешчә ялланып эшләү законын да бетерүне таләп иткәннәр дә инде.

Фәһим кем булсын — төрмәчеләр арасында «кеше үтерүче» инде. Восстание

оешып килгәнне сизеп, аларның барагындагыларны күзәтче житәкчеләр канкоеш оештырырга котырта. Алдагы көнне ике барак арасында рудникта юк кына тарткалаш булып ала. Шуны сылтау итеп, жинаятьчеләрнен берсе, үзара кычкырышта катнашканы, иптәшләрән сәяси тоткыннар өстеннән лагерь житәкчеләренә яла белән барырга котырта.

Күтәрелеш бастырыла. Бу кеше үтерүчеләр белән юкка гаепләнгәннәр арасында каршылыкның артуына гына китерә. Июльнен ин жылы бер көнөндә Украинадан сөрелгән бандерачы иптәшләрән, әләк-чәләкләре өчен, дошман барагына ут төртөргә, чыккан бар кешене суеп барырга котырта. Моңы сәясиләр арасындагы танышларыннан ишеткән Фәһим иптәше белән башка бараклар янына качып котыла. Аларның барагы янып, кешесе үлеп бетә, үтерүчеләр жинаятькә тартылмый. Фәһим Ходаның рәхмәте белән, балаларының бәхетенә исән кала.

Соныннан, инде Зөлфирә институтта укыган вакытта, таныш галимнәрән сорاپ, архивлардан эзләттем, бер барак кешенен янып бетүе турында ник бер сүз булсын, диделәр, дип сөйли торган иде әтисе.

Тоткыннар эшкә чыкмый, лагерьдан качу омтылышлары ясый, һаман саен амнистияне тизләтүне таләп итә. Ахыр чиктә аларның кайбер таләпләре үтәлә, әмма бик күпләр, шул исәптән Фәһим дә амнистиягә эләкми кала. Инде күбрәк сәяси тоткыннарны азат итүне хуп күрә башлыйлар. Баш күтәрүдә актив катнашкан барактагыларның, оештыручыларның срогын тагын да арттыралар. Күтәрелеш вакытында бик күп кеше үлсә дә, газеталарга, Мәскәүгә аларның саны киметеләп күрсәтелгән хәбәрләр китә. Шушы восстаниене бастыру вакытында утлы коралдан 42 кеше үлдә, 138 яраланды, дип белдерәләр. Әтисенә әнә шулар билгеле була.

Рам эчендәге бер рәсемдә Фәһимнен 1963 елны төрмәдән кайткан көнге сурәте. Ябык. Күзләре эчкә батып кергән. Йөзөндә — елмаю. Янында әнисе белән Зөлфирә басып тора.

Жидееллык мәктәпне тәмамлаган көнөндә Зөлфирәсен сөендермәкче булып, Сания, кунакка кайткан танышлары машинасында, күлмәк алырга, Казанга чыгып китте. Балалар үскәч, ялгыз булсан да, тормышны тарту жинелрәк икән. Инде олылары ныклап ук кул арасына керә башлаган — Габделбәр трактористлыкка укып кайтып, авылда эшли иде. Галие абзар тирәсендәге эшне үзе генә башкара, әнисенен кулына көрәк-сәнәк тоттырмый.

Сания үзе — район советы депутаты, авылда коммунистларның башлап йөрүчеләре арасында. Күкрәген «Медицина отличнигы» тамгасы бизи. Казанда шул бүләкне тапшырган бер жылышта күрше Лаеш районының башлыгы килде дә Саниянен кулын кысты, чәчәкләр бүләк итте. Икенче гөләндәмен янындагы һәрвакыт Сания белән ярыша-узыша торган кызга бирде. Шулчак анын күнеленә әнисенен Калининнан грамота алырга барган көне исенә төште. Әллә язмышлар балаларда да кабатланамы сон?

Санияне котлау сүзен, боларны белгән кебек, Лаештан килгән секретарьга бирделәр.

— Беренче булып авылда трахоманы бетергән фельдшерның игелекле кулларына тост күтәрер идем мин бу мәжлестә, — дип тәмамлады ул үзенен чыгышын. Гөрләтеп кул чаптылар.

Шулай, балалар үскәч, яшәү безаз булса да жинеләя. Мәнә бу күлмәкнен төсә Зөлфирәнә йөзән тагын да ачып жибәрер күк санап элгечтәге күлмәккә үрелгән иде, әлегә күлмәкне икенче бер кул да килеп тотты. Кул иясен караса — Зайнулла. Сания имәнәп китте, әмма сер бирмәскә тырышты. Аннан елмайган булды да:

— Син икенчесен ал инде, — диде.

— Һаман да икенче язган микәнни мина?

Бу сүздә төрттөрү дә, мыскыл да, әллә нинди жирәнгеч бер сөенү дә бар шикелле иде. Әллә Саниягә генә шулай тоелды микән? Зәйнулла күзләрен томалаган яшьне күрмәдемәни ул?.. Күрдә...

— Ә син башкасын ал дип анла.

— Мин болай да башканы алган инде.

Кеше арасында, кибет эчендә шулай төрттереп сөйләшү бер дә матур түгел иде. Сания сайлаган күлмәгә өчен түләде дә «Балалар дөньясы»ннан чыгып китте. Якында гына бакча бар иде. Шунда барып утырды.

Йөрәгә хәлсезләнеп тора. Әллә артыннан чыккан, әллә юлы тагын очраклы туры килгән — бакча аркылы узып барган Зәйнулла, аны тагын күрәп алганына аптырагандай, Сания утырган эскәмиягә таба бара башлады. Китеп барырга сон иде.

Зәйнулла килде. Утырды. Һәм, җае килгәндә әйтеп калыйм, дигәндәй, кабалана-кабала сөйли дә башлады:

— Ярата идем бит мин сине, Сания. Бәлки... Юк, бәлки, түгел, әле дә яратам! Әмма сина булган үпкәгә, җанда сина карата йөрткән рәнҗешкә чыдый алмыйм. Бәхетсезлекләреннән башы минем күз яшемнән дип сана. Иреннән төрмәдә икәнән дә беләм, бер баланны югалтканлыгынны да... Әллә кайгыларын шунын белән бетәр дип уйлыйсыңмы?

Мона каршы ни дип җавап бирәсен?

Зәйнулла торды:

— Йә, хуш. Теге дөньяда булса да үземнеке итәм мин сине! Ходай шушы яшыләрәмнән әжерен бер бирмәсмени?

— Әжерен биргән бит инде, Зәйнулла. Гаилән бар. Хатынын яхшы. Матур яшисез. Кызын, улын үсеп килә.

— Алардан зарланмадым лабаса! Тормыштан зарланмадым! Йөрәгем сызлаганны сөйләдем мин сина, Сания!

Теге дөньяныкын фаразлау түгел, бу дөньяда ни күрәсен дә белми, чамаламый иде Сания. Ә менә, күрәсен күрми, күргә кереп булмагачыгын яхшы белә.

Мине рәнҗеткәннәреннән җазасы дип сөйләп тора Зәйнулла. Ачып караганым ул аның йөрәген?! Әгәр ирен ташлап китсә, аны да, балаларын да бәхетсез итәр иде бит Сания. Ул очракта Зәйнулла белән бергә тормышында ни буласын да кайдан беләсен? Ике бәхетсез урынына сигез бәхетсез ясарга идемени ана? Иреннән иртәрәк тә китсен ди, бәхетсезләрнен саны барыбер артыграк булыр иде.

Яраткан кешенә шушы кадәр рәнҗешләр яудырырга була микәнни сон?! И Ходаем, инде Санияне андый гамәлләрдән сакла. Авыр чагында ул синен генә рәхмәтенә барып сыена.

Баланның үлгәнән дә беләм, ди. Күрше авылда яшәгәч, көн дә килеп ангырайткач, ничек белмәсен инде. Шуны әйтеп, Сания жанына тоз салудан тәм таба микәнни сон кайчандыр анын калерлесе булган Зәйнулла? Ул бит бу ачы үлем хәсрәтен болай да онытмый.

Фәһим белән Саниянен беренче уллары Шакир нәкъ кырык бишнен туугызынчы маенда дөньяга килде. Зәйнулла ул чакта сугыштан кайтып өлгермәгән иде. И сөендә дә инде Фәһим улынын Жинү көне шатлыгын арттырганына.

Улы тәпигә тиз китте. Шушы соенечне дә билгелик, дип, бер яшь тулган көнөндә Фәһим базардан күчтәнәчләр алып кайткан иде. Тәмлене ана гына ашатыйк, дигәннәрдер инде. Кып-кызыл бер алманы, әрчеп, турап, Шакиргә китереп тоттырдылар. Алмалар белән күчтәнәчкә дифтерия дә ияреп кайткан икән. Фельдшер була торып та, Сания баласын саклап калмады. Тиз арада район хастаханәсенә илтсә дә, гомере өзелде. Андый авыруларга чыдарга бик нарасый иде шул әле.

Әнисенен әнә ничә баласы үзеннән алда якты дөнья белән хушлашкан. Ана жинел булганмы? Аналар язмышы кыз балада да кабатлана микәнни соң, дигән уй килә дә тора, килә дә тора... Һәр баласының тууы бер могъжиза булды Саниянен дә. Зөлфирәсен ничек тапканын гына әйтәсеңме, башкасынмы. Ул туасы көн житәрәк, акушерлык пунктына кичен ике хатын-кызны китергәннәр. Сания ялга чыкканда, урынына кеше тапмаганныр иде. Нишләсән, вакытлары житкәч, куып жибәрә алмыйсын, булышасын. Ике кешене бәбиләттә дә, артыгын дулкынланганмы, тулгагы башланып, алар артынан бала табу кәнафиенә үзе менеп ятты. Үзе тапты, үзе кендек бавын кисте...

Анысы анысы. Галине тапканын кара. Уракта имгәнгән бер механизаторга ярдәм күрсәтсәргә киткән жириеннән тапты бит бугырыкәен. Ахырдан шул механизатор, икесен дә трактор чүмеченә — киёмнәрдән хәстәрләгән ятакка салып кайтты. Башкалар саламәтлеген кайгыртасын, үзеннең һич кенә дә уйламыйсын икән ул...

Беренче балалары үлгәч, карангыда куркып ятадыр кебек дип, Фәһимен ияртеп, төн дә зиратка йөри башлады. Күршеләре белеп алганнар да, бу эшеннән туктаттылар. Бала югалткан ананың акылы да югала, дими, ни дисен?

Фәһимнән кайтырга хәбәр килгәч, Зөлфирәне дә алып, Сания поезд каршысына китте. Кызы бәйрәмгә алынган кызыл итәклә, алсу өслә күлмәгеннән иде. Күбәләк кебек очынып бара.

Әтисен вагоннан төшкәнчә үк таныды бугай Зөлфирә. Таныды, кочаклап алырга кыенсынды ишкелле. Фәһимнен өстендә — бушлат, аягында — кыршылган күнитек. Иренен каршы килүенә, балалар өстенә генә алайыкчы, диюенә карамады, Сания аны аягынан башына кадәр киендерде. Пәлтәсен, эшләпәсен дә алдылар, ботинканы да кышка дип тә, жәйгә дип тә сайладылар.

Инде кайтабыз, дип торганда, Фәһим:

— Әйдә инде, балаларга да берәр нәрсә алайык, — дип, тагын да шул Кольцодагы кибеткә алып китте. Кибеттә әйбер күп иде, иң башта аяк киёмнәренә тукталдылар.

— Менә боларын тартмага салып бирегезчә, — диде әтисе, кечкенәрәк кенә ике пар сандалины кулына тотып. Сания төмам шаккатты.

— Малайлар үсеп беттеләр бит инде, әнә бит кызың үзенне куып килә!

Мин сина фотоларын салдым лабаса! Аякларына да, өсләренә дә бар, торышыбыз шактый яхшырды инде безнең. Ак ипине карага алмаштырып ашыйбыз, — диде.

Аның сүзендә хаклык бар иде. Авылда фельдшер да, укытучы да хезмәт хакы ала, теләгәннен кия, теләгәннен ашый. Кибетендә генә булсын.

Фәһим жәяү кайтырга ризалашмады. Акчасы житәрлек иде әле, Күнгә кадәр ап-ак «Волга» ялладылар.

— Байлар машинасы инде, — дигән булды Фәһим, күннән эшләнгән салонга кереп утыргач.

Саниянен дә, Зөлфирәнен дә «Волга»га тәүге утырулары. Их, Зәйнуллар аша узарга, дип уйлады Сания. Теге чакта, Фәһим чабатада кайтып барганы оныттырырлык итеп! Сания, Фәһиме кайткач, Хисапчы Зәйнулладан ким яшәмәскә диеп хыялланган иде, теләге чынга ашарга ошаган.

Житмешенче елларның уртасында беренче «Москвич»ларын сатып алгач, Зәйнулланың Питрәч — Казан юлында жәяү барганын очратып, иреннән машиналарын кырт итеп аның янында туктатуын үтенгән иде ул. Ишекне Зәйнуллага үзе ачты:

— Әйдә кер, утыр. Ни эшләр белән йөрисен?

Утырды. Саниянен, гомер булмаганча, гади танышлар кебек кылануыннан Зәйнулла аптырап калгандыр. Нәрсә дип жавап биргәнә дә соңыннан исенә

ала алмагандыр. Борын астыннан гына мыгырданды шунда. Саниянең бу анын белән күзгә-күз соңгы очрашуы булды. Ерактан күргәләде күрүен, ни ул Сания янына, ни Сания анын тирәсенә якин бармады.

Фәһимне балалар бик озак ятсынды. Әллә ни гомер, эндәшәргә кирәк чакта, әй, дисәләр, әниләренә анын хакында сөйләгәндә, теге кеше, бу кеше дип кенә атылар иде. Киткәнендә артык кечкенә калмасалар да, әти сүзә телләреннән бөтенләй төшкәнгә, алай дип әйтергә дә бик авырлык белән күнектеләр. Алар инде кибет янында кәңфит биргән Зәйнулла абыялаларын мактап искә алу дан да туктаган иде.

Нәрсәгә сакларга диген төрмәдән килгән ул искереп беткән хатларны, сул кәгазьләрен бигрәк тә! Шулай дип уйлый иде Зөлфирә, кинәт үе үзгәрде. Әле менә үзе дә шуларны искә төшереп утыра ләбаса. Бу кәңәфидә элек гел әнисе генә — фельдшер Сания генә утыра иде. Әтисе Фәһим үз куллары белән ясаган бит аны. Әнисе өчен ясаган! Оста да иде инде эшкә. Йомшак багырьле, төмле телле. Бибигөл әбиләренә охшаган.

Хатлар арасында әлегә Сания искә төшөрмәгәнә калды. Аны Питрәчтән әнисенә иптәш кызы язган. Фәһимне төрмәгә утырткан тикшерүче язгы ташу вакытында Мишәне ат өстендә кичкәндә агып үлгән икән...

— Бу хәбәргә нәрсәгә аптырыйсың, — диде әнисе. — Сугышкан малайларның исәнән дә кемнәрдер чәнчеп, әлегә дә баягы Мишәгә атканнар. Шаһитлар яши әле.

Күнелгә гел алдан килә. Уйның начары да, яхшысы да алдан йөри. Шул турыда сөйләшеп утырганнан соң безаз вакытлар узгач, тугызынчы май көнендә авылның икенче башындагы бер әби вафат булды да Сания шунда тон сакларга китте. Улымның вафатына ел чагында, аны да искә алып догамны багышлармын, диде.

Танда кайтса, ой урыннарында кара күмер дә көл генә. Шул көлләр уртасында Фәһим басып тора. Ишегалдының бер кырына күршеләр жылышкан. Ни хәл бу? Янгын чыгып та, ник чакырмаганнар Санияне? Үлек өстенә кермик, дигәннәрдер инде... Хатын да ире янына, сүрелгән учак эченә атлады. Күрәсен алда әле, дигән иде Зәйнулла...

Буш нигез өстендә тон чыгып булмый, башынны ташка орудан да файда юк. Иртәдән медпунктта торырбыз, дип фаразлап, күршеләренә йокларга кереп киттеләр. Зөлхәбирәнен ире ярсый-ярсый сөйләде, Фәһимнең теле әйләнерлек түгел иде...

Саниянең югары очка китеп барганын күреп калган иде Барый. Тугызынчы майда Фәһимнең хәмер белән хәсрәт тараткалаганын да белә. Әллә шуна капкаларына әледән-әле карады. Кич житәрәк, Фәһимне яла ягып төрмәгә утырткан Зариф белән Каюмның аларга кереп китүе бик тә гәҗәпкә калдырды аны. Чыкмаса чыкмадылар болар, дип йокларга яткан иде, дөрләгән ут яктысыннан уянып китмәсенме?! Санияләреннән ал ягын төмам чорнаган. Фәһимнең өйдә икәнлеген белә иде. Берни уйлап тормыйча, шуны алып чыгарга йөгерде.

Ансыз, төтенгә тончыккан Фәһимне көч-хал белән сөйрәп алып чыгуга, бөтен ызба ишелде дә тоште. Урамга чыккач, һаваданмы, Фәһим анына килде.

— Тегеләр кайда? — дип сорады.

— Кемнәр?

— Зариф белән Каюм?

— Алар синен янда юк иде, — дигәч, Фәһим төмам аптырашта калды.

Районнан тикшерергә килгән пожарниклар гаепне Фәһимнен үзенә тактылар:

— Тәмәке тарткан жирдә исерек хәлдә йокыга киткәнсез.

— Авызыма гомер бакый бер тапкыр сигарет алган юк, мин аны сугышта да тартмадым, — дисә дә, һичничек ышандыра алмады.

Сания аңлады. Фәһим сәбәпнән нәрсәдә икәнлеген үзе дә аңлаган иде инде, тик бу эштә жинеп чыгасына гына ышанмады, хәзергә беркемгә берни сөйләми торырга булды.

Зариф белән Каюм, Саниянән мәет сакларга киткәнлеген күргәч, дуслашырга кердек, дигән булып, Фәһимнән ишек ачтыралар да, табын кордыртып, эчеп утыра башлыйлар. Безгә үпкәләмә, гаебәбезне танийбыз, без сине утырттык, ялган шаһит булдык, инде үпкә саклашмыйк янәсе. Ун ел гомерен әче Себер суыкларында, тундраның боз туфрагында уздырган Фәһим ничек гафу итә алсын?! Егетләр, мин сезнән белән эчә алам, әмма кичерә алмыйм, ди. Тегеләргә әллә бу ошамаган, әллә баштан ук максатлары булган, күбрәк эчеп алгач, исереп киткән Фәһимне түр караватка илтпә салганнар да янына тәмәке төпчеге ыргытып киткәннәр...

Тикшерүче акыллы кеше булып чыкты. Зариф белән Каюмны утырттылар. Ни сәбәп булгандыр, алар төрмәдән кире кайтмадылар. Аңа да сөөнергә ярамый икән. Сугыштан ике «Дан», бер «Бөек Ватан сугышы» орденнары тагып кайткан Фәһим:

— Инде мине ут та, пуля да ала алмый, — дип мактанырга ярата иде, Гайшәләргә чөгәндер алырга булышканда үпкәсенә салкын тидереп, китте дә барды... Вакыты житмәгәч, Сания менә яши. Фәһим, үлгәндә:

— Их, «Кызыл байрак» орденын ала алмыйча калдым, шуны бирергә дип игълан иткән вакытта сугыш башланып китте дә, командир үлдә, — диде. Үзәң дөньядан китеп баргач, ул бүләкләрнен кирәге бар микән? Әнә бит Жәмилябикә әбисенә дә бүләкләргә үзе яшәгән бүлмәдә эленеп тора, аларның Саниядән башка беркемгә кадере юк. Әллә ялгышамы? Зөлфирәсенә аларга карап-карап торганын күргәнә бар...

Сания өчен ин кәдерле нәрсәләр — сандыктагы папкаларда. Аларны Фәһимуллаһсы исән чагында ачыктан-ачык карарга, укырга кыймый иде. Тәртипкә салып калдырырга кирәк булды. Кәнәфиеннән торды. Инендәгә шәле шуышып төшкән иде. Жилкәсеннән тартып ук алып, кәнәфи аркасына элдә. Сандыкның авыр ишеген бер ачты, бер япты, нәрсә эзләгәнән дә аңламады. Папкаларның ин өстәгесендә ул үз куллары белән язган шигырь барлыгын белә. Кагылсан да, күзгә яшь килер инде... Капкачны күтөрдә, папканы ачты, шигырь язылган бизәкле дәфтәр битен кулына алды да әкрән генә, башкалар ишетмәслек кенә укый башлады:

Көт син мине, һәм кайтырмын,
Тик бик тә көтсән.
Көт син мине, сары яңгыр
Сагыш китерсә.

Шушы урында шигырьне укып бетерерлек көч-жөгәр төненнән китеп барганын тойды. Сания әкрән генә, бик тырышып, кәнәфигә таба атлады, кулыннан дәфтәр битен төшермәде. Зөлфирә бүлмәгә кергәндә, карчыкның күзләре ачык, уң кулы кәнәфи култыксасыннан идәнгә салынып төшкән иде. Кул турысында ниндидер бер кәгаз кискәгә ята...

Редакциядән

Фәтхулла Абдуллинның Пиче санда «Кыска бәяннар конкурсы» дигән рубрикада чыккан «Чүл бүресе» әсәре, таләпләргә туры килмәү сәбәпле, конкурста катнаштырылмый.

Гөлнур
Корбанова

ЙӨРӘГЕМДӘ САГЫШ УЯНГАНДА

Мин беләм: кайларга китсәм дә,
һәрвакыт догада торырлар,
ихластан хәерле юл теләп,
чыршылар,
 юкәләр,
 тупыллар.

Жаннарым керлэнгән чакларда
игелек хакында жыр жырлар.
Һәм шулай сафлыкка чакырып
юкәләр,
 тупыллар,
 чыршылар.

Абынып егылсам юлларда,
тураеп басуым көтәрләр.
Йөз бормас, таяныр сын булып
тупыллар,
 чыршылар,
 юкәләр.

Без жирдән киткәндә,
нык булып,
төз булып бездән дә калырлар.
Жаннарға бер һәйкәл шикелле...
Юкәләр,
 чыршылар,
 тупыллар.

100 нче бит: чор, милләт, вазгыять

КАЛАМ ХАКЫ – ХЕЗМӘТ ХАКЫ УЛ

Быелгы мәдәният елының иң зур казанышы дип мин авылларда моңа кадәр күрелмәгәнчә күпләп төзелүче Мәдәният йортларын атар идем. Мәктәпләр ремонтлау, балалар бакчалары, ФАПлар, полиция йортлары төзү янына яңа салынган Мәдәният йортлары да килеп кушылгач, инде өметсезлеккә бирелеп барган авылларның йөзе берәз яктырып киткәндәй булды. Киләчәктә бу хәрәкәт давам итеп, авылларны юллы да итә алсак, андагы халыкны эшкә тиендерсәк, күпчелек авылларыбызны саклап кала алыр идек...

Әмма мәдәниятибезне югары дәрәжәгә күтәрү өчен бер «Мәдәният елы» гына бик аз. Быел башланган эшләрне эзлекле давам итеп, спортка һәм мәгарифкә булган өстенлекле карашны киләчәктә мәдәнияткә дә күчерә алсак, жәмгыятибезнең, халкыбызның сыйфат дәрәжәсе бер башка үсчәгенә шигем юк. Моңың өчен, беренче чиратта, инде ничә еллар ремонт көтеп яткан клубларыбызны, китапханәләрбезне, музейларыбызны, сәнгать һәм музыка мәктәпләрен ипләргә-сипләргә, жиһазларга, һәр район үзәгендә китап кибете ачарга, башкалабызда әдәбият музей оештырырга, Чаллыдагы, Түбән Камадагы биңасыз театрларыбызны, Казандагы Милли китапханәне биналы итәргә, жәмгыятьтә тәрбия мәсьәләсенә игътибарны бермә-бер арттырырга кирәк.

Киләсе 2015 ел Россиядә «Әдәбият елы» дип игълан ителде. Моңысына да бик сөендек, чөнки әдәбият — мәдәниятнең иң мөһим өлеше, умыртка сөяге, димәк, киләсе ел быелгы елның давамы булып дип өметләнәбез. Әдәбият-сәнгать өлкәсендә исә хәл итәсе мәсьәләләрбез, проблемаларыбыз гаять күп һәм алар елдан-ел ишәя генә бара. Аларның иң зурысы — әдәбият-мәдәният хезмәткәрләренә түләү, аларның хезмәтенә бәя биру мәсьәләсе. Бүген республикада мәдәният хезмәткәрләренең уртача эш хагы мәгариф хезмәткәрләренекеннән ике мәртәбә ким булуны аңлап та, аңлатып та булмый. Без еш кына тәнкыйтьләнә икән ала торган совет чорын әдәбият-сәнгать эһелләренең күбесе хәзер бу яктан сагынып икән ала. Ул заманнарда рәссамнар картиналарын сатып, заказ үтәп, музыкантлар музыкаль әсәрләр ижат итеп, язучылар китап бастырып яши, эшли һәм гаиләләрен тәмин итә алалар иде. Ә бүген ижат кешесенә гонорар түләү хәерче садакасынан да түбәнрәк дәрәжәгә төште. Алай гына да түгел, кайбер югары дәрәжәдә гонорарны бүләк, премия яисә хәер дип аңлаучылар һәм аңлатучылар барлыкка килде. Гонорар — ижат кешесенә тормыш чыганагы, гаять катлаулы һәм телсә кемнең кулынан килми торган эш өчен түләү икәнне аңлыйм дисәң, үзгә дә алар хәленә керергә, төннәр йокламыйча бәйнар (повестьлар), романнар, пьесалар, симфонияләр, опералар язып карарга, жырлар, картиналар ижат итәргә кирәктер, ахрысы. Билгеле инде, аз түләнгән һөнәрнең жәмгыятьтә дәрәжәсе төшә, шуңа күрә бүгенге яшьләр үз язмышларын әдәбиятка һәм сәнгатькә багышларга атлыгып тормый. Нәтижәдә, соңгы елларда профессиональ сәнгатькә килүче яшьләрбез күзгә күренеп кимеде, алар акчалырак, төшемлерәк һөнәрләр сайлау аркасында, бушаган урынны уртакул ижатчылар, шабашниклар тутырды, сәнгатьтә үзешчәнлек канат жәя башлады.

Разил ВӘЛИЕВ,

Татарстан Дәүләт Советының
Мәдәният, фән, мәгариф һәм
милли мәсьәләләр комитеты рәисе,
Татарстанның халык шагыйре

Офыкларда — бәхет алмалары...
 Һәр кешенең буге житәрлек.
 Ышанмасаң, томан пәрдаләрен
 азга гына кара күтәрәп.

Ачып кара болыт-чаршауларны
 өзәргә дип бәхет алмасын.
 Шул халәттә тапкан күлмәгенне
 бер кигәчтен, килмәс саласын...

Шатлык булып алсу таннар ата,
 таннар ата — бәхет төсендә.
 ...Бик бәхетле булган чакларда да
 көчле булу кирәк кешегә.

Без танышкан жәйге бакчаларны
 күмгәндәр шул, карлар күмгәндәр.
 Кошлары да тынып калганнардыр,
 һавасы да хәзер бүтәндәр.

Ә ул карлар бәлки кагылгандыр
 ява-ява, синең иннәргә...
 Нигә карлар?
 Нигә? Ник мин түгел?
 Бу жаннарым шуна үртәлә...

Шул бакчада мин дә бер кагылдым
 йөрәгенә синең, хисенә.
 Хисләреннә буран күммәдеме,
 жәйге кичнә төшер исенә.

Без танышкан жәйге бакчаларны
 күмгәндәр шул, карлар күмгәндәр.
 Мең кар кызы синең янәшәндә,
 ә син...
 Син булырсын мина
 бердәнбер.

Тарихында нинди серләр бардыр,
 гасырларны кичкән Анкара!
 Рөхсәт итче, сина янгырларнын
 бер тамчысы булып тамарга.

Гөлләр белән тулы урамнарын,
 бер кунак мин синдә бүгеннән.
 Йори-йори синең урамында,
 адашсам да һич тә үкенмәм.

Азан нуры сенгән урамнардан
һич борчылмый ғына атлармын.
Дингез аша ғына күршең бит мин,
ерактагы яҡын татарың...

Йөрәгемдә сағыш уянганда,
монсуланып киткән чакларда,
нәкъ бүгенге сурәтеңдә килеш
исләремә төшсә, Анкара!

Куллардагы утның яктылығын
гомер буге килә тоясы.
...Сағындырып мәнәге истә торыр
Анкараның көләч кояшы.

Май аеның садәлеге белән
хозурланған чагы бакчаның.
Сафландырым дип хисләремне
тын бакчага таба атладым.

Алмагачым минем,
алмагачым,
кай арада чәчәк аттын соң?
Таный алмый сина карап торам,
һуш китәрлек бүген матурсын...

Сокландырды синең гүзәл сурәт,
сокландырды сурәт хужасы.
Һәм бу ваҡыт мин бер ғашыйк идем
бер Аллахка —
синең аркылы.

Ә ул затта күпме матурлыҡтыр!
Бүлөп-бүлөп жиргә тараткач...
Бу хисләрем синең жанына да
ят түгелдер, бәлки, алмагач.

Бу хисләрем сина таныштыр ул,
син дә шундый ғашыйк шикелле:
юкса, болай чәчәк атмас иден,
хуш булалмас иден бу тикле.

Шул сөюдән бүген күнелемнен
ак шатлыҡлар атқан мәлләре.
Әйтсә мина,
әйтсә, алмагачым,
син дә әллә минем хәлдәме?

Жир йөзөндә гүзәл урыннар бар,
аланнары, таулар, урманы...
Китик, әнкәй, ерак сәяхәткә...
Бер әйләник әле дөньяны.

Калдырып тор туган якларынын
(туган ягын сине анлар ла),
минем сине күрсәтәсем килә,
күрсәтәсем килә тауларга.

Күпме гасыр таулар тора жиргә
артык горур ташлап карашын,
бөеклекнен жанда үлчәнгәнән
бер анласын таулар,
анласын...

Ничә еллар буге тау йөрәге
кар-бозларга яши камалып.
Доган кирәк,
барлык салкыннары
елга булып жырлап агарлык.

Китик, әнкәй...

Алсу шәфәкъ булып чигелгәндә
офыкларга Татар каны,
ә мин...
Шигырь язам...
Яңа танны уйлап.
Шәфәкъләргә карап-карап әрним.

Зур гасырлар кадәр яралар бар...
Аяз көндә якты күкрәү көттем.
Офыктагы ал болытлар, бәлки,
кызыл карлар булып явар беркөн.

Сындырырлык, өзелерлек итеп
богауланган вакытларда куллар,
иңнәремә пар канатлар көтәм...
Жирны миндәй канатлылар тыңлар.

Офыклардан офыкларга — шәфәкъ,
дәверләрдән дәверләргә таба.
...Каеннарнын аксыл кәүсаләрен
челтәр-челтәр бәллүр сыкы сара.

Рөстәм
Галиуллин

ХИКӘЯЛӘР

Жиһан

Зыкы суык.

Бер-берсенә орынудан курыккандай таралып баскан каеннарның ботакларын бәс сарган, желеккә үтә торган салкыннан көүсәләренә кадәр тирләп чыккан үзләренен. Жил дә исми, ичмасам: бу кадәр үк монсу булмас иде. Ә болай... бигрәк дәһшәтле тынлык һәм эчпошыргыч аклык...

Юк икән! Текәлеп карасан, кар аклыгына, кара төрткә булып, каен алкалары сибелешкән. Каен алкалары түгел, канатлары каерылып, күктән егылып төшкән яралы кошлар... Берәз күзәтеп торгач, кар үзе дә ак түгел, кара-кучкыл булып күренә башлый...

Шулчак, тынлыкны бозып, баш очыннан гына, канатларын шап-шоп кагып, саескан очып китте. Озак та тормый, әллә ниләр кырган кыяфәт чыгарып әйләнеп килде дә карт каен ябалдашына кунды. Шул арада кышкы күкнен бизәге — ала карга да эшем кешеседәй каударланып, әле теге, әле бу якка тиз-тиз очкаларга тотынды.

Якында гына, ынгырашып, кар шыгырдады.

Йомшак кар катламы беткәч, Солтан, агач көрәген читкә куеп, кулына очлы тимер көрәк алды. Аны ниндидер бер ярсу көч белән жиргә батырды. Тимер көрәк каты карны кисеп үтте дә тун катламына килеп төртелде. Солтан янындагы каенга сөяп куелган ломга үрелде.

Дынн!...

Каткан жиргә бәрелгән тимер лом зыңгылдады, дерелдәвек калтырау Солтанның бармаклары, кулы аша беләгенә күчте, бар гәүдәсенә таралды.

— Йә, Ходам!

Салкыннан күгәргән иреннәре аша сытылып чыккан инрәү авазы аны кабат чынбарлыкка кайтарды, бәсләнгән керфекләрен бер-берсенә укмаштырып, эре күз яше тәгәрәп чыкты. Чыкты да, шундук бозга әйләнеп, күзен томалады.

— Йә, Ходам! Ни өчен? — Солтанның зәңгәрләнеп кипшергән иреннәре тавышсыз гына хәрәкәткә килде. Бу сүзләренә янәшәдәге Жәлил карт ишетмәде.

Киявенен ломга таянып, тораташтай катып калуын, нинди уйларга чумуын болай да, сүзсез дә анлый, бик анлый Жәлил карт.

— Үзем барам. Үз кулларым белән индерәм, — диде шул. Ана каршы килмәделәр.

Әнә, карарга да кызганыч үзенә: бишмәтенен төймәләре чишелгән, бүрегенен колакчыны күтәрелгән. Үзеннән бөркелеп пар чыга: әйтерсен лә ана ут капкан да, пыскып яна. Эчтән януы тышка да күчкән сыман бахырнын. Жәлил карт киявен тәүге кат күргәндәй күзәттә дә сискәнеп куйды: әле кайчан гына үсмер егеттәй күренгән Солтанга ни булган? Бер ел элек кенә утызын тутырған киявен унсигез яшьлек егет-жиләнгә тинләп йөри иде, бүген исә ул кырыктагы ирне хәтерләтә. Жәлилнән күзе киявенен колакчыны күтәрелгән бүреге читеннән күренеп торган көмеш төсендәге чәченә төштә. Чал чәчле агай кыяфәтендә иде ул бүген. Күз төбөндәге төрле якка юл ярган күлдәвектәй эзләр аны дөнья күргән ир-атлардай олыгайткан иде. Өстәвенә сакалын да берничә көн кырмаган әнә.

Жәлилнән йөрәк турысында кайсыдыр бер нечкә кыл чеметтереп алды. Авыр, бик авыр иде ана тораташтай катып калган киявен бу кыяфәттә күрү.

Солтан кул аркасы белән керфекләренә эленгән бозчыкларны сөртеп алды. Бабасының хәсрәткә чумып, тын калуын күргәч, аinyп киткәндәй булды. Болай да йөрәге гел борчып торган алтмыш яшьлек картны шушындый хәлдә күрү кызганыч иде. Югыйсә күпме әйтте ана Солтан:

— Бабай, өйдә кал, мин үзем... — диде. Ярдәмгә килгән күрше-тирә ирләрен дә кире борды:

— Рәхмәт, агайнеләр. Сөзгә бу хәсрәтне чигәргә язмасын. Үзем генә калыймчы, — диде.

Ирләр, башларын иеп, кире борылды, Жәлил карт исә баскан урыныннан кузгалмады:

— Өйдә кала алмыйм, Солтан, — диде.

Солтан карышмады. Мәрткә киткәндәй, озак кына бер-берсенен аяк очларына карашларын текәп тордылар да, сискәнеп уянгандай, кинәт эшкә тотындылар.

...Учак ягып жирне жылыткач, Солтан, ярысып-ярысып, тунны чоқырга кереште. Тун тирәнгә киткән. Үзенә ташланган дошманны сөңгә очына алып теткәләгәндәй, Солтан тиле көч белән тимерне бозланып каткан туфракка батырды. Тимер зеңелдәп аваз салган саен жаны да бирелә бара сыман иде.

Кияве бар ярсуын тимергә күчәргәч, Жәлил карт инде тирәнәя барган чоқырдан чыгып, ак кар өстенә ыргытылган туфракны тәртип белән өештереп кенә торды. Ул киявенен хәсрәтен анлый, үзен-үзе белештерми эшләвенен чарасызлыктан һәм бертуктамый бимазалаган сораулардан котылу өчен икәнлегенә тошенә.

Бу хәлнең булачагын ул күптәннән сизенә, көтә иде.

— Тормыш ак һәм карадан тора, — дип кабатлый торган иде мәрхүм әтисе. — Сөенечләренә көенечләр алыштыра. Гомер-гомергә шулай булган. Шуна күрә, шатлык-куанычын артса, мал-мөлкәтен яхшы ук ишәйсә, һичшиксез, аннан өлеш чыгар, сәдака бир, мохтажларга ярдәм ит. Артыгын кылансаң, чабудан килеп тота ул, — дип өскә таба ымлады. — Юкса көенечләрен сөенечләреннән зуррак булырга мөмкин.

Сонгы елларында намазлыктан төшмөгөн әтисенен сүзлөргө бер колактан керде, икенчесеннән чыкты. Эшлөргө исә бик көйлө бара иде Жәлилнең.

Әйтерен бармы — бик тә унайга тәгәри иде.

Казанга терәлөп, инде моржа тотеннәргә шәһәргә таба борылып чыга башлаган авылларын үз эченә алган совхоз таралган вакытта, баш хисапчы булып эшләгән Жәлил шактый зур мәйданны тәшкил иткән жирне бушка гына, дөресрәгә, житәкче белән киелешеп, үзләштереп калды. Әкияттәгә кебек күз ачып йомган арада, шәһәр читендәгә йортлар авыл башындагыларнын күршесенә әйләнде дә куйды.

Шуннан башланды инде...

Жәлил жепшек карда тәгәрәп зурая барган йомарлам сыман көнлөп-сәгәтлөп бәясә күтәрелгән жирләрне сатарга кереште. Беренче кишәрлектән кәргән бер букча акчаны күрөп, хатыны Сания белән икесенен күзлөргә мангайларына менде.

Әмма яхшыга бик тиз ияләнгән бит...

Жәлил тиз арада жыйнак кына өе янәшәсенә ике катлы затлы коттедж төзетте. Әрмән егетләргә нигездән алып ишек тоткаларына кадәр үзлөргә ясады — Жәлил, ике кулын кесәсенә тыгып, өйрәткәләп кенә йөрдө. Банкта саннары арта барган хисап кенәгәсә, Саниянең сандык төбөндәгә катлы-катлы ситсылары эченә яшеренгән шактый зур төргәгә исенә төшкән саен, ул ләззәтләнеп сызгыргалап йөрдө.

Сызгырган саен бала түгел, акча кулга керә иде...

Аннан машинага чират житте. Тегенди-мондый белән генә вакланмады, Япониядә жыелганын кайтартты. Жир бәяләренен артуына сөенеп яшәгән арада, олы малайлары мәктәп тә төмамлап куйды. Аны акча түләп университетка кертте. Ул арада шәһәр, авыл читендәгә йортны узып, элекке совхоз кырларына күчте.

Анда, кайчандыр бодай, арыш, арпа башаклары тибрәлгән басуларда, хәзер алабута котыра. Бу чүп үләннәргә үзләренен нинди кыйммәтлө жирдә баш төрткәннәрен белсәмә? Тиздән алар да зур-зур йөк машиналары, краннар астында калып сытылды, изелде. Инде хәзер кайчандыр мул унышы белән куандырган басу жирендә алабута, шайтан таягы, әрәм, әрәмкән, тузганак ише чүп үләннәргә түгел — төрлө-төрлө проекттагы, берсе сары, икенчесе кызыл, өченчесе ак кирпечтән, берничәшәр катлы, биек коймалы, тимер капкалы йортлар хужа. Алар берәм-берәм калка торды — Жәлил авызын ертып дигәндәй кәргән акчаларны игләп кенә урнаштыра торды. Бердәнбер малаен тулай торақта яшәтә алмый иде — ана фатир бүлөк итте. Ул түбәлө булуга, чират апалы-сенеллө кызларга житте. Малай — хатынлы, кызлар — ирлө булып, һәммәсә дә житеш тормышта яши башлагач, инде ял көнәрәндә өй тутырып оныклар йөгәрешеп йөргәндә, Жәлил карт сонгы жир кишәрлеген сатып жибәрде. Сатып жибәрүен жибәрде, тик менә сөенечтән балкып йөрисе урында, тиктомалдан әтисенен сүзләргә искә төште дә йөрәген ниндидер шом биләп алды:

— Тормыш ак һәм карадан тора. Сөенечләргә көенечләр алмаштыра...

Шул көннән Жәлил картнын жанын эчтән нидер кимерә, бимазалый башлады. Юкса борын салындырырлык урын юк: тормышлары майлагандай бара. Балалар үз ояларын корды. Кемнәрдер мен газап белән тормыш көткәндә, аларга бәхет ишелеп төште. Жәлил жиленең кайсы яктан искәнөн алдан чамалап, шома гына яна заманга жайлашып, шул агым унаена йөзөп китте.

Ә инде жир кишәрлекләргә белән исәп-хисап асганның икенче көнөндә ул, беренче тапкыр дигәндәй, элекке авылдашларын, хәзер инде шәһәрнен бер бистәсендәгә күршеләрен күз уныннан үткәрде. Кайчандыр гөрлөп торган совхознын элекке тракторчылары, агроном һәм башка һөнәр ияләргә ничек яши? Бу сораудан Жәлилнең кәефе китте. Әйе, бүген күбесенен тормышы китек. Алар кирәксезгә чыгып, эшсез, жирсез һәм акчасыз калды.

Жәлил карт, күнелсез уйларыннан тизрәк котылырга теләп, хатыны Саниягә дәште:

— Карчык, үзөң беләсен, сонгы елларда балда-майда йөздөк. Инде балаларның үз тормышы, безгә булганы житә, сонгы жир кишәрлегеннән кәргән ақчаны әллә элекке совхоз эшчеләренә тигезләп бүләсе инде... Йә булмаса, бистәдә мәчет торгызыйкмы соң?

Баштагы мәлләрдә, жир сатудан зур ақчалар кәргәч:

— Жәлил, боларның бер өлөшөн ятимнәр, картлар йортларына жибәрмибезме? — дигән Сания сонрак андый сорауларын бөтөнләй онытты. Бу юлы да ул Жәлил картны пыр туздырып атты:

— Нинди эшчеләр? Ниткән совхоз ул? Син аларның үз артыннан: «Карак!» — дип калуларын оныттымыни? Бүләшәм, имеш. Хәзер, йөгәрдем ди. Ул алкашларын мәчеткә йөрерләр дип өмет итәсенме? Юләр уйларынны башыннан чыгарып ташла. Әнә, балаларын, оныкларын турында уйла. Яна ғына Жиһан дөньяга аваз салды. Шул кызчык туу хөрмәтенә Солтан кияү белән Жәмилә кызыбызга тоттырабыз ақчаны. Ә ул булганны таратмакчы. Һи, ни сөйләнә берәү! — Сания иренә ачулы күз ташлады. — Кара син аны, әндрә казнасы бар диярсен үзәндә!..

...Шушы сөйләшүдән соң Жәлил картның йөрөгәнә шом үрмәләде дә инде...

...Тун беткәч, Солтан эшнә тиз тотты. Инде ләхет аласы ғына калды.

Шушы ләхет эченә ул үзә кереп ятар иде, чын әгәр! Тик ана газәпның тагын да ачырагын кичерергә язган икән.

— Ни өчен? Нинди гәнаһым өчен? — дип пышылдады иреннәрә.

Юкса барысы да ал да гөл кебек иде. Жәмиләгә өйләнгәннән соң, анын тормышы калыпт үзгәрдә. Фатирсыз интеккән егет хатынының шәһәр үзәгендәге өч бүлмәле фатирына күчкәндә, ул арада ақчалы бабай аларга машина да бүләк итте.

Солтан бай, мул тормышка бик тиз ияләште. Елына өч тапкыр чит илгә, дингез буена бару анын өчен гадәти хәлгә өйләнде. Мона кадәр автосервиста машина төзекләндерү белән шөгыльләнгән Солтанга слесарь эше ятышмый кебек тоелды. Жәмиленең абыйсы фирмасына завхоз булып урнашкан, Солтан түгәрәк кенә корсак үстәрәп жибәрде.

Барысы да гөрләп барды, тик Солтан канәгать булган саен Жәмилә үзгәрә иде. Хатынның мыгырдаулары, аннан битәр туктаусыз өйрәтүләре мин-минлегәнә тия башлады. Өстәвенә, бала алып кайтырга да ашыкмады.

— Безнең бер генә кызыбыз булачак. Дөньяда ин чибәр, ин нәфис кыз! Тик... әле түгел. Үзем өчен яшәп каласым килә.

Солтанны Жәмиленең сүзен шулай катгый, каршы дәмшәлек итеп әйтүе изә, эчтән талкый иде. Ул үзен мескенгә чыккан, кирәксез итеп тоя башлады. Дөньясиннан туеп, эленке-салынкы йөргән көннәрнең берсендә, Жәмиленең абыйсында сәркатип булып эшләүче Сиринәнән:

— Ирләр солтаны син, Солтан! — дип муенына асылынуы булды, тегенәң биләннән кочканын аңламый да калды. Бары күлмәк сәдәпләрен каптырганда ғына ни булганын чамалады ул.

Шул көннән Солтан тагын да басынкыланды, кәефсезләнде, тормышының тәмам яме китте. Көн дә күзен уйнатып, кашын сикерткән Сиринәне бөтөнләй күрәлмәс булды.

Ул тормышын үзгәртәргә карар кылды. Бер кайгысыз, жайлы тормышның мәңгә шулай давам итә алмаячагын күнелә белән аңдый иде ул.

Әмма... барысы да кабаттан унайга үзгәрдә дә куйды — хатынының кайнарланып пышылдаган сүзләре аны янадан тормышка кайтаргандай булды:

— Солтан, безнең балабыз булачак!..

...Зал ягында меделер-меделер карчыклар сөйлөнө. Ярым пышылдап, аяк очына гына басып йөрөргө тырышулары төмөм желеккә үттө. Кемнәр алар? Ништиләр алар бу өйдә? Ник алар Жәмиләгә карап күзләрен сөрткән булалар?

Жәмиләнен фикере төмөм чуалды. Бер уйлаганда, ул барысын да аңлаган кебек: бу ак яулыклы карчыкларнын нишлөп йөрүлөрөнө төшөнө дә сыман, берара үзенен кайда икәнлеген дә оныта...

...Солтанның көннөн-көн боега баруын күреп, сизеп торды Жәмилә. Ир затына бала кирәклеге бик аңлый иде ул. Югыйсә тормышлары ал да гөл-яп-яшь булсалар да, бөтен нәрсәләре житеш. Әмма... бала гына юк иде. Инде утызга якынлашкан Жәмилә чын-чынлап хафага калды: әгәр беркайчан да балага уза алмаса? Үзе исә Солтанны:

— Үзөбез өчен яшәп калыйк әле, — дип юатты.

Жәмилә үткәндәге гөнаһы шулай жәзалар дип башына да китермәде.

Солтан белән яши башлагач та узды ул балага. Тик егерме ике яшьлек хатыннын бер дә бала чүпрәгенә батасы килми иде. Пычак астына кергәндә дә аны-моны уйлап тормады. Тик... көннәрнен берендә анын төшөнә бер сөйкемле кызчык килеп керде. Сонрак төш төн дә кабатлана башлады.... Башта кызарып баеган кояшны хәтерләткән түгөрү күренә. Шул божралана-божралана да, сөйкемле кызчыкка әверелә.

— Әнием! — дип аваз сала кызчык.

— Кызым! — димәкче була Жәмилә, тик тавышы чыкмый. Кулын суза — кыз ераклаша. Һәм... Жәмилә шабыр тиргә батып уяна.

Шуннан хатын мендәр читен тешлөп, сулкылдарга керешә...

...Кинәт якында гына борын мышкылдаткан тавыш ишетелде. Ул, сискәнөп, борылды: әнисе Сания икән. Яулык чите белән күз яшен сөртә, жылкәләре бер төшә, бер күтәрелә. Жәмилә, берни аңламыйча, анын жылкәсеннән кочты.

Күзен бер ноктага төбөп, тораташтай утырган Жәмиләгә күз ташлаган саен Саниянен үзәге өзелде. Нишләр бу бала? Төмөм бетеренмәсеме? Ник ана гына төштө сон бу ачы сынау?

...Өйткән иде шул Жәлилә: «Тормыш болай ук көйлә барырга тиеш түгелдер ул», — дип. Сүзе хак булып чыкты.

— Карчык, сонгы жир кишәрлеге сатканнан кергән акчаны совхознын элекке эшчеләренә бүлеп бирик йә бистәдә мәчет торгызып, — дигән иде. Әй тузынган иде шул чакта Сания. Кинәт:

— Әллә шуңда ялгыштыммы каршы төшөп? Аллаһ шуңа сынау жибәрдеме? — дигән уй миен ярып үттө. Шунын әжереме бу? Терсәкне тешлисе иде дә...

Шулчак анын колагына мулла абзыйнын дога сүзләре килеп керде:

— ...Аллаһүммәжгальһү ләнәә фәратан вәжгальһү ләнәә әжран вә зүхъран вәжгальһү ләнәә шәәфиган мүшәффәган!...

...Солтан кызы Жһаннын... — дигән сүзләр Жәмиләне берьюлы айналып жибәрде.

Жһан!

— Ай-һай, чибәр бала! Шул гомер эшлөп мондый матур йөзлө баланы күргәнем юк иде — акушер авызыннан шушы сүзләргә ишеткәндә Жәмиләдән дә бөхетле кеше булмагандыр дөньяда.

¹ Аллаһым! Аны безгә алдан жибәрелгән бер савап кыл, безнең өчен бер ахирәт азыгы, әжере өйлә, аны безгә шәәфәгатьче кыл.

Ничек көтеп алдылар бит аны! Солтан күзгә күренеп үзгәрде: иргә канатлар үсеп чыктымыни? Жәмиләнен очлаеп торган корсагынан сыйпап:

— Әнисе, мин балалар кибетенә кереп чыктым әле. Бик матур карават күрдәм. Карап кайтырбыз, яме?

Яисә:

— Безнең кызыбыз тегенди-мондый караватта гына ятмас инде. Солтан кызы бит ул. Ап-ак чатыр корырбыз, — дип, тугыз ай буге кая басканын да белмәгәндәй, сөенеп-очынып йөрдә.

Жиһан, әкияттәге кебек, көннән-көн үсте, күзгә күренеп матурланды. Шатлыкның иге-чиге юк сыман иде.

Әмма...

Беркөнне тәпи йөрөп китәргә маташкан оныгы белән мәш килгән Жәлил картның сүзләре сискәндереп жибәрде:

— Жәмилә, кызым, Жиһанны врачларга күрсәтмисезме? Йөреше ничектер сәер күк...

Жиһан дигәндә үз-үзен аямаган Жәмилә әтисенә күтәреlep бәрелде:

— Нәрсә булган минем кызыма? Нәрсәгә ана врач? — Ана баласын күкрәгенә кысты да чап-чоп битеннән, ияк астыннан, кулларыннан үбәргә кереште.

— Теләсә ни сөйләп утырма белмәгән башың белән, — Сания дә кызына ияреп картын сүгеп ташлады. — Тәпи йөрөп китәргә маташкан һәр бала шулай абалана инде ул.

— Ярар сана, әйтеп кенә карадым лабаса! — Жәлил карт, ничарадан-бичара дигәндәй, жилкәсен сикертте. — Һич тә гаеп итүем түгел, өч бала үстердем, биш онык карадым. Берсе дә болай тәпи китмәде. Аягына басуга йөзен чыта да, кисәк артына утыра. Шуна аптыравым...

— Үткән атнада гына хирургта булдым. Бер генә кимчелеге дә юк...

— Әй, аларга ышанып бетеп буламыни хәзер?! Баш күтәрми язалар-язалар да, карап-нитеп тормый фәлән-фәлән аптекадан дару алып эчертергә кушалар — шуның белән шул. — Солтанның бу сүзләре Жәмиләне тагын да ярсатты.

— Сөз нәрсә кияүле-бабайлы икәүләшеп гөнаһсыз сабайыга каныгасыз ул?

Шулчак идәндә әвәләнгән Жиһан олыларга таба борылды һәм балкып елмаиды. Шуның белән бөтен шик-шөбһәләр коелды да тоште. Жәлил картның гына күнелендә нәрсә икәннен әйтеп булмый торган авыр тойгы калды. Тик, бер авызы пешкәч, ул бу хакта беркайчан ләм-мим сүз кузгатмады.

...Ә беркөнне... шул каһәр суккан көнне... күп елаудан тавышы карлыккан Жәмилә шалтыратты: Жиһанның башында яман шеш тапканнар... Инде азунын чигенә житеп килә икән...

...Шул көннән Жәмиләнен кара көннәре башланды: алар Жиһан белән хастаханәгә яшәргә күчтеләр.

— Метастаза умырткаларга тарала башлаган, — диде табиблар.

Ә үзе... Чиста күк йөзедәй зәңгәр күзен туп-туры төби дә... елмаерга тырыша. Ике яшьлек баланың сабырлыгы искизмәле: шушы хәлендә дә әнисенен борчуын киметергә тели бит ул. Жәмиләнен күз яше төмам кипте.

Бер төндә... Жәмилә кинәт уянып китте һәм, гадәтенчә, янында яткан Жиһанны барлады, бит очыннан үбеп алды. Бала изрәп йоклый иде. Жәмилә тагын тавышсыз гына үксәде. Жиһанның юрганы ачылган иде, шуны рәтләде, кулын күкрәгенә куйды:

— И, Ходаем! Кызымның шушы авыруларын миңа гына күчерче, — дип инәлдә ана. — Ул исән калсын, шушы газапларны үзем генә кичеримче!..

Шулчак Жәмилә куркуыннан кычкырып жибәрде: кыз тын алмый иде.

— Бала үлө! — дип шәрран ярды Жәмилә бар тавышына. Уктай атылып, палатадан коридорга чыкты:

— Балам үлө! Коткарыгыз! Тизрәк килегез!

Аның тавышына башка палаталардан кайтаваз әйләнөп килде: карават пружиналары ыңгырашты, берәм-берәм ишекләр ачылды...

Дежур шәфкать туташы йөгөрөп килеп житте. Тиз генә ясалма сулышка кушты, укол салды. Берәздән Жиһан сизелер-сизелмәс сулыш ала башлады.

Икенче көнне Жиһанны дөвалаучы табиб палаталарына керде.

— Кичә төнлә кыз үлем чигендә булган. Йоклаганда... — Ул сүзен ничек итеп дәвам итәргә белми газапланды. — Гафу итегез, Жәмилә Жәлиловна... Әмма дәрәсән әйтергә туры килә... Аны кабаттан терелтү кирәк идеме икән? Сабыйның йоклаганда, интекмичә жан бирүе үзе өчен дә, гомумән, һәммәбез өчен дә жинелрәк булыр иде...

Жәмиләнен чигә тамырлары тыкылдап тибәргә кереште.

— Сөз... — диде ул калтыранып. — Сөз анлыссызмы?! Ул бит минем кызым... Жиһаным бердәнберем... — Тагын нидер әйтергә теләде хатын, әмма бер-берсенә бәрелеп шакылдашкан телләр арасында сүзләре кысылып калды.

— Анлайым, — диде табиб тыныч кына. — Әмма аның хәле авыр. Бик авыр. Хәзер ул үлем белән тартыша, бик тилмереп үлчәк.

Жәмилә табибка ташланудан үзен чак тыйды.

— Мин сезгә аны Мәскәүгә алып барырга кинәш итәм. Метастаза умырткаларына таралган инде, ул аягына басмаячак. Бу очракта без көчсөз. Мәскәүдәгә операцияләр ярдәм итәр дип тә ышандырмыйм. Ятып калганчы атып калмыйсызмы гына диюем....

Мәскәү өметләндерде һәм шул ук Мәскәү бөтен канатларны кисеп ташлады — алар аннан туры Жәлил карт өенә кайттылар һәм... көннәрне, сәгәтләрен, минутларны санып башладылар.

Жиһанның тартышуын, ыңгырашуын күрү-ишетү — үзе үк үлемгә тин иде. Жәлил картның сизелер-сизелмәс бөкресе төмам дугаланды, әле кайчан гына көзгә каршында яна күлмәкләрен бер салып, бер киеп көзләнгән Саниянен өстендә таушалып беткән чәчәклә халат — ул төмам әбиләр кыяфәтенә керде. Солтан кабат телсез Мумуга әйләнде. Жәмилә исә һәр төнне тулган ай балкыган күк йөзенә карашын төбәп, ялварды:

— Ходаем, кызымны бүген генә алып китмә! Авыруларын миңа күчер. Мин ансыз яши алмыйм...

Ә беркөнне... Жиһан, тәпи йөрергә маташкан көннәрдәгә кебек, балкып елмайды һәм... шул елмая аның йөзендә ягылып калды.

Жәмилә шуннан ни булганын бөтенләй хәтерләми. Күз алдында әнә шул елмайган Жиһан гына тора. Ул исә... теге... төштөгә кызга охшаган иде.

— Мәетне өйдән аягы белән алып чыгыгыз. Зират капкасынан башы белән кертәгез. — Каян килеп чыккан монда мулла вазифасын башкарган Вазыйх карт?

— Кызым, сонгы тапкыр карап калыйк инде, — диде Сания, Жәмиләнен кулыннан алып.

Жәмилә ихтыяrsыз ана иярде.

Кечкенә генә ап-ак кәфенлек төргәге. Жәмилә елмаяы жуелмаган Жиһанны күрөп имәнөп китте.

— Кызым! Кызым! — дип тәкратлады аның мөгжиза өмет иткән иреннәре һәм ул баласы өстенә бөгелөп төште.

Тирә-яктагылар дертләп китте. Сания Жәмиләнән кулыннан тотты. Зираттан кайтып житкән Жәлил карт белән Солтан да Жәмилә янәшәсенә килеп бастылар. Ирнен күз яше тәгәри — ул аны сөртөргә жыенмый да иде.

— Кызым, Жиһан, ник эндәшмисен? — дип өзгәләнде Жәмилә.

Сания карчык аны өстөрәп дигәндәй читкә алып китте. Ирләр мәетне, күтәрәп, чыгарга кузгалды.

— Кая алып барасыз кызымны? Жиһанны калдырыгыз! — дип яшьсез үкседә ана.

...Шыгырт-шыгырт...

Салкыннан куырылган кар катламы ынгырашып аваз бирде. Солтанның күз алдын томан каплаган күк. Ул мәет салынган қолашаны тотып түгел, ана тотынып бара. Кулын ычкындырса, ничшиксез, гөрселдәп кар көртөнә авар иде.

— Кабергә кем төшерә? — шушы жөмләнә ишетеп, Солтан уянгандай будды. Мулла сораган икән.

— Мин, — диде Жәлил карт.

Кемдер кыска баскыч куйды. Карт агач баскычтан өкрән генә кечкенә кабергә төште.

Ак кәфенгә төрелгән баланы кулына тоттырдылар.

Солтан читкәрәк барып, бер каенга сөялде.

— Бабай... — Ләхет такталарын тезеп маташкан Жәлил карт, сискәнәп, башын күтәрде:

— Ә?

— Бабай, салкындыр инде анда, име? — Солтанның күзләре шундый самими иде.

Жәлил картның күнелен курку биләп алды: алышынмагандыр бит кияү?

— Бабай, Жиһан тунмас микән? Ул бит кечкенә, өстен әйбәтләп яптынмы?

— Киявенәң Жиһанныкы сыман зәңгәр күзләренә бакты да, ни сабыр Жәлил карт та түзмәде — елап жибәрде. Алар белән килгән ирләр дә күзләрен берберсеннән яшерде.

— Минһәә халәкхәәкүм², — мулла кабергә бер уч туфрак чәчте.

— Вә фиһәә нүгыйдүкүм³, — икенче учындагысын да ташлады.

— Вә минһәә нүхърижүкүм тәәратән үхъраа⁴, — өченче тапкыр аткач, көрәкләр эшкә кереште.

Аклыкта каралып яткан туфрак өеме бер күчтән икенчесенә күчте...

...Зыкы суык. Бәс сарган ботакларын аска иеп, кәүсәләре салкыннан тирләп чыккан каеннар тын калган.

Зират капкасы янына машина килеп туктады.

Солтан капкадан эчкә узды. Төп юлдан тапталган тар сукмакка борылды һәм кечкенә чардуган эчендәге таш каршына килеп басты.

— Кызым, — диде ул гадәтенчә. — Хәлен ничек? Туңып ятмыйсыңмы? Минем сиңа шатлыклы хәбәрәм бар. Без... безнен бәбиебез булачак. Синен энекәшен...

Солтанның сүзен бүлөп, бистәнәң яңа мәчетендә азан яңгырый башлады:

² Сезне аннан (туфрактан) яраттык.

³ Һәм сезне киредән аңа кайтарабыз.

⁴ Сезне бер тапкыр тагын аннан чыгарачакбыз.

— Аллааһү әкбәр, Аллааһү әкбәр, Аллааһү әкбәр, Аллааһү әкбәр⁵...

Солтан, яратып, кабер ташын сыйпады да:

— Тыныч йокла, кызым. Мин иртәгә дә килермен, көт мине, — диде һәм тар сукмактан төп юлга кузгалды.

— Сөйләштенме кызыбыз белән? Яналыкны житкерденме? — дип каршы алды аны Жәмилә.

— Әйттем, — диде Солтан. — Мин ана: «Сина энекәш алып кайтабыз», — дигәндә, мәчеттә азан әйтә башладылар. Димәк, ул да сөенде...

— Азан әйтүченен тавышын таныдым — ул әти иде, — диде Жәмилә.

Машина салмак кына кузгалды. Аклыкта зәнгәрсү булып күтәрелгән төтен боргаланды-боргаланды да, кар өстенә сузылып ятты. Кечкенә чардуган башында күтәрелеп килгән кечкенә каен ботагындагы бәс, Солтан сулышыннан эреп, тамчы булып ташка тамды.

Көзге

Көзге каршына килеп бастым. Каршыда күрер күзгә мәһабәт кенә ир-ат басып тора иде. Чыннан да минме соң бу соклангыч адәм дигәндәй, бермәлгә тораташ калган гәүдәмне кузгатып, муенымны як-якка боргаладым.

— Шәп! — дидем мин каршымдагы сурәткә.

— Шәп! — Югары чөөлгән борынга таба бормаланып, ике калын ирен сүземне жөпләде.

Йә, кем кырык яшь бирә миңа бүген? Кайсыгыз, йә?

Болай да төймәләре каптырылмаган кыска жинле әфлисун төсендәге күлмәгемне салып ташладым. Шуны гына көткәндәй, иреkkә чыгуларына сөенеп, кулбаштагы йомрылар киерелеп алды. Алардан күрәпме, ике күкрәк мускулы кыбырсып куйды, корсак турысында тигез алты шакмак уйнап алды.

— Шулай, Илхан, — дидем мин үз-үземә канәгать тавыш белән, — сине картлар исемлегенә кертергә иртә әле. Юкса, хатыны нәрсә ди?

— Кырыкка кадәр син ир-егет иден. Хәзер менә чын мәгънәсендә ир-атка әверелден, картаем.

Ашыкма әле, жанкисәккәем. Илханың болай да тормыш йөген ат кебек тартып бара. Тик анын әле егетләр исемлегеннән сызыласы килми!

Каршымдагы Илханның күзенә туры карап, ана нидер исбатламакчы кебек сөйләнүемнән унайсыз булып китте. Шулай да карашымны көзгедән аерасым килми иде. Кайдандыр укыганым искә төште. Интернетта казынгандаыр инде, мөгаен: имештер, ирләр көзгегә хатын-кызларга караганда да күбрәк күз сала икән. Булып. Гайбәтне дә ир-атлар жәелебрәк, мәзәкләтебрәк сөйли, минемчә...

Юк, мин көзгә алдына үз-үземне кая куярга белмәүдән килеп бастым, ахры. Галия белән ике кызымның Казан янындагы шифаханәгә ял итәргә китүенә инде өч көн булды. Мин исә ялгызлыкка бөтенләй күнекмәгәнмен икән. Өйгә кайтып керүгә, борыныма кызларымның күлмәкләреннән килә торган тәмле бер ис бәрелде. Ул шулкадәр жанга якын ис: аны сүз белән аңлатып булмый, бары шунысын гына әйтергә мөмкин, ул — синеке, сина гына сизелә торган ис. Бер үк вакытта шатлык та, сагыш та уята ул. Кеше өчен ин газиз әйберләргә һәрвакыт энә шул ике хис хас бугай. Бер яктан, ике иркә кызынның янәшәдә булуы сөендерә, шул ук вакытта куанычлы тойгылардан рәхимсез сагыш айнаытып тора: кайчан да булса алар үсеп житәчәк һәм кияүгә чыгып, башка

⁵ Аллах боек, Аллах боек, Аллах боек, Аллах боек.

түбә астына күчеп китәчәк. Өй ишеген ачып кәргән саен мин әнә шундый катнаш хисләр кичерәм һәм... тиктомалдан ямансу булып китә.

Аным белән аларнын юклығын белсәм дә, күнелдә ниндидер бер өметле тойгы тибрәнә: ә бәлки, алар өйдәдер? Минем өчен ин беренче күнелсезлек фатирны үзәң ачып керү булса, икенчесе — карангы бүлмәләреннән каршы алуы. Менә бүгөн дә мин жанымга якын, инде үземнән дә киёмнәрәмә сәнгән теге жанга рәхәт искә ләззәтләнәп, утны яндырырга кыймый шактый басып тордым. Аннары портфельне теләр-теләмәс кенә бер читкә ыргыттым, ялкау ғына иеләп, ботинканы салдым, куртканы элгечкә эләргә буй житмәде — ул да кадерсез бер нәрсә кебек идәнгә таралып төште. Һәй, Галия өйдә булсамы!

Лифт аскы каттан ынгырашып менеп житәр-житмәстән, фатир ишеге кертләп ачылып иде. Утлары балкыган алгы бүлмәдә портфельне үзә алып, өстәл анына — үз урынына урнаштырып, куртканы эләр иде. Аннары ике яктан ике кызым килеп асылынып һәм чап-чоп ике битәмнән үбәрләр иде. Аш бүлмәсеннән, эштән өйгә кадәр болай да сыкранып, зарланып кайткан ашказанын тагын да дулкынландырып, тәмле исләр килер, мин, ике кызымны житәкләп, өстәлнән түрәнә килеп утырып идем...

Ә бүгөн мин кәчтүм-чалбарны кәнәфигә ничек туры килде — шулай ыргытып, ванна бүлмәсенә кердем. Шаулап су ага. Нәрсәгә кердем әле мин? Сәбәпсез томанланган күз карашымны мәгънәсезгә аккан суга төбәп, кымшанырга кыймыйча, берәз күзәтеп басып тордым. Кинәт, болай басып торырга ярамый бит инде, дигән уйдан айнап киткәндәй булдым — ни өчен ванна бүлмәсенә керүем исемә төште. Су ташкынына кулымны тыгам — салкын! Жылы су кранын ачып, утларым белән тамчылар жыйдым да, битне чылаткалап, кабат залга чыктым. Үземне кулга алырга кирәк иде — тик бер нәрсәгә дә күнел үсми. Тораташтай бер ноктага төбәлөп тик утырып оеганмын. Аптыраганнан телевизор кабызып жибәрдем. Пулт төймәләренә баскалтый-баскалтый төрлө каналларга күчәрдем, кичләрен ил, шәһәр яналыкларын игътибар белән карый идем — бүгөн берсә дә аныма барып житми. Туктаусыз жырлар янгыраган каналда калдырдым — тик анысы да күнелгә ятмады. Ниһаять, пултны жәзадан коткардым — ни кирәген таптым: спорт каналыннан футбол матчы бара. Берни уйлыйсы килмәгәндә, аннан да шөбә юк икән — мәйдан буйлап теге яктан бу якка тәгәрәгән тупка карап, бәйләнгән уйларынның очын эзләп тик утыр шунда. Кара, мона кадәр шуны да белмәгәнмен: тынычланып өчен футбол карарга кирәк икән! Туп, бичара, бәргәләнә — китерәләр дә тибәләр мескәнгә, китерәләр дә тибәләр — кыр буйлап та оча, берәздән кыска-кыска аралыкта бер аяктан икенчесенә күчә — әнә шул чакта аркылыга-буйлыга йөргән туп томалы уйлардан арындырган сыман булды. Мона кадәр телевизордан күрсәтелә торган футбол уеннарын күрәлмәй идем — бүгөн, менә хәзер, ул мина бик мәгънәле кебек тоелды. — Ашарга кирәк бит инде! — Әллә кайдан янгыраган сыман бу уй мине терелтеп, тәмам чынбарлыкка кайтарды.

Ниндидер бер нияткә килүемә сөенеп, аш бүлмәсенә ашыктым һәм суыткычны ачтым. Ачтым да... уйга калдым. Суыткычтан салкынлык бөркелә, күземне йөгертәм: һәр киштәсә ризык белән тулы. Галия аларны ун көнгә житәрлек итеп пешереп калдырды бугай. Кайсына үрелергә? Хатын мине кеше алдында гел мактарга ярата: нәрсә пешерсәм, шуны ашый, сайланып утырмый, ди. Галия һәм кызларым өйдә булган көнне теләсә кайсын яратып ашар идем дә, хәзер менә, оялчан малай шикелле, суыткычнын салкын ишегенә янагымны терәп, тик басып торам. Элек, әле өйләнгәнче, мина ашарга пешерү берни тормый иде, анын авырлығын да сизмәдем. Ничә еллар хатын белән яшәүгә шулкадәр нык ияләшсәң икән, газ плитәсә бөтенләй ерагая. Берсендә генә,

шул сизгезенче мартта инде, хатыным һәм кызларым уянганчы дип, коймак пешергән идем. Ана да инде ким дигәндә биш-алты ел узгандыр. Хәзер менә ботка яки аш көчтрүден тартып аласы да, тәлинкәгә салып, микродулкынлы мичкә тыгасы гына. Тик бу эшне мин шулкадәр озак һәм теләмичә башкардым. Ризыкны жылытып ашауны бер сөймәсәм, өйдә ялгызым тамак ялгауны тагын да сөймим. Микродулкынлы мич кат-кат чакырып пиедлады. Шуну ачып, тәлинкәне алырга гына югыйсә — юк, аякларым үземә буйсынмый, әрле-бирле йөрөнүен дәвам итә. Бер караганда минем шулай әрәм-шәрәмгә, адым санап вакыт уздырырга бер сәбәбем дә юк — эштә дә, өйдә дә тәртип. Икенче караганда... Ниһаять, үземне жинеп, ашарга утырдым. Кашык авызга юл тапмыйча жәфалады. Тәлинкәнен төбенә төштем дә аны су краны янына илтөп куйдым. Әмма юарга ашыкмадым. Дөресе, мин инде өченче көн савыт-саба юыйм. Тәлинкә һәм чынаяклар тезелешкән бүлеккә күз салдым: ике-өч көн борчылмаска була икән әле. Хатынымның сөйләгәне исемә төште менә. Анын бер сердәше бала табу йортыннан кайтып төшкәч, өйдәге хәлләрне күрөп шаккаткан: нибары биш көн эчендә аш бүлмәсенен асты өскә килгән — юылмаган савыт-сабалар тау шикелле өелөп тора, ди. Ин кызыгы шул: чиста чынаяклар беткәч, ире аптырап калмый: туйларына бүләк ителгән затлы чынаяклар тартмасын ачып, чәйне әнә шул бәйрәм чокырларынан эчә. Мин андый ук хәлгә барып житмәм житүен. Чисталары беткәч, барысын бергә уптым иллаһи ялт иттерермен. Әлгә өч көн инде өстәлнен дә сөртөлгәне юк. Мона кадәр чәй аз гына сыеграк булса да:

— Чаенән Мәскәү күренә, — дип хатынга яратып бәйләнә торган идем. Инде чәйнен ясалмаганына да өч көн икән. Кая ул гөлжимеш, әллә нигә бер мәтрүшкә салып эчүләр?

Әнә шулай килеп сарып йөри торгач, көзгә каршында болгана башладым да инде мин. Үземә дә унайсыз, тик үземне үзем аңларга бары тик көзгә генә ярдәм итәр кебек иде. Тик... көздәдән мин түгел, башка кеше карап тора кебек. Анын карашы миңа ошамый. Читкә борылдым, күземә кесә телефоны чалынды. Сәгать исәбен белергә иде бит! Имән бармагымны сенсорлы экраннан йөгерттем — тагын мин! — ике теземә ике кызымны утыртканмын. Өчөбез дә елмаябыз. Кесә телефонын алып куйдым да ике янагымнан кысып тогтым. Тукта, нәрсә булды әле бу? Сәгать исәбен беләсе иде бит — кабат кесә телефонына үрелдем. 19.30 — тагын алтмыш минуттан мин очрашуга барырга тиешмен. Шушы уйдан дертләп киттем. Төенле йомгактай чуалып беткән уйларым тарала башладысыман — әнә бит мине нәрсә борчыган да, нәрсә мингерәйтөп йөрткән!

Келт итөп кичәгә очрашу күз алдында кабат янарды. Кара, әллә кайчан булган кебек үзе, баксан, бер тәүлек элек кенә икән!

Була бит адәм баласының шундый мизгеле: кайчак күнеленә хуш килгән кешене очратасын да, шуның белән жанынны ачып сөйләшсән, ачыласын килә башлый. Мин хастаханәдә участок терапевты булып эшлим. Инде бу вазифаны ун ел башкарам. Табиб халкының күнеле шат булганда да төшенкә диләр. Анын шулай булмый хәл дә юк: көн саен авырулары турында сөйләсеннәр, зарлансыннар әле! Өстәвенә, чират торып, кычкарышып бетәләр. Электрон чиратлар да коткармады бу бәладән. Кичә дә, гадәттәгечә, авыруларны кабул итөп, зарларын тыңлап, кирәкле белешмәләрне язып утыру белән көнем узып бара иде, чираттагы пациент килеп керде. Шәфкать туташы Рәзинә анын кәгазьләрен актартырга кереште. Мин исә кәгазьләр тутыра идем, күтәрелөп тә карамыйча, авыруга янымдагы урындыкны күрсәттем. Тиз-тиз генә ноктамны куйдым һәм ана таба борылдым да... өнсөз калдым: ул шулкадәр дә сөйкемле кыз иде! Ничшиксез, күкрәк турысында, эчтә, нәрсәдер булды — әллә өзелде,

әллә купты гына — әмма мин бермәл күземне анын күзеннән алалмадым. Зәп-зәнгәр төпсез күз карашы үзенә чоңгыл сыман тартып тора иде. Вақыт агышын югалттым, белмим, күпме шулай утырганмындыр, әллә шулай тынып калуымны өнәмичәмә — ишекнең теге ягында үз чиратын көтеп шактый авыру утыра, барысынын да кабул ителү вақыты бар, әгәр шуна сыешмасаң, хәзер әбиләрен тавыш күтәрә. Әллә халәтемне анлапмы, Рәзинә тамак кырып куйды.

— Сезде нинди чир борчый әле? — дидем мин һәм, тавышымнын үземә хас булмаганча сыекланып чыгуыннан оялып, карашымны өстәлдәге кәгазьләргә батырдым.

— Эшкә керергә йөрим. Тиешле белгечләрдә күрендем инде, хәзер сездән мөһер һәм белешмә кирәк. — Кыз энже тешләрен күрсәтеп, йомшак тавыш белән җавап бирде. Бу ягымлы тавыштан колакларыма кадәр кызарып чыкты. Нәрсә булды бу? Кырык яшенә житеп, ниндидер бер япъ-яшь кыз алдында жебеп утыр инде. Беренче тапкыр гашыйк булган малаймыни? Хәтеремә келт итеп Галиянен әйткән сүзләре килде.

— Кырыкка житкәч ир-ат бер котырынып ала ди иде минем әни. Берише мөңгә күрмәгән нәрсәсә кебек яшел еланга ябыша, икенчеләре, үгезне төртеп егарлык сау-сәләмәт булса да, каты авырып, хастага сабыша. Өченчеләре, малай-шалай кебек, селәгәйләрен агызып, кыска итәкләр артыннан чаба башлый. Син нишләрсен икән?

Хатынның соравына ул чакта көлеп кенә җавап биргән идем:

— Кырыктан соң шырыкка, дигәнне ишеткәнәң бар идеме?

Менә сина мә, хәзер исә беренче очраган шушы кызга ияреп китәргә әзер түгелме мин? Абына-сөргенә...

Кичәге шул очрашудан соң кулдан эш төштә. Тиешле язуларны язып, мөһер басып, белешмәне тоттыруым — барысы да төштә кебек кенә тоелды. Бары энже тешләрен балкытып елмаюы истә дә, төпсез зәнгәр күзгә хәтердә. Исем-фамилиясен дә оныттым.

Юк, мине алай гына котыртып булмас! Ни әйтсәң дә, бу ялгызлыкны мин көтеп алдым. Ничә еллар буге үземнең генә торганым юк. Хатынны да исәпләп, «өч» кызым шифаханәдә чакта туйганчы йоклап, тынычлыкта ял итеп аласым килә иде.

Бүгенге очрашу исә бөтенләй күнелне кузгатып жибәрде. Мин эшләгән хастаханә өйдән ерак түгел, кая да булса мөһим жиргә барасы булмаса, машинамны калдырып, жәяү йөрергә тырышам. Гадәтемчә, эш көнемне уздырып, ашыкмый гына өйгә кайтырга чыктым.

Август — минем иң яраткан аем. Хәлне ала, ялдан башка бернәрсә дә уйлатмый торган июль чөлләсеннән соң, сагындырган көзгә жилләр исә башлый. Казан тротуарларына берән-сәрән яфрактар түшәлә, бик тиздән, пыскып яуган вак янгырлар агачлардагы сары яфрактарны берәм-берәм жиргә куып төшерер, әле тегендә, әле монда күлдәвекләр пәйда булыр һәм шул төбә күренеп торган суда инде кара төскә кергән һәм соңгы көннәрен сизенепме, бер-берсеннән аерып булмастай качаклашкан яфрактар тибрәләр. Болытлардан исә, сугыш ачканнармыни, нечкә ядрәләр коела. Алар, битне чөметтереп, төшә дә төшә. Ямансу!

Мин үземне белә-белгәннән бирле әнә шундый көннәргә яратам. Адәм баласының күнеле ике айда урыныннан кубып ала. Беренчесе — апрельдә. Моңысында хисләр ташкынын тыеп булмый, ул гүя зур-зур дулкыннарын ярларга сыеша алмый каккан дингез кебек. Күнел халәте дә кояш нурлары кытыгыннан үзен-үзе белештерми йөгәрешкән кар сулары — гөрләвекләр сыман: шаулап ага-ага да, кинәт, нәкъ шулар кебек, кибеп, туктап кала. Башны

алып әллә кайларга — бер белмәгән якларга юл тотасы килә, анда әллә нинди шатлык-куанычлар бар сыман...

Икенчесе — көз көне. Аның әзерлек өлеше пыскак янгырлы көннәрдә. Тик бу вакытта, яздан аермалы буларак, күнелне ниндидер буйсынмастай дөрт алгысытмый. Киресенчә, кайдадыр эчтә, бәгырьдә сизелер-сизелмәс кенә бер сызлану пәйда була. Ул шулай әкрән генә көйдереп тора, ә син, әнә шул каракучкыл болытларга, пыскак янгырларга карап үз уйларына чумасың. Әллә нинди, аңлатып та, сурәтләп тә булмастай бер татлы сагыш үткәннәргә дә алып кайта, киләчәккә дә илтә. Күнелендә яңа ниятләр туа, ниндидер яңа эшкә тотынасы килә башлый. Беренче кар төшкәнчә әнә шушы сагыш синең күнеленне пакыләндәрә. Беренче күбәләк кар явуын шуна да сабый бала кебек сөенеп каршы аласың.

Сагыш — шатлыкны чакырып китерүче хис ул.

Шушы сагышка нокта куйган, күнелне иң кузгаткан чак — алтын көз. Аяк асты инде катырган, каеннар алтынга манылган, әйдә, алтын туй ясасыннар дигәндәй, әле кичәле-бүгенле генә күк гөмбәзенә ишелеп яткан болытлар да кайдадыр еракта гына шәйләнә, алтын кояш үзенә кыш буена житәрлек көч жыя бугай — жәйдәгедән дә битәр тырышып елмая. Әнә шул шәрәләнәп калган ағачлар, кояш жылысына уралып, тын калган жил теге ләззәтле сызлануны тагын да көчәйтә, табигатьнең ятимләнеп калуы сызылып сина да күчә.

Сагыш — югалтуларның мәгънәсен төшендерүче хис ул.

...Аяк астыма карап, атлаган жиремнән, үзем дә ник икәнән аңламыйча, тукталып калдым. Карашымны жирдән аердым — инде күрше йорт турысына килеп житкәнмен, каршымда елмаеп... кичәге кыз басып тора иде. Эчтә нидер өзелгән кебек булды.

— Исәнмесез! — Ул, елмаеп, беренче булып сүз катты.

— Исәнмесез! — дидем мин дә. Их, тизрәк юлны дәвам итәсе иде дә, тик аякларым миңа буйсынмады. Ичмасам, кыз да туктап, елмаеп торуйн белә. Кит инде, атла, нәрсә икенче тапкыр гына күргән иргә төбәлдең! Шулай дияргә кирәк тә бит, әмма... күнел аның озаграк елмаюын, үтеп китмәвен тели.

— Эшкә урнаша алдыңмы сон? — Эндәшми басып тор унайсыз иде, телемә килгән беренче сорау әнә шул булды.

— Әйе, рәхмәт сезгә! — Кыз елмаеп җавап бирде. Ни өчен миңа рәхмәт сон? Акылым кабул итмәсә дә, күнелемә аннан рәхмәт ишетү рәхәт иде. Урам уртасында бер-беренә карашып басып торып килешми, ойгә таба атларга кирәк.

— Ярар, — дидем мин, асфальтка ябышкан аякларымны кузгата башлап.

— Кирәк булганда, мөрәҗәгать итегез, кыенсынмагыз...

— Рәхмәт жылы сүзегезгә! — дип елмайды кыз.

Булды, житте, уен тәмам. Мин, бар ихтыяр көчемне туплап, юлымны дәвам итәргә дип беренче адымымны атладым:

— Сау булыгыз!

Колак: «Сау булыгыз!» — дип йомшак кына әйтелгән сүзне көтә, тик ул янгырамады.

— Кунакка кереп чыгыгыз бер... — Ялгыш ишеттемме дигәндәй, туктап калдым.

— Мин шушы йортта торам. Ялгызым. Өченче катта. Унөченче фатирда...

Менә сина мә! «Юк инде, кызыкай. Кырыкка житкән абзан белән шаярма инде син!» — дияргә дип авызымны ачтым, әмма телем бөтенләй бүтән сүzlәр әйтте:

— Күрше хақы — тәңре хақы. Чакыргач, кермәү ярамас. Кайчан сон?

Кинәт бар гәүдәмне калтырау биләп алды. Сонгы тапкыр мондый куркумы, әллә сөенүме булган шушы хисне мин кайчан кичердем сон әле? Ничектер кылдан нечкә баудан атлап барам кебек тоелды миңа. Аста дәһшәтле упкын бар сыман.

— Кунак кайчан да кадерле инде ул. Бүген үк керсәгез, бик сөенер идем...

Мин төш күрәм бугай. Әйе, әйе, бу ниндидер уен, ахры. Туктатырга, чынбарлыкка кайтырга кирәк.

— Кич белән, тугызынчы яртыда ничек булыр?

— Яхшы булыр!

Кыз юкка чыкты. Менә бәла, үзенң исемен дә хәтерләмим, гомеремдә икенче тапкыр гына күрүем, өстәвенә яп-яшь — күп дигәндә... Хәер, яшь инде яшь! — шуның күз карашыннан төмам жебеп, кунакка керергә сүз биреп ташладым. Шулай үземне битәрли-битәрли, эре-эре адымнар белән, тирләп-пешеп, өйгә таба атладым. Әгәр дә мине танышларым күреп калган булса, мөңгә ашыкмас Илханга нидер булган, гаиләсендә берәр кайгы-мазар булмадымы, эшендә мәшәкате килеп чыкмадымы икән дип уйлар иде, мөгаен. Булды шул, булды, чыкты шул, чыкты — әмма эштә дә, гаиләдә дә түгел, хикмәт йөрәктә — кеше ышанмаслык хәл!

...Тагын көзгә каршына килдем. Беренче кат күргәндәй, игътибар белән үземә күз салдым. Чыннан да, кайсы кыз-хатын гашыйк булмасын икән мина? Бүген генә түгел, башка вакытта да кунакка чакырулар булмады түгел. Әле хастаханәгә килгәч тә, бүлмәдән озак кына чыкмыйча, бик озак гәпләшергә теләгәннәре дә шактый. Ярый әле шәфкать туташы Рәзинә кырыс: жәлеп китүчеләрнең кулларына кәгазыләрен тоттырып, бик тиз бүлмәдән пырылдатып чыгара. Аннары мине битәрләп алырга да күп сорамай:

— Илхан Илгизевич, сез дә инде... Килешми!

— Мин нишли алам соң, Рәзинә, — дим анарга. — Хатын-кызны куып чыгарыйммы, кулыннан тотып, ишеккә озатыйммы?

— Шулай инде, — дип килешә тагын үзе. Аннары өстәп куя: — Ярый әле мин бар. Юкса монда бөтен микрорайонның хатын-кызлары, юк авыруларын бар итеп, ишек төбөндә сугышып ятар иде!

Көзгедәге сурәтемә карап, үземә дә оят булып китте: кара, борын ничек канәгать күтәрелгән! Әллә ничек, унайсыз иде, тәнем буйлап суык йөгереп узды, беләккә каз тәне бөрөп чыкты хәтта. Кинәт әтиңең әнисе — әби сөйләгән бер вакыйга исемә төште. Ул — бабай белән бәйле. Алар авылда яшәгәннәр, бабаем озак еллар колхоз рәисе булган, пенсиягә чыгуга бакыйлыкка да күчкән.

— Эштән туктагач, нишләргә дә белмәде инде, — дигән иде әби. — Гел әмер бирергә өйрәнгәч теге. Пенсиягә чыккач, кул астында: «Ярар, Ильяс Исламғалиевич, баш өсте, Ильяс Исламғалиевич», — дип торучылар бетте, мина боерык яудыра бу. Мин инде гомерем буге хужалыкны берүзем сөйрәдем, шуна да жәлеп китмәдем, үзен пырылдатып эшләтә башладым. Әллә шуны күтәрә алмады инде...

Минем әби шундый. Юморлы...

— Дөнья бәясе кеше иде бабан, — дип сүзен давам итә әби. — Үзе чибәр булса да, чит хатыннарга бер дә күз салмады. Бервакыт авылның тирә-якка бер азгыны Луиза урын өстенә егылды. Күпме ирне туры юлдан яздырды, ничәмә-ничә гаиләдә кара тавыш чыгуга сәбәпче булды ул, ачуым бер килмәгәе, себерке! «Гөнаһлары тотты!» — дип сөенде авыл хатыннары ул түшәккә аугач. Яшь булса да, бик тиз корышты. Ахырдан белдек инде, яман чир эләккән булган үзенә. Инде авызына суну кашыклап каптыра башлагач, күрше хақы дип, якын-тирәләр хәл белергә кергән. Шунда берсе сораган: «Үкенечләрең калмыймы, Луиза?» — дип. Тегенең инде тыны да кыса башлаган, шулай да ишетелер-ишетелмәс тавыш белән: «Бер генә... үкенечем кала... Авылда бердәнбер ирне... Ильясны гына... үз яныма яткырып... булмады...» — дигән.

Әйе, әбинен горурланырлыгы бар иде...

Шушы хатирәне күнелдә янарту мине айнатып жибәрде. Көзгегә бактым — күзем ниндидер шатлыктан балкый сыман. Әйе, бабай белән горурланырлык

та шул! Күзем төшөп, кесә телефонын кулыма алдым: 20.00. Йә, Хода! Тагын ярты сәгать калды...

Көзгедәгә сурәтем күзгә күренеп кечерәйдә сыман. Чәч араларыннан салкын тир бәрәп чыкты. Көзгә каршында басып торырга көчем житми иде, тиз-тиз атлап залга чыктым. Футбол матчы әле һаман тәмамланмаган, әллә янасы башланганмы шунда? Йөрөгем урыныннан купкан иде — тагын бүлмә озынлыгын адымнарым белән үлчи башладым. Кинәт күземә фотоальбомнар киштәсә чалынды. Бер шөгыл тапканыма сөенеп, шуларның барысын да алып килдем. Өстә ятканын ачтым — узган ел без дингез буена барган идек, шуның истәлекле мизгелләрен туплаган иде бу фотоальбом. Менә без дүртебез дә дингездә. Ерактан ук Эгей дингезендә шаулы ап-ак дулкыннарның рәт-рәт булып якынлашканы күренә. Без елмаябыз. Кечкенә кызым — ана әле нибары ун яшь — кочагында, бер теше төшкән авызын колагына каләр ерган, күзә дә сөнөчтән балкый. Олысы — ана инде унсигез яшь — әнисе белән култыклашкан. Ул инде төмәм житлеккән кыз, әнә ничек үзенә чибәрләренә-чибәре икәнән тоеп, горур басып тора. Галиянен исә, гадәттәгечә, күзә монсу. Нәкъ минекә кебек. Әллә икебез дә шушы мизгелләргә кабат кайтара алмавыбыз турында уйладык микән? Күземне яшь элпәсә томалап алды, фотолар томан эчендә күренә башлады һәм мин фотоальбомны ябып куйдым. Шулчак көзгелә бүлмәдә калган кесә телефонымның монлы жыр сузганы ишетелде. Йөгереп бардым — Галиянен номеры. Яшел тәймәгә басып өлгөрмәдем дә сыман, телефонның тавыш көчәйткечен ярырдай булып, кечкенә кызымның сүзләре ишетелде:

— Әти, әти, мин сине сагындым!

Телне йоттыммыни, сүземне әйтә алмый тордым.

— Әти, әтием! Без сине сагындык! — Кызчык жавап көтә иде.

— Мин дә... сезне сагындым, кызым!

— Әти, әтием, син нишлисең әле? Йокламыйсыңмы?

— Юк, кызым. Мин... э-э, телевизор карыйм. Сөз кайчан кайтасың инде?

Кызымның әнисеннән сораганы ишетелде. Ул әнисеннән ишеткәнән миңа житкерде.

— Тагын бер атнадан, әтием!

— Рәхәтме соң санаторийда?

— Рәхәт тә... Синсез күнелсез, әтием, сиңең янга кайтасым килә!

Мин төмәм мәлжерәдем. Тамак төбөндәгә төер телемне бәйләп куйды. Ул арада түземсез кызчыкның сүзә дә бетте:

— Тыныч йокы, әтием. Без сине яратабыз!

Пип... пип... бер тавыш биреп алды да, элемтә өзелде. Мин көзгә каршында борыны йомшаган Илханга карап тын калдым. Ниһаять, бүген мин беренче тапкыр үз күземә туры бактым. Кара, минем күзләрем зәп-зәнгәр икән бит! Чыннан да... чиста күк йөзә кебек... зәп-зәнгәр... шулчак кесә телефонымның якты уты сүнде һәм ничәдер секундка гына экрандагы эре шрифт белән белән балкып алган саннар күземә чагылды: 20.15.

Юк, минем яшьтә болай дулкынланарга ярамый! Дөнъяны берәз жинелрәк кабул итәргә кирәк. Хисләргә артык эчкә жыйсан, башына кан савуы бар, табиб иптәш. Әйдә әле, әйдә, үзенне дә онытма, саулыгыңны кайгырт. Бүтәннәргә ничек кинәш итәсен әле? — Йоклар алдыннан бер сәгать һавада жилләнеп кергез, дисенме... Бу сина да кагыла, табиб иптәш!

Ишек жинел генә, үзеннән-үзе дигәндәй, ачылып китте. Чыгып китәр алдыннан мин көзгегә борылып карадым — анда беркем дә юк иде.

Рахымжан
Отарбаев

АК КҮБӘЛӘКЛӘР

ХИКӘЯ

Бу кырмыска сезгә ничек камачаулай?

Аның бит бүләк ителгән үз юлы бар...

Фирдәүси

Ак күбәләкләр артыннан янә хәле беткәнче куып йөрөп, тамагы кибепп уялды...

Әле югалып, әле килеп чыгып, ашыга-ашыга бер-берсен узып китәргә тырышучы халык төркеменен тыгыз этеш-төртешендә чумып-калкып, такта кебек тигез юлның уң ягыннан озак барды. Базарга таба. Һәркөн шулай. Шушы сусау, түзә алмаслык сусау тынгы бирми...

Үзенен ашыкмый гына атлаган адымнары белән инде кызып өлгергән һәм максатына ашкынган халык төркеме артыннан ул өлгерә алмый. Иртәнге һаваның сафлыгы, жиләслеге сиздерми генә таралды һәм кайнар кояш баш түбәсен кыздыра башлады. Ак кепкасын кынгыр салып һәм чөметтереп изалаган чигәсен аның белән каплап, ул зәңгәр күккә төбәлде. Кыркылмаган, тузгыган укмаш йонлы ятим дөя баласы сыман бер мәгънәсезгә ялгыз болыт йөзеп йөри.

Томшыкларын августның иртәнге чыклары белән рәхәтләндергән шәһәр чыпчыклары, халык ыгы-зыгысына кушылып тынычлана алмыйча, өстән-өстән генә пырылдап очып йөри. Мөгаен, бу кошчыклар да базарда үзләренен өлешен эзлидер.

— Әй, вакыт, вакыт! — янәшәдә генә янгыраган бу тавышка ул борылып карады. Әмма үзенә мөрәжәгать итүче беркемне дә күрмәде. Яныннан, мөгаен, ревматизм белән интеккәнгәдер, уң аягына жайсыз баса-баса, бер әби үтеп бара. Үзе белән бергә атлаучы яшь жилкенчәккә кинәш һәм үгет-нәсихәт биргәнгә охшый:

— Мин дә синен кебек идем.

Аның юлдашы, жилбәзәкләрчә елмаеп, күзләрен уйнаклатып карый. Нәрсәдер күзәткән кебек, урамның каршы ягына әледән-әле күз төшереп ала. Итәк путасы белән блузкасы арасында өченче күз шикелле кендеге елмаеп тора, әйтерсەң лә ул, ниндидер серле уй салып, каршыга килүчеләргә төбәлгән.

— Син дә минем кебек булырсың....

Карчык белән әлегә кыз күздән югалгач кына газалы уйларына чумды. Чиксез хәсрәт авырлыгын иннән төшермичә, үзенен әрнүле уйларына ул гына кереп баткан мәллә?.. Әнә бит, бар да шундый...

Монарчы телгә алынган Даурен зур шәһәрнен олы базарында чалбарлар

сату белән шөгылләнә. Олы базар булса да кечкенә генә мәйданчыкта. Анда помидор сатучының кечкенә ләгане дә көчкә-көчкә сыяр иде. Ул ак, зәңгәр, кара чалбарларны һәрвакыт күзләрне камаштырырлык итеп өеп куя. Шуңа күрә яныннан кеше өзелми.

— Жакә, сина шулкадәр килешә...

— Апа, сина үлчәп тегелгән кебек, әйбәт утыра. Ал, үкенмәссен!

Үз тауарын һәрвакыт шулай мактый-мактый тәкъдим итә. Сатып алучылар да төрле бит! Бөтерчек кебек тиктормас яшь егетләр, урак кебек бөкрәйгән карт-коры, кәкре аяклы кәрләләр, ыгы-зыгылы тиз йөрүчеләр, билләре дә күпергән симез бәңдәләр, күккә терәлгән әзмәверләр... Акча санап тормаучы жилкуарлар һәм һәр тиене өчен калтырап торучы кыржыннар, каруннар... Кем генә юк. Шулай да бер көн эчендә кесәсенә жыелган акча бөдрә чәчле, сөйкемле бу егеткә фатир арендауга, әйбәт кенә ашауга, кайчакта әле зуррак табынга, Жарбай авылында яшәүче ялгыз әнисенә дә житә.

Ничек кенә булмасын, вафат булган иренен гаилә учагын сүндермичә саклап торуны максат итеп куйган әнисе, аның ай саен күпләп алып кайткан бүләкләренә караганда да ныграк шатлана иде. Бичаракай, итәгендә кояшның алтын нурлары бөтерелеп, жиддә жилфердәп торучы кин күлмәген киеп, авылара юлга кадәр аны озатырга чыккач: «Колыным минем!» — дия торган иде. Саубуллашканда, шулай ук итәгеннән алып биргән кебек, жан тынычлыгы, хәтта Байлык, Муллык калдыра иде.

Шәһәргә кайту белән, ул үзенен гадәттән тыш ашкынулы, ыгы-зыгылы, өзек-өзек ритмлы шәһәр тормышына чума. Монда хәтта жаныңны да саталар, ә ул үз иреге белән андый баткаклыкка беркайчан да кермәс иде... Биредә Алимә исемле кыз да бар бит әле. Базарга керү юлында су сатып торучы кыз. Кашлары арасында, нәкъ уртада, тары ярмасы хәтле миң яшеренеп ята. Әйе, әйе, шул кыз инде! Чалбар саткан саен шул кыздан алып су эчә иде ул.

— Сөз Доссор тозлагыннан килдегезме? — дип сорады кыз бервакыт, оялып кына елмаеп.

— Юк, туп-туры гауга, талаш балагыннан...

Шаркылдап көлү янгырады. Көлү генә түгел, бәллүр савытның бөтен тирә-юньне күмеп киткән көчле чынлавы таралды. Шул мизгелдән ул су түгел, менә шушы чынны — бөтен күнелен шатландыручы чынны эзли башлады. Менә хәзер дә күзгә күренми торган бу аваз һавада янгырап тора.

Ул — ятим, абыйсы белән жингәсе кулында үстә. Аның балаларга хас мөлаем, саф йөзеннән, курку биләгән табигате аша һәрвакыт ниндидер бер оялчан өмет карап тора иде. Мөгаен, нәкъ менә шул өмет сихәт бирә торган көлгән саклап калгандыр да.

Туйны көзгә уздырабыз дип килештеләр. Жарбайдан әнисен дә алып килеп, бергә яшәргә булдылар. Тик менә жәл...

Борынгы зиратны жир белән тигезләп, «Никахлашу сарае» төзеп куйдылар. «Йа Ходам, боларның көннәре өзеләчәк», — дигән таныш тавышка янә борылып карады ул. Бу тавышның иясе теге, ревматизм зарарлаган ун аягына сак кына басып йөрүче карчык булып чыкты, әмма бу юлы тирләп пешкән иде. Ябык, тырнаеп торган калак сөякләрен өзлексез хәрәкәтләндерә-хәрәкәтләндерә, авырлык белән атлай.

— Бүген туйлар коточкыч күп, — диде бөтен кешегә үзенен кедек күзен күрсәтеп йөрүче кыз, «кот-оч-кыч»ны сагыз кебек сузып, шуннан үзенә ниндидер бер канәгатьләнү алды.

— Җе-е, мал-туар симерде, яшелчә-жимеш өлгерде. Ничек инде муллык булмасын, — диде карчык. Ә янәшәсендә атлаган кыз никтер тынып, боегып

калды. — Кызганыч: бүгөнгө яшыларда татулык юк, — дип сүзен давам итте. — Кичен биргөн вәгдәсә иртән онытыла... Кайда соң бу шайтан базары, аты коргыры... Ерак та түгел кебек югыйсә — килеп житеп кенә булмый! Билгеле инде ни өчен шулай икәнә: юлда очраган беренче кибеткә керәсен, әле алдан, әле арттан, беркемгә юл бирмичә буталып йөрисен...

Тик менә бернәрсә жәл...

Сәүдәнөн ин кызган чагында кинәт ана берәү кычкырып әйтеп куйды:

— Базар хужасы чакыра! Бар тизрәк!

Егет гажәпләнөп катып калды. Нәрсәгә икән? Яшел күзле, кызыл йөзле хужаны ул бер генә мәртәбә күргән иде. Базар хатыннары, селәгәйләрен агызып, анын кеше ышанмаслык байлыгы турындагы имеш-мимешләреннән төбөнә төшә алмый интекте:

— Нәрсә сөйләп торырга — көнәнә ике мәртәбә костюмын алыштыра бит ул!

— Жүләр син, чүпрәк-чапрак турында сөйләп торасын, ул бит атна саен машинасын алыштыра. Хатынына Парижда вилла сатып алган. Ә тегесә инде «Шанель»дә генә коена, диләр.

— Бердәнбер кызы бар. «Джип»тан төшкәнә юк. Утыра да утыра. Кияүгә чыгасы килә бугай, — диде берсе, чәнчөп алып.

— Менә сина мә! Ирен утырып эзлимени? Мәгънәсез. Синен йә минем кебек бөтерелә белә мени ул?

— Ни сөйлисен? Негрға кияүгә чыгып, кабилә башлыгы белән талашканнан соң Африка иленнән ничек куып жибәргәннәрен күрсән иде син. Шундый хәлдән соң ничек утырмыйсын, ди. Утырачак та!

Сөйләнмәгән сүз, чәчрәмәгән төкерек калмады. Умарта кортлары кебек гөжләделәр.

Майда йөзгән базар хужасына мин нигә кирәк булдым икән, нәрсә көтә икән миннән? Чын-чынлап борчылып куйды егет. Килүчеләр күп, сату урынын югалта күрмәсен тагын. Әнисе кайткан саен: «Колыным минем, югарыга күтәрелгәнәнә ышанып бетмә», — дия торган иде. Әйтерсен, анын улы, чалбарлар сата торган улы, күпләр биләргә ашкынып торган мәртәбәле урында утыра.

Калтыранган тез буыннарын тынычландыра алмыйча, ул иркен кабинетка килеп керде. Анда аны яшел күзле, алсу йөзле урта яшылардагы бер ир урыныннан торып, елмаеп каршы алды.

— Әйдә кер, якташ, кер! Сина күптән игътибар иттем инде мин, үземә якынайтасым килде.

Егет, каушап калып, анын йөзенә карады. Хужа кеше тегүчеләрдәй үткен карашы белән анын ябыклығына, кигән киemenә күз төшөрөп алды.

— Әссәла-мәгаләйкум! — дип сәлам бирде хужасына егет, тагын да ныграк югалып калып.

— Вәгаләйкум. Утыр. Тынычлан. Ыштаннарыннан арын. Бүгөнгә коннән минем ярдәмчө булырсын. Кызым белән икәү...

— Минем бит әле сатылмаган тауарым күп...

Хужа кычкырып көлөп жибәрде.

— И, туганым, беркем дә ыштансыз калмас, курыкма, башкалар сатып бөтерер.

Даурен шактый озак акылына килә алмыйча торды...

... Әле югалып, әле күренеп ... әле күренеп, әле югалып... Озак барды. Базарга таба. Һәркөн шулай. Шушы сусау, түзә алмаслык сусау тынгы бирми иде...

Урам казактарынын мәгънәсез сүзләренә колак салды. Кечкенә буйлы карт

тыңкыш, сызгырып чыга торган тавышы белән, өстәвенә сангырау авазларны да әйтә алмыйча, үзенен бетчәле, озын сыйраклы улын ачуланып ята.

— Узган ел песелгән кызыл үгеземне саттым, сине укырга керттем. Укытусылар синнән һаман зарлана: бүгенге көнгә кадәр хәрәф танымый, диләр. Әниң сина, минем алтыным судья буласак, дип ысанып йөри. Без синен кебек вакытта китапларны йотлыгып укый идек. Исемемне пысраттың, корсангы эт!

— Фу инде, әти, житте инде...

Базар хужасынын ике ярдәмче-кинәшчесе дә якынча бер үк яштыкта икән. Сыргалысы — хужаның кызы, базар хатыннары әйткәнчә, «кабилә башлыгы белән талашып» куылган кыз — алсу йөзле, үзен иркен тотучы, иранай бер әшәке жан булып чыкты. Күзләре әтисенеке кебек яшел түгел, ә бәлки күк төсөндәге зәңгәрсү иде. Егетнең каршысына басканда, тыгыз тулы күкрәкләре, авызына сикереп керердәй булып, бугазына терәлеп тора.

«Билгеләнү» көнендә Алимә эчкерсез елмаю белән Дауренга төрттереп әйтеп куйды:

— Ярый ла кинәшчебез хәзер безнең суны эчүдән туктамаса.

— Һәрвакыт син су эчәрә торган урында егылып ятармын! — дип әйтеп салды егет, гадәткә кырлы стаканны бушатып. — Сүз унаенда шуны да әйтим әле: әйдә иртәгә театрға барабыз. Бик әйбәт спектакль бара икән, дип ишеттем.

— Бик әйбәт, барырбыз. Үзеннән «Мерседес»ына утыртырсынмы сон? — дип, сак кына сорап куйды кыз.

— Сүз дә юк.

Жинелчә чын тирә-юньгә очып таралды да бөтен һаваны тутырды.

Шундук хужа кабинетына килеп керде. Ул башын түбән иеп дәшми утыра иде. Янында бүртенеп, төссез күзләре белән кызы бер хәрәкәтсез терәлеп каткан. Йөзенә печелгән кәжә тәкәсенеке кебек куркыныч усал төс чыккан...

— Син нәрсә? — килеп керүгә ул Дауренга ташланды. — Син ычкындын мәллә? Син бит хәзер зур житәкче. Әтидән кала икенче. Ишек катында торган килеш сьер сидеге кебек сары су эчеп ятасын. Бу хәлдән соң нинди сатучы сине ихтирам итәр? Ә?

Башын жилкәсенә тартып, бие кечерәеп калгандай булды.

— Суыткычын шыплап тутырылган, менә-менә шартлыйм, дип тора. Ә?

— Ярый-ярый, — тынычландырырга теләп, башын күтәрәп әйтеп куйды әтисе. — Житте инде. Даурен, кадерлем, кешеләр белән аралашу кирәк, билгеле. Әмма ләкин андый халыкны үзенә якын жибәрергә тырышма. Балагыннан эләктереп алсалар — беттең. Шундук башына сикереп менәчәкләр, дип исәплә. Юк булсыннар. Сыргалы синен абруен өчен борчыла. Яшьләрне бит бер генә нәрсә кызыксындыра. Кызым белән бер-берегезгә терәк булыгыз. Мин читтән генә күрәп сезнең белән горуруланымын, сезгә сокланымын.

— Гафу итегез... Очраклы гына...

— Нәрсә-ә?

— Житте инде, Сыргалы! Даурен, тынла әле, минем менә мондый планнарым бар. Үз казаныбызда гына кайнамаячакбыз, базар белән генә канәғәтләнәп калмабыз. Күрше өлкәләрдә, Алматы белән Астанада заманча яна сәүдә үзәкләре гаять күп. Аларнын унышларын өйрәнергә кирәк, тәҗрибә туплап, без аннан файдаланырга тиеш. Кыргый базар бүген бар — иртәгә юк ул. Безнең бурыч — халыкка яхшы хезмәт күрсәтү. Бу эшне сезнең икегезгә тапшырасым килә.

— Яхшы, абый, — дип ризалашты егет.

— Менә бик әйбәт! Алай булгач, бүген үк очыгыз. Менә билетлар.

— Э күпме вакытка? Озаккамы? — кызынын йөзөнә кабат алсу төс кайтты һәм күзләренә ачылып киткән күк йөзә зәнгәрлегә инде.

— Ашыкмаска мөмкинме, әти?

— Ай, ике ай... өч... Үзегезгә карагыз...

Әле югалып, әле күренеп... Әле күренеп, әле югалып... Озак барды. Базарга таба. Һәркөн шулай. Сусау тынгы бирми...

Тыңкыш, чирләшкә теге карт үзенә бетчәле, озын сыйраклы улына һаман акыл биреп ята:

— Синен кебек егет сагымда мин аттан төсмәдем. Яслегем бәхетсезлектә узды: сезгә корбан иттем. Әйттем бит: укый алмыйсын икән — өйлән. Күрсә Кудайберген кызын ярастәрәсә килгән иде. Казәләнден: симез, имес. Анын нәрсәсә яман? Үзеннән табысынны аңламыйсын, зүләр. Кыс көнә — зылы, зәйдә — күлгә...

— Фу, әти, житте! — дип, әтисенен сүзен туктатты улы.

... Һәр шәһәрдә тукталып, бер караватта уяңдылар. Даурен башта якынлыктан качарга теләде, әмма кыз инде гадәти сүзләренә ишеттерде:

— Нәрсә? Бу бәхет сина күктән очып төште, дип беләсенме әллә? Барысы да минем ярдәм, минем тырышлык белән, чөнки мин сине үлеп яратам.

— Ни сөйләсен син? Ярар, ярар, яхшы! Мин дә... — диде ул әкрән генә, мескен тавыш белән.

— Ярар булса, бу суың белән сату итүенне туктат. Барып житүгә...

— Ы-ым!

— Нәрсә-ә-ә?

— Әйттем бит инде — әйе, ярар!

Ә аннан соң... Йомры тезләр эскәнжәсенә (тиски) кыстырып, әллә инде кире беткән атны буйсындырды... Әллә инде тимерче алачыгында, күрекләрен өрдәреп, сандалны утта кыздырылган чүкеч белән кыйнады... Әллә инде ниндидер базарда түгел, ә оймак кочагында эреп бетеп, нык ләззәтләнә. Аны хәзер шушы артык жинел һәм тиз туган рәхәтлек, өзлексез хәрәкәт үзенә йотты һәм Жарбайдан берүзә чыккан егеткә ни үз ихтыярын, ни үз тәртибен бирәсә килмәде...

Сәфәрдән кайтып керү белән, үзенә Алимәсенә очты. Чират таралганнан соң гына керфекләрен күтәрәп күзен ачты Алимә...

— Килдәнме?

Салкын гына елмайды, элеккечә күнелләрен күтәрерлек чын ишетелмәде. Бар да күзгә күренми торган сагыш болытына кереп тулды. Кашлар арасындагы тары ярмасы кадәр миң, әйтерсәң лә үрчеп китеп, чак кына күренеп торган кырмыска эзләре күк бите буйлап таралган.

— Жарбайдан әниң килгән иде. Сине эзли. Кул-аякларым сызлый, ди. Безнең заманда башлык булган улынны тотып буламыни, дип зарланды.

— Ы-хым...

— Аны кайчан алып киләбез? — озак дәшми торганнан соң әйтеп куйды Алимә. — Театрга да бармый калдык, Даурен...

— Әйбәт спектакльләр куелып бетте инде...

... Әле югалып, әле күренеп... әле күренеп, әле югалып... Озак барды. Базарга табан. Һәркөн шулай. Шушы сусау, түзә алмаслык сусау тынгы бирми иде...

Теге карчык тыңкыш картка кабат очрады.

— Юлын унмасын! — диде карчык, кулын карт өстеннөн болгап алып. — Кара син моны, шәһәргә яшь хатын эзләп чыккан, янәсе. Яшьләр түгел, хәтта мин аксак та синнән куып тоттырмам!

— Саярма сана! Ату үлән семсәтермен. Бүгәнгә кадәр кымыз эсеп, ат ите асыйм. Э-э-э... Адресынны бир әле!

— Кит әле, гөнаһ шомлыгы! Балалардан оялыр идең.

Бу минутта озын сыйраклы, бетчәле яшь егет белән кендеге ачык кыз, берберсен күзләре белән ашап, мыскыллы елмаю белән тундырма ялап тора иде...

...Ул көнне Даурен, матур итеп киенгән Сыргалыны алып, якындагы «Никахлашу сарае»на барды. Һәм өйләнешергә гариза биреп кайттылар.

Туйдан сон татлы-баллы ай да, шашкын дәрт тә бик тиз үтеп китте, хәзер инде Сыргалы чит илгә бару көнен тилмереп көтеп ята.

— Африкагамы? Ходай сакласын!

Кирәк бит ә: акылында була торып, шундый фикер әйтергә. Яшь хатын ирен шәфәк төсенә кертте.

— Юк, Жарбайга. Алар янәшә икән, дип ишеттем, — диде Даурен, күнеле төшеп.

Кинәт икесе дә көлеп жибәрде. Шушы көлү әлеге үпкәне йомшартты да куйды.

Төшке аштан сон, борчылудан үзенә урын таба алмыйча, ашыга-ашыга эшенә килеп кергән иде, яман хәбәр ишетте:

— Алимәне «Ашыгыч ярдәм» алып киткән!

— Су эчкән иде, шундук һуштан язып егылды, диләр.

— Нинди су? — Агу бит! Эчәргә мәжбүр иттеләр. Ай Аллам, мәжбүр иттеләр!

— Жиде айлык көмәне бар иде, — дип тәкрарлады хатыннар, болай да асты-өскә килгән дөньяны һәм жиһанны тетрәтеп.

Дауренның күзләре томаланды, шундук кире борылып китте. Хастаханә ишеге төбендә Сыргалы белән чүт бәрелешмәделәр. Нишли ул биредә?!

— Нәрсә-ә?! — диде Сыргалы, кинәт туктап калып. Иртәнге алсулыгы куе кызыл төскә әйләнде, күк төсендәге күзләре кабат агарды.

— Тыгылып йөрмә!

— Нәрсә-ә-ә?!

Операция өстәле янына үтте. Ак халатлы, өлкән яшьтәге хирург бу егетне сүнә башлаган күзләре белән үтәли тиште. Янәшәдә торган ике шәфкать туташы, Газраилне күргәндәй, кычкырып жибәрде:

— Якын килмәгез!

— Сабыр булыгыз!

— Хәлебездән килгәннән барысын да эшләдек.

Кинәт ак япма ябылган тәннән якты балкыш күтәрелде. Әйтерсен лә Алимә үзе! Судагы чагылышы кебек чайкалып торды да куркудан югалып калган Дауренга йөзеп килде. Берәз акрынаеп, ана сагыш һәм үпкәсен белдереп карап торгандай итте һәм, бу шикелле таралып, түшәмгә күтәрелә башлады. Анын белән бергә, канатларын жилпеп, язгы алма чәчәгенә охшаш ак күбәләк очып китте.

... Әле югалып, әле күренеп... әле күренеп, әле югалып... Озак барды. Базарга таба. Һәркөн шулай. Шушы сусау, түзә алмаслык сусау тынгы бирми...

Узып баручылар әйтерсен лә затсызланган: әле юлны аркылы кисеп, әле аяк астында чуалып, эчне пошырып йөриләр. Аксак карчыктан да, кәтәнә карттан

да жыллар искән. Озын сыйраклы, бетчә баскан егет, кем дә булса аннан тартып ала күрмәсен, дигәндәй, сөйгән кызынын шәрә биленнән нык итеп кочкан.

— Телисенме, мин сине ашыйм?! — дип сорады егет беркатлы һәм жинел акыллы кызыннан, үзенә көчлө женси теләге объектын сынап карагандай, озын һәм дәртле бармакларына ирек биреп.

— Туярсың микән сон? — гажәпләнгән күзләрен түгәрәкләндереп, пышылдап кына шаярып әйтте кыз.

— Телим икән, кабат-кабат ашармын!

Узган ел, ул дия-дия, печелгән кызыл үгезне суйдылар югыйсә, ә үзе — кешечә укый да белмәгән ач көчек — доньяга китергән әтисен юл кырыенда ташлап калдырырга да әзер...

Язылышу мизгелендә Дауреннан кала беркем дә сизмәгән һәм күрмәгән якты балкыш үзе белән Сыргалы арасында очып йөрде. Сагыш һәм шелтәсез генә аларга карап үтте. Сүнәп бара торган элекке өметте урынына хәсрәтле йөзәнә салкын хәвәф жиле килеп бәрелде.

— Ю-ю-ю-к! — дип, чайкала-чайкала, кансыз иреннәрен тешли-тешли ялварды ул.

Ак алмагач чәчәкләре сыман күбәләкләрнең якты өеме Даурен белән теге доньядан килгән сихри шәүлә арасында очып йөри. Кинәт, ак чәчәкләр килеп тулган кебек, аның күзләре чуарланып китте... Ә музыка тагын да көчләрәк янгырый башлады. Жырчының йөрәккә үтеп керә торган нык таныш тавышы «Камажай»ны жырлый иде...

Ул, кинәт кенә чайкалып китеп, аның югалтып ава төште...

...Шуннан бирле ак күбәләкләрне куып йөргәндә, сонгы дәрманын да югалтып, өстәвенә тамагы кибеп, калтыранып уяна башлады...

Даурен базарга килеп кергәндә:

— Никахсыз туган бала елый-елый әтисен эзли. Ана ике доньяда да тынычлану юк, — дип әкрән генә әйтелгән сүzlәр ишетелеп куйды. Сәер тавыш! Шомланып, тирә-юньгә күз салды: алыпсатарларның мәш килгән агымында ни ана, ни бу сәер тавышка игътибар итүче юк. Исләре дә китми, абзарга куып кертелгән сарыктармыни...

Ничек инде ул алай була ала?! Бердәнбер улының туй ыгы-зыгысыннан сон күз яшьләре белән үзенә Жарбаена кайтып киткән әнисенә тәкрары ич бу!

Даурен колагында Алимә белән икесенә баласы турында әнисенә әйткән сүzlәрә кабат жанланды. Ә балки бу сүzlәрне ул кайчандыр еракта калган бала чагында ук ишеткән булгандыр?!

Ул янадан Алимәсә су тутырып торган урынга килеп чыкты. Базарның үжәт хужасы бу урынны жир белән тигезләтеп, асфальт жәйдергән. Егет, рахиттан газәпланган бала кебек, әкрән генә артына утырды.

— Су! Су бирегез! Зинһар, су...

Баскан яки яткан килеш бер үк сүзгә жан әрнәткәч зәгыйфь тавыш белән кабатлый-кабатлый үтенеп сорый. Тик бер нәрсә аңлашылмый: кемгә мөрәжәгать итә?! Төн уртасына кадәр урыныннан да кузгалмыйча. Дәшми генә көтеп утыру инде гадәтенә керде. Һәркөн үтәләргә тиешле бурыч кебек тора...

Бары тик ак күбәләкләр... Канат жилеп очып йөрүче ап-ак күбәләкләр генә...

Ялчылар бергелең багалар әдәбияты оштанәсә утырышынын соң, Беренче рәттә (сулдан уңга): Гарәфи Хәсанов, Монир Мәзунәв, Зәкия Туфайлова, Гариф Гобәи, Сәймиә Ибраһимова, Шәмил Рәхмәтов; икенче рәттә: Нур Гайсин, Рафис Сәлимҗанов, Ләбибә Ихсанова, Венера Ихсанова, Шәүкәт Галиев, Марсель Галиев, Хәсән Сарыи, Хәҗимҗан Халиков. 1974 ел.

Республиканың күренекле җәмәгать эшлеклеләре «Казан утлары» журналын юбилей бөйрәме белән котлый. Сулдан уңга: Илдус Тарханов, Фәат Галимуллин, Илдус Такиров, Зилә Вәлиева. 2006 ел.

Ильминский Н.И. (1822-1891) – христиан дине миссионеры. Көнчыгышны өйрәнүче галим. 1863 елны Казанда көрәшкәннәр өчен Кирилл әлифбасы белән укуга торган махсус мәктәп ача.

Күренекле әдәбият галимнәре Фәрит Хатипов (уңда) һәм Рифат Свєригин.

КАЛӘМ ОЧЫНДА ШӘХЕС ҺӘМ ИЛ ЯЗМЫШЫ

Галиәсгар Камал исемендәге театр фойесыннан Гариф Ахуновны сонгы юлга озатканда, Аяз абый Гыйләжев мәрхүмнен якыннары янында утырып тора иде. Күренеп тора, каләмдәшенен китеп баруы аны шактый тетрәндергән. Шуна күрә үзенен дә хәле әллә кем түгел кебек. Мин дә бераз анын янында утырып тордым.

— Менә Гариф та китеп бара. Дөньяда яшәүнен вакытлыгына булуын беләбез, әмма менә мондый мизгелләрдә шулай икәнә тагын да аңлашыла төшә. Гарифкамы сон шушылай тынып калырга? Ул үзенен бөтен эшнә колалчларга омтылуы, ташып торган энергиясе белән мәңгә яшәргә килгән кебек иде.

Бераздан ул әкрән генә әйтеп куйды:

— Мин үлгәч, болай театрга алып килеп, шау-шу ясамасыннар иде. Мин моны сина рәисебез буларак әйтәм.

Сүзен кинәт шундый борылыш алуына мин аптырап калдым. Әмма телемә аңдый вакытларда әйтелә торган гадәти сүзләрдән гайрә бер фикер дә килмәде.

— Ул турыда уйламыйк әле, Аяз абый. Яши күрегез, ижат итегез. Талчыгып китсәгез, бераз ял итү дә гөнаһ булмас.

— Һи, парень, талчыгу турында уйлар чакмы? Баштагыларны кәгазьгә төшереп калдыру кирәк.

Бераз уйланып торгач, дәвам итте:

— Язу бер нәрсә, әсәрләреннән укучы күнелендә нинди бәя алуы дигән нәрсә дә бар бит әле. Моңысы бездән генә тормый инде... Хәер, Гариф кордашның үзенә бирелгән бәяне шактый белеп китеп барышы.

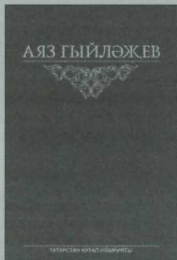
Бу сөйләшү бүген нигә әле шулай ачык булып хәтеремә төште. Сәбәбе — Аяз Гыйләжевнән күптомлы сайланма

әсәрләренен беренче китабы кулыма килеп керүе булды. Әлеге 43 басма табак күләмле жыентык үзенен күренеше белән үк игътибарны тартып тора. Татарстан китап нәшрияты укучыларга әнә нинди затлы басма тәкъдим итә.

Аяз абый язганнарга да замандашлары битараф булмады. Шул ук Г.Ахунов, аннан килеп Ф.Миннуллин, А.Әхмәдуллин, Х.Сарьян, С.Хафизов, Р.Мостафин, Д.Вәлиев, С.Маннапов,

М.Вәлиев һәм башкалар анын ижатына карата әтрафлы бәяләрен биреп бардылар. Шәхсән мин үзем дә әле әдип исән вакытта ук ижат портретына дөгъва кылдырай мөкалә бастырдым. «Таза орлыктар» дигән ул язмам анарда кызыксыну тудыруы күнелле булган иде. Әдипнән жәмәгәтә Нәкыя ханым белән берлектә 2003 елда «Мәктәп китапханәсе» сериясендә «Сайланма әсәрләр» жыентыгын да чыгардык.

Кемдер әйткән, бәхетле язучы хатыныннан уна. Әлеге сүз бу очракка аеруча туры килә, чөнки Нәкыя Илһам кызы Аяз абыйга гомер бие фикердәш һәм кулдаш булды. Гайлә тормышында бер-беренне аңлап яшәүдән дә мөһимрәк нәрсә бармы икән? Ире вафат булгач, минем белүемчә, ул бөтен барлыгын А.Гыйләжевнән мирасын укучыларга тәкъдим итүгә багышлады. Үзе төзеп, анын биш томлыгын чыгаруда зур

тырышлык куйды. Иренен гажәеп бай мирасын компьютерга кертәп кую буенча армый-талмый эшләде. Бәхеткә, А.Гыйләжевнен басма күрмәгән язмалары, бигрәк тә хатлары ифрат күп. Минем аларны үз күзләрем белән күргәнем бар. Кайберләрен хәтта укыганым да булды.

Эш шунда, туксанынчы еллар башында мин Гаграда ижат йортында булдым. Нәкъ шул көннәрдә Аяз абый Пицундага килгән иде. Ара ерак түгел, булса унбишегерме чакрымдыр. Бер көнне өлкән агабызның хәлен белешеп кайтырга кирәк дип уйладым. Минем белән барган прокурор-язучы Мәгъсүм абый Насыйбуллин да бу ниятне хушлады. Ул көннәрдә Равил Фәйзуллин да шунда иде. Без, шулай итеп, Абхазиянен әнә шул данлыклы төбәгенә барып кайтырга булдык. Алар безне бик хушлап кабул иттеләр. Кунарга калырга да кысталдылар. Аяз абый миңа үз бүлмәсендә урын бирде. Ул төн уртасына кадәр машинкасын тукуылдатып утырды. Ә миңа әле шушы көннәрдә генә кайбер каләмдәшләренә, режиссёрларга язган хатларын тоттырды. Ул, аларны ике данәдә басып, оригиналын тиешле кешеләргә жиберә, күчермәсен исә үзәндә калдырып бара икән.

Мин, хатларны кулыма алгач, берәз жайсызлык та кичергән идем. Ул моны сиздә һәм әйтеп куйды:

— Укы, укы, алар, аерым кешеләргә язылсалар да, нигездә тормыш һәм әдәбиятыбыз, сәнгатебез турында. Шулар хакында минем ихлас уйлануларымны белү сиңа зыян итмәс.

Чыннан да, шулай икән шул. Дөрәс, әдип белән адресат арасындагы мөнәсәбәтләр дә үзәккә куелган. Нәкъ менә шулар аның каләмен хәрәкәткә китерә дә. Ике арада әдәбият һәм тормыш күренешләренә булган бәйләр тирәсендә шактый төрлелек, аерымлыктар булуын баян итү юнәлешендәге уйлар ташкыны хатларда үзәк форватерны тәшкил итә. Мин — әле ул елларда акыллы сүзләр сойләүче житәкчеләрен, кайбер язучыларыбызның әйткәннәре белән гамәлләр арасындагы тәңгәлләккә бик шикләнеп карый белмәүче чагыштырмача яшә кеше — үзем өчен өр-яңа фикерләр, тәэсирләр алган идем. Сүз менә шундый хатлар турында бара. Алар хәзер Нәкыйя ханым тырышлыгы белән электрон версия рәвешендә алдылар.

Ходай рәхмәте, кайвакытта шулай да була, нәкъ кирәк вакытында әлеге язмыш яки рухи хәзинә белән ихлас кызыксынучы, шулар белән мавыгучы, эшнә урыныннан кузгатып жиберүче кеше мәйданга килә. Бу очракта андый шәхес — Миләүшә Мөхәммәтжан кызы Хәбетдинова — Казан федераль университеты доценты. Рус, дөнья әдәбиятларын, кем әйтмешли, су кебек эчә. Шул ук вакытта әдәбият дөньясы мәйданында татар әдәбиятының урынын билгеләү белән чын күнелдән мавыгып эшләүче галимә. Сонгы елларда, А.Гыйләжев ижатын үзәккә куеп, докторлык диссертациясә язган аның ижатын мөмкин кадәр тулырак итеп киң даирәгә житкерү юнәлешендәге гамәлләре дә күзгә күренә. Әдипнен китабын рус телендә туплап чыгару да шундый зур эшләренен берсә булган иде. Инде менә бу алты томлыкны төзүче, искәрмә һәм аңлатмаларны әзерләүче, фәнни мөхәррир дә ул үзе.

Әлбәттә, нинди дә булса гамәлгә керешү өчен, мөһим сәбәп булырга тиеш. Миләүшә ханымның томга язган кереш сүзендә моңа да җавап бар: «Мин аның кин карашлы, чиксез талантлы булуына, һәр әсәрен кабат-кабат кулга алып уйланырга, сызланырга мәжбүр итә алган бөек язучы булуына гажәпләнәм». Димәк, шушы олы көчнен нидән гыйбарәт икәнлеген белергә кирәк. Менә шушы әйбер М.Хәбетдинованы әлеге олы ижатка якынайткан да инде.

Сүз бара торган беренче том әдипнен яшьлегә турында үзе язган «Балачак сукмаклары» дигән эссе белән ачыла. А.Гыйләжев, тумышы белән Сарман районы Чукмарлы авылынан булса да, балалык еллары Зәй төбәгендәге Югары Баграж дигән керәшен авылында үтә. Дөньяга күзә ачылганда ук өйдә ислам йолалары, урамда христианча мөхиткә күрә башлау ана ике яклы тәэсир итми калмаган, әлбәттә. Тагын шуна утызынчы елларда илдәге ижтимагый-сәяси мөхитнен йогынтысын да өстәсәң, Аяз Мирсәет улының күнел дөньясындагы каршылыктарның чыганактарын шактый ачык итеп күзалларга мөмкин. Әлеге автобиографик эссенен әһәмияте барынан да элек шунда, ул халык язучысы булып әверелгән олы шәхеснен жанын, шуның ярдәмендә тулаем ижатын инләп аңлауга ачыкч булып тора.

Аннан соң китапта әдипнең «Эзләрем-не эзләдем» дигән юлъязмасы һәм кин мәгълүм «Йәгез, бер дога!» дигән роман-хатирәсе урын алган. Мин әлеге әсәрләр-нен беренче томда ук бирелүдеренә башта берәз сәерсенәбрәк тә караган идем. Ник дигәндә, хронологик принцип сакланган-да, А.Гыйләжевне язучы итеп таныткан әсәрләр арасында утыз-кырык еллар элек ижат ителгәннәре дә күп. Әмма, уйлана торгач, төзүченен яшәү барышы хроно-логиясеннан чыгып эш итүе аңлашылды. А.Гыйләжев кебек гаять катлаулы тормыш юлы узган кеше турында сүз барганда, монысы да исәпкә алынырга тиеш. Чөн-ки, студент елларында ук кулга алынып, биш ел зиндан «университетын» узарга мәжбүр ителгән егетнен күнел дөньясы бары тик шушы эзлеклелектә генә дәрәс, булганынча ачыла ала.

Мәгълүм булганча, А.Гыйләжев «Йәгез, бер дога!» әсәрен язар алдын-нан үзенен моннан кырык еллар элек газалланган Караганда якларын әйлә-нәп кайтырга уйлый, шушы ниятен тормышка ашыра да. Ана инде хәзер дә «Карлаг»лар үз урыннарындадыр кебек тоела. Әмма инде ул аларнын күбесен тапмый. Үткән беткән, өстенә үлән үскән дигәндәй, анда яшәүче хәзерге буыннар Актас, Волюнка кебек жирләрнен тот-кыннар интеккән урыннар булуыннан хәбәрлар түгелләр икән. Әмма шулай да бару файдасыз булмый. Бу урыннарда йөрү А.Гыйләжевнен күнелен кузгата, башыннан кичкән хәлләрен нечкәләклә-ре белән күз алдына китереп бастыра, ин мөһиме – бергә-бергә шул тетрәнүләр-не үткән кешеләренә хәтерендә янарта. Шуннан әйләнәп кайткач, ике ел эчендә әлеге роман-хатирәсе язылып та бетә.

Бу китап татар әдәбиятында шәхес культынын икенче дулкыны нәтижесендә килеп туган, ягъни илленче еллардагы хал-әхвалләренә бөтен шыксызлыгы белән ачып бирүче роман-документ булды. Анын хакында туксанынчы елларда матбугат-та үз карашларымын белдереп чыгыш ясаган идем инде. Шуна күрә бу урында артык жәелеп тормыйм. Монын сәбәбе дә бар. Эш шунда, сүз бара торган томда А.Гыйләжевнен шул лагерлардан язган хатлары да урын алган. Алар сизгез дис-төдән артык, әти-әннисенә, туганнарына, булчак халәл жөфете Нәкыягә адре-сланган. Кайбер хатларында ул «минем

лагерьлардан язган хатларымны саклагыз» дип тә искәртә. Күрәсен, егерме биш-егерме жиде яшәр егет заманнарнын бер көе генә тормасын, үзгәрчәгән, үзенен хатлары афәтле елларны тасвирлаган до-кументлар булчакыын күнеле белән сизгән. «Үзем өчен генә жыймадым, берәр заман без яшәгән чор белән кызыксынуучы жан табылса, әдәбиятка, театрга, яшәшкә ка-гылышлы байтак азык кәргән бу томнар-га!» (513 б.) – дип яза ул соныннан. Анын хатлары әдипнен хәстәрле куллары белән том-том итеп төгләнәп тә куелганнар.

Хатларда без оптимизм, ягъни иртәгәге көнгә ышану, өмет күрәбез, теләсә нинди шартларда да үзен Кеше итеп сизәргә ярдәм итәрлек ныклы ышаныч хисләрен тоябыз. Бигрәк тә әти-әннисенә язган хатларда ул зарланмый, киресенчә, алар-ны юатып яза. Ә ул вакытларда мәктәп укучысы гына булган үсмер кыз Нәкыя туташка язган хатлары бөтенләй башка. Алар, бердән, яшылеккән ин затлы, назлы мәхәббәт хисләре белән сугарылганнар, икенчедән, тормыш, яшәү гаме, кешенен дөньядагы урыны, көчле рухлылык, кин карашлылык, килчәккә өмет турында житди уйланулардан тора. Шунадыр, аларда егет үзенен тоткынлыктагы хәлләре турында яшермичә бәян итә. Яшүсмер кызнын әллә кайдагы «арестант» егет белән хат алышырга жөрәт итүнен сәбә-бен, бу хатларны укый барган саен, аңлый төшәсен. Хатлар артында торучы егетнен ныклы ихтияры, ачык карашы, романтик рухы ана карата кызда ышаныч тудырган. Һәм күнеле аны алдамган.

Дәрәс, без ул вакытта Нәкыя туташ язган хатларны укудан мәхрүм. Әмма нәкъ шулар булчак язучынын авыр көн-нәренә нур сирпегәннәр икән, димәк, алар коры гына, штамплардан гына торган язмалар булмаган. Егет «Синнән хат алунын үзем өчен чиксез зур шатлык булуын әйтәсем килә» (567 б.) дип язган икән, кыз да анын үзенә бәрәбәр холык-фигель иясе буларак кабул ителгән дип аңларга кирәк. Нәкъ менә Нәкыясенә яз-ган хатларда әдип тоткынлык елларынын үзенә ясаган тәэсирен бәян итә. Мондый хисләрен анын күнеленнән тартып алып әйттерүче шушы яшь кенә кыз булган бит инде. Әлеге уйлануларнын үзәген менә бу юллар тәшкил итә дип уйларга кирәк: «Бу авыр еллар мине ата-анамны, туганнарымны, дусларымны бәһаләргә

өйрәттеләр. Бу авыр еллар миннән житди кеше ясадылар» (566 б.). Мондый житди егет белән хат алышу Нәкыя туташка да зур тәэсир иткән булырга тиеш. Әлеге хатлар аны да рухи чыныктырганнар. Нәкыя Илһам кызы белән аралашкан кешеләр моны нык сизәләр. Ул да республикабызга атаклы укытучы булып танылды, берсе — тарихчы-галим, икенчесе — язучы-драматург, өченчесе — унган табиб булырдай уллар үстерде. Мондый атаклы шәхесләр булачак яшләрнен хатларын уку бүгенге кешеләр өчен дә үзе бер тормыш мәктәбе булачак.

Бу томның тагын бер үзенчәлеге шунда, М.Хәбәтдинова әдип шәхесенә һәм ижатына багышланган берничә мәкаләсен дә ахыргы битләргә урнаштырган. Алар укучынын А.Гыйләжөвнә кеше һәм

сүз рәссамы буларак тагын да тирәнрәк аңлавын тәэмин итәләр. Искәрмәләр һәм аңлатмалар бүлеген төзүгә дә зур хезмәт салынган. Бу үзе бер олы хезмәт буларак кабул ителә.

Китаптан алырга мөмкин булган мәгълүмат һәм тәэсирләр шулкадәр күп, аларны бер мәкаләдә сөйләп бирү мөмкин түгел. Укучы китапны эзләп табар, укыр һәм әдәбиятыбызга анын нинди яналыклар алып килгәнлеген үзе күрер. Нәкыя һәм Миләүшә ханымнарда аллагы томнарны әзерләүдә дә унышлар, саулык-сәламәтлек теләргә генә кала. Димәк, алда әле безне Аяз Гыйләжөв мирасы белән яна очрашулар көтә.

Фәт ГАЛИМУЛЛИН,

филология фәннәре докторы, профессор

Кайтаваз

Үткән елгы 5-7нче саннарда Марат Әмирхановның «Ир-Мамай» дип аталган әсәре басылды.

Ханнар тормышын, аларның үз-үзләрен тотышларын, шәхесләребезне чагылдыру жәһәттеннән бу әсәргә беренче карлыгач дияр идек. Мона кадәрле тарихи романнар булмады дияргә ярамый. Нурихан Фәттаһ язды үзенә «Сызгыра торган уклар» дигән китабын. Мөсәгыйт Хәбибуллин шулай ук борынгы чорны язды. Тик менә тарихи шәхескә кагылышлы вакыйгалар тасвирланмаган иде аларда. Фәүзия Бәйрәмвананың «Күчем хан» исемле романы Себер ханлыгы турында. Ә биредә әсәр Алтын Урда дәүләте турында — колач бөтенләй башка...

...Марат Әмирханов Мамай һәм аның хәләле Үзбәк хан кызы Толымбикә ханәкә турында язарга алынган. Афәрин диясе генә кала. Тик биредә көчле сүрәтләү, бай фантазия кирәк. Язучы ул тарихны иркен тасвирлый ала, әдәби әсәргә бу кирәк. Фантазияне теләгәнчә куш, тик шәхесләргә, аларның үткән юлларын, тоткан урыннарын, тарихта билгеле тәгаен саннар, даталарны үзгәртмә. Әйтик, мәсәлән, Куликово сугышы булган икән 1380 елда, син инде шуны үзгәртмисен. Менә бу яктан автор төгәл. Шулай да бер кинәш бирер идек авторга: фантазияне мулрак жәелдерсә, әсәр отышлырак булыр иде. Тагын бер кимчелеге бар: үз татарынны берәз килешләрәк итеп бирә белү житми. Кирәкми татарны ямьсез итеп, килеш-килбәтсез итеп күрсәтсәргә. Аның чынында нинди булганын белмибез бит, балки, аны урыслар гына шулай күрсәткәндер, татарны кимсетер өчен? Татар язучысына бирек тә яшә ханнарны ямьсез итеп күрсәтү кирәкми...

Ни аяныч, безнең татарларда алгарыш, алга китү төрәккыят мәгънәсендәге сүзләр булмаган, күрәсен, булса да, алар аны аңламаганнар. Менә бит бәкләр бәге, ул заманда Алтын Урда дәүләтенен ин абруйлы шәхесе Мамай да абайлый белмәгән төрәккыятне, хәтта инде мона ишарәләр ясалган булса да...

Мөхәммәт МИНАЧЕВ

Мәскәү

ҺӘР ХАЛЫК АРТИСТЫ ДА МИЛЛӘТНЕКЕМЕ?

ФӘЙЗУЛЛА ТУИШЕВНЫҢ ТУУЫНА 130 ЕЛ

Истәлек-хатирәләр язучы яки сөйләүче, иң элек, кем турында сүз алып барса — күнелендә шул кемсәнен нинди урын биләвенә таянып, шуннан чыгып тасвирлый.

Күнелләрдә саклану өчен, албәттә, сүз алып баручы ул шәхес белән кимендә бер очрашып сөйләшкән, очрашмаса, читләтеп булса да анын мәрхәмәтле мөгамәләсен тойган яисә анын ижат жимешен күреп, ишетеп татыган булырга тиештер...

...Мина анын үзен күрү насыйп булмады, ишетеп кенә беләм.

Без — әгәр шулай дип әйтергә яраса, бу останың осталыкларына сокланып, гармунда анын кебек уйнарга тырышып үскән буын. Сүз — Татарстанның халык артисты Фәйзулла Туишев турында...

1955 елның июнь аенда Минзәлә колхоз-совхоз театры (ул вакыттагы аталышы) Казанга гастрольгә килде. Репертуарда Кәрим Тинчуринның «Зәнгәр шәл» һәм Җ.Абдулов фамилияле язучының «Ни чәчсән — шуны уырысын» дигән пьесасы буенча спектакльләр иде. Париж коммунасы урамындагы «Крестьян йорты»нда яшәп, мәдәният сарайларында, шәһәр тирәсендәге авыл клубларында уйныйбыз да көндәзләрен Казан белән танышабыз. Алдан йөрүчебез һәм сәнгать дөньясы белән таныштыручыбыз Локман Аитов — өлкән артист, тәҗрибәле администратор, ягымлы абый.

Беркөнне ул безгә халык артистлары Хәким Сәлимжанов һәм Фәйзулла Туишев белән очрашу оештырачагы турында хәбәр салды. «Сорауларыгызны әзерләп куегыз, алар — артист кына түгел, дөнья күргән кешеләр», — диде.

Көнөн хәтерләмим, очрашу ул вакыттагы филармония театры урнашкан Островский урамындагы бинада көндәзгә 12дә булачак иде.

Сәгать узуга сәбәп кирәкми. Ә менә Хәким Сәлимжанов та, Фәйзулла Туишев та, ни сәбәптәндер, 12 тулып узуга карамастан, юклар. Көтәбез — юк.

...12 сәгать 30 минутларда, чәчен кырып алдырган бер абыйны ияртеп, Локман Аитов килеп керә.

— Кичереgez, тутаннар, — ди ул, — Фәйзулла аганы жинәргә тырышып сонладык. Ихтимал, жингән дә булыр идек — Ләләсә каршы булды. «Әле генә даруларын эчеп ятты, ана йөрергә ярамый», — ди.

— Хикмәт анын йөрү-йөрмәвендә дә, хатынынын сүзен екмауда да түгел — спектакльләрегезне карый алмаган ул...

...Карый алмавынын бер сәбәбе авыруы булса, икенчесе — «Зәнгәр шәл»нен Кәрим абый куйганын караганы булган: «Шул тәэсирләренен жуелмавын телим», — ди.

— Таныш булыгыз: бу халык артисты Хәким Сәлимжанов, — диде Локман абый.

— Халык артисты булыр өчен әле безгә эшлесе дә, эшлесе. Ә менә Фәйзулла абый — чын халык артисты. Хөкүмәт тарафыннан бирелгән исемне әйтмим. Андый исемнен катыргысын алучылар күп бездә. Ә Фәйзулла абый, кирәк булса — жырчы

да, биюче кирәксә — биюче дә, циркач та, ә музыкант буларак, урысча киенеп чыкса — урыс, чувашча киенсә — чуваш, татарча киенеп уйнаса — татар булуын киёмнәре генә түгел — уйнаган көйләре виртуозлыгын күрсәтеп, чын халык артисты, сәнгатькәр ясый. Моны мин генә әйтмим. 1941 елда Мәскәүдә узарга тиешле татар әдәбияты һәм сәнгате көннәренә әзерлекне тикшерергә килгән мәркәз комиссиясе вәкилләре анын ижатына ин югары бәяне бирделәр, «мондый оста башкаручы руслар арасында да бик аз», диделәр. Беләсез, Ватан сугышы башлану сәбәпле, ул декадага барылмады. Иншалла, киләсе декада бәйгесендә Фәйзулла абзый үзен күрсәтәчәк әле. Үзе аша — милләтебезне!

— Амин, — диде Локман абзый. — Фәйзулла абзый килә алмаса да, сезгә унышлар теләвен әйтергә кушты.

— Рәхмәт, — дидек без беравыздан.

...Кемиәрнен нинди сораулар биргәнән хәтерләмим. Сүз, күбрәк, жыр сәнгате, театрлар тормышы, аерым сәнгатькәрләрнен шәхси тормышлары турында, аларны сәнгать юлына аяк басарга этәргән сәбәпләр турында барды. Дилбегә Хәким абыйда булды.

...Фәйзулла Туишевка бәйләнешле берничә кызыклы очракны искә алып көлешкәч, Хәким абый сүзне Локман ага Аитовка бирде.

— Мин үземнен «Артист язмалары» дигән китабымда, — диде Локман ага, — Мәкәржә ярминкәсә көннәрендәге бер концертта Фәйзулла аганы күреп танга калуымны тасвирларга тырыштым. Булдыра алганмындырмы, юкмы — анысын әйтү — укучылар хөкемендә. Ә бүгенгә кадәр хәтердә сакланганы шул: үзе уйнап, үзе биеп сәхнә тоткан бүтән музыкантны мин башка белмим. Татарларда гына түгел, бүтән милләتلәрдә дә очратканым булмады.

— Мәкәржә ярминкәсенә «Сәйяр» артистлары белән Тукай да барган, хор белән дирижёрлык иткән... Сөз шул концерт турында әйтәсезме? — дип сорары Мөхит абый Кичубаев, үзе скрипкада уйнаучы, көйләр язучы танылган артистыбыз...

— Тукайлар мәкәржәдә 1910 елнын августында булалар. Ә без Фәйзулла абзый белән 1909 елда очраштык. 1910 елгы ярминкәгә дә Фәйзулла агай труппасынын килү ихтималы бар. Ә ул елдагы очрашулары турында минем мәгълүматым юк. «Казанда очрашканнар» дигән сүзләр йөри. Ничек? Кайда? — анысын да белмим. Аннары, шунысын да истә тотарга кирәктер: «Виртуоз артист Фәйзүк Туишев» дигән афиша Казанда бастырылып, 1901 елда, кыш буге, ул төрле номерларны оста башкаручы артист буларак таныла. 17 яшьлек егет! Күбрәк урысча киенеп, урыс жырлары жырлап, урыс көйләренә биеп тамашачыларны таң калдыра ул. Бигрәк тә башына самовар «бастырып» биетәнән сокланып искә алалар. Бу вакытта әле Тукай Уральскида яши, Казанга 1907 елда гына килә. 1901 елнын язында алегә балаган «артистлары» төркеме кабат Мәләкәскә килә (Фәйзулла Туишев әтисе янына кайта), шунда ул жирле цирк төркеме белән очраша. Димәк, Тукай белән очрашу ихтималы юк Фәйзулла Туишевнын.

«Зур көймәгә зур су кирәк» дигәндәге кебек, Фәйзүк циркка эшкә күчә, ижатынын икенче этабы башлана. Әлегә цирк труппасы белән ул Идел буге шәһәрләрендә күп һәм озын гастрольләрдә булып, осталыгын камилләштерә, тәҗриба туплый, чыныгу уза.

Кызганыч, шушы гастрольләр вакытында Фәйзүк Туишев эшләгән цирк бинасы янып, артистлар һәрнәрсәдән (кием-салымнан, инструментлардан) мәхрүм калалар.

Цирк хужалары, артистларга хак түләмичә, качып китәләр. Шунда Фәйзулла Туишев үзенен унганлыгын, булганлыгын, эшмәкәрлеген, тапкырлыгын күрсәтә. Алданудан югалып, өметсезлеккә төшеп, нишләргә белми аптырашта калган өч-дүрт яшь хезмәттәше белән, концертлар төркеме оештырып, чыгышлар ясый башлыйлар алар. Бу эше анын гомерлек профессиясенә әверелә.

Фәйзулла Туишевын төрле гармуннарда, төрле милләتلәрнен көйләрен оста башкаручы буларак, кая барса — шунда сөеп каршылылар, тагын килергә чакырып, озатып калалар.

Кайларда гына янгыратмый виртуоз музыкант татар көйләрен!

*Александр Ключарёв (уңда) белән.
Үткән гасырның 50нче еллари.*

1910 елдан Түбән Новгород, Сембер, Саратов, Харьков, Чита, Баку, Мәскәү калалары тамашачыларын үз итсә, аннары ул — Кытай, Монголия, Япония, Корея, Америка шәһәрләрендә көтеп алынган мәшһүр сәнгатькәр. Анын маршрутындагы чыгыш ясаган илләрен күз алдына китерсәк, аларнын төр-леләгеннән баш әйләнеп китә: һәр ил халкынын үз көен, үз телен белергә кирәк бит! Ул белеп кенә калмаган — сәнгате һәм

теле белән үзенә гашыйк иткән!

Мәләкәс янындагы Иске Төгәлбуга авылында туып-үскән Кәбир-музик малае можизасы бу!

— Локман абзый, син артист биографиясендәге бик мөһим бер очрашуны төшереп калдырдын...

— Төшереп калдырган очраклар бер генә түгел, алар күп һәм музыкантның виртуоз булуында, аларнын һәркайсы мөһим...

— Әмма Петербургта Шаләпин белән очрашып, анын концертында чыгыш ясаы — Фәйзулла абзыйның ижади тормышында тирән эз калдырган вакыйга.

— Син — анын концерт бригадасы белән бергә күп чыгышлар ясаган артист, без белмәгәннәрне дә ишеткәнсендер, тыңлыйбыз...

— Әйе, 1915 елда Фәйзулла ага Петербургта Фёдор Шаләпин белән очраша: бу очрашу даһи жырчыны виртуоз музыкант белән бергә чыгышлар ясауга этәрә. Туишевның үз планнары, үз концертлары булса да, Шаләпин чакыруына ризалашып, анын берничә концертында катнаша ул.

Даһи жырчы, Фәйзулла Туишевка кушылып (анын аккомпанировать итүендә), «Есть на Волге утёс», «Эх, ухнем» дигән ин таралган жырларын башкара. Бу сенсация яки экзотика булып кына калмый, шуннан соң Туишевның бәһәсе артып, аны чакыручы төбәкләрнен географиясе дә бермә-бер кинәя. («Һәр концертында ул Шаләпин репертуарынан төрле көйләрне рухи бер жанлану белән башкара», — дип искә ала Хәким Сәлимжанов китабында.)

...Октябрь революциясе көннәрендә Фәйзулла абзый Петербургтагы бер митингта Ленинны да күрә, ә бер кинәшмәдә Мулланур Вахитов белән очрашып сөйләшә. Дөрөс, ул коммунист та түгел, башка партияләрдә дә әгъза булмаган. Анын партиясе — музыка, ә билеты — гармуны. Шул гармуны телләренә бәйлә бер вакыйганы уйный-уйный сөйләгәнә хәтердә...

— 1906 елның көзендә хәрби комиссиядә каралырга туган авылыма кайттым, — дип башлый иде ул сүзен. — Өстә яна пальто, аякта күн итек, индә зур гармун.

Комиссия — Зирекле Куак авылында. Авылдаш егетләр белән атларга төялеп бардык. Суыктан гына түгел, куркудан калтырану — гадәти күренеш. Беркем беркемнән көлми, гаепләми, сорашмый.

Комиссиядән «годен» сүзен ишеткән һәркем төсен, телен югалтып чыга да, каядыр качып, елапмы-елый. Ә мина кызык. Мин көләм. Бу көлүне комиссия әгъзасы булган бер офицер күрүп ала.

— Нигә көләсен? — ди бу.

— Мина кайда да бер булгач, ник елыйм? — дим акланып.

— Армия есть армия, — ди бу офицер, анын янына тагын бер офицер килеп кушыла.

— Ә мина кайда да музыка есть — музыка, — дим мин, һаман көлемсерәп, гармунны күрсәтеп.

— Ну-ка покажи нам свою музыку! — ди офицерлар икесе бер авыздан.

...Шунда мин үзем белгән берничә көмә попури уйнап, ахырда биеп тә күрсәтәм... «Аһ» итәләр болар. ...Нәтижәдә мин «не годен» булып, шушы офицерларга ияреп, Самарага киттем. Шуннан бирле хәрби эшләргә «не годен» булып, сәнгать юлында — годен»лыкта яшим, — дип сөйләвендә күпмесе мәзәк өчен, күпмесе дөрестер — анысын үзеннән сорарсыз. Ул тел яшерә, сер саклый торган кеше түгел. Эчәндәге — тышында...

Шуннан сон Хәким ага Фәйзулла Туишев тормышыннан тагы берничә кызыклы эпизод сөйләде дә:

— «Фәйзулла Туишев» — анын сәхнә псевдонимы. Чын фамилиясе Туктаров булырга тиеш. Нәсел-нәсәбе шул фамилиядә. Ә без аны Фәйзулла Туишев буларак хөрмәтлбиз, — диде, сүзен йомгаклап.

— Миллионлаган тамашачылар өчен Татарстанның халык артисты, орден-медальлар белән бүләкләнгән виртуоз музыкант Фәйзулла абый — милләтебезнен йөзек кашы, горурлыгы, мактану чыганагы...

...Шунда Минзәлә артистларынан кемдер:

— Анын белән күрешү мөмкин түгелмени? — диде.

Икенче берсе, ана җавап биргәндәй:

— Бар, әнә кулындагы букетынны кертеп бир, монда гына яши ул, Чернышевский урамында гына! — диде. Очрашу шулай тәмамланды: барыбыз бергә Фәйзулла Туишвның фатирына барырга, ана сәламәтләнү теләп, чәчәк калдырырга булдык.

Шунысы хәтердә: безне кабул итмәделәр, чәчәк букетын да алмадылар. Бу безгә гомерлек бер сер булып калды.

— Авыру яткан түшәктә чәчәккә урын юк, сәхнәдә бирерсез! — дигән хатыны делегат булып кәргән ике артистыбызга... (Нәсимә Жиһаншина белән Рәшит Мәрдехановка).

Бу сүзләрен Фәйзулла абый үзе әйттергәнме, хатыны сүзе генәме — хәтердә сакланмаган. Күрәсен, фикерләре уртак булгандыр...

...Шушы очрашуга, ягъни «очрашмауга» ике ел узгач, Мәскәүдә татар әдәбияты һәм сәнгате көннәре булды.

...Йомгаклау концерты бара... Алкышлар... Һәркем канәгать.

Җабдулла ага Шамуков күнелсез. Тәнәфес вакытында кемдер аннан күнелсезләнүенә сәбәбен сорый.

— Якташымның хәле бик авыр, ди, кайтып өлгәрә алырбызмы, юкмы инде, — диде ул һәм, — әгәр Фәйзулла ага да катнашкан булса, бу концерт бөтенләй башка сыйфатта узган булыр иде, татарчарак. Чөнки ул башкару остасы гына түгел, шәхес тә, милләт хәдиге дә бит әле, жәмәгәт!

...Әйе, Шамуков атлы бу универсаль талант иясе хак әйткән: оста музыкантлар күп бүтән, ләкин шәхесләр аз.

Осталыкка ирешеп була, шәхес булыр өчен тырышу гына житми. Тормыш тәҗрибәсе һәм табигый талантка өстәп, тәвәккәллек кирәк.

Фәйзулла Туишев шәхесе турында сүз алып баручылар күп очракта анын оста гармунчы булуына гына игътибарны юнәлтәләр. Кызганыч, музыкант буларак үзенчәлекләрен өйрәнгән хезмәтләр юк.

...Кая гына барса да, аны үз итеп кабул иткәннәр икән, без анда иң элек «гражданин мира» сыйфатларын күрергә тиешбез. Ә бу сыйфат безнен милләтнен арка жебе бит, ягъни, милләтебезнен төп бер сыйфаты. Аны күнел кичләге, диләр. Музыкада анын Галәм кешесе булуы шуннандыр, мөгаен.

...1964 елның иртә җәендә Фәтхи Бурнашның «Яшь йөрәкләр» әсәре буенча куелган спектакль белән гастрольләрдә йөрибез. Кунуп яткан урыныбыз Маләкәстә. Балык уылдык чәчкән вакыт.

Ир-егет артистлар балык тотарга киткәч, кунакханә тынып калды. Шунда баянчыбыз Рәис Сафиуллин мине шәһәр карарга «сәяхәткә» чакыра.

— Күрдәк ич индә, — дим мин, иренүдән.

— Син әле шәһәрне күнел күзен белән күрмәдән. Бу бит дөньяга Фәйзулла Туишевны өлгертеп очырган шәһәр!.. Мәләкәстә өч тегермән булган. Ул тегермәнгә безнең Казаннан да килеп ак он чыгартканнар. «Ончы Фәхри» дигән жыр шушы тегермәнгә бәйлә. Фәйзи абый башкаруында «Ончы Фәхри» көен тынлаганың бармы синен?

— Бар бугай...

— Әгәр тынлаган булсан, «бугай»ламас иден. Әйдә, киттек. Мин сина Фәйзулла Туишевның әтисе Кәбир бабайның «Постоялый двory» булган каралтыларны күрсәтәм. Әйдә, әйдә, иренмә...

— Кәбир Туктаров батрак түгелмени ул? «Постоялый двор» тотканмыни? Ягъни гостиницасы булганмыни?

— Аны шулай кирәк булганга гына, заманга яраклаштырып «батрак» дип язалар ич... Әйтерсен дә белмисен!.. «Жәберләгән Кәбир, гармунчы улын кыйнаган», — дип тә язалар... Юк сүз!...Ярый әле «атасыннан баш тартты» дип язучы күренми. Мина Фәйзулла абый үзе: «Гомерем буге әткәйгә рәхмәтле булдым, беренче гармунымны ул алып бирде, юкны — бар, барны юк итеп. ...Гармун телләре янгыраткан моннарым әткәй рухына догам булып ирешсә иде... Миндә ни бар, кулларымның бармаклары гармун телләренә басып нинди көй чыгара — алар барысы да ата-бабаларымның мон-зарлары, шатлыклары, уен-көлкеләре», — дип сөйләде ул бер күрешүбездә... Мин бит Фәйзулла абыйга баянчылар түгәрәгенә дә йөрдем! Мактана алам.

...Фәйзулла абый гармун телләренә басып көй чыгармый, ә анын күнелендәге монны, гармун телләренә күчеп, көй булып янгырый иде.

...Яшерен-батырын түгел, мин үзем, мәсәлән, көйне техник юл белән ясаучы баянчы, ә Фәйзулла ага Туишевтан безнең тарихыбыз көй булып агыла. Анын моны табигатьтән, жирдән, илдән, милләттән...

Рәис абыйның сүзләрен раслагандай, кайдадыр гармун тавышы янгырады, радио аша көндәзге концерт башланды, оркестрга кушылып, гармунда Гали Жәмлеханов — Фәйзулла Туишевның племяннигы уйный иде. Тукталып тыңларга мәжбүр итте баянчы абзабыз Рәис Сафиуллин. «Бу — Фәйзулла репертуарынан», — диде.

...Без Мәләкәс каласын тамаша кылып йөргәндә, кармак салырга киткән артистларыбыз, гомерләрендә күрмәгәнчә, күп итеп балык тотканнар, шуны хәзер кая куеп, нишләтергә белми утыралар иде.

Рәис абый бу бәрәкәтне дә Фәйзулла Туишевка бәйләде.

— Изге кешене искә төшергәндә дә ул игелек кыла... Бу — Фәйзулла агабызның безгә бүләге, жәмәгәт! Мин анын үткәнен һәрчак сокландырган чәчәккә тинлим. Чәчәкләреннән төрлесе була. Аларның төп үзенчәлеге — матурлык. Кайбер чәчәкләр, бик матур булсалар да, хуш ис аңкытмыйлар. Фәйзулла аганын чәчәге матур да, хуш ис тә тарата, авызга салсан, төмле дә, валлаһи, шулай...

...Шундый мистикага ышанган, фанатик шәхес иде мәрхүм баянчыбыз Рәис Сафиуллин — үзен Фәйзулла Туишев шәкертә дип санаучы.

Чыннан да, баянчы гына дип йөргән Рәис абыйның белмәгәне, ишетмәгәне юк икән. Ул сөйләгәннәрнең хаклыгына мин сонрак Лирон Хәмидуллин язган «Әй, гармун, гармун» дигән повестыны укыгач ышандым. Кызганыч, Фәйзулла Туишевны күрәп белгән кешеләр бетеп бара: ә Лирон Хәмидуллин, заманыбызның бик тә ихлас әдибе булуы өстенә, гармунчыбызның авылдашы да, виртуоз музыкантның авылына кайтып беренче концертын күргән-тынлаган, авылдашлары белән әңгәмә корган, туып-үскән урыннарын индәгән, ызбасын күргән тарихчы да...

Фәйзулла Туишев турында истәлек язмалары күп булмаса да, бар. Тик аларда, бигрәк тә хөррияткә кадәр ызылганнарында, идеология таләпләренә буйсыну нык сизелә.

Лирон Хәмидуллин исә бу авырудан азат. Ул үзе күргән, ишеткәннәреннән чыгып, белгәнән, күргәнән генә яза. Язганнары шик тудырмый, ышандыра, яраттыра һәм ихласлыгы белән авторга карата тирән хөрмәт хисләре уята. Хәзер шул әсәрдән берничә юлны берәз кыскартып тәкъдим итәм:

— Фәйзүк үскәндә алар бик ишле гайлә иде, — дип сөйли Фәйзулла аганын кордаш күршесе Фәтхи ага. — Мокрыч бабай карчыгы белән, Кәбир абзый, хатыны, ике кызы, Фәйзүк, янарак өйләнгән Хөснетдиннәре, Мокрыч бабанын кияүгә китәргә өлгөрмәгән кече кызы — дүрт сандык бер ызбада! Ә тавыш-тын чыгармаганнар, сөешкәннар. Никме? Йорт башынын талканы коры булган, ни дисә, шуны эшләгәннәр. Аннары бит ул заманда төп йорттан тиз генә аерылып чыгу да катлаулы. Авыл жыены урын бирсә генә, ага-брат бүленеп чыга. Ә жыенда утыручы авыл картлары кайсы йортта ир заты күп, шуңа өстенлек бирә...

Мокрыч бабай йортында уникае жан иясә. Шулардан, Фәйзүкне дә санап, имана жиренә ия булырдай дүрт душ — дүрт ир заты... Бик аз, әлбәттә. Шулай да авыл жыены, Кәбир Туктаров гайләсенә төп йорттан аерылып чыгарга урын билгели. Ләкин, 1891 елда зур ачлык башлану сәбәплә, Фәйзүкләр үзгәлеккә чыгарга өлгөрмичә калалар.

...Ике-өч елга сузылган ачлык байтак кешеләрнен тормышын, яшәешен үзгәртеп ташлый... Кәбир абзый гайләсә дә ул ачлык елларын бик авыр кичерә.

Карчыгы үлгәннен соң, кече кызы белән генә калган Мокрыч бабай бәхет эзлөп чуваш авылына күчеп яшәргә ният кыла. Күрше Иске Салаван авылына барып, күтүчелеккә яллана. Берәздән Кәбир абзый да үз гайләсә белән аларга барып кушыла. Берсә анда сыер-сарык күтүен йөртсә, икенчесә өлешенә чучка күтүе кала. Кәбир абзый чучка күтмәсә дә, авылга кайткан араларда Фәйзүкне «чучка күтә» дип үртәр өчен сәбәп табыла. Баштарак ул үз авылына еш кайткан. Әмма кайткан саен күнелә сүрелә барган.

...Төрле яктан каргала-тиргәлә, алар бу чуваш авылында икеме-өчмә жәй яшиләр. Кимсетү, кыерсыгулардан төмам гажиз булган Кәбир абзый гайләсә, Мокрыч бабайны жир куенына кую белән, бу авылдан китәргә була.

...Ялгыз ат жигүле арбага төялөп, Мәләкәс каласына карап юлга чыгалар...

...Авыл картлары сөйләвенчә, Салаван базарында Мәләкәстән килеп сату итүчеләр күп була. Кәбир абзый шуларга олаучылык хезмәтә күрсәтә — товарларын ташый. Аеруча Алексей Фёдоров дигән кеше белән якынлашып китәләр. Ә Фёдоровнын Мәләкәстә зур кунак йорты бар икән. Шул кеше Кәбир абзый гайләсен үзенә чакыра, сыендыра, эш бирә. Эшә барнын — ашы бар...

...Монда күчкәндә, Фәйзүккә уникае-унөч яшь тирәләре...

...Балалыктан чыгып, яшүсмерләр дөньясына аяк басу еллары...

...Атналарга сузылган ярминкә көннәрендә «Постоялый двор»ларда ишек-капкалар һич тә ябылып тормый. Фәйзүк «дворда» иң кирәкле кешеләрнен берсә — теләсә нинди йомышны карышусыз һәм ихлас башкара: самовар да куя, кишеткә дә чыгып керә, ат та жигә, күчер да була...

...Кунаклар арасында ярминкәне бизәп, жанландырып жибәрү өчен, Рәсәйнен төрле тарафларынан килгән һавәскәр сәхнә әһелләре, музыкантлар һәм цирк артистлары да була...

...Ярминкәгә килгән халыкнын күбесә кәмит катыш жырлы-биюле уеннарга, карусельләргә тартыла...

...Баштарак Фәйзүк карусель чыгырын әйләндерү хезмәтен башкарса, тиздән ана сәхнәдә күренеп китәрдәй рольләренә тапшыра башлыйлар...» (Л.Хәмидуллиннын «Буранлы төндә» исемле китабынан)

...Анын беренче артистлык чыгышы, баш очына самоварлы поднос куеп, русча бию була, диелде. Аннары, кеше гармунында бию көе уйнарга өйрәнөп, үзенә үзе уйнап бии башлый ул. Шуннан соң инде анын кулыннан гармун, ә үзе сәхнәдән төшми. Чөнки ул жирле халык телләрен яхшы белә; чувашча да, татарча да, русча да койләү сәләте ачыла.

«Сина балаганнан аерыласы юк», — дип балаган хужалары аны башка шәһәрләргә үзләре белән гастрольләргә ала башлыйлар. Мона әтисә Кәбир абзый да риза була. Виртуоз гармунчы даны әнә шулай бөреләнә анын, шулай чарлана.

Әлбәттә, бернәрсә дә юктан бар булмый. Оеткы кирәк, «очрак»-«очрау» кирәк.

Әтисенен Фёдоров «Постоялый двор»ына очраклы килеп эләгүе аркасында

анын улы Фәйзүккә эш табылу бер «очраклылык» булса, икенче бер «очраклылык» — Россиянең танылган виртуоз гармунчысы Уткин белән очрашу.

...Корылыктан кибең яргаланган туфраң яңгыр тамчыларын ничек тиз сәндәрсә, гастрольләргә килгән профессионалның «Постоялый двор»дагы бүлмәсендә репетиция ясап уйнаган көйләрен хәтерендә калдырып, кечкенә гармунда уйнаучы Фәйзүккә тыңлагач, Уткин икеләнергә урын калдырмый — аны музыкант булырга күндерә, «слухын шәп, тавышын бар, хәтерен әйбәт», дип фатихасын һәм башлангыч дәресләрне дә бирә. Шулай башлана озын сәяхәт — музыка иленә сәяхәт. Шушы ике-өч очрашу — Фәйзулла Туктаровның тулы «академик курслары» була. Башка бер жирдә дә, беркайчан да укымый да, дәресләр дә алмый ул.

Анын мәктәбе — сәхнә, башка гармунчыларны һәм халык жырларын тыңлау; туй мәжлестәрендә, солдат озатканда, тегермән чираты жигүен көткәндә ишеткәннәрен, үз күнелә аша үткөрәп, янадан халыкка тапшыру — бар белгән гамәле.

Күп тапшыра ул музыкаль жөүһәрләрен халыкка. Анын ижаты чәчәк атканда, әле радио тыңлау да «роскош», аудио-видео техникасы да, интернет та юк.

Тыңлату — бары тик сәхнәдән генә. Күп уйный, күп йөри Туишев гастрольләрдә. Хәзерге музыкантларның күбесе кебек әрсәләнәп, коммерция артыннан куып түгел, ә чакырылып, очрашуларын бәйрәмгә әверелдереп.

...Гражданныр сугышы тәмамланып, илдә чагыштырмача тынычлык урнашкан кына Казанга кайтып төпләнә һәм, 1923 елда, анын кайтуы концерт белән билгеләп үтелә. Әлеге концерт турында, үзенә «Артист язмалары»нда Хәким ага Сәлимжанов: «...Анын репертуары гаять бай иде. Татар көйләреннән бигрәк тә «Ончы Фәхри» белән «Әдлүки»не тирән эчке бер хис белән башкарды», — дип яза.

Икенче бер милләт каһарманыбыз композитор Заһит ага Хәбибуллин, скрипкада «Кәләү Гайшә» көен уйнагач, соклануыбызны белдергәндә, «Фәйзулла абзыйга рәхмәт инде, көйнен эченә керергә ул юл күрсәтте», — дип, өлкән музыкантка хөрмәтен белдерә иде.

Тагын бер горурлыгыбыз Ключарёвның Туишев белән дуслыгы турында композиторның улы Эмиль Ключарёв: «Виртуоз гармонистның Казанга кайтып төпләнүендә әтиемнең кулы уйнаганын Фәйзулла ага рәхмәт белән еш телгә ала иде. Хәтерлим, безнең фатирга гәлләшәп утырырга еш килә иде ул. Дуслыклары музыкаль проблемаларны бер төрле аңлауда гына булмаган. Әти үзе язган берәр көйне уйнап күрсәткәч, Фәйзулла аганы тыңлап, нотасына төзәтмәләр кертер иде дә тагын уйнап күрсәтер иде. Шунда Фәйзулла ага ана: «Это по нашему», — дисә, әти, шатланып, башка темага күчәр иде, гармунчылардан үзе белмәгән, ишетмәгән көйләргә гармунда уйнатып, нотага күчереп куярга ашыгыр иде» — дип искә ала.

Фәйзулла Туишевның үзе ижат иткән көйләре дә байтак. Шулар буенча да профессиональ композитордан кинәш-тәкъдимнәр иштергә теләве бик табигый.

1939 елның сентябрдә Мәскәүдә Бөтенсоюз музыкантлар смотры уздырыла. Шунун кысасында халык музыка коралларында уйнаучылар конкурсында, СССРның төрле өлкәләреннән килгән ике меңнән артык кеше катнашкан бәйгедә, Фәйзулла Туишевкә икенче урын бирелә. Асылда бу беренче урынга тин, Фәйзулла Туишев — жигүчә, ә татар моны жигелү белмәс дигән сүз була. Конкурста яңгыраган көйләр төрле: «Иске кара урман», «Агач башы», «Туганай», «Ташлар аттым тугайга», «Ончы Фәхри». Анын башкаларныкына охшамаган башкару манерасы аша, залда утырган төрле милләт вәкилләре татар милләтенен эчке рухын, жанын үз итеп күнелләренә сәндәрәләр. Моңы без шул чор матбугат битләрендәге истәлек язмаларыннан табып та укый алабыз.

...1934 елда танылган артистның илле еллык юбилее унаеннан азылып, СССР Югары Советы нәшер иткән «Коммунист» газетасының 30 декабрь санындагы мәкаләдә Муса Жәлил:

«Фәйзулла ага төрле милләт көйләрен өйрәнүгә һәм аларны оста уйнап бирүгә күп игътибар куя. Ул казакъ, узбәк, азербайжан, кавказлы, чуваш, чегән һ.б. азчылык милләтләреннән хәзерге композиторлары әсәрләреннән һәм халык көйләреннән күп

кенә үрнәкләр уйный. Шунлыктан Фәйзулла аганың музыка өлкәсендәгә хезмәте интернациональ төс ала», — дип яза.

Юбилееңнан 7 ел элек, ягъни 1927 елда, СССР халыкларының Совет химияте урнашуга 10 ел тулуга багышлап Мәскәүдә үткәрелгән фестивальдә, төрле милләт көйләрен оста башкаручы буларак Фәйзулла Туишев чакырылу факты үзгә дәр күп нәрсә турында сөйлә. Аның турында Гази Кашшаф та, Гомәр Бәширов та язып чыга, сәнгатенә ЦК әгъзалары, күренекле язучылар, композиторлар сокланып кул чаба.

Уңнан икенче — Ф.Туишев. Үткән гасырның 50нче еллари.

Әмма останың нинди оста булуың газеталарда басылып чыккан мәкаләләр түгел, ә шул чорда яздырган пластинкалары сөйлә.

Кызганыч, техника алга барган саен, элекке техниканың (патефоннарның) юкка чыгарылуы бүгенге кешенә күп нәрсәдән мәхрүм итә. Мәгълүм булганча, Ленинградта яшәп вафат булган күренекле рәссам Фәйзрахман Әминев гаиләсе Казан музейна Туишев язмаларыңнан унбер пластинка тапшырган. Анда нинди жәүһәрләр саклануың ничек белергә? Мәсьәлә бу.

Татарстан радиосында Фәйзулла Туишев язмалары бар. Әмма аларны эфир аша халыкка ирештерүдә системалылык житеңкерәми. Алар, яңгыраса да, «от случая, к случаю», ягъни тансыкка яисә берәр «дата» унаеннан гына. Милләт яшәве өчен Тукай шигырьләре, Сәйдәш көйләре, Илһам, Әлфия жырлары ничек кирәк булса, виртуоз гармонистыбыз Фәйзулла Туишев ижат иткән мон язмалары да һәрчак тансык. Кемнәрдер, хәзерге баянчыларыбызның исемнәрен атап, аларны Фәйзулла агадан остарак уйнаучыга чыгарулары ихтимал. Әмма онытмыйк: Фәйзулла Туишев — гармунчылар шәжәрәсенә башында торучы чын халык артисты һәм шәхес! Бер шагыйрь әйткәндәй: «Оста язү бүген берни түгел, ә менә шәхес булу осталыкта гына түгел шул».

Гармунчыга 1944 елда, Ватан сугышының ин кызган, ин киеренке бер чорында, «Татарстанның халык артисты» дигән мактаулы исем бирелү факты үзгә аның илгә, халыкка, милләткә кирәкле һәм калерлә шәхес булуың дәлилдә. Аның «Халкыма», «Дустыма», «Кукмара» дигән жырларың яшьлек елларыңда үземнәң дә радио аша тыңлаганым булды. Әмма ижаты гөрләгән чорда туган күп импровизацияләре, сюита, экспромтлары нотага язылмаган; күчмә тормыш шартларында таралып, югалып, онытылганнар. Шулай да, Казанга кайтып төпләнгәч, ижат ителгән өч дистәләп оригиналь музыкаль әсәрләре аның статусың композитор дияргә хокук бирә. Гәрчә, Фәйзулла Туишев төрле ялтыравык дәрәжәләргә дә, бүләкләүдәргә дә исе китмәгән, аның «виртуоз гармунчы Фәйзулла» дигән исеме барысыңнан да алда йөргән.

Шунысы игътибарга лаек: бу виртуоз музыкант үз кабыгына бикләнеп, яшәү өчен гәңә ижат иткән кеше түгел. Ул ижат итәр өчен яшәгән! Һөнәренә башкаларга да күчүе өчен дә күп көч сарыф иткән.

Казанда гармун фабрикасы ачуда башлап йөрүе, фабриканың техник советында баш белгеч булуы, гармунчылар курслары оештыруы — болар барысы да Фәйзулла Туишевның зур шәхес булуың дәлилләләр.

Виртуоз гармунчы, Татарстанның халык артисты, орден-медальләр белән

бүлөклөнгөн, хакимиятка үз карашын белдерүдөн сакланмаган, хакимнөр белән тигез дәрәжәдә сөйлөшә алган, акчага интекмәгән, авылда үсеп, шөһөрдә һөнәр иясә булуга ирешкән Фәйзулла Кәбир улы Туишев (Туктаров) үзен бәхетдәләрдән санаганмы сон?

Без 70-80 еллар буге бәхетне «халыкка хезмәт итеп, лаеклы исем-дәрәжаләр алуда» дигән шигарьга ышанып яшәдек.

Әйе, бәхетле булу өчен халкыннын, хакимиятнен сина яхшы мөгамәләдә булуы, вакытында исем-дәрәжаләр, бүлекләр алуга ирешү — кеше язмышында зур һәм әһәмиятле роль уйный. Әмма болар бәхетнен бер канаты гына.

Икенче канаты кешенең шәхси тормышына бәйле.

Югарыда без Александр Ключарев белән Фәйзулла Туишев дуслыгы турында әйтеп уздык. Очрашкан чакларында, ягъни гармунчы композиторга кунакка килгән чакларда, алар гаилә тигезлеге, татулыкның ижатчыга унай тәсире турында еш сөйләшә торган булганнар. Мәгълүм ки, Александр Сергеевичның хатыны татар милләтеннән, ә Фәйзулла Кәбировичныкы — яһүдә.

— Что плохого в этом? — дип Александр Сергеевич сорагач, Фәйзулла аганың һәрчак бертөрле жавабы аерым игътибарга лаек:

— Плохо то, что не могу исправить свою ошибку... — дия торган булган.

...Бу язмага тотынганчы, мин бүгенге виртуоз гармунчыларның кайберләрен күрөп сөйләштем. Аларның һәркайсы өлкән гармунчыбыз рухына догалы булып, яхшылыкларын гына искә ала. Уртақ фикерләре: гармунчының нәселе калмауга үкенү.

Үзе дә виртуоз музыкант, Татарстанның халык артисты Рамил Курамшин «Фёдор түгел — Фәйзулла!» — дигән мәкаләсендә Фәйзулла Туишевны якыннан белгән, анын белән аралашкан Нәгыймә апа Гәрәй кызы Сабированың сөйләгәннәрен яза: «Фәйзулла абый янына еш бара идем. Эш шунда: Тел-әдәбият институтында эшләгәндә, миңа районнарда экспедицияләрдә йөрергә туры килә иде. Шуннан фольклор әсәрләре жыеп кайтам. Фәйзулла абый миннән халык жырларын, бәет һәм мөнәжәтләргә язып ала иде. Анын янына авыллардан читек-кәвешле агайлар, бабайлар, ак яулыклы әбиләр дә килеп тора. Ул алардан да төрле жыр, бәетләр язып ала. Шулай бер баруымда анда чибәр генә ирле-хатынлы ике кеше утыра. Авылдан килгәннәр. Сабир ага белән Мәликә абыстай икән. Алар ана төрле фольклор әсәрләргә сөйләделәр. Шуңа арада Фәйзулла абый (бу көйләргә) гармунда да уйнап алды.

Ул бик милли жанлы кеше иде. Һич кенә дә аңлый алмыйм: ничек яһүд кызына өйләнде икән?! Бервакыт ул: «Өйләнешеп, берәз гына яшәгән идек. Беркөнне иртән хатын миңа: «Фёдор! Фёдор!» — дип кычкыра.

— Кемгә кычкырасын? — дим.

— Сина! — ди.

— Юк инде, жаным, мин Фәйзулла булып тудым, Фәйзулла булып үләрмен. Сина өйләнеп ялгышуым да бик житкән, — дип сөйләде.

Гомеренен сонгы елларында урын өстендә ята. Сонгы баруымда: «Нәгыймә сенелем, кызын булса, бары тик татар егетенә генә кияүгә бир, ә улын булса, бары тик татар кызына гына өйләндер; яшь вакытта аны-моны уйламыйсын, бары тик хискә генә биреләсен — ул сине төмам ялмап ала. Киләчәктә чит милләт кешесе белән ничек тору, бала үстерү, дөнья көтү турында башка да керми. Кыяфәрләр белән кушлылу милләтебезне нинди хәлгә житкерүе хакында уйлану юк та юк инде. Олыгая барган саен, мин ялгышымны тирәнрәк аңлый төшәм һәм үкенеп бетә алмыйм. Милләтемә хыянәт иткән кеше бит мин. Терсәк якын да, ләкин тешләр булмый дигәндәй, хәзер сон инде... Үзем милләтемне өзәлеп яратам, мөмкин кадәр ана бөтен көчемне биреп хезмәт иттем. Ләкин анын каршындагы гөнаһларымны күпме генә юарга тырышсам да, булдыра алмыйм инде. Ата-аналарга сүзем шул: балаларын яшәтән үк үзәбезнең гореф-гадәтләр, йолалар нигезендә тәрбияләп, милли ан, милли горурлык хисләре уятып, үсеп житкәч, тормыш корганда, бүтән милләтләр белән кушылмыйча, саф татар гаиләсе тудырылык итеп үстерсеннәр иде». (ВТ. 20.12.2002. Р.Курамшин.)

...Бу васыйятьнамә рәвешендә әйтелгән сүзләреннән күпмесе Фәйзулла абзыйныкы, күпмесе Нәғыймә апаныкы яисә Рамил Курамшинныкыдыр — әмма фикерләреннән дәрәсләгән Хәким абый Сәлимжановнын безгә әйткәннәре дә раслый. «Китабыма керттермәгән бер вакыйганы сөйлим әле», — дип, «Фәйзулла — Ләлә» тандемы турында күп сөйли иде аксакал артист.

Безнен матбугатта мәшһүр шәхесләр турында аны эше буенча гына тасвирлау нормага өверелдерелгән. (Тоталитар системанын бер сыйфаты.)

...Кемнен дә булса хатын аеруы яисә иреннән аерылып, башкага чыгуы, аракыга мөбтәбәлә булуы, эшеннән куылуы яки башка «тәмсез» тормыш мизгелләре турында язучу — «табу» (ягъни язылмаган закон буенча тыела). Ә кеше бит ике инбашлы: анын берсендә фәрештә утырса, икенчесендә — шайтан. Кеше үзендәгә яхшылык белән яманлык көрәшендә шәхес булып чыныга.

Фәйзулла ага кисәткән бу фажигале, милләтне укынгә өстерәүче чирдән без балаларыбызга милли тәрбияне кыю рәвештә биреп, аны гамәлгә кертү белән генә котыла алабыз.

Милли тәрбия бирүнен ин үтемле коралы — милли музыкабызнын классик үрнәкләре.

...Виртуоз музыкант исемен мәнгеләштерү максатында уздырылучы Фәйзулла Туишев исемендәгә гармунчылар конкурсында жинү өчен төп шарт булып гармунчынын милләткә күрсәткән хезмәтләре жыеп каралсын иде. Оста уйнавына гына түгел.

Шуннан чыгып караганда, халык артисты Фәйзулла Туишев — ул милләтебез горурлыгы, шулай булып кала һәм шулай яшәр, яшәсен!

«Радио фондларында сакланучы язмаларнын күбесендә Фәйзулла Туишев гармунын фортепианода Александр Ключарев — минем әти аккомпанировать итүендә уйный. Бу очракта дуэт түгел. Гармуннарда көй таләп иткән гармонияне тулысынча биреп булмаганны Фәйзулла ага күнеле белән тоя, ул тойганны әти дә сиземли, шулай тандем барлыкка килә, дуэт туа». (Эмиль Ключарев сөйләгәннәрдән.) Яшәсен Фәйзулла Туишевтан калган халык моннары хәзинәсе!

Ялган акчалар кебек күп таралган, эшләп түгел «кешнәп» исем алучылар ижаты турында «яшәсен» дип әйтү икейөзлелек булып иде. Аларнын чын халык артистлары сафында булуы да бу дәрәжәле исемне кимсетә, очсызлата. Ижатлары ясалма «ингредиент»лардан тора, миллилек хәзерге колбасадагы ит микъларында гына.

...Мин, озак кына еллар режиссёр булып эшләгәч, сәнгатькә хезмәт итеп түгел, исем бирүче функционерларга койрык болгап исем алучыларны белгәнгә, бу язмамны «Һәр халык артисты да халыкныкымы?» дип атаган идем. Сонрак «халыкныкымы» дигәнне «милләтнекеме» дип алыштырдым. Чөнки Фәйзулла Туишев ин элек милләтнеке; милләтебез вәкиле буларак — халыкныкы, илнеке, кешелек дөньясыныкы. Бары тик үз милләтенә таянган гына илкүләм таныла ала.

Үз вакытында йолдыз булып балкыганнын яктылыгы бүген дә яктырта. Мадхия сүзләрем дога булып ирешә иде остага һәм остазга.

Әхтәм ЗАРИПОВ,

*Татарстанның атказанган сәнгать
эшлеклесе, режиссёр*

УТКӘННӘН – БҮТЕНГЕГӘ

ӘЛМӘТ ТАТАР ДӘҮЛӘТ ДРАМА ТЕАТРЫНА – 70 ЕЛ

«Юбилей мөнәсәбәте илә...» Соңгы вакытта күңелдә гел шушы сүзләр бөтерелә. Борынгы римлыларда ук түгәрәк датаны билгеләү айларга сузылган, хәзер исә без дә кимен куймыйбыз: кая карама — юбилей шаукымы. Менә театрыбыз ишегенә дә 70 еллык жыллара какты. Житәкче буларак кына түгел, гомумән, сәнгатьнең театр, дип аталган гаять үзенчәлекле, серле дөньясына табигатемнән битараф булмаган кеше буларак та, төрле дәирәләргә уй-фикерләремне житкерергә амтылыш дип кабул итәргә кирәктер бу язманы.

Тарих пәрделәрен ачканда

Тирән тарих катламында 70 еллык вакыт кисемтәсә әллә ни озын да кебек түгел үзе, әмма борылып күз салсан, узган-күргәннәре байтак икән шул Әлмәт театрынын.

Бөек Ватан сугышы безнен якларга турыдан-туры мөнәсәбәтле. Курск дугасындагы танклар бәрелешендә ягулык кытлыгы нык сиздергәч, республикабызның көньяк-көнчыгышында нефть ятмаларын тиз көндә чыгару бурычы куела. 1943 елның августында, ап-ак ромашкалы алаңда, Иңче номерлы скважинадан аткан нефть фонтаны Татарстанның киләчәк язмышын хәл итә, Бөек Жигүне якынайта. Жигүле атлар йөрткән мичкәләргә нефтьне чүмечләп тутырып, Келәүле станциясенә фронт өчен озаткан татар хатын-кызларынын истәлекләрен укуган-тынлаганда бер шаккатсам, 1944 елда, илдә сугыш барганда, кемнеләр Әлмәт авылында театр кадәр театр ачуны тормышка ашыруына менә гажәпләнәм...

Татарстан нефте, СССР дучар ителгән сугыш жимерекләрен, бөтен тормышны торгызу өчен төп чыганаك булуы турында әле сонрак югары дәрәжәгә ия шөһесләр тарафыннан әйтелер.

Әлмәт театры да, башка театрлар кебек үк, ижтимагый закончалыклар өстенлек иткән дөньяда, идеологик система кысаларында барлыкка килгән, яшәгән һәм ижат иткән. Бу илгә хас тетрәнүләренә дә, сәяси басымны да кичергән, шул ук вакытта идеаллар, якты хыяллар белән дәртләнеп халык өчен хезмәт иткән театр ул.

Иске Әлмәт мәданият йорты базасында барлыкка килгән театрының башлап йөрүчесе Әсфән Галиев, беренче артистлары Нәгыймә Дәүләтшина һәм Нәгыймә Кимова була. Аларга башка артистлар килеп кушыла. Иң беренче сәхнәләштерелгән пьеса Риза Ишморатның «Кайту» драмасы була (1944). Театрның ижади составы тулыланганчы бер күренекле әсәр уйнала, концертлар куела. Унар чакрым араны көн дә жәяүләп узган артистларның фидакарлыгенә тан калырлык. Акрынлап репертуарда житди әсәрләр барлыкка килә башлый. Ул елларда театры бер аяксыз, сугыш инвалиды Камал Халәпов житәкли, берәмтекләп һөнәри кадрлар туплый. Илленче еллар башында театр Мамадыш театрынан күчереп китерелгән тәҗрибәле артистлар белән тулыландырыла. Киләчәктә труппаның төп көчен тәшкил иткән Барый Гатауллин, Әгъзам Галиуллин, Зәкия Туешева, Әминә Садыйкова, Ибраһим Гомәров, Рәйсә Гобәйдуллина, Әхмәдулла Галиәкбәровлар була бу.

Илленче еллар, мөгаен, иң катлаулы, иң авыр еллар булып театр тарихына кереп калгандыр һәм сәбәпләре дә мәгълүмдер. Төп проблемаларның берсе

— режиссура мәсәләсе. Ниһаять, 1952 елда, Әлмәткә режиссёр һәм педагог, ул вакытта әле Казан театр училищесы директоры, Сәет Булатов килеп, спектакльләр куя, һәвәскәр һәм профессиональ белемле артистларны сәхнә серләренә төшендерә.

Алтмышынчы елларда Әлмәт театры, жәмгыятьтә барган үзгәрешләргә бәйләп рәвештә жанлана, яңарышка йөз тотат башлай. Театрның даими баш режиссёры булып билгеләнгән Габдулла Йосыпов ижат уагың дөрләтеп жибәрә. Анын драматурглар белән тыгыз элемтәләре тиз арада уңай нәтижеләрен сиздерә. Гариф Ахуновның «Утлар яна уақта» һәм Аяз Гыйләжевнен «Яланаяклы кыз» драмалары бик уңышлы куелып, репертуарны жанландыруда зур этәргеч була. Театрның ижат перспективасын үстерү максаты белән Г.Йосыпов студия оештыра. Студиядә укыган яшьләрдән бүген дә сәхнә тоткан Камил Вәлиев, Луиза Солтанова һәм тиндәшсез талант иясе Дамирә Кузаева Әлмәт театры данын еракларга тарата.

Театрның иң югары күтәрелеш еллары — күренекле режиссёр Гали Хөсәенов ижаты белән бәйлә. Ул куйган «Козы Көрпеш һәм Баянсылу», «Анам кыры», «Бишбүләк», «Әни килде», «Тысымлы кыз» һәм башкалар театрның ижат кыйбласын билгели. Хөкүмәтебезнен иң югары бүләкләреннән берсе — Тукай премиясенә 1979 елда «Ай булмаса, йолдыз бар» спектакле өчен драматург Туфан Миннуллин, режиссёр Гали Хөсәенов, актриса Дамирә Кузаева лаек була.

*Т.Миннуллин. «Ай булмаса, йолдыз бар».
Режиссёры — Г.Хөсәенов.*

Театрның үзәндә үк режиссёрларны үстерү чоры да була бу. Татарның гыйлемле катлавыннан булган мулла кызы, сугышларны кичкән батыр йөрәклә зур талант иясе Зәкия Туешева йолдызы актриса һәм режиссёр бударак шушы чорда балкый. Ул чакта хатын-кызлар өчен, гомумән, сирәк булган режиссёрлык сәләтен Зәкия ханым Т.Гыйззәтнең «Чаткылар», И.Абдуллинның «Их, Уфа кызлары!», «Тиле яшлек», Т.Миннуллинның «Диләфрузгә дүрт кияү», А.Салынскийның «Барабанчы кыз», Ф.Бурнашның «Яшь йөрәкләр», Г.Ибраһимовның «Татар хатыны ниләр күрми» һәм башка спектакльләрендә бөтен тирәнлегә белән күрсәтә.

Минем күңеләмдә

Минем Әлмәт театры белән танышуым нәкъ менә шушы алтын чор белән бәйлә булып, яхшы әсәрләр тәэсирендә чын-чынлап театр сөюче булып китүемдә әһәмиятле роль уйнагандыр, мөгаен.

Туган авылым Карамалыга (Азнакай районы) еш килә иде театр. Безгә фатирга урнашучы артист абый үзенең жор теле, ягымлылыгы белән күңеләмдә калган. Мине, 10 яшьләр чамасындагы кызыкчыны, кулымнан житәкләп, клубка алып килүче ул абыйның Татарстанның халык артисты, гажәеп талант иясе Әгъзам Галиуллин булганлыгын мин, әлбәттә, үскәч кенә белдем. Бер килүләрендә, шулай, авыл клубында шаһ кызлары гына кия торган затлы ап-ак күлмәклә һәм калфаклы чибәр апаның көзгә алдында бизәнәп утыруы миндә әкияти хисләр уятуын хәтерлим. Үсмер кызга тәэсире шундый булган (егет-жигәннен күңелендә нинди өермәләр кузгалуын чамалыйм) дөньядагы иң гүзәл ул апабыз Татарстанның халык артисткасы, якташым Луиза Солтанова иде.

Чып-чын комедияне дә мин авылыбыз сәхнәсендә күрдем. Туфан Миннуллинның

«Диләфрүзгә дүрт кияү»ендәге мезансценалар бүген дә күнелемдә ап-ачык: Россиянен атказанган, Татарстанның халык артисты Камил Вәлиевнен Шәкүр ролендә агач эскәмиядә тезләрен чәнчеп кырын ятуы да, Тайфур абый Кичубаевның кабатланмас Галиме дә. Зәкия Туешева куелышындагы бу «Диләфрүз»не сонрак күргән алә никадәрле «Диләфрүзләр» дә алыштыра алмады. Авылда бик абруйлы гаиләбезне артистлар үз итә иде. Театрның талантлы артисткасы Жиһан апа Сәетованың баянда өздәреп, бертуган апам Асиянен чибәрлегенә сокланып махсус багышланган шаян-шук жырын әле дә ишетәм кебек:

*Их, наян син, кызыкай, кызыкай,
Кемгә насып булырсың, сылукай?..*

Шул Жиһан апа Әлмәттә әниемнен сөслесе Фатыйма апаларда фатирда яшәде. Әлмәткә кунакка барган чакта ана ияреп күрше йортка керүем исемдә. Гап-гади фатир, чәй өстәле артында әдәбият-сәнгать хақында тамыле әңгәмәләр коручы татар хатын-кызлары арасында мин хәзер генә төгәен икесен беләм: фатир хужасы, Татарстанның атказанган артисткасы Әминә Садыйкова һәм сөйләме, фикерләве белән аерылып торучы кабатланмас шагыйрә Сажидә Сөләйманова...

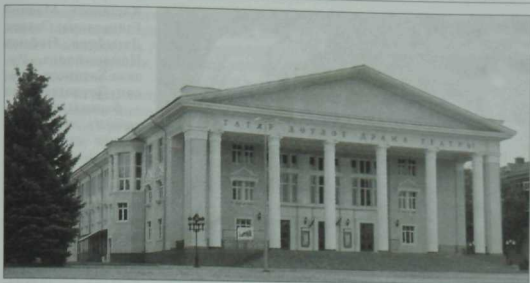
Ундүрт яшемдә Әлмәткә килеп яши башлагач инде мин апаларым белән театрның даими тамашачысына әверелдем. Ул чагында театрның премьералары нефтьчеләрнен Техника йортында (бүген театрыбыз бинасы) булып, билетлар һич табып булмый иде. Туры килгәндә, танышлык белән (шул Жиһан апа аркылы инде) юнәтә идек. Автобус тукталышынан ук «Артык билетыгыз юкмы?» дип сорап торган тамашачылар күп була, бер-ике тапкыр үзәбез дә шул хәлдә калып, керә алмыйча, елап кайтып киткән идек. Булган бит ул театрның бәхетле чаклары, их, кайтсын иде, дип көрсенәм бүген.

Ихласлык яки театр турында уйланулар

Бүген димәктән, көне бие кичәге кич тәсирендә яшәдем. 10 ноябрьдә Камал театрында булып узган Марсель Сәлимжановны искә алу кичәсе күнелие кузгатты, жыргатты, елатты. Туфан абыйның бер сөйләшкәндә үземә әйткән сүзләренен хаклыгына мең дә беренче кат инандым: «Дөнъяны ихласлык коткарыр». Марсель аганы мәртәбәләгән кешеләр ихлас иде, фикердәш-кардәш иде. Аларны бергә жыйган жылкәнде көймә — театр иде.

Ихласлык дулкынын мәхтәрәп Минтимер Шәрипович Шәймиев кузгатты. Бу шөхәсебезнен театрыбызны, мәданият-сәнгатебезне чын-чыннан яратуы, олылавы һәр житәкчегә үрнәк булсачы!

Камаллыларга, Фәрит Бикчәнтәевкә, бу багышлауны профессиональ дәрәжәдә һәм йөрәккә үтәрлек итеп оештырулары өчен рәхмәт. Даһи режиссёрыбыз исемендәге премия булдыру идеясе дә алардан башланып, дәүләт күләмендә яклау тапты. Сөөнеч тә, горурлык та. Республикабызда театрның дәрәжәсен күтәрү юлындагы матур бер фал бу. Әлбәттә, дәрәжәле булу бик күп нәрсәләргә бәйле. Бүген театр сәнгате хақында фикерләр, сүзләр бик төрле, сораулар тагын да күбрәк, бигрәк тә милли театрларда. Тамашачы йөрүгә карап театр турында фикер йөртәбез, әмма бу — бердәнбер күрсәткеч була алмый әле. Беренчедән, тамашачының зәвыгы, әзерлек дәрәжәсе, ихтыяжы бертөрле түгел. Кемгәдер театр ял итү, күнел ачу өчен кирәк булса, кемнәрдер иң югары хисси кичерешләр эзли, спектакльдәге вакийгаларны үзенә «үлчәп» карый. Икенчедән, тамашачыда театр турында билгеле бер мәгълүмат, күзаллау яши. Мәсәлән: тамаша залы белән сәхнә аерым, классик әсәр ничек язылган — шулай куелырга тиеш, спектакль ниндидер бертөрләрәк калыпта булырга тиеш кебегрәк таләпләр тамашачыдан куела. Яналыклар исә бик сак кабул ителә, бигрәк тә татар тамашачысы тарафыннан. Ә бит бүгенге театр, уктай тизлек белән үзгәрүче заман белән бергә атларга гына түгел, алдарак та булырга, милли әсәрләребез бүгенге һәм киләчәк сулышны, янгырашны житкерергә бурычлы.

Театр бинасы

Театрның иң яңа тарихы

Әлмәтебез театрының ин яна тарихы гасырлар чигендә башланып, бүген лаеклы рәвештә языла бара.

1999 елда Камал театры режиссёры Фәрит Бикчәнтәев тарафыннан сәхнәгә куелган «Ак калфак» спектакле гажәеп яңгыраш белән милли сәнгатебезнең соклангыч бер үрнәге буларак кабул ителә. Театрның нәкъ менә «Ак калфак» белән беренче тапкыр халыкара фестивалдә Каһирәдә чыгыш ясауы тарихи вакыйга.

Сүз дә юк, театр дөньясы дафнә такыяларынан һәм юлларында сибелгән гөлләрдән генә тормый. Ул шаулы дингез кебек: дулкыннары күбекләнеп ярга да кага, чигенешләрдән саегып та кала. Аның эчке дөньясын сөйләп тә, язып та бетереп булмый. Мең төрле мәшәкат, очы-кырые булмаган уйлар, юрап та китерә алмаган хәлләр, чыгу юлын эзләп гажиз булган лабиринт, янар тау ташкыны... һәм башкалар, һәм башкалар ул театр. Әмма ул синен күнеленнән очыш халәте, илаһият һәм илһамияте, берни белән дә чагыштырып булмый торган бәхетле мизгелләре, тәэссоратлы ләззәте дә. Шушы дөньяда 10 ел кайнаган театр житәкчесе буларак өнә шулай күзаллыым үткәнне, бүгенгене һәм киләчәкне.

2004-2005 елларда, «Татнефть» акционерлык жәмгыяте тарафыннан уздырылган реконструкция эшләреннән соң, 90нчы елларда театрга бирелгән бина чын сәнгать сараена әверелде. Ярты гасырдан артык гомерен күчмә шартларда көн иткән театрның мондый бинага тиенүе аның киләчәк язмышынын алшарты иде. Бу бина шәһәребезнең географик-тарихи үзәге генә түгел, чын-чынлап мәданият-сәнгать үзәгенә әверелде. Без, сонгы елларда, илледән артык спектакль чыгардык. Алар арасында Т.Миннуллинның «Исәнмесез» (реж. Ф.Ибраһимов), «Монда тудык, монда үстек» (реж. Р.Галиев), «Акбай һәм сарык малае» (реж. Г.Акбердина), Ф.Әмирханнның «Тигезсезләр» (реж. Б.Ибраһимов), М.Гыйләжевнән «Ожмах капкасы» (реж. Р.Әюпов), И.Фәйзрахмановның «Тәүбә» (реж. Г.Каюмов), Д.Салиховның «Сөр кеше» (реж. И.Гәрәев), И.Зәйниевның «Балакаем» (реж. Н.Исмәгыйлова), «Сагынуларга ни чара?» (реж. Б.Ибраһимов), «Туган-тумача» (реж. Л.Әхмәтова), кебек спектакльләр репертуарыбызның ныклы нигезен тәшкил иттеләр. Һәм инде, әлбәттә, Әлмәт театрының йөзен билгеләүче гомерләрен сәхнәгә багышлаган Галижәнап артистларыбыз: Роза Салихова, Фәтә Зарипов, Сәкинә һәм Рамил Минхановлар, Раушания Фәйзуллина, Рафик Таһиров – бар да Татарстанның халык артистлары. Чын сәхнә осталары: Дилбәр Әбүнәгыймова, Наилә Нәжипова, Фәймә Бикморатова, Иван Горбатов, Фазыл Насыбуллин, Асия Харисова, Римма Гайсина, Зөлфия Газизова, Гөлнәра Вәлиева, Гөлнәра

У.Шекспир. «Ромео һәм Джульетта».

Кәшипова, Мәдинә Гайнуллина, Эдуард Латыпов, Нәфисә Исмагыйлова, Рәзинә Хәкимова, Ләйсән Дәүләтгәрәева — барысы да театрыбызга, халкыбызга хезмәт итә. Заман театры драматик әсәрне иллюстрацияләүдән китеп, күпкырлы, күпйөзле, төрле сәнгать төрләрен берләштерүче һәм төрле юнәлештә хәрәкәтләнүче буларак күзаллана.

Нәкъ менә бу мизгелдә уен коручы белән тамаша кылучынын бергә, бер һаваны сулап берләшүен аңлатмыймы икән ул театр? Театр турында уйлану-эзләнүләр безнең коллективта үзенчәлекле эстетикага корылган спектакльләргә барлыкка китерде. Бу жәһәттән театр житәкчелегенен талантлы ижатчыларны жәлеп итүдә алып барган эшчәнлегә унышлы будды. 2010 елда дөнья күргән, көнчыгыш риваятьләре нигезендәгә сәхнә һәм әдәби версияләрдә эшләнган «Гашыйк Кәриб» спектакле театр дөньясы һәм анын күренекле белгечләре алдында Әлмәт театрын «тере» театр буларак танытты. Тамашачы махсус атмосферага килеп керә: көнчыгыш стилиндәгә беләзекләр (гап-гади жептән) кия, тәм-томнан авыз итә һәм сәхнәнән үзенә үк менеп, театр эчендә театр, уенга корылган тамашаның бер өлешенә әверелә. «Гашыйк Кәриб» — театрын дөнья гизгән визит карточкасы, труппага яна сулыш өргән талисманы дисәк тә, ялгышмабыздыр. Бу спектакль белән дәрәжәле фестивальләр төмен татыды театр: «Һөнәр», «Нәүрүз» (Казан), «Арлекин» (Санкт-Петербург), Россиянен кече шәһәрләре фестивале, «Алтан Сәргә» (Улан-Удэ), Төркия сәнгать фестивале (Мәрмәрис), «Маскерадъ» (Пенза). 2012 елда беренче «Тантана» премиясенен иң югары номинациясендә «Ел вакыйгасы» буларак танылды.

«Нәүрүз» фестиваленен жюри рәисе, танылган театр белгече Алексей Бартошевич: «Европаның теләсе нинди фестивалендә катнашырлык спектакль бу. Ә Искәндәр Сакаев искиткеч талантлы режиссёр», — дип бәяләде. «Гашыйк Кәриб»кә бәйле рәвештә проект эшләп, без аны «Дөньянын дүрт ягы» дип атадык. Бу проект кысаларында ижат ителгән спектакльләребез «Болан-патша» (К.Гоцши, реж. Звездана Ангеловска (Македония)), «Туй» (Б.Брехт, реж. И.Сакаев), «Ромео һәм Джульетта» (У.Шекспир, реж. И.Сакаев) шулай ук яна сулыш, яна стиль белән актёрлар өчен осталык мәктәбе, тамашачы өчен гажәсепенә тә, сокланып та каралучы мавыктыргыч күренеш, фестивальләрдәгә белгечләр өчен югары бәя бирердәй спектакльләр булды. Бу урында, рәхмәтле булган хәлдә, ике спектаклебезнен Татарстан театр әһелләре берлегенен гранты ярдәмендә куелуын әйтү фарыз.

Россиянен кече шәһәрләре фестивалендә театр өч тапкыр катнашып, лауреат булды. Быел Коломнада уздырылган фестивальнен иң югары бүләгенә «Ромео һәм Джульетта» лаек булып, «Театр Наший» сәхнәсендә уйналачак. Шушы көннәрдә генә бу спектакль «Алтын Битлек» фестиваленен лонг-битенә кертелде. Театр үсештә, хәрәкәттә булганда гына бәрәкәтле ижат гомере кичерә. Фестиваль — сәяхәтләр, гастрольләрдән башка хәзерге заман театрын күз алдына китерү кыен, бигрәк тә, бездәгә кебек, яртысын яшьләр тәшкил иткән труппа өчен. Яшь актерларны без махсус курс жыйып, Казан театр училищесында әзерләдек. Сонгы дүрт-биш ел эчендә аларнын саны 17 кешегә житте. «Мондый труппа белән теләсә кайсы спектакльне уйнап була», — дигән фикерне театр белгечләреннән еш ишетәбез. Инде дәрәжәле

дипломнар алып өлгергән Эльмира Яһүдина, Динар Хөснетдинов, Илшат Агиев, Айрат Мифтахов, Раушан Мөхәммәтжанов, Резеда Сафина, Илсур Хәертдинов, Лилия Заһидуллина, Алина Мөдәрисова, Фаил Сафиуллин, Рифат Әхмәдиев, Алмаз Шаһимәрдәнов, һәм башка яшьләребез дә театрыбызның өмете, ышанычы һәм киләчәге.

Сонгы елларда театр, проект эшчәнлегә белән житди шөгыльләнгән һәм үзен социаль-мәдәни миссиясен үти. Ин беренче зур проектыбыз «Мин яратам сине, Татарстан» программасын әзерләп, Латвия һәм Литвада яшәүче милләттәшләребез янына сәяхәт кылу иде. Ә кабат очрашу быел да насып булды: Ригада 2014 елның июнендә уздырылган беренче Европа сабан туенда Әлмәт театры үзеннән зур өлеш кертте.

Татарстан хөкүмәтенен ин яхшы мәдәният учреждениеләренә бирелүче грантын отып, балалар өчен «Туфан мәктәбе» оештырдык. Шәһәр мәктәпләрендә балаларга ел давамында махсус дәресләрне артистларыбыз укытып, беренче балалар театр фестивален уздырдык.

Тамашачылардан ел давамында аерылмау үе белән барлыкка килгән «Театраль жомга» проекты кысаларында жәйге ял паркының ачык сәхнәсендә республика театрларының чыгышларын халык инде биш ел карый. «Очрашу урыны — театр» — бу проект төрле районнарның якташларын очраштыра. «Күнел күзе» шәфкәтлелек акциясен оештырып, «Сәер кеше» спектаклен 2050ләп тамашачыга күрсәтүдән кәргән керемнен яртысын Әлмәттә яшәүче күрмәүче биш балага Казанда һәм Уфада операцияләр ясау өчен бирелде. Жәмгыятьтәгә афәт — наркоманиягә каршы куелган «Балакаем» спектакле өчен Әлмәт театры республикабызның Муса Жәлил исемендәге премиясенә лаек булды. Россия төбәкләрендәге милләттәшләребез белән очрашулар һәрчак вакыйга: Чиләбе, Самара, Оренбург, Пенза өлкәләре, Ижау, Йошкар-Ола, Саранск шәһәрләрендәге гастрольләребез истә калырлык уза. Сонгы ике елда гастрольләр географиясе тагын да кинәйдә. «Татарстан — Кавказ»: безне легендалар якынайта» проекты белән Россия мәдәният министрлыгы грантына лаек булганнан соң, театр Дагыстан Республикасындагы Ногай, Кумык, Авар, Лезгин театрларында чыгышлар ясады. Шушы елның октябрдә Ногай театры үзә безнен театрда кунакта булып, Әлмәт тамашачысына Р.Батулланың «Син минем анам» спектаклен һәм «Жырла, жаным» исемле программасын күрсәттә.

«Кунак театр» проектында без Кама арьягы театрлары белән спектакльләр алмашу тәҗрибәсен булдырдык.

Шушы көннәрдә 70 еллыгын уздыручы театрда, егермедән артык төрле жанр һәм стильдәге спектакль уйнала. Эшләргә, ижат итәргә ашыкынып торучы көчле актёрларыбызның тамашачыга әйтер сүзләре, житкерер фикерләре һәрчак бар һәм булып. Әлмәтне театраль шәһәр итүгә дә, республикабызны театр дөньясында танытуга да мөнәсәбәтлелез, һәм инде әлбәттә, ялгыз түгел. Әгәр безне һәрдаим күз уңында тотучы мәдәният министрлыгының ярдәме булмаса, шәһәрбез безгә бер аерым ярату белән карамаса, нефтьчеләребезнен кайгыртучанлыгын тоймасак, ай-һай, кыенга туры килер иде...

Театрыбызны олут бәйрәмә белән ихлас котлайм, ижади озын гомер, яна унышлар теләм.

Фәридә ИСМӘГҮЙЛОВА,

Әлмәт Татар дәүләт драма театры директоры

УЛ – ЖИРНЕҢ КОЯШЛЫ ЯГЫННАН...

Фуат Әбүбәкерова 70 яшь

«Кояшлы кызу көн. Узбәкстанның Нәмәнгән шәһәре чите. 4-5 яшьлек малайлар чыр-чу килеп су янына ашыкына. Ләкин анда барып эшиткәнче, табаннарны өткән кайнар камнан үтәргә кирәк. Әнә баганалар – берәү, икәү, өчәү... Һәркем шулар янына йөгәрә, беренче барып, салкынча камның күбрәк өлешенә хуҗа буласы килә... Шуңа малайлар, берсен-берсе уза-уза, алга амтыла... Бер, ике, өч... Күләгәле бу тукталышлар – вакытлыча бер хал алу, котыту чарасы, ләкин аларның да чиге бар икән. Хәзер алда ждәйрәп яткан суга таба, ботен көчне эҗсеп, соңгы талпыныш ясарга гына кала! Ә аннары... әлсәрәп суга чумудан тынны буардай мизгелләр кичерәсе!..»

Сүзен әнә шул бала чагында уелып калган мизгелләрдән башлады ул. Әлеге күренеш җанлы картина булып күз алдына килеп баса, хәтта ниндидер нәфис фильمنىң кереш өлешен караган кебек. Хәер, бу – татар театрының маэстрасы: дирижёр, музыкант, композитор, 50 елга якын Камал театрында музыка бүлгеген эжиткәлгән Фуат Хәмит улы Әбүбәкеров язмышының чаимә башы гына. 70 яшьлек юбилеген каршы алган көннәрдә без аның белән тормыш, сәнгать, кешеләр арасындагы мөнәсәбәтләр турында сөйләшбөз.

– Фуат абый, Сезнең әлеге балачак эпизодын кеше тормышының символик образы итеп тә күзалларга буладыр. Су – зур хыял, ләкин аңа барып ирешкәнче, шактый сынаулар узасы, ныгыысы бар. Алга омтылганда, «күләгәле тукталышлар» – вакытлыча рәхәтлек бирә торган тыналышлар да очрый...

– Тыналыш-тукталышларны тормышнын аерым бер чоры, этабы итеп карарга да мөмкин. Мәсалән, минем юл башы Нәмәнгәннән башланды. Бәрәкәтле тормышта яшәмәдек без, 6 бала, юклык, мохтажлык, ләкин, шуна да карамастан, әти-әни безгә урта белем генә түгел, музыкаль белем дә биргән. Без, балалар исә, әтннен йөзенә кызыллык китермибез дип, музыка белән житди шөгәлйләндөк! Шулай булмыйни! Әти – зур музыкант, Нәваи узбәк театрында эшли, үткәне Казан белән бәйлә. Репрессия корбаннары күбәя башлагач, дуслары кинәше белән, Казаннан, туган жиреннән аерылырга хал иткән, бирелә урнашып, 6 баланы аякка бастырырга көч тапкан! Ул вакытта аның бу батырлыгын бик аңлап та бетермәгәнбездер, тик әти безнең өйдә авторитет иде. Имтиханнардан «бишле»ләр алып кайтканда, аның, килеп, йомшак кына баштан сыйпавыннан да зуррак мактау юк иде ул чакта. Әнә шул кул жылысын тою мәктәпне алтын медальгә тәмамларга этәргеч булмадымы икән? Әти беребезнең генә булса да Казанга кайтуын теләде һәм аның әлеге хыялын мин тормышка ашырырга булдым. Бу – язмышымдагы хәлиткеч вакыйгаларның берсе. Аны тукталышларнын, әнә шул күләгәле баганаларнын берсе итеп тә күзалларга буладыр.

Икенче тукталыш... Консерватория тәмамлагач, миңа Опера һәм балет театры оркестрына юллама бирделәр. Ләкин жаным-тәнем белән ул чокырда утырырга теләмәдем. Бәхетемә, минем Хәмит Әбүбәкеровнын улы икәнлегемне искә алучылар булды – академия театрына эшкә чакырдылар. Улым Алмаз туу, яна фатир алу, көтмәгәндә Татарстаннын атказанган сәнгать эшлеклесе исеме бирелү – шулай ук тормышым этаплары. Ә, бәлки, бу шатлыклы вакыйгаларны суга керү – рәхәтлек мизгелләре белән чагыштырыргадыр?! Кем белә, бәлки, суга керү әле алда көтәдер (көлә). Ничек кенә булмасын, мин Сәйдәш көненә калмадым – мине театрдан аермадылар. Юкса, театрыз яши алмаган булыр идем.

– Әтигезне искә алдык... Хәмит Әбүбәкеров – Казанда татарнын беренче профессиональ виолончелисты. Салих Сәйдәшев, Заһит Хәбибуллин, Жәүдәт Фәйзи, Нәҗип Жһанов, Александр Ключарёвлар белән бергә укыган, алар белән беррәттән бик күп татар спектакльләрен сәхнәгә чыгарган музыкант. Бу еллар, әлеге шәхесләр турында ул Сезгә сөйли идеме?

– Сагына иде, шундый сагынып сөйли иде ул алар турында. Заһит Хәбибуллин

белән алар Мәскәүдә уыганнар, сонрак бергә Сәйдәш оркестрында, радиокомитетта, «Искра» кинотеатрында эшлэгәннәр. Сәйдәш турында истәлектәрән барлаганда, сиздерергә теләмәсә дә, әтинен тамагына төер утырганын, күзләренә яшьләр тулуын без күрәп үстек. Кайвакыт виолончелен ала иде дә Нигъмәт ариясен кычкырып жырлый, аннан соң елый иде. Ләкин ул вакытта мин — бала — бу шәхесләрнен нинди дәрәжәдәгә кешеләр икәнән аңлап житкөрмәгәнмен. Шуна да әти хатираләрән әллә ни игътибар белән тыңламаганмын. Сәйдәшнен масштаблылыгына, тормыш драмасына, Казанга килеп, театрда эшли башлагач кына төшендем. Әтинен безне Казанга кайтарасы килү, театрга урнаштыру теләгенен асылын да биредә генә аңладым. Татар театрынын яши башлавы, аякка басуы алар өчен зур шатлык булган. Шул традицияләрнен дәвам итүендә үз балаларынын өлеше булуын да теләгәндер.

Әтисе
Хамит Әбүбәкеров

— Әтигез — виолончелист, Сез — скрипач. Бу уен коралы белән мөнәсәбәтләрөгез нинди? Нәрсә, кем ул Сезнең өчен? Күптән түгел Казанда музыкант Михаил Казиник булды, ул, мәсәлән, минем скрипкам 63 яшьлек кыз бала, диде.

— Скрипканы кулыма биш яшемдә алдым. Әнә шул вакыттан бирле ул минем тормыш юлымда ин мөһим әйберләрнен берсе булды. Аны предмет дип әйтергә теләм әйләнми, минем өчен ул — жан дустан. Скрипкамны иптәшем дә, хатыным да, тәнкыйтьчәм дә дия алам. Аның белән бергә узган гомердә ничә көн генә аралар өзәлеп торды икән? Скрипкада уйнау көн саен теш чистарткан кебек, көнөнә бер сәгәт кенә ана игътибар бирәсен икән, ул сина мәңгә хыянәт итми. Аның белән сөйләшәм дә, кинәшлешәм дә мин. Ул бик нәзберек, кояшлы көн булса, үзе үк кулга ятып тора, янгырлы, шыксыз һава торышын сиземләсә, бөтенләй икенче тавыш чыгара, «тимәгез миңа», дип сукрана кебек.

— Кайбер музыкантлар үз уен коралларына кешене якын жибәрмиләр. Башка кеше кулы тисә, аның молекуляр составы үзгәрә дигән хөрәфәтләрү да бар...

— Төрле кешеләр бар. Мәсәлән, ана син тисән, бернәрсә дә үзгәрмәячәк, син — чиста күңелдә кеше, ләкин башка энергетикалы кешеләр дә бар. Шуна да үз скрипкамны кулдан-кулга йөртәм димәс идем, сак булырга кирәк. Музыкантлар арасында «хатынымны ал, скрипкама тимә», дигән сүзләр юктан тумеган. Минем скрипка — затлы скрипка. Аның миңа кадәргә сонгы хужасы Санкт-Петербургта Император театрында уйнаган, тик ул кешедән соң нәселләрендә беркем дә музыкант булмаган. Оныгынын оныгына дәрәсләр биреп карадым — сәләте булмады. Шуннан соң гаилә башлыгы чормада яткан шушы скрипканы кулыма тоттырды. Ул вакытта кыллары да юк иде, әмма аның затлы булуын шунда ук сизеп алдым.

— Владимир Спиваков скрипканы ялгызлыкка тигди. Ялгыз уен коралы, ялгыз тавыш. Тирә-юнь кешеләр белән тулы будуга карамастан, шәхес һәрвакыт ялгыз. Ялгыз туа, ялгыз китә... Бу фәлсәфә Сезгә туры киләме? Гомумән, скрипка тавышы слай-сыктауга тиги...

— Скрипка слаймый, ул — монлы корал, халыкка шатлык китерә, күңелләрдә өмет уята. Ялгызлык фәлсәфәсен дә кабул итмим. Кешеләр янында булырга яратам, театрдагы яшьләрдән илһам алып яшим, театрга менә әле тагын бер буын килде, мин аларнын матурлыкларына, сәләтләренә сокланам. Залдамы, мәжлестәмә — бер генә кеше булса да скрипка монын тыңласа, яшибез әле.

— Скрипка белән дирижёр таякчыгы арасында аерма бармы? Дирижёр таякчыгын кулыгызга алгач, Сез үзгәрәсезме?

— 1973 елда театрын музыка бүлегә мөдире Владимир Березин вазифаларын миңа тапшырды. «Бу театрда бөек музыкантлар эшлэгән. Син шуларнын берсе булырга тырыш», — дигән сүзләр әйтеп китте ул. Яна сезон «Зәңгәр шал» спектакле белән

Наил Әюпов белән

турында иде... Кайберәүләр дирижёрлык итүне башкалар белән идарә итүгә тиңли... Оркестрның театр оркестры икәннен искә алсак, үзегез дә бит баш режиссёр, директорга буйсынган кеше. Сезнең характерга кайсы туры килә: идарә итүме, буйсынуымы?

— Театрда эшлиме ул, башка жирдәме, 40 кешелек оркестр белән идарә итәме, алла кuartет беләнме — дирижёр хужа булырга тиеш. Хужа булу өчен, деспот, диктатор булырга кирәк. Ләкин мин, беренче чиратта, скрипкачы, ә скрипкачы диктатор була алмый. Шуна да үземе йомшак хужа дип саныйм: тавыш күтәрергә яратмыйм, аңлашылмаучанлыклар килеп чыкса, тыныч кына хәл итәргә тырышам. Шунны да онытмаска кирәк: театрда музыкантлар күнел өчен эшлиләр.

— Бүген театр тормышында, аерым алганда, Камал театры тормышында, оркестрның роле, урыны нинди? «Тере оркестр» кулланылган спектакльләр күп түгел. Әлеге күренеш Сезне борчымыймы?

— Театр яралганнан бирле, тәүте спектакльләрдән үк, фойеда кечкенә генә оркестр эшләгән. Драма булса, оркестр монлы көйләр сузган, комедия уйналса, тамашачыны күнелләре көйләр белән каршы алган. Бүген без дә шулай — фойеда кuartет белән тамашачы һәм театр арасын якынайтабыз, ягъни аралашчы ролен үтибез. Өйдән, эштән килгән тамашачы, тормыш матавыкларынан арынып, бөтенләй башка атмосферага чумарга тиеш. Мин үзем театрны, бигрәк тә татар театрын, музыкасыз куз алдына китерә алмыйм. Театр музыка яратмаган дирижёрны, директорны, режиссёрны кабул итә алмыйдыр ул. Шәхсән мин Рәшидә Жиганшина, Марсель Салимжанов, Шамиль Закиров, Фәрит Бикчәнтәев чорында эшләдем һәм эшлим. Татар театры — музыкаль театр, алар аны яхшы аңладылар. Бүген оркестр берәз күләгәдә кала икән, моны чор үзенчәлегенә дип карарга кирәктер. Аннан — һәрбер режиссёрның үз күзаллавы. Мәсәлән, «Банкрот» спектакленең элеккеге куелышларында оркестр бар иде. Яна куелышта Фәрит оркестрдан баш тартты: «Сәхнә белән тамашачы арасында дистанция тудыра», — дип аңлатты ул бу хәлне. Репетицияләргә кереп карагач, мин, чыннан да, спектакльгә оркестр кирәкмәгәнлеген аңладым. Оркестр бар дип, һәрбер спектакльгә, кирәксә дә, кирәкмәсә дә, аны катнаштыру — шулай ук дәрәс нәрсә түгел.

— Спектакльдә музыка — көчле эмоциональ фактор. Ефремов спектакльгә эзер булгач, «ә хәзер ана жан өрәсә калды», дип әйтә торган булган. Сөз бу фикер белән килешәсезме?

— Музыкантның алай уйлавы табигыйдыр, ә менә режиссёрлар спектакльдә музыканың ролен төрлесе төрлечә билгели. Гали Хөсәеновтан андый сүзләр ишеткәнем булды. Аяз Гыйләжевның «Әгәр бик сагынсан» спектакле өчен Фәүзия жырын алып килгәч: «Менә бит! Бу жырыны тотып карарга да була, хәзер минем өчен дә образ ачыкланды», — дигән сүзләре хәтердә. Спектакль ахырына Зилә Сөнгатуллина белән яздырган вокализны тыңлагач: «Менә хәзер нинди спектакль куярга икәннен төгәл беләм», — дип икъяр итте ул. Гомумән, анын белән эш процессы бик үзенчәлекле бара иде. Тенкәгә тиеп, жанны айкап чыгара иде ул: «Син язган музыка мине слатырга тиеш, еласам, димәк, ул яхшы музыка». Төп критерий әнә шулай билгеләнә иде. Музыка спектакльгә органик рәвештә кушылырга тиеш. Ул аерым, ят элемент булып бара икән — күнелсез хәл. Кызганыч, андый очраклар — еш күренеш. Аннан соң, һәрбер

композитор театр өчен музыка яза ала дигән сүз түгел, без тарихтан Станиславскийның Прокофьев, Шостаковичларны борып кайтарганын беләбез, чөнки алар мөстәкыйль, масштаблы әсәрләр күтәрәп килгәннәр. Театр музыкасы – ситуатив, аерым бер күренешне яисә геройны ачкан ярдәмчел элемент. Шуна да ул спектакльдән тыш бик сирәк мөстәкыйль тормаыш ала. Гадәттә, спектакль репертуардан төшү белән, музыка да эзсез югала. Композиторның күнелен кыра торган чынбарлык бу.

– Спектакльләргә махсус музыка язу хәзер кимеле кебек. Режиссёр, Интернеттан әзер музыканы сайлап, спектакльне музыкаль яктан үзе бизи...

– Әйе, Интернет – көчле көндәш. Хәзер дөнья ачык: чит ил композиторларының аудиоархивларын тыңлау өчен, бер-ике төймәгә басу җитә! Ләкин шушы күп мәгълүмат ташкынында адашып калмаска да кирәк бит әле! Бу ижат кешесеннән нечкә музыкаль зәвык таләп итә. Спектакльнен төрле күренешләрен музыкаль яктан бөтен итәр өчен, зур сәләт сора! Кайбер режиссёрлар әлеге эшкә җинел карый, Интернеттан һәр тема, ситуациягә туры килгән музыка таба да шуларны җыя. Нәтижәдә, кара киёмдә – ак ямаулык!

– Театр һәм музыкаль жәмәгәтьчелек еш кына параллель дөньяда яшиләр, бигрәк тә урта һәм яшь буын. Бер-берсенә эшләре белән кызыксынмыйлар кебек. Моңын сәбәпләре нәрсәдә икән?

– Тормаышы шундый бит хәзер. Һәр кеше үз дөньясында яши, һәркем – аерым утрав. Театр артистларын гына алыгыз: алар көне бус репетициядә, кич спектакль, әле шәхси тормаыш та бар. Зур концертлар залына бару түгел, алар башка театрларның спектакльләрен карарга да җитешми. Аннан элгәрәк Композиторлар берлегеннән театрға, аерым артистларга чакыру билетларга килә иде. Хәзер бу нәрсә дә бетте. Ә музыкаль жәмәгәтьчелек исә театрдан чыннан да аерылды кебек. Мин музыкантларның, яшь композиторларның театрға йөргәннен күрмим. Әлбәттә, бу кызганыч хал. Өч ел элек Рәшит Кәлимуллин, театр режиссёрларын җыеп, ни өчен яшь композиторларны театрға музыка язарга чакырмыйсыз дигән сорау кузгаткан иде? Ул вакытта Александр Сладковский: «Алар театр дөньясының нәрсә икәннен беләме сон? Театрға килгәннәре бармы?» – дип бик дәрәс жавап кайтарды. Мин әле дә хәтерлим: Мәсгүдә Шәмсетдинова үз вакытында студентлар янында идәндә утырып спектакльләр карый иде, шулкадәр театр белән кызыксынды. Аның нәтижәсен сез беләсез: «Кара чикмән», «Эләдем, бәгърем, сине» спектакльләренә нинди көчле музыка язды! Әгәр композитор спектакль карап, аннан сәхнә артына кереп, музыкага үз карашын белдерми икән, без алар белән ничек хезмәттәшлек итәргә тиеш?

– Фуат абый, ләкин яшь композитор сәхнә артына кереп, үз фикерен белдереп йөри алмый инде. Моңын өчен бик кыю гына түгел, әрсез булырга кирәктер... Әйтик, шул ук Эльмир Низамов моңа кадәр театрға йөрмәгәнме? Ләкин театрың пәрә артын күрер өчен аңа «Каләб» кичәләренен узуга кирәк булды...

– Алар бит профессиональ колак белән тынлылар. Безгә аларның фикере кызыклы булыр иде. Хәзерге заманда ижатчыга кыюлык та кирәк. Эльмир Низамовны без «Хужа Насретдин»га чакырдык. Аңарда моң бар. Нәкый Исәнбәтнен бу әсәре бик үзенчәлекле, катлаулы. Бу – хәерле фал. Яшьләр театрға кереп китсә, мин бик шат булыр идем. Кан янарту, кан алыштыру һәр өлкәдә бик мөһим.

– Бу ике өлкәнә аерым дөньяда яшәве кайбер сорауларга жавап эзләгәндә аеруча ачык сизелә. Мәсәлән, бүген музыкаль театр ачу кирәклегә турында еш сөйләшәбез. Консерватория, музыка көллияте укытучылары, музыка белән бәйлә сәнгатькәрләр әлеге мәсьәләне аеруча актуаль дип саный, драма театры өлкәсендәгеләр исә «безгә тагын бер театр нәрсәгә, булганның тиешле дәрәжәдә яшәтик», дигән фикердә... Сез бу уңайдан нәрсә уйлыйсыз?

– Бу мәсьәләне моннан 20 ел элек күтәргән идек, ул вакытта Сара Садыйкова да исән иде әле. Татар – җырлы, моңлы халык. Андый театр һичшиксез булырга тиеш. Композиторларыбызга көчле этәргеч булыр иде ул! Татар операсы, опереттасы, мюзиклы дөньяга килер иде! Бу мәсьәләгә каршы будучылар бар, диюегез мине аптырашта калдырды. Кем генә алай дип әйтә алыр икән? Драма театрлары өчен музыкаль театр көндәш була алмый. Аларның үз тамашачысы, үз репертуары. Безнең

артистларыбыз да анда барып катнаша алып иде. Кулга-кул тотынышып эшләргә дә мөмкин бит! Андый театр ачылса, 365 көн спектакльләр баруына шигем юк!

– Музыкаль драмалардан торган мирасыбыз шактый бит! Аларны да сәхнәгә күтәргә мөмкинлекләр ачылып иде... Фуат абый, без Сезне Сәйдәш традицияләрен дәвам итүче дип әйттек, композиторлык ягынан да аның юнәлешен алырга теләгегез булмадымы, ягъни музыкаль драмалар ижат итүдә үзегезне сынау...

– Дипломым юк, дәрәжәм дә башка. Зур полотнолы әсәрләр язар өчен, профессиональ композитор булу кирәк, аның өчен аерым төплә белем сорала. Ни кызганыч, укымадым. Ләкин, икенче яктан, Сара Садыйкова консерваториядә композиторлыкка белем алса, «Жидегән чишмә» кебек халыкчан, монлы жырлар яза алып идеме икән? Бәхәслә сорау. Шәхсән минем укырга вакытым булмады: гаилә, эш, гастрольләр — үзәнә бөтереп алды; тик үкенмим, димәк, тормышта мин башка миссия үтәргә тиеш булганмын.

– Марсель Сәлимжановның классик концертларга йөрүе, академик музыка белән ихлас кызыксынуы, халык жырларына мөкиббән булуы турында еш язалар. Әле күптән түгел генә бөек режиссерның 80 еллыгы булды. Еллар үткәч, бүген Сез аның шәхесе турында нәрсә уйлайсыз?

– Гигант... Тормышның һәр өлкәсендә, кешеләр белән мөнәсәбәттә, эштә... Еллар узган саен, аның шулкадәр акыллы булуына гажәпләнәм! Аның бик матур ягы бар иде: кешегә йшана иде, кеше эшен шулкадәр хөрмәт итә иде. Спектакльгә музыка язганда да ижат иреге бирә килде. Бик сирәк башка вариантлар таләп итә иде, гадәттә, алып килгән вариант белән ризалаша, күнеленә ятмаса, тагын берне язуга үтә. Ижатчы өчен ижат иреген тоюдан да рәхәт нәрсә юк бит! Спектакльгә музыка ничектер бик ярашып китә иде, әллә спектакль музыкага яраклаштырып куела идеме? — анысы һаман да сер минем өчен.

– Бер энгәмәгездә Сез нәкъ менә Марсель Сәлимжанов жырга артык игътибар бирүне тыйды, диде әйтсез. Ягъни баш режиссер Сезнең театр артистлары белән концертлар эшләү теләгегезгә каршы төшкән...

– Әйе, андый хәл, чыннан да, булды. Театрның ял иткән көнендә — дүшәмбе — атнага бер концерт уздыру теләге белән янып йөргән идем берара. Ләкин Марсель Хәкимович: «Камал театры филармония түгел», — дип, кире борды мине. Район-шәһәрләргә гастрольләргә чыккач, без артистлар белән шундый матур кичәләр оештыра идек. Кайчак, тамашачылар соравы белән, икешәр концерт биргән дә булды. Спектакльгә мөхәббәт геройларының жырларынан торган ул концертларда аерым бер рух бар иде. Әнә шул илһамландырды да инде мине. Концертлар булмаса да, берәз сонрак, Шамил Зиннурович белән кинәшләшеп, Наил Әюпов, Шамил Бариевларның дискларын чыгара алдык. Сонрак Әсхәт Хисмәт, Фирая Әкбәрова, Зөлфирә Зариповаларның жырлары тупланган аудиожыентыклар дөнья күрдә. Ни үкенеч, Флора Хәмитованың гына тавышын яздыра алмадык, мин аны әле озак еллар театрда эшләр дип уйлый идем. Бүген дә бик матур тавышлы яшьләр бар: Гүзәл Минакова, Ришат Әхмәдуллин, Ирек Кашапов, Гүзәл Гөлвердиева, Ләйсән Рәхимова, Раил Шәмсуаров, Олег Фазылжан — киләчәк аларның кулында!

– «Казан утлары» журналында «Жыр тарихы» сәхифәсе дөнья күрә башлады. Анда без татар жырының алтын фондын тәшкил иткән әсәрләрнен ижат ителү тарихын бардыйбыз. Сез, композитор буларак, жыр кебек кече күләмле жанрның фактик материалларга нигезләнеп өйрәнелүен ничек кабул итәсез?

– Мин бу мәкаләләрне кызыксынып укып барам, миңа калса, журнал тарафыннан әлеге мәсәләнен мөһимлеген аңлау — аерым мактауга лаек. Чыннан да, һәрбер жырның үз тарихы бар. Сара Садыйкова, мәсәлән, 200 жыр ижат иткән икән, анда 200 тарих булырга мөмкин. Хәтта заказ белән язылган әсәрләрнен дә, кечкенә генә булса да, үз тарихы бар бит. Мәсәлән, «Көтәм сине» жырына этәргеч биргән хисләр булмаса, Сара ала жырчы булып китәр идеме икән әле? Һәрбер жырда ниндидер хисләр оеткы сала, әнә шул тойгыларга тәнгәл килгән шигырьгә тап булу — яна жыр туу дигән сүз. Минем «Зәнгәр кыңгыраулар» жырының тарихын гына алыяк. Әхсән Баян пьесасы буенча төшерелгән телефильмда жыр юк иде. Ләкин Әхтәм Зарипов, бер көнне мине чакырып: «Нәрсәдер житми, жыр язып карыйбызмы әллә?» — диде.

Мин ризалаштым, ләкин Әхсән Баянның башта шигырь язуын үтәдем. Ул вакытта без автор белән күрешеп тә тормадык дип хәтерлим, ул режиссёрга шигырьләр калдыра, мин алам, илһамланып эшлим. Автор белән сонрак таныштык без, ул нинди жырлар язылганын анламады да кебек. Илһамландыручы – Зөлфирә Зарипова героинясы,

Фуат Әбүбәкеров җитәкчелек иткән оркестр

актрисанын үзенен дә ул вакытта иң өлгергән, матур чагы иде. Гашыйк булуын булмадым, ләкин бик соклана идем ана. Шуна жырлар да бер сулышта туды, бүтөн инде бу өч сериялек фильمنى «Зәңгәр кынгыраулар», «Синен өчен» жырларынан башка күз алдына китереп булмыйдыр. Зөлфирә Зариповага әле һаман да кичә-очрашуларда «Зәңгәр кынгыраулар»ны жырлавын сорап мөрәҗәгать итәләр.

— Шигырь сүзләренен, хисләрне гәүдәләндерүе белән бергә, шигырьнен формасы, төрләре дә бар бит әле... Кайбер композиторлар көчле, зур фәлсәфәле шигырьләргә жырлар сирәк языла, диләр. Жыр сүзләре, Сезнеңчә, нинди булырга тиеш?

— Шигырь үзе дә музыкаль булырга тиеш, «жырлап тора», диләр андыйлар хакында. Кабатлап әйтәм: синен күнеленнен жыры белән аваздаш булуы да мөһим. Чыннан да, артык фәлсәфи, катлаулы шигырьләрдән жыр сирәк туа. Ни өченме? Чөнки, гадәттә, шагыйрь үзе дә андый юлларны акылы белән уйлап яза. Ижат исә — йөрәк эше. Жыр, йөрәктән-йөрәккә барып житсә генә, халыкта үз урынын таба. Мин Зөлфәтнең шигырьләрен яратам, анын бөтен китаплары да бар миндә. Вакытым булганда, аларны һаман-һаман актарам, яна мәгънәләр табам. Мөдәррис Әгъләмнең бөек шагыйрь булуын таныйм — ул авыррак бирелә. Роберт Миннуллинның балалар шигырьләре жырлап тора. Анын шигырьләреннән торган бер диск әзерләргә ният. Композиторлар Разил Вәлиев сүзләренә еш мөрәҗәгать итәләр, моны шулай ук аларның музыкальгә белән аңлатырга буладыр. Иң кызыгы: анын ижатында игътибарым нәкъ инде көй язылган шигырьләргә төшә. Калганнары минем өчен катлаулырак кебек. Үзешчән шагыйрьләрдә дә самими, матур юллар табарга була. Шигырь, көй, башкаручының «табышуы» — зур бәхет. Әмма андый очраклар еш булмый, бүтөн бигрәк тә.

— Фуат абый, театрда Сезнең эшләрне, традицияләрне дәвам итәрдәй кеше бармы?

— Янш вакытымда ук миндә татар театрының зурлыгын аңлау бар иде. Андый хисләр белән янучы музыкантлар бүтөн юк дәрәҗәсендә. Күпчүлек улым Русланга: «Син әтиңә алмашка калырсын», — диләр. «Әти булып тусам — калыр идем», — дип җавап бирә ул. Музыка яза, аранжировкалар ясый, ләкин оркестр белән идәрә итү, артистлар белән уртактел табу, башка нечкәлектәр дә бар бит. Руслан мондый зур җаваплылыкка алынырга курка. Гомерем, саламәтлегем булса, мин биш ел эчендә театрдан китәргә җаенмыйм, нәкъ шул вакыт аралыгында бу мәсәләне хал итүтә җитди алынырга кирәк.

— Мостай Кәримнең «сәнгатьне яратучылар жирнең кояшлы ягында яши», дигән юллары бар. Сезнең белән әңгәмәдән соң моның чыннан да шулай икәнен аңлайсың. Фуат абый, 70 яшьлек юбилеегыз белән чын күңелдән котлыйбыз! Сез — үзегез театр тарихы. Әнә шул тарихны саклайсы, яклайсы һәм Сезгә рәхмәт әйтәсе килә.

Әңгәмәдәш — Гүзәл СӘГҮЙТОВА

ГАСЫРЛАР КИЧКӘН ИЖАТ

ГАБДЕРӘХИМ УТЫЗ ИМӘНИНЕҢ ТУУЫНА 260 ЕЛ

Габдерәхим бине Госман бине Сәрмәки бине Кырым Утыз Имәни әл-Болгари – әдәбиятыбыз һәм ижтимагый фикер тарихында тирән эз калдырган шәхес, энциклопедик белемле галим. Аның ижат мирасы гаять зур һәм күпкырлы. Ул язган хезмәтләр арасында шигырь-поэмалар белән беррәттән, тел, фәлсәфә, дин, шәригать, фикһе, әхлак-хокук мәсәләләре, икътисад, сәүдә, медицина, астрономия һәм башка мәсәләләргә кагылышлы фәнни хезмәтләр, гарәпчә-төркичә, фарсыча-төркичә, гарәпчә-фарсыча сүзлекләр дә бар. Әмма ул барыннан да элек шагыйрь буларак кин танылу ала.

Габдерәхим Утыз Имәни 1754 елда хәзерге Татарстан Республикасының Чирмешән районы Яна Кади (әлекке исеме – Утыз Имән) авылында игенче гаиләсендә туа. Аның әтисе Госман бине Сәрмәки бине Кырым чыгышы белән хәзерге Лениногорск районы Тимәш авылы кешесе, ә әнисе Гафифә Утыз Имән авылы кызы булып, өйләнешкәннән соң алар Тимәш авылында тора башлыйлар. Ләкин Габдерәхим туганчы ук әтисе Госман үлеп китә. Ярдамчәсез калган яшь хатын янәдән үзенән туган авылы Утыз Имәнгә кайта һәм шунда, үз әтисе йортында, Габдерәхимне таба. Ике-өч ел да үтми, ул үзе дә дөнья куя. Шулай итеп, Габдерәхим, сабый чагында ук ата-анадан ятим калып, туган тиешле бер жингәсе кулында тәрбияләнә.

Укырга, белем алырга омтылыш Габдерәхимдә бик иртә уяна. Башта ул үз авылларындагы Вилдан мулла мәдрәсәсенә йөрәп укый, аннары мәдрәсәдәге вак-төяк хезмәтләрне үтәп, үз-үзен карардай яшыкә житкәч, мәдрәсәгә бөтенләй яшәргә күчә. Зирәклегә, үткен зияһенделегә белән ул сабакташлары арасында бик тиз «укымый белә торган шәкерт» буларак таныла һәм үзенән яшәтешләренә дә хәлфәлек итә башлый.

Ә мәдрәсәдә яшә буынны тәрбияләүдә нәтижәле, файдалы икәнлегә гасырлар буена исбатланып килгән фәннәр укытыла. Ул фәннәрнең барысы да ислам дине нигезләрен, аның төп китабы Коръәнне, Коръәнгә аңлатма-шәрехләрне, шәригать һөкөмнәрен өйрәнүгә юнәлтелгән. Китап-дәреслекләр гарәп телендә язылганлыктан, иң элек гарәп телен өйрәнергә кирәк була. Мәдрәсәдә бирелә торган белемнәрне Габдерәхим бик тиз үзләштерә, гарәп, фарсы телләрен жентекләп өйрәнә. Укыган саен ана ислам диненән яна сәхифәләре, тирәнлекләре, яна офыклары ачыла бара. «Белем эстәргә комсыз» булган бу яшә шәкертне, әлбәттә, ислам дөньясының ерак бер төбәгә булган Яна Кади авылындагы чагыштырмача зур булмаган мәдрәсә, андагы гыйлем дөньясы канәгатьләндерә алмый. Аның күнеле зуррак мөмкинлекләргә омтыла һәм ул туган авылына якын булган күрше авыл мәдрәсәләренә китеп белем ала, яна мөгаллимнәр белән аралаша башлый. Мәсәлән, аның 1782 елда Кизләү (хәзерге Иске Кызыл) авылында яшәгәнлегә һәм Урта Азия галиме Гали бине Хисаметдин әл-Һиндинен Коръән аятләре турындагы китабында очраган авыр аңлаешлы сүзләрен аңлатып, гарәпчә сүзлек төзегәнлегә билгеле. Бу турыда әдип үз кулы белән язып калдырган¹.

Утыз Имәни ижатын беренче булып тирәнтен өйрәнгән галимә Беляева Габдерәхимнән бу еллардагы тормышын болай тасвирлый: «Утыз Имәни семья тормышын бик яшәтән оештырган. 1773 елда, 19 яшьләр чамасында, Утыз Имән авылында туып үскән Рахманкол кызы Фәтхиягә өйләнгән. Фәтхиянең атасы мирза булган, ләкин Габдерәхимгә жирсез килеш кенә килгән. Закон буенча аларга жир тиеш булса да, Габдерәхим исән вакытта кулларына кермәгән... Фәтхиянең өч кыз баласы булган. Фәтхия белән бары биш ел гына торган. Фәтхия үлгәч, шул ук Утыз Имән авылынан Габдерәзак кызы Хәмидәгә өйләнгән».

¹ Әлегә кулъязманы шушы юллар авторы 1988 елда Сәмәрканд шәһәрәннән, Утыз Имәнинең бишенче кутыры оныгы Әхмәтжанов Мигдәт Әбүбәкер улынан алып кайтты. Бу мәгълүмат фонд беренче тапкыр бүтәрелә.

Беркадәр вакыт үткәч, Габдерәхимне тирә-як авыл мәдрәсәләре дә канәгәтләндерми башлый һәм, үзенен гайләсен алып, ул чакта гыйлем үзәге буларак данлыксы Оренбург Каргалысы авылына (Сәгыйть бистәсенә) килә. Биредә ул икенче мәчет каршындагы Вәлид бине Мөхәммәд әл-Әмин Каргалый мәдрәсәсенә укырга керә, әлеге күренекле дин белгече житәкчеләгендә тирән белем алуга ирешә. Әмма берәздән аны Оренбург Каргалысы да канәгәтләндерми башлый. 1788 елда, үзенен гайләсә белән Урта Азия якларына юнәлә. Ин элек ул Бохарада туктала, анда берничә ел яши. Исеме еракларга таралган мәдрәсәләрдә белем ала, күренекле галим-укумышлылар белән аралаша. Берәздән үзә дә мәдрәсәдә укыта башлый. Шушы елларда Габдерәхимнән Бохарада шәех Фәезхан әл-Кабули исемле кешегә мөрид булып торганлыгы һәм Бохараның мәшһүр Могак мәчетендә Хажы Багдади Вәлидетдин бине Хәсәннән соң имамлык хезмәте үтгәнлегә мәгълүм². Бохарадан соң Габдерәхим Сәмәркандта булган. 1789 елда Бохара янындагы Акча һәм Түфй исемле кечкенә шәһәрләрдә торган. 1790 елда Бохарадан 12 км ераклыктагы Мәзарә Шаһимәрдан шәһәрәндә яшәгән; бу шәһәр мәдрәсәләрендә уку-укыту эшләре белән шөгыльләнеп, үзенен белемен арттырган. 1796 елда, 42 яшендә, Әфганстанга сәяхәт кылган: Әфганстанның Бәлех, Җират, Кабул шәһәрләрендә булган, аннан Бохарага кайткан.

1798 елда Габдерәхим туган ягына кайтырга уйлаган. Бохарадан кайткан вакытта, Кавырмач дигән урында, көтмәгәндә Габдерәхимнән хатыны Хәмидә вафат була. Бу үлемне әдип бик авыр кичерә, Хәмидәгә багышлап ике мәрсия яза. Ятим калган балаларын алып, Туган авылы Яна Кадигә кайткач, Ү.Беляева язучыча, беренче хатыны Фәтхиянен сөйләсә Бәдигылҗамалга өйләнә һәм шул хатыны белән ахыргы көннәренә кадәр гомер итә.

Габдерәхим туган авылы Утыз Имәндә төпләнеп калырга тели, әмма ана: «Синен атан Тимәш кешесе иде», — дип, йорт салырга жир бирүдән баш тарталар. Шуннан соң ул үзенен ерак туганнары яшәгән күрше авылга — Кара Чишмәгә китә, анда бер ел яши. Әлеге авылда озак торырга рөхсәт итмиләр һәм ул хәзерге Чистай районының Исләй авылына китә, анда бер ел чамасы мәдрәсәдә укыта. Аннан хәзерге Лениногорск районының Сарабиккол (элекке исеме — Әби авылы) авылына күчә, өч ел бие мәдрәсәдә хәлфәлек итеп яши; үзенә шәкертләр җыя, аларны үз ысулы буенча тәрбияли. Шуннан соң Куакбаш авылына (хәзерге Лениногорск районы) килә; авыл тарихында беренче мәдрәсә салдыра, шунда шәкертләр укыта. Әнә шулай авылдан авылга күчеп йөри торган, ниһаять, әтисенен туган авылы Тимәшкә килеп урнаша һәм үзенен соңгы көннәренә кадәр шунда яши. Монда да ул күп еллар бие халыкны агарту-укыту эшләре белән шөгыльләнә, шәкертләр тәрбияли.

Тимәштә анын кечкенә генә йорты, аз гына жире булган; йорт хайваны асрамаган, мал жыймаган. Картлык көннәренә кадәр иҗат эшен давам иттергән. Әдип сиксән яшенә кадәр яшәп, 1834 елның сәвер (апрель) аеның сигезендә Тимәш авылында вафат булган³. Каберенә беренче ташны, әдипнән исемен һәм үлгән елын язып, Мөхәммәткәрим Тәхәвәтдин углы куйган. Әмма гасырдан артык вакыт узгач, анын кабере өстендә күп булып сәрви (акация) агачлары үсеп, кабер танымаслык хәлгә кылган. 1970-1980 елларда көн тәртибенә шагыйрьнен каберен төзекләндерү мәсьаләсе килеп баса. Бу эшкә район жәмәгәтчеләге, беренче чиратта, район нефть үткәргечләр идарәсе коллективы алына. 1994 елның 21 июнендә халкыбызнын горурулыгы булган шагыйрь, фикер иясе Габдерәхим Утыз Имәни кабере өстенә Шәрәкь стилендә таштан салынган, ак гөмбәзле зур гына торбә-мавзолей төзеп куела⁴. Бу — татар әдипләренә куелган беренче мавзолей була. Мавзолейнын эчке ягына, түр стенага шагыйрьнен «Мөһиммәт эз-заман» поэмасынын түбәндәге шигырь юллары язып куелган: / Егет булсан, егетлек күргәз илгә, / Махәббәтлек путасын багла билгә. / Гәделлек кыйл, ул имди әһле вафа, / Берәүгә бер тузан тик кыйлма жәфа.

Алдагы елларда Г.Утыз Имәни исемен мәнгеләштерү өлкәсендә түбәндәге эшләр эшләнә: 1) Тимәш авылынын үзәк урамына һәм Чирмешән район үзәгенен бер урамына Габдерәхим Утыз Имәни исеме бирелә; 2) шагыйрьнен туган авылы Яна

² Мәржани Ш. Мостафадел-әхбар фи әхвали Казан ва Болгар. — Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. — Б.290.

³ Шагыйрь вафатынын конкрет датасы Санкт-Петербургтагы Шәрәкьне өйрәнү институты фония китапханәсендәге В3808 шифрлы кулъязманың 2 а битендә күтерелә.

⁴ Мавзолей проектынын авторы — архитектор И.Р.Валиева.

Кадига анын элеккеге Утыз Имән исеме кайтарыла; авыл уртасындагы паркта утыз имән агачы утыртыла; 3) Утыз Имән авылы мәктәбенә Габдерәхим Утыз Имәни исеме бирелә һәм анда әдипнән музей ачыла; 4) Чирмешән районы хезмәткәрләренә хезмәтгәге унышлары өчен бирелә торган Габдерәхим Утыз Имәни исемендәге премия булдырыла.

Гыйльми һәм әдәби ижаты

Габдерәхим Утыз Имәнинен гыйльми һәм әдәби ижаты чама белән 1774 еллардан башлана, үзенен вафатына кадәр, ягъни 60 ел буена дәвам итә. Алты дистә елны коләчләгән бу ижат дәверен, анын биографиясе белән бәйләп, шартлы рәвештә төп өч чорга бүлүп өйрәнергә мөмкин: 1) башлангыч чор ижаты (1774-1788 еллар); 2) ижатынын Урта Азия чоры (1788-1798 еллар); 3) туган илдәге ижат дәвере (1798-1834 еллар).

Габдерәхимнән гыйльми һәм тәржемә эшчәнлегә шактый иртә башлана. Мәдрәсәләрдә гарәп-фарсы телләрен, Коръәнне, тәфсирләрен, шәригәт хөкемнәрен тирәнтен өйрәнү аны әкрәкләп фән дөньясына алып керә. Беренче чиратта, ул ислам дөньясында халыкара фән теле булып саналган гарәп телен һәм классик поэзия теле булып исәпләнгән фарсы телен бик биреләп өйрәнә. Бу телләрен шул дәрәжәдә нечкәләп өйрәнә ки, хәтта шул телләрдә гыйльми хезмәтләр дә яза башлый. Габдерәхим Утыз Имәнинен гыйльми эшчәнлегә нигездә өч юнәлештә алып барылган: 1) үзе өйрәнә торган гарәпчә, фарсыча китаплардагы авыр аңлаешлы сүзләргә сүзлекләр төзү, терминнарға аңлатмалар язү; китапларга шәрех-комментарийлар төзү; 2) гарәпчә һәм фарсыча фәнни хезмәтләрен тәржемә итү, ислам диненен гамәли һәм теоретик мәсәләләре хакында гарәп-фарсы телләрендә гыйльми трактатлар язү; 3) китаплар күчерү, әсәрләренен дөрес, фәнни текстларын булдыру, ягъни текстология өлкәсендәге эшчәнлегә.

Утыз Имәни — татар текстологиясенә нигез салган галим: ул Кол Галиннең «Кыйссаи Йосыф» поэмасынын берничә кулъязмасын үзара чагыштырып чыккан, төрлө күчерүчеләр тарафыннан өстәлгән урыннарын төшереп калдырган һәм ахырга: «Бу кыйссаның бәетләреннән күп бәетләр кыскартылды. Артык файдасы булмаган сүзгә озайтү язучыларнын табигатендә юк. Һәркем бу рисаләне язарга теләсә, шушы нөсхәдән канәгать итсен: күп нөсхәләрдән чагыштырылды, көч жиккән кәдәр дөрес язганбыз. Әмма, зинһар, моннан башкадан ызмагыз, зур хатага очарсыз, хәтта дөресләүдән дә гажиз калырсыз. Габдерәхим Болгар. 1824», — дип язып та куйган.

Үзенә Аллаһы Тәгалә тарафыннан салынган шагыйрьлек куәсе ыш чактан ук Габдерәхимне, анын күнелен гел жилкендереп, ургылып чыгарга жай гына көтеп торган, ахрысы. Мәдрәсәдә чакта, атаклы дин галимнәренен гарәпчә хезмәтләрен өйрәнгән, авыр аңлаешлы сүзләренә ана телебездә аңлатып язган вакытта, анын күнелендә шигъри юллар да барлыкка килгән һәм, хезмәтне тәмамлагач, Габдерәхим шул шигърьләренә әлеге хезмәтләр ахырына төркәп тө куйган. Шулай итеп, анын безгә билгеле булган иң беренче «Улды ахыр бу кәлямам...», «Бәйте Аллаһиар бәкдин...» дип башланган шигърьләре язылган. Бу әсәрләрдә шагыйрь әлеге хезмәтләрен үзеннән соң укучыларга мәрәжәгать итә һәм, әгәр дә үзенен бу гарәпчә язылган аңлатмаларында хаталар килеп чыкса, Аллаһы Тәгаләдән дә, китап укучылардан да үзен гафу итүләрен үтенә. Беренче шигърьләрендә үк Габдерәхимнән Шәрәк шигъри теориясен шактый тирән үзләштергән булуы күренә: алда әйтелгән беренче шигърен ул «рифмалар эчендәдер минем исемем» дигән сүзләр белән тәмамлай: шигърьнен юл азагындагы рифмалаш сүзләренен сонгы хәрәфләрен бергә жыйсан, авторнын исеме килеп чыга (г-б-д-р-а-х-и-м — Габдерәхим). Әмма безадан шагыйрь ижатына реаль һәм кырыс тормыш картиналары да килеп керә. Мәсәлән, «Горбәтнама» поэмасы. Шагыйрь аны үзенен кулга алынып төрмәгә утыртылуы унае белән язган. Бу әсәр инде лиризм, сызлану белән сугарылган⁵.

⁵ Шагыйрьнен бу поэмасы фәнни кулланалышка беренче тапкыр шушы юлларнын авторы тарафыннан кертелде: әсәренен текстын ул 1975 елда Санкт-Петербург шәһәрәндәге Шәрәкне өйрәнү институты китапханәсенен кулъязмалар бүлегеннән табып кайтты. Әсәр тексты ТА 1309 шифры кулъязма жәмәтикнын 7-11 битләренә күчәреелгән. Кара: Шәрипов Ә.М. «Горбәтнама» — Габдерәхим Утыз Имәнинен юк табылган әсәре // Татар теле һәм әдәбияты. Бишенче китап. — Казан: ИЯЛИ им. Г.Ибрагимова КФАН СССР, 1976. — Б.277-283.

Габдерәхимнен төрмәгә утыртылуы, анын сәбәбе турында фәнни әдәбиятта бертөрле генә фикер юк. Ш.Мәржани болай яза: «Шушы һәм шуларга охшаган ярамаган эшләре аркасында⁶, Бөгелмә төбәгендә Шөгәр исемле авыл имамы мелла Моғыйнетдин бине Габдеррәшид һәм анын дуслары мона (Утыз Имәнигә — Ә.Ш.) каршы чыгалар. Дини идарәгә әләкләшеп, указы алынып, урыныннан куылуга ирешәләр»⁷, — дип яза. Шагыйрьнен төрмәгә ябылуынын сәбәбен Үлмәс Беляева Габдерәхимнен «Диннен кануннарын белми торып, дин тоту олут гөнаһлык, шәригать хөкемен бозу ғына. Гавам халкы хәдисләренә дәрәс укый белмәгәч, нәфел, сөннәт намазларын да уку дәрәс түгел» дигән фикерләре аркасында дип күрсәтә. Ә Рамил Әдһәмов исә, немец галиме М.Кемпер хезмәтенә таянып, Габдерәхимнен кулга алынуынын 1785 елда булуын яза. Шуннан чыгып, Утыз Имәнинен тормыш һәм ижат эшчәнлеген ике чорга бүлеп карый: 1) 1785 елда кулга алынуга кадәр чор һәм 2) 1785 елдан соңгы тормышы⁸.

«Горбәтнамә» поэмасынын язлыу датасын ачыктарга бу әсәрен ахыргы «Хатимә» бүлегендәге «Битеп мән бу нәсаих кәндәм өчен, дәхи зәүжәм Хәмидә мәфтүн өчен» дигән сүзләр дә ярдәм итә. Димәк, әсәр язылган вакытта шагыйрьнен хатыны Хәмидә исән булган. Ә Хәмидә 1798 елда, Габдерәхим Урта Азиядән кайткан чакта вафат була. Шулай итеп, Габдерәхим чыннан да 1785 елда төрмәгә ябылган булырга мөмкин. Анын Урта Азиягә чыгып китүе дә билгеле бер дәрәжәдә шушы төрмәдә утырып чыгуы белән бәйлә булырга охшый. Димәк, «Горбәтнамә» әсәре дә шул вакытларда язылган булып чыга.

Поэма кереш өлешенән һәм биш фасылдан тора. Күләме — 200 шигырь юлы. Әсәр ахырында шагыйрь үзенен исемен китерә: / Эгәр кушсан рәхимгә ләфзы габди, / Белүрсән кем ирүр назыймнын исми. /

«Рәхим»гә «Габди» сүзен кушканда «Габдерәхим» исеме килеп чыга. Үзенен исемен мондый рәвештә биру Утыз Имәни ижатында еш очрый.

Беренче бүлектә автор үзенен доньяда рәхәт, кайгы-хәсрәт күрмичә яшәвен тасвирлый. Тоткынлыкнын беренче көненнән үк шагыйрь ирекле тормышны сагына, анын дусларын, балаларын, сөекле хатынын искә төшәре, алар белән бергә булган вакытларын, тормышынын ин рәхәт, ин бәхәтле көннәрен күз алдына китерә. Анын күнеле сызлана, газаплана башлый: / Эгәр төшсә боньндик кайгы-хәсрәт, / Көнәш үзрә улыр шул дәмдә золмәт, / — дип чагыштыра ул үзенен бәхәтсезлеген.

Әсәрен калган бүлектә автор кайгы-хәсрәттән сон шатлык килергә тиеш, шунын өчен авырлыкларга түзәрә, сабыр булырга, үз язмышына буйсынып яшәргә кирәк дигән фикерләренә үткөрүгә багышлый һәм шуны исбатлау өчен дини риваятьләрдән мисаллар да китерә.

Утыз Имәнинен «Дөррәтел-фахирә яки Ахирәтнамә» («Хөрмәтле энже яки Ахирәтнамә») дигән зур күләмле поэмасы да (барлыгы 1 мен 456 шигырь юлыннан тора) ижатынын башлангыч чорына карый. Шагыйрь аны Мөхәммәт әл-Газалинын «Дөррәтел-фахирә фи кәшфе гомумел-ахирә» («Ахирәт хәлләрен ачу юлында хөрмәтле энже») исемле хезмәтеннән файдаланып язган. Әсәрдә кеше үлгәч булчак вакыйгалар, теге доньядагы хәлләр, кыямәт көне һ.б.лар турында сөйләнә. Анда түбәндәге бүлекләр бар: кереш өлешендә һәр кешегә үлем киләчәге, һәркемнен кабергә керәчәге турында; беренче баб — үлгән кешегә зикер әйтүнен файдасы турында; икенче баб — һичкайчан үлмәм дип донья куып йөрү, анын зарарлы булуы турында; өченче бүлектә үлем ачысы сурәтләнә; дүртенче баб үз аерым мөстәкыйль поэма булып каралырга мөмкин. Анын үз эчендә 5 бүлектә, 13 баян бар. Ул бүлектәләрдә Мөхәммәд пәйгамбәрнен, аннан соң Әбүбәкер, Гомәр, Госман һәм Галинә үлемнәре сурәтләнә. Шуннан сон хатимә, ягъни бетем өлеше килә. Шулай итеп, «Ахирәтнамә» поэмасы шагыйрьнен дини-фәлсәфи карашларын ачыклау өчен зур әһәмияткә ия.

Безне күзәтүдәр буенча, Утыз Имәни 1788 елда Урта Азиягә киткән, анын поэтик һәм гыйльми ижаты шунда давам иткән. Урта Азиядә Габдерәхим шигырьләре

⁶ Монда Утыз Имәнинен билдәтәләргә каршы чыгуы күздә тотылды.

⁷ Мәржани Ш. Мостафадәл-ахбар фи ахвали Казан ва Болгар. — Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. — Б.291.

⁸ Адыгамов Р. Габдрахим Утыз-Имәни ал-Булгари. — Казан: Татар. кн. изд-во, 2007. — С.26. Әмма монда 1785 ел датасынын нинди чыганакка таянып алынуы әйтелми һәм исбатланмый.

гена түгел, ә поэмалар да язган. Иң элек «Би-хаб эндәр мәкер муши шөтер шод» («Йоки эчендә тычкан хәйлә белән дөягә әверелде») дигән поэмага тукталыйк. Бу — аллегорик әсәр. Анда шагыйрь кешеләрдәгә фикер чикләнгәнлегенә каршы чыга. Әсәр кереш өлешеннән, «Йоки эчендә тычкан хәйлә белән дөягә әверелде», «Чагыштырма өчен хикәя» исемле бүлекләрдән һәм йомгаклау өлешеннән тора. Кереш өлеше Утыз Имәнинен фәлсафи фикерләренә багышланган. Анда Габдерәхим атаклы дин белгече әл-Газалиның бер китабына үзенен соклануын белдерә. Аннан укучыга «Үзенне «мин беләм» дип уйлама, үзенне башкалар белән чагыштырып кара»,— дигән үгет-нәсихәт бирә. Монда ул төрле-төрле образ-чагыштырулар китерә. Мәсалә: «Урманда берни дә юк дип уйлама, бәлки анда юлбарыс ятадыр. Кулына бер дирһәм акча кәрсә, мин — бай, башкалар фәкыйрь дип уйлама. Үзен ач булсан, тук мин дип уйлама, башкаларның икмәге юк дип шөбһәләнмә», — ди.

Әсәреннән беренче бүлегендә гыйлем алу темасы күтәрелә. Монда инде шагыйрь нинди фәннәргә үзләштерергә кирәклеген конкрет күрсәтә: «Гыйлемнәндер фикһ, тәфсир һәм хадис, кем башканы укыр — ул әшәке кеше булыр. Башка фәннәргә гомеренне сарыф итмә, кызыкма бизәк һәм матур төсләргә», — ди. «Ун бит кәгаз кисәгеннән исереп, шатлангансын, тозлы чүлдә туган бер гарәп кебек»,— ди дә, сюжетлы «Чагыштырма өчен хикәя» дигән бүлеккә күчә. Анда сүз бөтен гомере тозлы чүлдә үткән бер гарәп турында бара. Әсәреннән соңгы бүлегендә автор шундый нәтижә ясыи: «Бу хикәяттә безгә күп мәгънәләр бар. Үзенне камил кеше дип санап, шатланма. Ун битле дәфтәр табып, горурланма. Ун бит белән дин эше төмам булмас, анын өчен йөз-мең нөсхә кирәк. Шуны бел: остаз булырдай кешеләренә эзлә, аларга бил баглап, бөгелеп хезмәт ит»,— ди.

Урта Азиядә Утыз Имәни тагын «Төхфәтәл-гараба вә ләтаифәл-газа» («Горбәтлектә йөрүчеләргә бүләк һәм аларның хурлыкка калу вакыйгалары») дигән поэмасын да ижат итә. Бу әсәргә инде кырыс реализм килеп керә: монда Бохара мәдрәсәләрендә була торган тормыш күренешләре сурәтләнә. Бу әсәренә татар әдәбияты тарихындагы иң тәүте сатирик поэмаларның берсе дип баяләргә кирәк, чөнки анда Идел буеннан, Болгар иленнән килгән, тормыш-яшәештә тәжрибәсез булган яшь шәкертләренң, Бохара хәлфәләренән хәйлә-мәкерләренә алданып, ничек итеп кешеләктән чыгулары, аләм хурына калулары реаль тормыш күренешләре аша укучы күз алдына китереп бастырыла.

Бохара, Сәмәрканд кебек шәһәрләрдәгә галим-голәмә, хәлфәләр арасында шактый кайнаган, мәдрәсәләрдәгә уку-укуту эшләрен яхшы анлаган, Әфганстан шәһәрләрендә дә булып, тирән белем алып, дөньяга карашы да шактый үзгәргән Габдерәхим 1798 елда туган иленә кайтырга чыга. Әмма юлда аны бәхетсезлек көтөп торган икән: Кавырмач дигән бер авылда, көтмәгәндә хатыны Хәмидә вафат була. Бу үлемне шагыйрь бик авыр кичерә. Безгә анын Хәмидәгә багышлап язган ике мәрсиясе килеп житкән: «Мәрсияи Хәмидә, зәүжәте Габдерәхим Болгари» һәм «Мәрсияи Габденнасыр, вәләде Габдерәхим». Бу әсәрләрдә шагыйрь үзенен чиксез кайгы-өзгәләнүен сурәтли. Мәрсияләр татар әдәбияты тарихында гади бер татар хатынын зурлап, хөрмәтләп язылган иң беренче әсәрләр булып санала.

Туган иленә кайтыр алдыннан булса кирәк, ә бәлки кайтканнан соң, Утыз Имәни үзенен дини-фәлсафи эчтәлекле «Женахәл-фәлях фи зәмми мөбах» («Мөбахны шөтәләү — котылу юлы») дигән поэмасын ижат иткән. Бу әсәрдә шагыйрь үзенен «Би-хаб эндәр мәкер муши шөтер шод» поэмасындагы бидгәт-сөннәт турындагы фикерләрен дәвам иттерә. Мөбах ул — шәригать тарафыннан тыелмаган да, кушылмаган да эш-гамәлләр, ягъни эшләнсән савап та, гөнаһ та булмый торган гамәлләр. Аларны үтәү — кешенен үз ихтиярында. Бу әсәрдә Утыз Имәни кешеләренң шул мөбах эш-гамәлләр белән артык мавыгып китүләрен, шул мавыгулары аркасында үзләрендә хайвани сыйфатлар булдыруларын, комсызлыкка бирелүләрен тәнкыйтли.

«Әбияте төрки фи фазыйләте гыйлем («Гыйлемнен өстенлеге турында төркичә бәетләр») исемле зур күләмле шигырен Утыз Имәни Урта Азиядә чакта ижат иткән булырга тиеш. Бу әсәр туган илдәгә мәдрәсәдә укучы шәкертләргә түгел, ә Урта Азиядә белем алучы, төрки телдәгә әдәбияттан бигрәк гарәп һәм фарсы телләрендәгә хезмәтләренә үзләштерүче шәкертләргә адресланган булса кирәк. Бу әсәрдә шагыйрь гыйлем алуга дан жырлый. Нәкъ менә шушы әсәрдә Утыз Имәнинен

мәҗрифәтчелек карашлары тулы көенчә чагыла да. «Гыйлем» төшенчәсен шагыйрь бер төрле генә аңламый. Бер яктан, ул гыйлемне тормышның нигезе, кешеләргә тормыш авырлыкларын жинәргә, аның серләрен ачарга ярдәм итә торган гаять куәтле чара, корал дип карый. Аның фикеренчә, гыйлем тормыштагы бөтен нәрсәдән — байлыктан да, алтын-көмештән дә, хәтта кешеләреннән йөз матурлыгынан да өстен. Алтын-көмеш, кешеләреннән матурлыклары — болар вакытлы нәрсәләр: вакыт үтү белән, аларны кулланган сәен, алар кими, азая, шинә, тоныклана; ә гыйлем исә, кулланган сәен, вакыт үтү белән, арта, күбәя генә бара. Шуна күрә шагыйрь гыйлемне кешедән дошман да, угры да тартып ала алмаслык кыйммәтле хәзинә, кеше күнеленен нуры дип атый: / Гыйлем — нурдыр, нурлайдыр күнелләри, / Жәһел — нурдыр, йандырыр һәп дилләри. «Гыйлем» төшенчәсенә дөньяви мәғнә салып, Утыз Имәни аны халыкның тормыш-көнкүреше белән байли; анынча, гыйлемнән башка бер кеше дә һөнәр иясә була алмый: «Гыйльме улмайанда юк дорыр һөнәр», —дип нәтиҗә ясый ул.

Шуның белән бергә, шагыйрь «гыйлем» төшенчәсен дини мәғнәдә дә куллана. Аның карашынча, «гыйлем белән дөнья да, ахирәт тә алыныр; икесендә дә хөрмәт һәм дәүләт булыр». Гыйлем-мәҗрифәттә автор үзенен дини идеалын күрә, гыйлемне шул идеалга ирешү юлында бер чара итеп карый. Жәмгыятьтәге барлык кешеләр дини өйрәтмәләренә үзләштерсәләр һәм шул өйрәтмәләренә үзләренен көндәлек тормышлары өчен житәкче итеп куллансалар, жәмгыять тормышы савыгыр, бар кешеләр гомуми бәхеткә ирешер иде, дип саный.

Шагыйрь ижат мирасының зур өлешен аның туган иленә кайткач, инде житлеккән әдип булып, туган илдә яшәгән елларда язган әсәрләре алып тора 1) «Гавариф эз-заман» («Замана укымышлылары»); 2) «Мөһиммәт эз-заман» («Замананың мөһим билгеләре»); 3) «Тәнзиһ-ел-әфкяр фи нәсаих-ел-әхйәр» («Фикерләренә пакыләндәрә торган игелекле үгетләр»); 4) «Әл-карзы микъраз-ел-мәхәббәт» («Бурыч — дуслыкны кисү кайчысы»).

«Гавариф эз-заман» әсәрен шагыйрь 1798-1800 елларда, ә «Мөһиммәт эз-заман»ны, күп кенә чыганаclarга таянып фикер йөрткәндә, 1820 еллар тирәсендә ижат иткән булырга тиеш. «Тәнзиһ-ел-әфкяр фи нәсаих-ел-әхйәр» поэмасы, Ү.Беляева кулындагы кулъязмада күрсәтелгәнчә, 1824 елда язылган. Ә инде «Әл-карзы микъраз-ел-мәхәббәт» поэмасы шагыйрь ижатының соңгы елларында язылган дип уйлау дөресрәк. Бу әсәрләрдә татар ижтимагый фикер майданына XIX гасырның икенче яртысында чыккан мәҗрифәтчеләргә аваздаш мәсәләләр күтәрелә; алар нигездә мәҗрифәтчелек биеклегеннән торып хал ителәләр дә. Мәсәлән, «Гавариф эз-заман» поэмасында шагыйрь туган илендәге дин әһелләренен белем дәрәжәсә түбән булуын, бидгәт гамәлләргә бирелүләрен тәнкыйтыи (поэмада шундый барлыгы унсигез бидгәт гамәл санала). Энциклопедик характердагы «Мөһиммәт эз-заман» әсәрендә Габдерәхим шул чордагы татар тормышының күп якларын чагылдыра, нигездә әхлак һәм мәҗрифәт темаларын күтәрә. «Тәнзиһ-ел-әфкяр фи нәсаих-ел-әхйәр» һәм «Әл-карзы микъраз-ел-мәхәббәт» поэмаларында, мәҗрифәтчелек фикерләрен пропагандалау белән беррәттән, халкыбыз тормыш-көнкүрешеннән алынган реаль тормыш картиналары да сурәтләнә.

Утыз Имәни ижатын күзәтеп чыгу безгә түбәндәге нәтиҗәгә килергә мөмкинлек бирә: Габдерәхим Утыз Имәнинен ижали мирасы татар ижтимагый фикере һәм татар поэзиясе тарихында тулы бер этапны биләп тора. Аның гыйльми-фәлсәфи трактатларында һәм шигъри әсәрләрендә урта гасырлар өчен хас булган дини-фәлсәфи карашлар XIX гасырдагы инде янарышка юнәлеш алган күп кенә дөньяви фикер-карашлар белән берләшәләр, бер бөтенне хасил италар. Шигъри әсәрләрендә шагыйрь үз чорының борчылучан бер вәкиле булып чыгыш ясый, аның ижатында шул чорның ижтимагый фикерендә урын алган каршылыklar да чагылыш таба.

Әнвәр ШӘРИПОВ,

филология фәннәре докторы, профессор

КУКРЭП УЗГАН ГОМЕР

РАХМАЙ ХИСМӘТУЛЛИННЫҢ ТУУЫНА 80 ЕЛ

Гажәеп үзенчәлекле кеше иде ул шагыйрь Рахмай Хисмәтуллин. Ул башкалардан үз фикерле, үз карашлы шәхес булуы белән аерылып торды. Тәбәнәк буйлы, күпереп торган чәчле, кулына калын гына портфель тоткан образы күнелдә әле дә саклана.

Беренче тапкыр мин аны сиксәнненче еллар уртасында күрдәм, Чаллы язучылар оешмасына жьелышка Түбән Камадан килгән иде. Без, «Ләйсән» әдәби берләшмәсенә йөрүче яшьләр, олпат әдипләрнең «кыланышларын» читтән генә күзәтәбез. Алар бәхәсләшәләр, һәрберсенен үз дәрәслеге. Рахмай абый исә күпчелек шаяртып ала, аннан үзе тәм табып, шаркылдап көлә. Аны Фаяз Дунай, Кадыр Сибгатуллин кебек язучылар, «тукта, Рахмай, көлмә әле», дип бүлдерәләр, аннан бәхәс яна куерып китә иде.

Тагын шунысы истә: Рахмай Хисмәтуллин Түбән Камада эшләп килүче «Жидегән чишмә» әдәби-музыкаль берләшмә эшләре турында ялкынланып сөйлә. Ул аның башында торган, рухи вә әйдәп баручы атасы иде.

Танышып, минем якташ та икәнәмне белгәч, Рахмай Хисмәтуллин белән аралар якынаеп китте. Аны 1989 елда Чаллы язучылар оешмасынын жаваплы секретаре итеп билгеләделәр. Башта күрше шәһәрдән килеп йөрөп чиләнде ул. Язучылар оешмасы карамагында ерактан килгән язучыларны кундырырга бирелгән фатир бар иде — шактый авырлыклардан соң, шунда күчеп, Чаллыда яши башлады.

1990 елларда башланган үзгәрешләр Рахмай Хисмәтуллинга нык тәэсир итте. Ул бер-бер артлы вакытлы матбугатта азатлык, милли күтәрелеш, татар халкы турында публицистик мәкаләләрен бастырды. Үзенә Танзар атлы әдәби псевдоним алып язды да язды. Татар ижтимагый үзгәренчә активисты булды, «Азатлык» майданында халык белән бергә протест акцияләрендә, митингларда катнашты, чыгыш ясады. Ул башта Татарстанның 16нчы Союзлаш Республика буласына ышанган иде, сонрак карашлары үзгәрдә, «без бәйсез дәүләттә яшәргә тиеш», дип оран салды.

Туксанынчы еллар бик авыр булды, язучылар үз ижатларында кыйбла таба алмый интекте. Берәүләре майданнарда йөрсә, икенчеләре мәчетләргә кереп намазга басты, өченчеләре авызларына су каптылар. Коммунистларны яклаучылар белән бергә аларны күрәлмәучылар да барлыкка килде. Әдәбиятта болганчыкчылык башланды, әдипләр, дәрәслекне ничек тасвирларга икән, дип аптырап калдылар. Рахмай абый исә язучылар жьелышларында мөрәжәгать итеп: «Башыгыз уйлаганны языгыз, татар милләте бүген сездән хикмәтле сүз көтә», — дип әйтеп килде.

Ул вакытта Язучылар оешмасы Яна шәһәрнең өченче бистәсендәге «сороконожка» дип аталган торак йортнын беренче катында урнашкан иде. Оешманын акчасы юк, кайчандыр оймак кебек матур, жылы булган бүлмәләрдә салкын жийләр улай, торбалар шыкраеп каткан. Рахмай абый, ярдәм итүне сорап, татар житәкчеләре эшләгән оешмаларга хатлар жиберә.

Жылыга, суга, утка түләнмөгәч, барысын да өзеп куялар. Язучылар оешмасына килеп керсән, калын пәлтә кигән Рахмай абыйның ручкасын шыгырдатып утырганына тап буласын. Куллары тунса да, ул ижат итә, сине күрөп сөенә дә, әле генә язган кулъязмасын укый башлый. Аннан акча мәсьәләсенә күчә, ничек итеп жылылык өчен түләрگә икән, дип баш вата. Әгәр дә берәр оешмадан акча килсә, язучыларга өлеш чыгара. Аның үзеннән бурычка акча сорап килүчеләр дә юк түгел иде. Шул ук Фаяз Дунай, Кадыйр Сибгатуллин, Хәниф Хөснүллиннарның еш кына аннан акча сорап торуларына тап булган бар иде. (Алар инде барысы да мәрхүмнәр, урыннары оймакта булсын!) Ул елларда бөтен Чаллы, КамАЗ эшчеләре хезмәт хакы ала алмый, хәерчелеккә төшкән иде.

Рахмай абый Хисмәтуллин башлап язучы яшьләргә һәрвакыт игътибар үзгәндә тотты. Әле пешеп житмәгән әсәрләрен Язучылар оешмасы бүлегенә алып килгәннәреннән дә канатын сындырмады. «Синнән бик шәп әдәбият сөюче чыгачак», — дип жайлап кына әйтеп, «Ләйсән» әдәби берләшмәсенә чакырды ул аларны.

Түбән Камада башлаган традицияне ул Чаллыда да дәвам итәргә ашкынып йөрдә. «Жилегән чишмә»гә охшатырга тырышып, «Карурман» исемле әдәби-музыкаль берләшмә оештырды. Ул анда яшьләргә дә, өлкәннәргә дә чакырды. Максаты — милли рухыбызны тагын да бату, халыкны әдәбиятка, мәданиятка тарту иде. «Карурман»ның үз артистлары, ыңгалары барлыкка килде. Алар тулай торакларда чыгыш ясадылар, концерт залларында кичәләр оештырдылар. Әмма берләшмәгә кинәп китәргә ирек булмады, Түбән Камадагы кебек бай хәйриячеләр табылмады. Шулай да «Карурман» исеме шәһәрдә һәм тирә-як районнарда азмы-күпме таралып өлгәрдә. Озак яшәмәде әдәби-музыкаль берләшмә, Рахмай аганың күнел канатын бәрәп сындырдылар.

Ул барыбер көчле рухлы булып калды. Язучыларны жылышка жыеп, ижатларына дәрт бирде, хәлләрен белеште.

Шулай бер сөйләшеп утырганда, ул үзенең туган авылы Энәк турында, шунда үткән бала чагы хакында сөйләп алган иде. Мин Рахмай абыйның һәр жәй саен авылына кайтып, бер ай чамасы яшәп килгәннән белә идем инде. Ул анда туган нигезендә ижат итте, эшләде, печәннен чапты, утынын кисте. Жирне ярата иде. Һөнәре буенча физик булса да, нечкә күнелле, хисләр шәхес иде Рахмай Хисмәтуллин. Аның биографиясенә кат-кат күз салганым булды. 1934 елның 25 сентябрендә Актаныш районы Энәк авылында туа. Күрше Пучы урта мәктәбендә укый. Шуннан кызык: үзе исән чакта Пучыга очрашуга баргач, ана белем биргән пенсионер укытучылар математиканы су кебек эчүен мактап сөйләгәннәр иде. Бахсан, Рахмай абыйдан шушы фән өлкәсендә зур кеше чыгар, дип өмет иткәннәр икән. Ул Казан дәүләт университетының физика-математика факультетын тәмамлый. Әмма гомере буга әдәбияттан аерылмый, ижат итә. Шигъри күнеленә илһам кошлары һәрвакыт кунып кына тора. Университеттан соң Питрәч районы газетасында эшли, сонрак аны Азнакайга жиборәләр. Казан телевидениесендә әдәби хезмәткәр, мөхәррир булып хезмәт куя. Төзелештә дә эшләргә туры килә ана. Ул үз гомерендә әле физика-математика буенча эшләп ала, әле әдәбият-сәнгать белән бәйләп өлкәгә күчә. Хисаплау үзгәндә математик-программист булса, аны «Социалистик Татарстан» газетасының үзхәбәрчесе вазифасына алмаштыра. Математика укытучысы, өлкән инженер, халык театрында режиссёр булып та эшли.

Әдип жаны гомер буга тынгы тапмый яши, аның романтик хисләре һәрвакыт ниндидер яңалык таләп итә. Ул тормышта үз урынын эзләгән булса кирәк. Кайда гына хезмәт куймасын, Рахмай Хисмәтуллин ижат итүдән туктамады. Мин кечкенә чакта Актаныш районы газетасы «Игенче даны»ның бер бите аның шигърьләре белән тулып чыга иде. Елга бер генә тапкыр түгел!

Рахмай ага Чаллы язучылар оешмасын иң авыр елларда житәкләде. Финанс ягыннан гына түгел, сәяси яктан да ватык корабка утырып, шуна тулган суну чүмеч белән түгеп, алга йөздә язучылар. Кемнәрдер бөтен унышсызлыкларны оешма житәкчесенә сылтады, кайсыберләре заманага үпкәләде. Ничек кенә булмасын, Рахмай Хисмәтуллин шул тишек корабны тартып барырга тырышты.

Аны, көтмәгәндә Казаннан килеп, эшеннән жиборделәр. 1997 ел иде бу. Рахмай

Хисмәтуллин китәсен белми дә калды, кинәт кенә оештырылган жылышта ул Ринат Мөхәмәдиевка ялынып-ялварып: «Кеше шикелле бөтен отчәтларымны ясап китәм, тынлагыз инде, егетләр», — диде. Аны тынламадылар, Чаллы язучылар оешмасының җаваплы сәркатибе итеп Вахит Имамов билгеләнде. Казан кешеләре кырт кисеп: «Без яна житәкче куярга килдек, башка Чаллыга килеп йөрисебез юк!» — диделәр. Рахмай абый бар язучыларга рәнҗедә. Аны, мөгаен, хөрмәтләп, бүләкләр биреп тә озатып булган булыр иде. Илдә, Татарстанда барган сәяси хаос, атмосфера йогынтысында һәм кешеләреннән, акыл белән исәпләшмичә, ачулы йөрәк белән башкарган эшләре булды бу хал. Менә шуннан соң биреште Рахмай Хисмәтуллин. Үз-үзенә кереп бикләнде. Аның күнелә рәнжү катыш сагыш белән тулы булуы һәр әйткән сүзендә сизелде.

Аның бер игелекле гамалә хакында әйтеп китмәсәм, гөнаһ булыр. Ул Әнәктә туган авылы тарихы, бигрәк тә Татарстанның беренче президенты Минтимер Шәймиевнен шәжәрәсе, балачагы, тормыш юлы, эшчәнлегә хакында музей оештырды. Әле дә хәтердә: Рахмай абый материаллар туплап ярты дөньяны әйләнде, ерактагы якташлары белән элемтәгә керде, архивта казынды, үзеннән ижат иткән китаплары да музейда лаеклы урын алды.

Мин бу язмада әдипнән ижатына анализ ясарга алынмадым, аның ижатын яраткан гади укучы, галимнәребез үзләреннән олы бәясен бирде инде. Ул төрле жанрларда ижат итте. Аның публицистикасына тин язмалар татарда әле бик сирәк, очерклары исә башыннан ук жанынны, барлыгынны биләп ала. Әлеге жанрда аның «Салават күпере» (1964), «Күкрәү авазлары» (1967), «Үземне таптым» (1980), «Сусау» (1984) һәм «Кыйбла жиле» (1992) дигән китаплары басылып чыкты. «Кыйбла жиле» китабы өчен 1994 елда ул Татарстан Язучылар берлегеннән Гаяз Исхакый исемендәге әдәби бүләгенә лаек булды. Әдипнән шигърияте үзенчәлекле. Аның балалар өчен язылган «Дөньяга килеп чык!» (1987) китабыннан соң «Яшенле тау» (1988) һәм «Ак догалар» (1992) дигән шигырьләр җыентыклары бар. Без кечкенәдән, сүзләре кемнеке икәнне дә белмичә, аның «Тот рульне, шофёр, тот туры» жырын жырлап үстек. Чаллыда яшәгәндә композиторлар Рахмай абый сүзләренә байтак кына жыр яздылар. Ул әле драматургия әсәрләре дә язып карый, «Кайтаваз» исемлесен Түбән Кама халык театры үз сәхнәсендә куя.

Бүген мин, шушы олы жанлы әдипне искә алган саен, аның белән очрашкан вакытларны сагынам. Яхшы күнеллә кеше иде Рахмай Хисмәтуллин. Ул якты дөньядан иртәрәк китте. 2004 елның 30 гыйнварында вафат булды. Аның кабере Минтимер Шәймиевнен әти-әнисе, бабалары яткан урыннан ерак түгел. Рахмай абыйның каберенә таш куярга баргач, без, бер төркөм язучылар, әлеге якташларыбыз рухына да дога кылдык.

«Кеше китә — жыры кала», дигәндәй, Рахмай Хисмәтуллин да үзеннән соң бай әдәби мирас, күркәм эшләр калдырып китте. Без аның үзе исән чакта кадерен белеп бетермәдек. Исемен мәңгеләштерергә әле соң түгел, Түбән Камада яисә Чаллыда берәр урамны Рахмай Хисмәтуллин исеме белән атасак, яхшы булыр иде. Аның чордашлары, ижатташ дуслары, миңа калса, бу фикерне хупламый калмаслар... Шушы истәлекләрем Рахмай ага рухына дога булып барсын иде.

Мирһади РАЗОВ.

Хата төзәтү

11нче санның 114нче битендәге «Әнисе Америкада яши иде» җөмләнән — «Апасы Америкада яши иде» дип, ә «Анамнарда утырабыз» җөмләнән «Анамнарда утырабыз» дип укырга.

МӘГЪНӘ

Аллаһы Тәгалә

Иманның беренче шарты ул — Аллага ышану.

«Алла юк, дип коммунистлар еллар буе Алла белән көрәштеләр.

Булмаган нәрсә белән сугышу ул акыл зәгыйфьлегеннән киләдер.»

Зәй төбәгенен Шыкмай авылы мулласы Шәрифжан хәзрәт сүзе. 1956 ел.

Бу сөйләшү минем йортымда, Швейцариядән килгән кунагым, Макс Эйнарсон белән булган иде. Һөнәре буенча хокукчы-юрист. Беренче танышканда ук ул:

— Мин атеист, Аллага да, Христоска да ышанмыйм, шулай ук мин коммунистларга да ышанмыйм! — дип әйткән иде.

Күп темалардан сон сүз инану, дин өлкәсенә килеп керде.

— Менә сез, — дип башлады ул, — ислам динен тотучылар, әйтәсез: Алла бернигә дә беркемнен ярдәменә дә мохтаж түгел, дисез.

— Дөрөс, Аллаһы Тәгалә ихтыяжлы түгел, кешеләр Аллаһка мохтаж!

— Алайса, нигә сез, мөселманнар, Алла ризалыгы өчен намаз укыйсыз, ураза тотасыз, мәжлесләрдә кыштыр-кыштыр садака өләшәсез, корбан чаласыз?

— Аллаһы Тәгалә чалынган корбанның итенә мохтаж түгел, садакаларга Аның ихтыяжы юк. Бирелгән садака, чалынган корбан кешеләрнен үзе өчен кирәк. Аллаһка инануларының дәлиле буларак кирәк алар. Кешелек җәмгыятендә тәртип булсын өчен, тәрбия өчен кирәк. Инаныч булмаган йортта тәртип булмый, анда эт — баш, сыер — аяк (хаос, парадокс) кына була. Аллаһы Тәгалә корбан, садака, зәкятне Үзе өчен түгел, кешеләр өчен кануилаштырган. Бу миһербанлы булырга, кин күнелле булырга туры юл.

— Шулай да мин Алланың ихтыяжы бар дип уйлыйм, — диде кунагым.

— Нәрсәгә Ул мохтаж?

— Алла безнен тырыш булуыбызны тели. Алла безнен пакь булуыбызны тели. Алла үзенә дога кылуларын тели, Алла безне ялганламаска өнди, Алла адәм балаларының камил шәхесләр булуын тели, теләге булгач, ихтыяжы да бар! Шул ихтыяжын канәгатьләндерер өчен Алла Адәмне яраткан. Ничек яраткан әле ул Адәмне?

— Әйе, Аллаһы Тәгалә «Бар бул!» дигәч тә ул теләгән нәрсә пәйда була!

— Алла «Бар бул!» дигәнче ни булган?

— Аллаһы Тәгалә булган!

— Ничек булган?

— Аллаһы Тәгалә мәнге булган, бар һәм мәнге булачак!

— Исбат юк бит!

— Материалистлар пространствоның, матдәнен, вакытның мәнге булганы, бүген дә барлыгы, мәнге булачагы турында сөйләмимени?

— Сөйли!

— Бу өлкәдә материалистлар идеалистлар белән уртақ фикердә. Ләкин материя Аллаһы Тәгалә тарафыннан яраттылган, үзеннән-үзе барлыкка килмәгән.

— Алла юктан бар иткәнгә чаклы материя булмаган, пространство, вакыт булмаган! Алайса, ни булган?

— Аллаһы Тәгалә булган! Аллаһы Тәгалә булгач, аның үз вакыты, үз пространствосы булган.

— Алла нинди рәвештә, нинди шәкелдә күзаллана?

— Ислам, Коръән Аллаһы Тәгаләнен рәвеше, шәкеле турында сөйләми. Әмма Аллаһның сыйфатлары, галәмәтләре турында мәгълүмат бирә.

— Кызык! Нинди мәгълүмат икән ул?

— «Бәкара» сүрәсенен 255 нче аятендә («Аятел Кәрси»дә) ул мәгълүмат бар.

Аллаһ бар! Аннан башка Илаһ юк! (Аллаһның Үзеннән башка Илаһи кодрәткә ия һәм Илаһ булырдай һичбер кем, һичбер нәрсә юк). Ул (мәңге) тере. Заты белән Ул барчасына яшәү рәвешенә бирүче. Аны йокымсырау да, йокы да тотмый. Күкләрдәге, Җирдәге бөтен нәрсә Аныкы гына. Аллаһның рәхсәте булмаганда, беркем дә, беркемнен дә гөнаһларын ярлыкый алмый. Ул Үзе яратканнарының алда ни күрәчәген, үткәнендә ни күргәннәренен (кылганын, кылмаганын, кылчагын, белгәннән, белмәгәннән, яшергәннән, яшермәгәннән) барысын да белән тора. Кешеләр Аның теләгеннән тыш Аның гыйлеменә ирешә алмас. Аның көрсие (гыйлем) күкләренә җирне үз эченә алган. Аллаһка күкләренә, Җирне саклап тору һич тә кыен түгел. Аллаһ гаять бөөк, галәмәт тә олуттыр.

(Бу аят «Аятел Кәрси» дип атала. Көрсине, гадәттә, тәхет дип тә аңлаталар. Ләкин ул без атаган сыйфаттагы тәхет түгел, әлбәттә. Аллаһның көрсие, Аллаһның тәхете. Ул күкләренә, Җирне үз эченә алырдай кин, олы, чиксез.)

Хәсән Чантай тәфсиреннән.

(«Кәрси» сүзен тәржемәчеләр, тәфсирчеләр төрлечә яза: хөкемдарлык (Иазыр), «трон» (Крачковсий), «бушлык урыны» (Ногмани), «тәхет» (Уфа нәсхәсе). Болардан аермалы буларак, М.Али «знание» дип ала. Димәк «кәрси» урындык, тәхет мәгънәсендә булса да, анын төп мәгънәсе «гыйлем, белем, акыл белән идарә итү хакимияте» икәнлеген ачыклана.)

— Конкрет мәгълүмат булмады, шикелле.

— Аллаһы Тәгалә ишетә.

— Димәк, Алланың колагы бар?

— Аллаһы Тәгалә күрә.

— Димәк, Алланың күзе бар?

— Аллаһы Тәгалә гөнаһларын ярлыкаучы.

— Димәк, Аллаһ адвокат-хөкемдар?

— Аллаһы Тәгалә җәза бирүче.

— Димәк, Алла прокурор?

— Аллаһ мәңгелек.

— Димәк, Алла тузмый, ул матди зат түгел? Булмаган нәрсә тузмый, ул мәңгелек. Матдә туза. Димәк, Алла матди түгел?

— Матдәне барлыкка китерә алгач, Аллаһы Тәгалә матдәнән аерым, без аңламый торган бер шәкелеләр, ихтимал.

— Ихтималның арты кин! «Ихтимал» дәлил түгел.

— Аллаһы Тәгалә ул — Акыл! Зиһен! Уй! Фикер! Акылның, зиһеннен, уйның, фикернен тәне юк!

— Сафсата! Матдәдән башка уй, фикер, акыл була алмый.

— Акылдан, фикердән, уйдан башка матдә була алмый. Йортны төзәр алдынан инженерлар башта акыл белән проект эшли. Проект сызымга төшә, сызым йортка әверелә. Йортны төзеп бетергач, проект төземиләр. Аллаһы Тәгалә башта уйлый, аннан бар итә. Димәк, Аллаһы Тәгалә акылында, уенда, теләгендә ниндиләр күләмдә матдә осткысы да бар, ләкин ул каты матдәдән аермалы буларак, башка шәкелдә яши. Әйтик, бушлык, вакуум, идея — матдәнән аерым бер шәкеле. Эфирный, күрәнми торган, гаять назик матдә. Идея! Бу турыда галимнәр яза: информация материаллаша һәм энергияләшә, шул ук вакытта энергия дә информациягә әверелә. Юктан бар була, бардан юк була.

— Синә аңлап булмый! Син бик буталчык сөйләсән.

— Мин буталчык сөйләмим, синен башындагы фикерләр буталчык.

— Нәрсә, абсолют нульдә рациональ сан бармы?

— Бар! Нуль ул абсолют бушлык түгел, нуль — вакуум. Әмма нуль алдына яки анын артына сан куйсаң, нуль матдиләшә. 0,1 яки 10 матди, рациональ санга әверелә. Ягъни, 0,1 белән 10 юктан бар була. Ләкин Аллаһы Тәгалә бушлык яки юклык түгел. Ул — Зиһен! Зиһен ул матдәнән үзенчәлекле бер шәкеле. Нәфис матдә, матдәнән нәфис шәкеле. Ул — Мәгънә!

Коръән тикмәгә гена: «Аллаһ ул гүзәл исемнәргә ия, бөтен кимчелекләрдән азат, гыйззәткә вә кодрәткә ия Раббы», димәгән. Димәк, Аллаһы Тәгалә гүзәллекнен, камиллекнен үзә!

— Ярый, дөнъяда вакыт та, матдә дә булмаган чакта Алла-Зиһен иясе ни кылган? Миллион, миллиард еллар буена Алла нинди максат белән яшәгән? Миллиард еллар ялгыз зат үз-үзе белән сөйләшеп уздырганмы? Ни өчен ул кинәттән генә галәмне барлыкка китерергә булган?

— Еллар була алмый, вакыт юк. «Аллаһы Тәгалә барысын да белүче ин олы галим», диелә Коръәндә. Галимнен тәҗрибәләр уздырырга омтылуы табигый хәл.

— Алла барысын да алдан күрүче, алдан белүче булгач, ана тәҗрибә уздыру ни өчен кирәк?

— Адәмне барлыкка китерү өчен.

— Галәмнәре барлыкка китермичә генә ул Адәмне барлыкка китерә алмыймыни?

— Ләкин Адәм галәйһи вә сәлләмгә яшәр өчен шартлар кирәк, табигать, жир-су, үсемлекләр кирәк.

— Тыңлап багык, Олы Зиһен — Алла Әсманны барлыкка китерергә җыенды, ди. Шуннан?

Бу кичне без әңгәмәбезне дәвам итәрлек түгел идек, икенче көнне яна көч белән бәхәскә атылдык.

Барыбер без бер-беребезне жинә алмадык. Ул дәһри була калды, минем исә Аллага ышануым кашамады. Ләкин Макс әфәнде Эйнарсон иленә кайткач Коръәнне жентекләп укырга теләвен белдерде.

Аллаһнын исемнәре бик күп, кемдер анын 99 исеме бар, ди. Кайсылары: аннан да күбрәк, ди. Чыннан да, гарәпчә исемнәренә фарсыча, түркчә, урысча исемнәр дә килеп өстәлә. Әйтик, урдулар, фарсылар «Ходай», ди. Урыслар «Бог», ди. Түркләр, шул хисаптан татарлар да «Тәһре», ди. Коръәннен татарча тәфсирләрендә «Тәһре» сүзе еш очрый. Боларнын барысы да бер Аллаһнын исемнәре.

Изге китабыбыз — Коръән-и Кәримдә Аллаһы Тәгалә турында сүз бик еш очрый. Аллаһнын сыйфатлары, Анын барлыгы, берлеге турында Коръәндә 300 дән артык аятә бәян ителә.

Бөек философ Әфләтун бабай Коръән ингәнче күп гасырлар элек 2340 ел әүвәл әйтеп калдырган:

Аллаһ ул мәнге булган, мәнге бар, һәм мәнге булчак, Аллаһ ул тузмый, картаймай, чөнки Алланын тәне юк.

Әйтерсен Коръәннен үзеннән алып куелган.

Шушы аятләрдә Аллаһы Тәгаләнен сыйфатлары ап-ачык күрсәтелә. Аллаһ күрәп, белеп торучы, Аллаһ ин олы галим, Аллаһ ярлыкаучы, Аллаһ гонаһлары өчен бәндәләренә җәза бирүче. Аллаһ юктан бар кылучы, барны юк итә алучы чиксез кодрәт иясе.

Исламнан башка диннәрдә Аллаһ ул нәкъ кеше кыяфәтлә зат. Анын куллары, аяклары бар. Библиядә: Алла кешене үз кыяфәтендә ясады, диелә. Коръән исә Аллаһы Тәгаләнен тышкы кыяфәтен сурәтләргә алынмый. Анын сыйфатлары турында гына мәгълүмат бирә.

Аллаһ кайда тора, Анын урыны кайда? дигән сорауга Коръән болай җавап бирә. Икенче (Бәкара) сүрәсенен 115 нче аятә болай ди.

Бисмилләһир-рахмәәниир-рахим

Көнчыгыш тарафы да, Көнбатыш тарафы да Аллаһныкыдыр. Кай тарафка баксагыз да, сез йөзегез белән Аллаһка карап баскан булырсыз. Хактыр ки, Аллаһнын рәхмәте кин. Ул һәрнәрсәне белеп тора.

(«Күнелегез Аллаһка тутры булганда, томан, буран эчендә Кыябланы таба алмаганда, кая карап сәждә итсәгез дә, ялгышмассыз, намазыгыз кабул кылыныр. Көнчыгыш тарафы да, Көнбатыш тарафы да — бөтен Жир шары дигән мәгънада».)

Хәсән Чантай тәфсиреннән.

Әй, иманлы кешеләр, ул сезне тереклек чыганагына (Коръәнгә) чакырса, Аллаһка вә анын Рәсүленә буйсыныгыз һәм белеп торыгыз: Аллаһ кеше белән анын күнеле арасында торыр вә сез, һичшиксез, Анын янына тупланачаксыз.

8 (Әнфал) 24.

(«Аллаһ кеше белән анын күнеле арасында торыр» жөмләсен шәрехләүне безгә мәгълүм тәфсирчеләр үз өсләренә алмыйлар. Ләкин аңлатырга тырышучылар бар. Башка бер аяттә: «Без инсанга шаһ тамырыннан (аортадан) да якын торабыз», диелгән. Аллаһ

кешенен кабилитягә (мөмкинлегенә, саләтәгә) күрә, анын күнелен теләгән тарафка юналта. Пәйгамбәрәбез болай дога кылды: «Әй, күнелләргә юналтуче Аллаһ, минем күнелемне Үзеннән динен тарафында ныгыт». Исемнәре телгә алынган тәфсирчеләр язучы буенча ул жөмләне болайрак анлап булыр иде. Аллаһ кешенен матди бадәни теләкләре белән анын рухи омтылышлары арасында. Кеше ике юл чатында тора. Бадәни, физиологик теләкләр һәм рухият ихтыяжлары. Кайсы теләк жинсә, кеше шул юлдан китә. Аллаһ кешегә ирек куеп, шул юл чатында кешенен кылмышларын күзәтә.)

Садретдин Гүмүш тәфсиреннән.

Без Адәмгә аның муен тамырыннан да якын торабыз.

50 (Каф) 16.

Димәк, Аллаһ ул — Бөтен галәмдә бар. Аллаһ ул һәр күнелдә булырга тиеш. Димәк, Аллаһ ул бөек акыл, олы зиһен иясе. Килер заман, без тора-бара Аллаһның асылын аңларбыз, иншалла.

Бу урында мин сезгә физик, фантаст язучы, тел галиме Адлер Тимергалинның «Казан утлары»ның 2009 елның 2нче санында чыккан «Алла» дигән искиткеч акыллы, тирән мәгънале фәнни хезмәтен укырга киңәш итәм. Мәкалә шактый саллы. Бүген шул мәкаләдән бер-ике үрнәк кенә китереп узам.

«Алланы ябып куеп булмый, — ди язучы-галим. — Чөнки дөньядагы бердәнбер хакыйкать — ул да булса — Алла (Идея, Информация, Мәгъна)... Фән бер адым алга киткән саен, Алла бер адым безгә таба атлый. Нәтижәдә без Аллаһка якыная барабыз... Әгәр кальбендә Аллан юк икән, анда әхлак та юк.»

Кешедә әхлак юк икән, анын күнелендә Алла да юк!

Алласызлыктан Аллам сакласын!

Кяферләргән мөселманнарны кыен хәлгә куя торган мәкерле соравы бар. Хәсән Туфаннның «Козырь туз» шигырендәгә зимагур Хабул көрт сукканда шундый ук сорау ташлый:

— Муллабый! — ди, — Син мактадын инде Алланы. Ярый... Вот әйтәле: Алла кузырь тузны каплый аламы?!

Алай итте мулла, болай итте,

Юк, җавап табалмый:

Соң билгеле, малай,

Козырь тузны

Чүрт та ябалмый.

Материалистлар диндарларны «аяктан ега» торган бер сорау бирергә яраталар: «Аллаһы Тәгалә үзе күтәрә алмаслык таш ярата аламы?» дигән усал сорау ул. Янәсе, әгәр Алла андый таш халыйкъ кыла алмаса (барлыкка китерә алмаса. Р.Б.), димәк, ул кодрәтле үк түгел, халыйкъ кыла икән — димәк, күтәрергә кече житмәгәч, янә Алланын кодрәте чикләнгән булып чыга. Бу сорау корректлы куелмаганга, ана жинелчә генә җавап бирергә дә ярый (ин әүвалә — әлегә сорау Аллаһның куллары булган һәм нәрсәне дә булса тотып «күтәрә» ала торган зат итеп күз алдына китерә, хәлбуки Ислам мондый күзаллауны тулаем кире кага). Әйе, Алланын кодрәте шулкадәр кин ки, хәтта ул үзе күтәрә алмаслык ташны барлыкка китерергә саләтле, ләкин Алла өчен аст яки өст дигән нәрсәләр юк, шулай да ул әлегә таштан тыш булган барлык нәрсәне — бөтен галәмне, безнен күзлектән караганда, әлегә таштан түбәнгәрәк күчереп куя ала һәм, шул рәвешле, таш югары күтәртелгән кебек була, ягъни мәсәлә тел тидергесез төгәллек белән хал итәләр. Бу чишелешне мин беренче булып тәкъдим итәм, дип өметләнәм.

Адлер Тимергалин. «Алла», Казан утлары, 2009, № 2, 136 бит.

Адлер аганын бу искиткеч тирән мәгънәгә, мәгълүматка ия мәкаләсендә без «Аллаһы Тәгалә үзе юк итә алмаслык нәрсәне бар кыла аламы?», «Алла үзе кебек үк кодрәтле затны яки затларны барлыкка китерә аламы?» кебек имәнгеч сорауларга да логик төзек җавап табабыз.

БАТУЛЛА

Дөвәми киләсе саннарда.

2015 елда дини бәйрәмнәр һәм истәлекле көннәр

МӨСЕЛМАН АЙ КАЛЕНДАРЕ БУЕНЧА 1436-1437 ҺИЖРИ ЕЛЛАР

2 гыйнвар — Мәүлид бәйрәме. Ин зур бәйрәмнәреннән берсе — Мөхәммәд пәйгамбәрнән туган көне. Әлеге изге бәйрәм һәкь бер ай дәвам итә. Бу вакытта мәчетләрдә вәгазыләр укыла, хәер, салака (зәкят) өләшенә. Күп кенә мөселман илләрендә факеллар һәм фонарьлар кабызып, тантаналы мәрасимнәр уздырыла.

20 апрель — мөселман календаренда изге саналган Рәжәб аеның беренче көне. Бу айда Ибраһим пәйгамбәрнән, Гайсә пәйгамбәрнән туган көннәре һәм башка истәлекле көннәр билгеләп үтелә. Шулай ук кече хаж, гомрә хажы кылына.

23 апрель — Рәжәб аеның беренче жомгасына каршы кич — Рәгаиб кичәсе дип атала. Мөхәммәд пәйгамбәрнән әти-әнисе Габдуллаһ һәм Әминәнән бергә кушылуын искә алу кичәсе дә.

15 май — Мигъраж кичәсе. Мөхәммәд пәйгамбәрнән Мәккә шәһәрәннән Иерусалимга һәм аннан жиде кат күккә — Аллаһы Тәгаләнән тәхете янына кылган можизалы сәяхәте. Мигъраж уразасы 100 төн ураза тотуга тинләһә.

21 май — Идел Болгарстанында Ислам динен рәсми рәвештә кабул иткән көн (310нчы һижри, 922 иче милади ел).

1-2 июнь — Бәраәт кичәсе, ягъни «ләйләтул-Бәраәт». Бәхет һәм һәртөрле унышлар, изгелекләр инә торган изге көн. Нәкь шушы төнне Аллаһы Тәгалә, һәркемнән изге гамәле һәм догаларында ялварып сораган үтенечләрен исәпкә алып, кешеләрнән язмышы турында карар кабул итә.

17 июнь — изге Рамазан ае һәм Ураза башланган көн. Рамазан аенда ин кадерле кичә — Кадер кичәсе. (12 июль)

17 июль — Гайдел-фитыр. Ураза бәйрәме.

22 сентябрь — Гарәфә көне. Хаж кылучылар тарафыннан Мәккә янындагы Гарәфә тавына бару һәм тау итәгендә намаз уку көне.

23 сентябрь — Гайдел-Әдхә, Корбан бәйрәме. Ин зур мөселман бәйрәме. Ураза тәмамлангач, һәкь 70 көннән соң башлана торган Корбан чалу бәйрәме, ул 3 көн дәвам итә. Бу көн Татарстан Жәмһүриятендәге барлык календарыларда кызыл төс белән билгеләнгән.

24, 25, 26 сентябрь — Тәшрикь көннәре. Бу көннәрдә мөселманнар, фарыз намазларын укыганнан соң, Аллаһы Тәгаләне мактап махсус сүзләр әйтәләр.

14 октябрь — 1437 ел, яна мөселман елы һәм Мөхәммәд ае башланган көн. Бу айда күп итеп хәер (зәкят) бирелә, изге гамәлләр кылына.

23 октябрь — Гашура бәйрәме. Сөнниләр Аллаһы Тәгаләнән ун пәйгамбәрәнә күндерелгән изгелекләре хөрмәтенә, ә шигыйлар Мөхәммәд пәйгамбәрнән оныгы Гали хәлифәнән улы Хөсәенне (626-680) жәзалап үтерү көнне мөбарәк, изге вә хөрмәтле санап, ураза тотат.

8 декабрь — Сәфәр ае башланган көн.

Тазүче-мөхәррир —
Хажи Абдулла ДУБИН

ОНЫТЫЛМАС ОЧРАШУ

*Фасил Әхмәтов көйләре –
очрашуның онытылмас бизәге.*

Алабута пединститутын тәмамлап, Мөслим районы Бәск авылында укытучы, уку-укуту бүлеге мөдире булып эшли башлаган елларым иде. 1967 елның жәе, укулар тәмамланган вакыт. Авылга бер төркөм язучылар, шагыйрьләр, композиторлар киләчәген районнан хәбәр иттеләр, мәктәптә укучыларны жыеп, очрашуга әзерләнәргә куштылар. Мәктәп директоры Азат Ганиев командировкада иде, бу чараны оештыру мина йөкләнде. 13 июнь көнне иртәнге тугызларга, каникул чоры булуга карамастан, мәктәпкә укучылар да, укытучылар да килеп житте. Барыбыз бергә кунакларны каршыларга әзерләндек.

Менә мәктәп капкасы ачылды, аллея буйлап Фатих Хөсни, Илдар Юзеев, Заһит Хәбибуллин, Фасил Әхмәтов, Касыйм Фәсәхов, Абдулла Сәләхетдиновның кереп

килгәне күренде.

Алар белән очрашу бик жылы үтте, шигырьләр тыңладык, язучылар үз китапларын бүләк итеп, автографлар яздылар; Фатих Хөсни үз әсәрләреннән өзекләр укыды; Заһит Хәбибуллин искиткеч матур итеп скрипкада, Фасил

*Кунаклар белән табигать кочагында. Суздан уңа: Касыйм Фәсәхов,
Габдулла Әхмәтгалиев, Хәсән Хәмәдишин, Фатих Хөсни, Фасил Әхмәтов,
Мирза Гаттаров, Заһит Хәбибуллин. 1967 ел, 13 июнь.*

Әхмәтов баянда уйнап, кичәне тагын да ямьләндереп жибәрделәр.

Әле дә хәтердә: ул көн үзе дә бик матур, аяз, жылы һәм ягымлы иде. Колхоз рәисе М.Гаттаров, партком секретаре Х.Хәмәдишин кунакларны колхоз йортына урнаштырдылар, төштән соң исә аларны табигать кочагына ял итәргә алып чыктылар. Илдар Юзеев кына анда бара алмаган иде, шул сәбәпле фотога да төшми калды.

Кичен авыл клубында мәртәбәле кунаклар хөрмәтенә бик зур кичә үткәрелде. Безнең күнелгә бигрәк тә Заһит Хәбибуллинның жорлыгы, ачыклыгы, яшыләр кебек күтәрәнке күнелле булуы кереп калган иде. Олпат гәүдәле Фатих Хөснинен исә саллы, төпле, шул ук вакытта шаян кеше икәнлегә һәр хәрәкәтәндә, сөйләшәндә күренә иде, халык аны бик яратып калды.

Әлегә очрашуга ярты гасырга якын вакыт үтсә дә, фотоларны кулга алган саен шул көннен гажәеп яктылыгы, рухи байлыгы матур хатирә булып искә төшә, күнелне акырта...

Фатих Хөсни укучыларга автографлы китабын бүләк итә.

Габдулла ӘХМӘТГАЛИЕВ,

хезмәт ветераны,

Актаныш районы Качкын авылы

АВЫЛЫМ КАЕННАРЫ

Моннан биш ел чамасы элек «Татарстан» журналын карап утырганда бер фоторәсемне күрәп аптырап киттем. Кышкы салкыннан бәс каплаган каеннар урам буйлап бер жепкә тезелеп утыралар, шул фонда сыер фермасына эшкә баручы бер төркем хатын-кызлар. «Тукта әле, бу бит безнең авыл каеннары! Ничек инде, «Татарстан» журналына Арча районы чигендә, урман арасына дип әйтерлек утырган кечкенә генә (35 йортлы) безнең авыл күренеше монда урнашкан?» Чыннан да Курса колхозының бер бүлекчәсе ул Алан авылы. Мәкалә шул авылның тырыш колхозчылары турында булып чыкты.

1929 елны, колхозлашу чоры башлангач, Югары Курсадан берничә хужалык үз авылларынан 8 чакрым ераклыкта урман кырыена казыксыз жиргә казык кагып колхоз төзегәннәр. Урамнар буйлап ике яклатып һәм авыл әйләнәсенә каеннар утыртып чыкканнар. Авылның йортлары төзек, капка-койма буялган. Авыл эченә техника керми, хәтфә кебек яшел чирәм үсә. Хәтта безнең Сабан туге да авыл уртасында үткәрелә.

Колхоз төзүдө башлап йөрүчөлөрнөн берсе минем эни ягыннан бабам Хажислам булган. Ул ап-ак биялэйлөрөн киеп бу фотода унда утыра. Уртада бер хатын-кыз эти ягыннан минем эбинен сенлесе Бадигөлжамал. Сез бу беренче колхозчыларнын йөзлөрөнө генә карагыз эле. Алар алдында бик мөһим тарихи вакыйга башланырга тора. Мондый чырай космоска очар алдыннан космонавтларда гына була. Житмәсә бит эле, ислам дине буенча, карточкага да төшөргә ярамаган. Ә күлмәк якалары бугаз төенен күрсәтмәскә тиеш булган. Бер Якуп абый гына (ана ул вакытта 16 яшь булган) үзенен тагын да «алга» киткәнөн күрсәтеп, авызына төмөкө кабып төшкөн. Хәзер генә ул бөтен кеше фотога төшөрә белә. Ә бу беренче колхозчыларны тарихка кертөп калдырыр өчен фотограф Казанның үзеннән үк килгәндер. Арттагы рәттә сулдан уңга: Салих абый, Садыков Фатыйх абый (укутучы), Гыйбадуллин Заһидулла, Хәйруллин Якуп, Гыйбадуллин Зиннәтулла. Икенче рәт: Вәлиев Абдулла, Хөсәен абый, Фәхрислам абый, Бадигөлжамал, Гыйлажи абый, Жамалиев Хажислам. Ятканнар: Шәмсетдин һәм Хисаметдин абзыйлар.

2009 елны авылга 80 ел тулуны бик зурлап билгеләп үттек. Килгән кунаклар урамга сыймады. Шушы фотографияләрне варисларына өлөшөп чыктык. Мин үзем 45 ел балалар укуктып пенсиягә чыктым, Лаеш районы Нармонка авылында торам. Аландагы йортыбызнын капкасына истәлек тактасы куелган. Анда Чаллы шөһәрөн башыннан ахырына хәтле төзөп, янган заводны сүтүдә катнашкан һәм хәзер пенсиягә чыгып гаиләсә белән энем Сәлахов Айдар яши.

Авылымнын халкы бик тырыш. Авылыбызда сыер фермасы, ат абзары, гараж, ашлык амбары, тимерчелек, тегермән, клуб, башлангыч мәктәп бар. Хәтта ике ел элек мәчет тә салдылар.

Шушы материалны журналыгызда куллансагыз, без бик шат булыр идек.

Илсәяр ШӘРИПОВА,
Лаеш районы Нармонка авылы

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Мирсәй ӘМИР

Кичә турында бүген

Фатих Мөсәгыйт — утызынчы елларда ин күп шаулаган яшь тәнкыйтьчеләрнен берсе, аларнын да аеруча аяусызы иде. Трибунага чыккач, сүзгә бервакытта да аптырап тормый. Сөйләгән саен, тәнкыйть хырыслыгы арта бара...

— ...Әллә нинди илаһи нурлар, монлы серләр безгә бөтенләй ят, пролетариат әдәбияты өчен бөтенләй юк нәрсәләр! — ди ул, үзенен хаклы икәнәнә тамчы да шикләнмичә. — Алла, патша, бриллиант, энже, мәржән, алтын, таж, Аллага шөкер, илаһи нур, кәгъбә, сәждә, иман... пролетариат әдәбияты өчен чит сүзләр. Бу сүзләренә татар матур әдәбиятыннан куарга, аларны кире күккә сөрергә кирәк, юкка монда эч пошырып йөрмәсеннәр.

Әйе, заманында Ф.Мөсәгыйт таягының ачысын татымаган язучы аз калгандыр.

Менә без, бер төркем яшыләр, әйтик, Фатих Кәрим, Жәүдәт Фәйзи, Фатих Хәсниләр, театр фойесында йөрибез. Арабызда Мөсәгыйт тә бар. Менә Ф.Кәрим бәрхет кебек йомшак күкрәк тавышы белән сер сөйләгәндәй яшереп кенә ниндидер кызык сүз әйтә. Кычкырып көлеп жиберәбез. Ә Мөсәгыйт барыбыздан да арттыра: «Ха-ха-ха!» Берәүдән дә тартынмыйча, ансыз да көр тавышын бер дә жәлләмичә янгыратып, стenalарны сискәндерерлек итеп хахылдый. Фойены тутырган тамашачылар һәммәсе бердән безгә борыла.

Танып калмый кара син Мөсәгыйтне бер күрүдә!

Шундый бер эпизод хәтеремдә сакланган: Мәдәният йортында тамаша залы шыгрым тулы халык. Сәхнәдә — Әбүбакиров дигән егет виолончельдә татар халык көйләрен башкара. Шундый яратып, шулкадәр бирелеп уйный, залда анын монына әсир булмаган күнел калмагандыр...

Шул мәлдә кемдер кабыргама төрткәнгә айнып киткәдәй булдым. Карыйм: янымда утырган Мөсәгыйт икән. Ярымпышылдап колагыма:

— Карале, — ди, — син белмисеңме, бу егетнең социаль чыгыш ягы ничек икән?

Әнгәм АТНАБАЕВ

Хәмергә мәдхия

Кече яшьтән таныш ап-ак башын,
Мәңге сүнмәс кайнар йөрәген,
Йөрәгеннен сүнмәс кайнарлыгын
Йөз граммлап эчеп өйрәндем.

Шатлыкны да сиңа салып юдым,
Кайгымны да сиңдә тараттым.
Мин бит сиңе кырык градуслы
Саф мәхәббәт белән яраттым.

Маузерлы татар

Бөтендөнья Татар конгрессынын беренче корылтае бара. Төнәфес вакыты. Бер кырыйда каләмдәшләр гәпләшеп тора. Изаил Зарипов, Ркаил Зәйдулла, Ләбиб Лерон.

Читтән генә, үзалдыма елмаеп, боларнын исемнәрен таркатып карыйм. Изаил — *(Исполняя заветы Ильича)*, Ркаил — *(Рабоче-крестьянская армия интернационалистов-ленинцев)*, Лерон (дөресе: Лерун — *Ленин раскрепоститель угнетённых народов*).

Болар янына Азнакайдан өч егет — Маузер, Гранит, Арсенал, Актаныштан — Мэлс (*Маркс-Энгельс-Ленин-Сталин*) һәм Синьорита, Мөслимнән — Аделаида исемле ханым килеп кушыла.

Көлсән — көл, еласаң — ела! Шул мәлдә каяндыр кинаяле тавыш ишеткән кебек булам:

— Үзенне бел!

Зөлфәт ХӘКИМ

Уйлар уйнавы

Нык яраткан кешеннән кимчелекләре күренми, диләр... Шуна күрәдер инде кеше үзенә бик күп кимчелекләрен күрми.

* * *

Каракнын бүреге яна, диләр. Дөрөс түгел, каракнын бүреге — я н а!

* * *

Тармангайлылыктан дәва юк.

* * *

«Мин» дип үз исемнән сөйләргә жорьят итмичә, «без» дип лаф оручы бәндәләрдән куркыгыз.

* * *

Милләтне «коткаручы»лардан кайвакыт милләтне коткару кирәк.

* * *

Хәерче илдә шагыйрьләр күп була.

* * *

Бездә хайваннарны яратудан түгел, ә бәлки кешеләрне күрәлмәгәнә эт асрыйлар.

* * *

Халыкның наданлыгыннан язучылар файдалана. Нинди бетмәс-төкәнмәс файда хәзинәсе ята синдә, халкым?!

Сәхифә Марсель ГАЛИЕВ әсәрләре.

16+

iPad

01:16 pm

Газета-журналларга язылыгыз
һәм БҮЛӨК алыгыз!

1

Өч һәм аннан да
күбрәк исемдәге
басмаларга
язылыгыз
(«ТАТМЕДИА» ААҖ
газета-журналлары)

2

Язылган
басмаларыгызның
квитанция
күчермаләрен
жибәрәгез
(элементга керү өчен
телефоныгызны
күрсәтәгез)

3

Безнең адрес:
420066, Казан шәһәре,
Декабристлар урамы,
2 нче йорт,
«ТАТМЕДИА» ААҖ,
— яисә —
podpiska@tatmedia.ru

iPad™
һәм өч фотоаппарат
Сезне көтә!

Беренче
50 әбүнәчегә –
бүләкләр!

Тулы мәгълүмат
www.tatmedia.ru
сайтында бирелә

Аңгичмә: «ТАТМЕДИА» өнчү акционерлар җәмгыяте оештырылган, ул 2014 елның 16 октябреннән башланчыл,
31 декабрга кадәр дөвәм итә. Билешмиләр алу өчен телефоннар: (843) 222-02-84 (1261). Реклама.

Тат Бүлөк iPad
Сезне көтә!

Ак жылкән

Балачак белән яшьлек арасындагы
гүзәл дөньяда яшәүчеләр, бу — безнен сәхифә!

СЫНАУЛАР

БЭЯН

Сиңа тиңнәр тирәктә...

Көз ахырлары... Инде кышка зур-зур адымнар атлаган чаклар. Агачларда шөп-шөрә ботаклар ғына калды. Язын дөньяга туып, көзнең алтынлыгына кәргәнчә, яфраklar каядыр сары фасыл киңлекләренә очты, кереп югалды. Тышта әллә нигә бер көз сулышыннан миңгерәгән карга тавышлары ишетелеп куя. Табигать тынлыкка әзерләнгән вакытлар. Кояш балкып чыкты исә, урамда бик каты салкын була. Язгы кояш нурлары өчен көз салкын жыл белән түли, ирексездән жылырак киенергә, пәлтә, куртка якаларын өскәрәк күтәргәгә этәрә. Шулай да көз — ниндидер романтиклык чоры ул. Юл кырында берән-сәрән яткан яфраklarның жылда уйнаулары ниндидер бер ләззәт хисе уята, күңелгә рәхәтлек бирә.

...Әниңең кинәт кенә авырып китүе барсын да үзгәртеп ташлады. Баштан гади салкын тию генә дисәләр дә, врачларга күренгәч, үпкәләренә үткән дип аерымачык билгеләп куйдылар. Тиз арада дөваланырга кушып, әнине район хастаханәсенә озаттык. Өй тынычланып, бушап калды...

Һәр көн саен диярлек телефоннан сөйләшәп торсак та, өйдә барыбер әни кулы житми... Мәктәптән дә бушаган өйгә кайтып кәргәч, чәй кайнатып, капкалап алгач, көндәлек эшләрне караштыргалыйм да дәрәсләр карарга утырам. Өйдә тынычлык. Бары тик келт-келт сәгать йөргәне, турдан әллә нигә бер үткән-сүткәннәрнең сөйләшкәннәре ишетелеп кала. Бу тынлыктан туеп, радио көйләп куям. Анда хет җырлар тынычлыкны баса, сине берүзегңә генә калдырмый... Ара-тирә Әлфия апа да кереп чыккалый. Юклы-барлы киңәшләрен биреп, чәй эчеп чыгып китә. Шулай да кызганам мин аны. Гомере буена ялгыз яши, никләр берәрсе очрамаган микән юлында? Әллә очраганның да кире борган микән? Моңысы инде сер булып кала бирә. Ходай бит бар кешегә дә тигез пар яраткан, диләр. Ә Әлфия аплага тигез итеп беркемне дә яратмаган микәнни? Ирексездән Илһам дәрәстә Роза апаның: «Абың да мондый түгел иде, ник шулкадәр ялкау соң син?» — дигән соравына: «Апа, мин ялкау түгел, бары тик тырышлык өләшкәндә, мин өйдә юк идем», — дип көлдергәне исхә төшә. Димәк, башкаларга ярлар билгеләгәндә, Әлфия апа өйдә булмаган. Хәер, кунакка йөрергә ярата бит ул...

Әнине сагынган уйлар арасында ара-тирә Алмаз да кереп чуарлана. Тормышыма кинәт кенә килеп кәргән яклаучым барга сөенеп куям. Очраша башлавыбызга инде ике ай булып килә бит... Тик әле аны яратам дип әйтә алмыйм.

Ни соң ул ярату? Сине һәр кич саен озатып куюмы, һәр очрашкан саен чәчәкләр бүләк итүме, әллә куллар кулга тоташканда, тән буйлап ләззәт катыш дерелдәвек узумы? Әллә?.. Алмаз турында аерымачык яратам дип әйтә алмыйм. Ул янәшә чакта рәхәт, тик еракта булса да, әллә ни сагыну хисе биләп алмый. Булса ярый, булмаса юк дигән кебек бугай. Тик аңа әле бу хакта әйткәнем булмады. Әнидән дә шулай мәхәббәт, ярату хакында бер сораган идем. Ул озак кына уйлап торды да: «Мәхәббәт ул янәшәндәге кешенңең Ходай бүләге булуын, синең өчен туганын тою, ә ярату — шуны дәлилләү», — дигән иде. Алмазны күз алдыма китерәм дә әнә шундый уйларга уралам. Хәер, иң мөһиме: әйбәт булсын, авыр чакларда ташламасын, ныклы иңен куя белсен. Ә бәлки китапларда язган, шигырьләрдә сөйләнгән ул хисләр тора-бара үзләре туарлар...

Әнигә әле Алмаз хакында әйтмичә торырга булдым. Савыккач, берара сөйләшербез әле. Тизрәк терелеп, өйгә кайтсын иде, сагындым!

Дәрәс тәмамланып, ашханәгә җыена идек, сыйныфка Роза апа килеп керде. Каядыр ашыга булса кирәк, үзе еш-еш сулый, йончыган.

— Исәнмесез, балалар! Берәз тоткарлыйм әле үзегезне. Китаптан соңгы ике мәсәләне эшләгез һәм киләсе дәрәска контроль эшкә әзерләнеп килегез. Соңгы дәрәсләрегез булмый, мин ашыгыч эш белән Казанга китәм.

Сыйныфны корт чаккандай булды. Кызлар тыйнак кына елмайсалар да, Илһам белән Тәбрис «ура» кычкырырга өлгерделәр. Роза апа сыйныфтан чыгып китмәгән иде әле. Күзлеген төшөрәп, әле балалыктан чыкмаган егетләргә карап куйды. Без «буран»ның иң хәтәре чыгуын көткән идек. Әллә ашыгу сәбәплә, әллә елга бер күңелле көне булдымы — баш чайкап елмаеп куйды. Менә бит, Роза апа нинди дә була белә икән! Бу аңа карата бермә-бер соклану уятты.

Юкка шатланганбыз икән, соңгы ике дәрәска биология белән география өстәп куйдылар. Биологиядә йоклап чыксак, географиядә күңелле булачак иде анысы. Галия апаны бик сагынган идек, өстәмә дәрәс булганга, яңа тема үтмичә ял гына иттерәчәк. Укучыларны аңлый, хәлгә керә белә торган бердәнбер укытучы бугай ул безнең мәктәптә. Шушындый уйлар белән ашханәгә юнәлдек...

Мәктәптә барлык дәрәсләр дә йоклый торган һәм тыңлый торганнарга бүленә бездә. Сездә дә шулаймы? Әгәр укытучы йомшаграк булса, аның дәрәсен йоклый-йоклый тыңлап та була. Ә инде бик таләпчән булса — керфек кагармын димә! Мәсәлән, Роза апа — әнә шундыйлардан. Хәер, аның дәрәсләрендә йоклап утыру килешмәс тә иде, чөнки күңелле итеп аңлата белә ул!

...География тәмамланыр алдыннан, телефонга таныш түгел номердан хәбәр килеп төште. Эчәмә шом йөгәрдә: әнигә нидер булганмы әллә?! Тизрәк төймәгә басып, хәбәрне укырга керештем. «Әгәр курыкмасаң, бүген алты дәрәстән соң чышмә буена төш. Бик җитди сөйләшү көтә сине анда. Көтеп калабыз!» Йөрәкнең ешайган тибеше чигәдәге кан тамырларыннан канны куа башлады. Маңгайдан салкын тир бәрәп чыкты. Башкалар сизмәсен дип, уң кулым белән битәмне капладым. Кемнәр булыр икән бу? Ни кирәк аларга? Бәлки берәрсе уйнап кына язгандыр. Бәлки сыйныфтан берәрсе. Парт арасына чүмәшкән классташларны күзем, юк, кулларында телефон юк. Ярар, болай булгач, бармасаң да була. Сумканы алам да өйгә кайтып китәм. Тукта, монда бит курыкмасаң, дигән! Димәк, мин куркак булып чыгам?

...Чышмә буена төшкәндә, анда беркем дә юк иде. Тирә-якны күзләп, чышмәдән су йоттым да кире китәргә дип тау ягына — сукмакка юнәлдем.

— Ә син курыкмаганың икән!

Йөрәгем дерт итеп куйды. Йодрыгымны йомарлап, тавыш килгән якка

карадым. Анда унбернең ике йолдызы иде... Ни кирәк аларга миннән? Тамагыма килгән төерне йотып:

— Килдем. Ә сезгә миннән ни кирәк иде? — дидем.

— Сөйләшсә бар, Айсылу. Синең турында. Хыялларың турында. Ә иң мөһиме — Алмаз турында.

— Сөйләшик соң. Минем хыялларда сезнең ни эшегез бар?

— Хыяллар кайвакыт урта була ул, — бу сүзләргә Гөлсинә әйтте. Усал итеп, ирен чите белән генә елмаеп куйды. Күпме аңларга тырышсам да, бу вакыйганың бер «чөйнеге» булып басып тора бирдем.

— Шул хыяллар хақында сөйләшсәң чакырдыгызмы мине?

Мыскыллы рәвештә, башларын артка ташлап көлеп жибәрделәр.

— Кызый, тыңла! Әгәр кешечә яшәргә теләсәң, сиңа Алмаз белән йөрүне туктатырга кирәк. Югыйсә без сиңа барыбер тынгылык бирмәячәкбез!

Башка Динарның: «Алмазны әле Зәлиә белән күргәннәр, бик беләсәң килсә», — дип әйтүе килде. Күңелемә корт керсә дә, җиңелергә уйламый идем.

— Югыйсә нишләтәсез?

— Күрерсәң нишләткәнәбезне! Минем егетемә караган кешене мин кыйный да алам!

— Ә кайчаннан бирле синең егетң соң ул? Бик беләсәң килсә, без инде ике ай очрашабыз!

— Бергә уздырган жәйге төннәрдән башлап, Айсылу!

Бер сүз дә әйтә алмыйча катып калдым.

— Һәр кешенең үзенә язган яры була. Алмаз — минем өчен шундый кеше! Кеше бәхетенә кысылмагыз!

— Бу әкиятләреңне әбиңә сөйлә, яме? Ә егет ул — бозау. Кая чакырсаң — шунда килә. Безнең арага керәсә булсаң — үзең үпкәлә!

Күз алдыма ак яулыклы әбием килеп басты. Юк, әбием белән бу кыска итәклә ике җилбәзәк кызы тиңләштереп тә булмый. Йодрыгымны ныграк йомарладым. Түз, Айсылу!

— Монсын инде Алмаз үзе хәл итәчәк, — дидем мин, мыскыллы елмаеп.

— Ансын күз күрер, без сине кисәттек.

— Алмаз белән сөйләшкәч, күз күрә башлаячак!

Алар китеп бардылар. Мин тауга менгәндә, Гөлсинә артымнан такмаклап калды:

Үз ярларыңны сөймисең,
Кеше яры кирәккә.
Исеңнән чыгарма, жаный,
Сиңа тиңнәр — тирәктә!

Ачуым килсә дә, берни әйтмәдем. Юл буена шушы хәлләр турында уйланып кайттым. Алмаз хақында уйласам, күзләрем дымлана башлый иде. Чыннан да Алмаз шундый микән? Кайту белән аңа шалтыратырга кирәк. Барысы турында да аңлатырга, уйлаганымны аңа житкерергә! Хәтта, юк, күзгә-күз карап сөйләшергә... Ярар, авылга кайтсын әле, сөйләшербез.

Аларның бу сүзләренә карап кына Алмаздан колак кагарга уемда да юк. Минә куркак дип уйлыйлар бугай, ялгышалар! Ахырга кадәр тораچакмын. Әле Гүзәл дә терелеп килсә, мине барыбер яклаячак. Ярар, вакыт күрсәтер. Алмазның кайтуын көтәргә дә барысы турында сөйләшергә!

Өйгә кайтып кергәч, өске киёмнәремне салдым да әниңе бүлмәсенә кереп киттем. Аннан нинди дә булса жылылык, бу ике кызың усал телләренә каршы торырлык ныклы терәк эзләдем. Әнине сагынумы, әллә Зәлиә белән Гөлсинәнең сүзләре тәэсир иттеме — әниңе урынына ятып, кычкырып елап жибәрдем. Шулай йоклап киткәнмен...

Зәлиянең кинәттән миңа шулай килеп бәйләнүе хақында уйлар миңа тынычлап сулыш алырга да ирек бирми иде. Алмаз белән ничек булса да күрешеп сөйләшәргә кирәк. Ни булса да, авылга кайтачак ул бу атнада. Бәлки бүген үк кайткандыр. Уйларымның хаклыгын тикшерергә теләп, телефонга үреләм. Тынлыкны ярып, инде ике атна йокларга ирек бирмәгән сорауларыма җавап сыман, гудоклар мине дерелдәргә мәжбүр итә. Әгәр дә барысы да дәрәс була калса? Бер мизгелдә барысы да чәлләрәмә килеп, хыялларның эзе дә калмаячак. Юк, эз калыр. Андый чакта эзләр тирән яра булып кала, дигән иде әни.

— Алло, Айсылу, сәлам! — Алмазның тавышын ишетүгә телефонны кулдан төшереп җибәрә яздым.

— Сәлам, Алмаз... Син авылдамы?

— Әйе, кичә кайттым. Синең хәлләр ничек соң, сылуым? Әниң тереләме?!

— Әйбәт, рәхмәт. Бүген очрашасы иде.

— Мин сиңа бу хакта әйтмәкче идем инде. Син уйларымны укырга өлгердең! Ярар, кич белән килермен.

Озын-озын составлар таккан поездның үзәк өздәреп кычкырткан авазларын хәтерләткән телефон гудокларын хәзер кыска гудоклар алыштыра. Күңөл түренә моңсулык кереп кунаклай...

...Әни, әни, әнкәем. Синең өйдә юклыгың соңгы араларда бигрәк тә йөрәкне әрнәтә башлады. Кайчан шул соры палаталарны ташлап, хлор исе килгән идәннәрне таптый-таптый, өйгә кайтырсың икән? Мин сагындым сине, әнием. Бик сагындым... Инде өченче көн юньләп ашаганым да юк. Укуның да чирек ахырында рәте китеп бара. Ә алда бит имтиханнар... Минем бала чактагы сыман синең янәшәңдә йоклайсым, жылы кочагыңның йомшаклыгын тоеп, таңнарда уянасым килә. Мин... Мин сагындым сине, әнием.

Математикадан биремнәрне эшләп бетергән идем инде. Кинәт ишек ачылган һәм яңа гына киbet киштәсеннән төшкән чытырдавык пакет тавышы ишетелде. Өстәл яныннан торып, тизрәк ишеккә йөгердем. Әни кайтты?!

— Исәнме, балам. Хәлләрең ничек? — Кем дип торам, күрше Әлфия апа икән. Йөздән елмаю качып, моңсулык кире үз халәтенә кайтты.

— Яхшыларбыз!

— Әниң янына барган идем бүген. Хәлләре әйбәтләнгән, чыгарсалар, атна-ун көннән кайтырмын, диде. Мәнә, сиңа күчтәнәчләр җибәрде, Айсылу. — Рәхмәт.

Әлфия апа минем көеф юклык йөзгә чыкканны күрде булса кирәк, ишекне әкрән генә ябып чыгып та китте. Әни жылысын, әни сүзләрен миңа алып килгәнгәме, ялгызлыктан туйгангамы, белмим, Әлфия апаны кызганып куйдым. Аякларым үзеннән-үзе аның артыннан йөгерделәр...

— Әлфия апа, чәй эчәргә кер!..

Йөгереп чыккан жиремнән туктап калдым. Каршымда Әлфия апа белән сөйләшәп әти басып тора. Балачакта мине күкләргә чөйгән көчле куллары, бар йөрәгән биреп ихлас елмаюы... Барысы да шул ук. Ә мәнә йөзенең көләчлеге дә, күзләренең нуры да кими төшкән. Жәйге вакыйгалар берәм-берәм күз алдымнан узып, йөземә кырыслык чыгардым.

— Исәнмесез!

Әти мине ишетеп елмаеп куйды.

— Исәнме, кызым. Әниң тереләме?

— Барсы да яхшы. Нишләп йөрисең, нигә килдең?

Эшнең зурга киткәнән күргәч, Әлфия апа тыныч кына капкага юнәлде. Әти, ачкан авызын кире ябып, озаң кына сүз әйтә алмый торды.

— Кызым, шундый хәлләр бит әле бездә... Кәримне югалттык. Инде икенче көн, беркаян да таба алмыйбыз. Бала ғына бит әле ул, эзләмәгән жир калмады. Авылны мең әйләндек, таныш-белеш, күрше-күләннәрдән сораштырдык — юк кына...

— Кызганыч. Мин нишләтим соң?

— Кызым... Карале, ни... Син тимәдеңне Кәримгә, дим.

Имәндә икән чикләвек! Өти миннән шикләнеп, аның киткәнәңә үч ала дип гаеп итәргә килгән. Монда үз хәлем — хәл, тагын ул да йөри! Күзләремә яшьләр тыгылды. Өтигә каты итеп кычкырасы, аны бар көчемә төртеп, йорттан куалый-куалый чыгарасы килде. Тик әни сүзе — бер. Кем булса да — исерекме ул, айныкмы, жинаятьчеме, каракмы — ул минем өти! Хәтта, ташласа да...

— Мин белмим, өти... Миннән шулай шикләнә алуың гажәпсендерә, — дидем, үз-үземне кулга алып.

Өти берни дәшми чыгып китте. Мин аның ышанычсыз адымнарын, көчсезләнеп калган беләкләрен күзәтеп карап калдым. Өти... Өтием бит ул минем... Ө бәлки әнигә шалтыратыргадыр. Соңгы арада булган күңелсез хәлләрдән соң гел елыйсы ғына килә. Өти дә мине гаепли, Алмазны тартып алырга теләгән кызлар... Юк, әнине борчырга ярамый... Үзем хәл итәрмен. Озак та үтми, капкадан Өлфия апаның зәңгәрсү яулыклы башы күренде.

— Гарифның малае югалган, диме?!

— Сине яраталар, Алмаз. Бик яраталар.

— Кемнәр? Яратам, диген Айсылу. — Алмаз, елмаеп, мине кысып кокаклады. — Салкын бүген тышта...

— Әйе, йолдызлар да юк. Никакой романтики, име?

— Шулай шул...

— Алмаз, дәрәсән генә әйт әле: сине Зәлия белән нәрсә бәйли?

Алмаз тынып калды. Аннары, кулы белән җилдән ышыклап, төмәкесен кабызды.

— Берни дә, Айсылу. Башка бу сорауга әйләнеп кайтмыйк. Минә аның белән берни дә бәйләми. Һәм мин моңа бик шат.

Ышанырга да, ышанмаска да белми утырганда, безнең тыкрыкта кемнәңдер бик «көчле» итеп җырлаганы ишетелде. Мин дерт итеп Алмазга таба сыендым. Алмаз курыкканымны сизеп көлеп жибәрде.

— Маһи килә әнә. Галимуллин Махи.

— Маһинур апа ич бу, — дидем мин, керәшен очында яшәүче исерекбаш апаны танып алып. — Өтигә Галимуллин? Галимуллина түгел?

— Ну, эчкөч, Галимуллинга әйләнә дә куя бит, — Алмаз тирән сулыш алды.

— Аның нуры беткән, Маһие ғына калган инде...

...Әнисе Маһинур апаны бер генә дә шушылай исерек килеш урам буйлап йөрер дип уйламагандыр. Тулгагы тотканда, тәүге авыртуларын кичергәндә, күкрәк сөтен имезгәндә дә, ак юллар ғына юрагандыр. Ләкин бүген түбән очның мәңгә айнымас абзыйларына мөхәббәт бүләк иткән урам алиһәсенә чыннан да нуры беткән, бары Маһие ғына утырып калган төсле...

Гүзәлнең инде икенче ай дәрәсләрдә булмавы мине борчуга сала иде. Өйләренә ничә кат барсам да, әнисе «бик каты авырый, Казанда, хастаханәдә дәвалана»дан башка ләм-мим. Бүген дә информатика дәрәсәндә директор шушы мәсьәләне кузгатып жибәрде.

— Тагын Гәрәева юк безнең... Инде өчөнчә ай тулып килә. Болай сәбәпсез булса, чараларын күрергә туры килер.

— Сәбәлләре бар, — дидем мин, сикереп торып. — Гүзәл Казанда, ул бик каты авырый. Дөваланырга шунда жибергәннәр.

Директор әллә мине ишетмәде, әллә нәрсә шунда — дәресне дәвам итте. Арткы рәттә кемнәңдер пырхылдап көлөп жибергәнә ишетелде. Аларга аерым игътибар бирмичә, төрәзәгә карадым. Анда кышның түгә мизгелләрен эретә-эретә, пычрак юлга кар төшә иде...

Тәнәфестә, ашханәдән менеп барганда, Динар туктатты. Аның белән сөйләшми башлаганга да күп вакыт узган инде, ни дисәң дә, дусның мәзәкләре, ихластан көлдәрә белүе сагындырган икән.

— Айсылу. Әниңне тиздән чыгаралар дип ишеттем. Котлыйм сине.

— Рәхмәт, Динар. Бик сагындым инде үзен. Әйне бик сагынган. «Авылга кайтсам тагын да савыгып китәр идем, һаман шушы палатада бикләп тоталар, ди. Тиздән кайтачак.

— Ничек? Район үзәгеннән берүзе генәме?

— Әйе. Машиналар булып, диде.

— Айсылу! Бу аңа зыянга гына булачак. Әйдә, әтидән машина сорыйм да әниңне бергә барып алып кайтабыз.

— Синең праваң юк бит, Динар.

— Егерме минутлык юлда туктатмаслар әле. Борчылма.

— Ярар, уйлармын мин бу хакта.

Ул арада, дәрескә чакырып, кыңгырау чылтырады.

— Айсылу, — диде Динар, минем дәрескә ашыгуымны күрөп, — үпкәләмә миңа, яме?

— Мин... Мин оныттым инде...

...Шулай да Динар әнине үз машинасы белән барып алырга күндерде. Дәресләргә «тозлап», иртүк район үзәгенә юнәлдек. Тышта бик матур, ябалаклап кар ява иде... Әни өйгә кайтасы булганга, шулкадәр матурдыр инде бу көн.

Машинаны тукталышта калдырып, хастаханәгә жәяү тәпиләдек. Битләргә кар куна, кар оча. Ләкин бүген алар миңа жылы кебек. Әни өйгә кайтыр көнне жылы карлар ява...

Хастаханәгә кереп, икенче катка мендек. Әнинең палатасында барсын да диярлек кайтарып жибергәннәр диярлек. Көнбагыш яратучы Фая апа һәм Фәүзия түти генә калган. Әни белән шатлана-шатлана әйберләрен жыйдык. «Китәр урынында ялгыш та бернәрсә калдырырга ярамый, — ди әни, халатын сумкага таслап салып куйгач, — югыйсә яңадан шул урынга әйләнеп кайтачаксың». Ул арада палатага доктор килеп керде һәм безгә вакытлыча чыгып торырга кушты. Динар сумкаларны күтөрөп, «машинага чыга торам», дип баскычка юнәлде, мин палата каршындагы урындыкларның берсенә утырып, әнине көтә башладым. Хастаханә идәннәреннән хлор исе килә... Көнәң икешәр тапкыр юалар бугай бу идәннәрне. Күрше кабинетка су бую чират. Терапевтка микән шунда. Аннан ерак түгел бүлмә каршында өч хатын-кыз утырган. Туктале, сулдагысы Гүзәл түгелме соң? Минем өстемә салкын су койдылармыни!.. Ул арада кабинет ишеге ачылып, Гүзәл дигәнем кереп тә югалды. Әнисенә доктор белән сөйләшә-сөйләшә чыгып килүе ишетелде.

— Бик олак яттым шул... Бик олак... — диде әни, иңемнән уа-уа.

...Юк, Гүзәл түгел иде ул. Ялгыш күрдем бугай.

Алеу НУРГАТИНА

Ахыры киләсе санда

ОЯ, АУЧЫ ҺӘМ «ШАЙТАН ТӘГӘРМӘЧЕ»

ХИКӘЯ

I

Шушы яшемә житеп минем әле үрдәк ите ашаганым юк, ашыйсым да килми... Йортныкын үстөрмәдек, кырдагысын куып йөрмәдем. Без су коенып киткәч, буага хужа булып калган «Сер тотмас», «Энҗеле», «Сәяхәтче» үрдәкләрнең канатында аллы-гөлле, аклы-күкле төсләр уйнаклавын күрөп соклана гына идем үзләренә.

Безнең авылда киек-кошлар оя корырлык күлләр, сазлык-әрәмәләр бихисап. Бәтиләргә капчыклап яшь печән ташыган чакта булды бер хәл.

Көлтәләнөп үскән кыяк арасыннан кинәт фырылдап кыр үрдәге очып чыкты. Түзмәдем, брезент ботинкам белән бата-чума кереп киттем... Ояда биш кайнар йомырка бар иде. Кызык бит, әй!.. Мин бу кызыкны иптәш малайларга да күрсәттем. Аларның иптәшләре дә күргән... Ө беркөнне килсәк — оя буш... Үрдәгебез йомыркаларны яңа ояга ташыганмы, әллә малайлар алып киткәнме, кыяклар ачылып, саескан чүпләп бетергәнме? Кыскасы, бу югалту биш билгесезлек булып күңелемдә калды...

II

Мәктәпне тәмамлагач, беренче елны ук укырга керә алмадым. «4»кә-«5»кә генә укыган «ударник» буларак, авылга кайтып күренергә оялдым, Оренбург өлкәсенең Ташлы районына киттем. Анда үги анага ияргән жиде баласы белән Чирәм жир күтәргәгә дип килгән нигез күршебез Гатаулла абый бар иде. Аның сигезенче үксезе булдым. Авылдашы — күрше «Корыч» малаен күрөп сөөнде ул. Шөлөгә кайтканы юкка да ун еллап бар икән инде, сагынган.

Ранняя авылы дала читендә, урман-суга бай. Яз көне, Урал елгасы ташып, йөзәрләгән күл калдырып китә икән. Ул күгән (төрн) җимешлегенәң андый зур урманнары барын белми идем. Һәр хужалык үзе сайлаган күл тирәсен эшкәртеп бәрәңге утырта; печән дигәнә ишегалдына чаклы көрөп үсә; авыл көтүе яз көне чыгып китә дә, беренче кар төшкәч кенә ун сарыгың — утыз, биш кәҗәң унбиш булып әйләнөп кайта... Кыскасы, ит мәсәләсә хәл ителгән. Шуңа күрә, кыр куяннары әрәмәлекне яулап алган, ө кыр үрдәкләре — күл саен бер фермалык. Җирле халык ау мылтыгы күтәрөп йөрмәстәй ялкауга әйләнгән.

Ө Гатаулла абый мине икенче көнне үк ауга алып чыкты. Ризык эзләп түгел, киек җәңлөкләр дөньясын күрергә, имеш... Куян кумадык, сәяхәтчеләр көймәсә алып күлгә киттек. Гатаулла абый мәргән түгел инде анысы. Мин аны көчкәнәдән беләм... «Ферма» көтүе чаклы үрдәк күтәрелгәч, ике көпшәдән атып... ниһаять, берсенә тиде. Күл өстенә чупылдап төште теге... Ләкин... Күпме генә йөзсәк тә, кыр үрдәген таба алмадык. Әкияттәгедәй, күз алдында югалды... Өмет өзөп, кайтып китәрбез инде, дигәндә, бер камыш җикәнә үз алдында сөөр генә чайкалып куйды. Озын кунычлы итек кигән Гатаулла абый, нидер сизенеп, җикән камышны йолкып алды. Һәм... үрдәгебез килеп чыкты. Теше-тырнагы белән камыш төбенә ябышкан да сүнгән... Халык телендә бу төр үрдәкләрне «чумгак»лар дип атыллар, яралана-нитә калса, алар аучы кулына төшмәс өчен чумып, котылып кала, ди. Тиз генә җыенып, күл тирәсеннән китеп барсак, исән калу ихтималы да булган икән.

Мин бу турыда хикәя язып, Казанга, «Яшь Ленинчы» газетасына җибәргән идем. Әдәби хезмәткәр, шагыйрь Зөлфәттан рәхмәтле хат килде. Яраланган

килеш әсир төшәргә теләмәгән үрдәк турындагы хикәягә «Патриот» дип исем кушкан идем. «Сәер үрдәк» дип үзгәрткәннәр. Газета вариантында кыр үрдәгенәң үз-үзен батыруы турындагы жәмләнә дә кискәннәр. Шөкер, соңгы фикере шул килеш калган: «Бу күл элек «Торна күле» дип аталган, инде «Үрдәкле күл» диләр. Үрдәкләр дә атылып беткәч, «Кәрәкәле күл» булып калыр микән?!»

III

Казансуның Иделгә кушылган жирендә зур бакча бар иде. Аю камыры, миләш, шомырт, кыргый алмагачлар белән тыгызланган тал-тирәк урманы кебек иде ул. Уртасында кәкрә-бөкрә күле, көпчәкле бишәктә сабыллар йоклатырлык тигез асфальт юлы да, шау чәчәкле аланнары да бар иде... Иде дә иде... Хәзер бу урында шау-шулы ял паркы: гөмбәлектә «шайтан төгәрмәче»; энжә чәчәкләр өстендә — сыралы амбарлар; алмагачлар тамырында — карусельләр; ә бөкрә күлдә түләүле көймәләр йөзә.

«Чаян»да эшләгән еллар...

Төшкә ял вакытында, парктан хозурланып, эш урыныма, ягъни «Идел-Пресс» йортына кайтып киләм. Жәяүлеләр сукмагында яшел ут кабыннаны көтеп, ашыкмыйча гына кузгалдым. Янәшәмдә «Вак-вак, вак-вак» дигән пышылдау ишетеп борылган идем, ни күрим, миңа ияреп дигәндәй, биш бәбкәле үрдәк гаиләсе чыгып бара. Оядан әллә кичә генә төшкәннәрме — бәбкәләрнең тәпие дә күренми хәтта, томшыкларының кара суты комлы суда шомармаган да әле. Яшькелт-кара мамыктан эрләнгән сабий бияләе чаклы гына жан ияләре, язгы ау чорында тол калган әниләренә буйсынып, аны узып китмәслек итеп кенә төркелдиләр.

Трамвай юлын аркылы чыктык дигәндә генә жәяүлегә көн бетте. Уңъякта, Кремль ягыннан килгән агрессив машиналарга яшел ут кабынды. Аяк астындагы тузанлы асфальтта жан сакларга азапланган күл нарасыйларының кемгә кирәге бар?! Озак уйлап торырга вакыт юк, кулларымны жәеп аркылы бастым. Китте гудок, китте кычкыртыш, төрәзә төшереп миңа сүгенүләр, чигә бораулап күрсәтүләр... Аның саен әче төтенле ташкын өскә килә... Бетә, жан кисәкләрәм, дигәндә генә, бер «Волга» яннан чыгып, агымга аркылы басты. Машинадан төшкән көше дә кулларын жәеп тере «шлагбаум»га әверелде. Карасам — «Республика Татарстан» газетасының баш редакторы Александр Латышев икән! Эчәмә жылы керде. Үрдәкләр гаиләсе исән-имин генә хәтәрне кичте. Ләкин... Юл читенә күтәртеп жәелгән ташны үтәлмичә терәлеп калдылар. Әниләре сикереп чыкты чыгуын, ә бәбкәләре, уенчык канатлары белән күпмә генә талпынмасын, егыла да төшә, егыла да төшә...

Бүтән чара юк — киләм дә куш учыма алып, берәм-берәм күтөреп куям. Әниләре күземә карап: имгәтә күрмә берүк, «Сак-Сак! Сак-Сак!» дигәндәй бакылдап тора.

Ниһаять, үрдәк, хәвефтән котылган бәбкәләрен ияртеп, дамбадан төштә, комлы ярны кичте, аннан Казансуның беренче дулкынына утырып, таллы-камышлы ярымутрауга таба йөзеп китте. Кулымда бәбкәләр жылысы калды...

Бу тамашаны машиналарыннан чыгып фотога төшерүчеләр дә күбәйгән иде инде...

Соңгы елларда чистарып-сафланып калган Болак елгасындагы кыр үрдәкләре өеренә карап сокланам. Алар мәрхәмәтле шәһәрәбездә кыш чыгарга да әзер... Кайчандыр президентларыбыз көймәдә йөзгән тарихи елганы хозурлык итеп, яшәргә тырышуларын күр! Ел саен ишәяләр үзләре. Яннарыннан китәсәм килми. «Шайтан төгәрмәче» жыныа бүтән бервакытта да әйләнеп кайтмаска дип киткән биш бәбкәле теге үрдәк тә шушылар арасында калгандыр кебек...

Камил КӘРИМОВ

ХИКӘЯ ЯЗА АЛАСЫЗМЫ?

«Ак жылкән»нең ошбу ижат бәйгесен тергезәбез! Бирелгән башламнарың күнелегезгә хуш килгәннен дәвам итеп, бер журнал битеннән артмаган хикәя язарга кирәк. Берничәнә дә язарга ярый. Яна елга каләр килеп житсә, шәп булыр иде. Иң әйбәт хикәя язган 7 автор журналыбызның «Яна базар» дигән китабы белән бүләкләнәчәк.

SMSны укыгач, кыз бетте генә инде... Анда өч кенә сүз язылган иде.

Рәмзия каршына кинәт сәер мода белән киенгән, озынрак колаклы егет килеп басты. «Фикс-Микс планетасыннан сине күрергә килдем!» — диде ул.

«Там, там, там, тамуыңны яратам», — яңгыр астында шулай дип жырлап барганда, ул... уянып китте. Кайдадыр чалкан ята икән бит, ә аның өстенә ниндидер кыз иелгән. Теге жылы тамчылар шуның күзеннән тама икән ул!

«Утыр, Рәзинә, «бишле!» — шулай диде укытучы. Әмма XI «А» кызлары яшь педагогның бу сүзләрен гел бүтәнчә ишеттеләр.

Мин аны йөрәгемнән мәңгегә алып атарга, ә баламны саклап калырга ант иттем.

Язның ярсулы бер көне иде ул...

«Күк-кү, күк-кү, күк-кү...» — ә күке санады да санады. Айгөлнең аны нәрсәгә юрап санатканын белә иде микән ул?

Кинәт күктән йолдыз атылды. Рафил шунда каушап калды. Тел очындагы ике төләк арасында ничәдер мизгел генә түгел, бәлкем, айлар, еллар буге да буталып яшәр әле ул?

«Кил, кил, кил...» — жырның бу куплетын житмешенче кат жырлады бугай инде ул. Ә иркәсе һаман юк әле. Тагын бер кат сузып жибәрүе булды, кинәт...

14 февраль. Гашыйклар көне. Туй мәжлесе тәмамланып, яшьләр өчен кунакханәдә алып куелган бүлмәгә кайтып керүгә Илүсәнәң телефонына SMS хәбәр килеп төште: «Мин сине һаман да яратам!»

«Күрәчәгең булса, күркә талап үтерер», ди. Интернет аша танышуларны өнәп бетермәгән Алия үзә дә әлегә ысулның корбаны булырмын дип һич тә уйламаган иде.

Безнең адрес: 420066, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2, «Казан утлары», «Ак жылкән»гә. Электрон адрес: kazanutlari@yandex.ru

МӘКАЛЬ ӨМӘСЕ

Мөхтәрәм каләмдәшләр!

Бик күркәм эш башлап жибәргәнсез, ошбу өмә ишле, мөбарәк булсын! Әлегә игътибарны ныграк жәлеп иткән мәкальләр, минемчә, түбәндәгеләр:

Бар кәртә дә Наполеон түгел. Ир иярдә тәхетле (М.Мирза). Карангыда күз тими (К.Кәримов). Төшкән жирдә төш бул (В.Нуриев). Күләгәнән шәүләсә булмый (Р.Ханнанов). Жырнын жыртыгы сәхнә тулы (И.Бәдретдинов). Кеше сөйми — халыкны ярата. Таш балбат ишәйгән илдә кешенен кадере булмас (Г.Морат).

Инде берочтан үзем дә мәкальсымаграк берничә тезмә жибәрергә жөрйәт итәм. Берәрсен киртәсенә керерлек дип тапсагыз, бик шат булыр идем.

- Яхшы юлдаш юлда аунап ятмый.
- Юләрне йомышка жибәрсән, үзен дә аягына кия башла.
- Әрсез күке белән бер: оясы да, ояты да юк.
- Гайбәтне гайрәт белән жинеп булмый.

Илдус ДИНДАРОВ, Нурлат

- Күркәне күпме генә кабартсан да, төвә кошы булмас.
- Намазга басарга хезмәт кенәгәсә кирәкми.
- Болын яме — чәчәк белән, мендәр яме — кыз белән.
- Булдыксызлар жирне дә, жырны да кысыр калдыра.
- Кешегә чир белән үлем генә бушлай килә.
- Кылычнын күләгәсә дә куркыныч.
- Акча һәм вәгдә — депутатнын мәнгелек юлдашлары.
- Катнаш гаилә салган йомыркадан манкорт туа.
- Үткен сүз кылычны сындырыр.

Рашиат НИЗАМИ

- Ялагай гомер буге яшәүдән ял итә.
- Ялган дан ялган яманаттан яманрак.
- Бер түлек иректә яшәгән черки бер гасыр яшәгән колдан бәхетлерәк.
- Милләтен яшәтә алган шагыйрьнен, шагыйрен яшәтә алган милләтнең генә киләчәге бар.

Нәжибә САФИНА

- Ике мескен очрашса, өченче мескенне мыскыл итеп сөйләр.
- Кеше — гомере буге үзеннән качарга хыялланучы тоткын.
- Үзе өчен көрәшә алмаган халык өчен көрәшә алмый.
- Техника тизлегә арткан саен, кешеләр арасы ерагая.
- Иң оста ялганчы — тост әйтүче.
- Кешене хәерчелеге түгел, хәерче диюләре куркыта.

Зәлфәт ХӘКИМ

Мәкальләргә кат-кат жибәрергә ярый — бастырып тора чакбыз. Бары бу игелекле эш кенә тукталып калмасын, «мәкаль капчыгыбыз» тулыланганнан-тулылана барсын.

2014 елда журналда басылган әсәрләр исемлеге

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТЫ УКАЗЛАРЫ

2014 елда Татарстан Республикасының
Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт
бүләкләрен бирү турында. № 5

«Татарстан Республикасының халык
язучысы» дигән мактаулы исем бирү
турында. № 10

«Татарстан Республикасының халык
шагыйре» дигән мактаулы исем бирү
турында. № 10

БАШ МӨХӘРРИР СҮЗЕ

Ибраһимов И. «Казан утлары»ның
1100нче саны. № 6

Фәйзуллин Р. Яңа үрләр яулыйк! № 1

ГАМЬЛЕ ӘНГӘМӘ

Татарстан Республикасы Премьер-министры
урынбасары, мәгариф һәм фән министры
Энгель Фәттахов белән Илфак Ибраһимов
әңгәмәсе. № 8

ЧӘЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Абдуллин Ф. Чүд бүресе. *Баян*. № 11

Ахир. Таш калада баш кала... *Роман*.
№№ 2-4

Әдһәм Г. Зәңгәр кашлы көмеш алка.
Хикәя. № 10

Әхмәтгалиева А. *Хикәяләр*. № 1

Әхмәтгалиева А. Таллыкүлдә былбыл
бар. *Баян*. № 12

Баттал Ф. *Хикәяләр*. № 2

Велдер М. Байрак турында баллада.
Хикәя. № 5

Газиз Р. Төрәзәләр. *Баян*. № 1

Галидән Х. Патша солдаты Әхмәтнәсир.
Роман. №№ 1, 2

Галиуллин Р. *Хикәяләр*. № 12

Гыймадова Г. Пөрөвез жебе яки кыз
әби кыйссасы. № 3

Егин А. Үзбәк хан. *Роман*. Р. Галиуллин
төржәмәсе. №№ 9, 10

Еники Ә. Кем жырлады? *Хикәя*. № 5

Моталлапов Ә. Гамь. *Роман*. №№ 7-9

Низами Р. *Хикәяләр*. № 6

Хөсния Р. Гарасат. *Роман*. №№ 5-8

Хужа Р. Бер кәнди цемент. *Хикәя*. № 11

Якупова С. *Хикәяләр*. № 3

КЫСКА БҖЯННАР КОНКУРСЫ

Батулла Р. Ике жүләр. *Баян*. № 4

Габделхакова Р. Сонгы сорау. *Баян*.
№ 6

Гыймәтдинова Н. Нурулла. *Баян*. № 5

Зарипов Ә. Хатирәләрем —

хәзинәләрем. *Документаль баян*. № 4

Зарипов Р. Милициянең йөз кызыллыгы.
Баян. № 7

Камал Р. Тәңә-Тәңәсә. *Сентименталь
баян*. № 10

Кара К. Инга Мейтәнен жинаять әшә.
Баян. № 9

Рахман Р. Көт син минә. *Баян*. № 12

Хәким З. Сәер Никрут. *Сатирик баян*. № 11

ШИГҖРНАТ

Ахунжанова Р. Хыяллардан
чыңбарлыкка кайттык. *ШигҖрьләр*. № 3

Әхмәдиев Н. Тарихка шаһит еллар.
ШигҖрьләр. № 12

Әхмәтжанова С. Арча поезды. *ШигҖри
цикл*. № 1

Байназаров Ә. Ерактагы килеш якын.
ШигҖрьләр. № 9

Бәдигый Х. Вақытның юк башы, азагы.
ШигҖрьләр. № 2

Бәшә Р. Баш очымнан шаулап чор ага.
ШигҖрьләр. № 4

Булатова К. Гомер аты шундый тиз
чапты. *ШигҖрьләр*. № 3

Вәлиева Л. Яшәү — мәйлан.
ШигҖрьләр. № 11

Галиев М. Күзалла да уйлан үзалдына...
ШигҖрьләр. № 4

Гарифуллин Д. Робәгыйлар өләшүдән
ялкымым. *ШигҖрьләр*. № 5

Гыйззәтудлина Ф. Имин тормыш
юллап халкыма. *ШигҖрьләр*. № 3

Дәүләтбаев Ф. Тормышта да
шахматтагы кебек. *ШигҖрьләр*. № 6

Жамалетдинова Ф. Чорым калыр
үткөндө. *Шигырьләр. № 9*

Идиятуллин Р. Гомер — искән жөл
генә. *Шигырьләр. № 10*

Иксанова И. Күнел ярларына кага
дулкын. *Шигырьләр. № 6*

Искәндәрия Т. Төрки дөнья.
*Шигырьләр. (Р. Гаташның кереш сүзе
белән). № 2*

Камал Х. Көн елмаеп атлый каршыга.
Шигырьләр. № 5

Кәримов М. Хатираләр — учак көле
алар. *Шигырьләр. № 10*

Корбан Р. Өч жыры бар бу гомернен.
Шигырьләр. № 9

Корбанова Г. Йөрөгемдә сагыш
уянганда. *Шигырьләр. № 12*

Морат Г. Әкиятне башлык янабаштан...
Шигырьләр. № 7

Мөдәррисова Х. Хәтер тибә таш
диварга. *Шигырьләр. № 10*

Мөслимова Ф. Мизгелләр елларга
биргесез. *Шигырьләр. № 7*

Мусин Ч. Шигырьләр бит жирдә языла.
Шигырьләр. № 7

Низами Р. Каләмемнен кипмәс карасы.
Шигырьләр. № 11

Рәхим Г. Гомер бус яна-яна яшә идән!
Шигырьләр. № 6

Рәхмәтулла С. Утырып уйланыр чак...
Шигырьләр. № 11

Сафина Н. Тын кал да, тыңла әле...
Шигырьләр. № 3

Сәлахиев Р. Тел ызмышын уйлап.
Шигырьләр. № 6

Сирай Д. Тагын бер кыш үтте... *Шигырьләр
(Р. Гаташның кереш сүзе белән). № 6*

Тукай Г., Мингалим Р., Гаташ Р.,
Әгъләм М., Хәлим А.,
Вәлиев Р., Миңнуллин Р.,
Мирза М., Морат Г., Шәех Л.
шигырьләре. № 3

Фәсхи Ф. Жанни пакыли торган
яктылык. *Шигырьләр. № 1*

Фәйзуллин Р. Яна шигырьләр.
№ 8

Фәтхетдинова Л. Сүз кыйммәте бүген
— ихлас фикер. *Шигырьләр. № 3*

Харис Р. Аргы ягы аның — чиксезлек!..
Шигырьләр. № 2

Хәлим А. Туган илгә йөгерәсе килә.
Шигырьләр. № 9

Шәех Л. Үзгөрешләр — адым саен.
Шигырьләр. № 11

Шәмсуаров Т. Халкыма багышлана.
Шигырьләр. № 5

Шәрипов Р. Биш алма. *Поэма. № 1*

ДРАМА ӘСЭРЛӘРЕ

Мөхәммәтшин Р. Ак бүре. *Татар
халык әкиятләренә нигезләнеп язылган
либретто. № 5*

Хәким З. Женле күл. *Театраль роман.
№ 3*

ӘДӘБИ ТӘНҚЫЙТ

Галиуллин Т. Сөләйман (*шагыйрь
Жәүдәт Сөләйманның иҗат портреты*).
№ 9

Ганиева Р. Габдулла Тукай ижатында
төрөк мотивлары. *№ 4*

Вәлиулла И. «Ак юл» кая илт? *№ 6*

Поварисов С. Шигъри иман
сөйкемелеге (*Лейсан Кәшифи поэтикасына
бер карап*). *№ 10*

Рәмиев З. Тукай энциклопедиясен төзү
юлында. *№ 4*

Хәбәтдинова М. Аяз Гыйләжөв һәм
Чыңгыз Айтматов. *№ 8*

Хәлим А. «Йөрөк каным ага гүя төнем
буылап...» (*Салих Гәрәваныйң иҗатына
бер карап*). *№ 1*

Хәлим А. Туры тулпар кая чаба? *№ 5*

Хәсәнова Ф. «Тамырлы Тукай» (*Флөра
Гыйзәтуллина иҗатында Тукай*). *№ 4*

Шәрәфиев Р. Хак сүз өчен кабат
кайткандыр (*Факил Сафин иҗатына бер
карап*). *№ 1*

Шәрәфиев Р. Заман шигъриятендә ил
гаме. *№ 11*

Юсупова Н. Татар шигъриятенә үсеш-
үзгөреш юллары. *№ 3*

Юсупова Н. XX гасыр татар поэзиясендә
Тукай образы. *№ 4*

ФӘН

Гарипова Ф. Авылларыбыз тарихы.
№№ 1, 2, 3, 6

Хужин Ф. Вахит Имамов ижатында татар
тарихы. *№ 3*

ТАРИХ

Гыйләжөв И. Беренче Бөтендөнья
сугышында Алманиядә мөселман әсирләре.
№№ 2-7

Заһидуллин И. Талантлы тарихчы-
романтик ядкаре. *№ 11*

Алар онытылмас. Оныттырмасак... (*Тарих
фәһиһә докторы Искәндәр Гыйләжөв белән
Рәфикә Юныс аңгамәсе*). *№ 8*

100нче БИТ: ЧОР, МИЛЛӘТ, ВАЗГЫЯТ

Вәлиев Р. Каләм хақы — хезмәт хақы ул. № 12

Галиев М. Казанга мәдхия. *Шигырь*. № 8

Мансуров З. Явыз Иван кинәшә.

Шигырь. № 11

Хәким З. Жир шары — сугыш кыры.

№ 10

Хәким Р. Башкалалар йөз булса... № 9

СӘНГАТ

«Жырла, егет, киереп кин күкрәген...

(*Рафаэль Ильясов белән Филүсә Арсланова аңгамәсе*). № 3

Зарипов Ә. «Сагыну»ны сагынып. № 5

Зарипов Ә. һәр халык артисты да милләтнекеме? (*Фәйзулла Тушйевның тууына 130 ел*). № 12

Кәримов К. Сагышлы Сабантуй. № 6

Милли сәнгатебезнен олы хәзинәсе (*Фәрит Бикчәнтәев белән Илфак Ибраһимов аңгамәсе*). № 3

«Музыка теле — иң үтемле тел...»

(*Татарстан Композиторлар берлеге рәисе Рәшит Кәлимуллин белән Гүзәл Сәгыйтова аңгамәсе*). № 2

Нәжмиев Т. Саба туфрагы биргән талантлар. № 2

Нәфиев Ф. Монсу бер тарих (*Хажиморат Казаковның тууына 100 ел*). № 4

Сәгыйтова Г. Мәскәүдә туган жыр. № 5

Сәгыйтова Г. «Урман кызы». № 6

Сәгыйтова Г. «Качкын» (*Татар опера сәнгатеңә нигез салынуға 75 ел*). № 7

Сәгыйтова Г. «Көтәм сине». № 8

Сәгыйтова Г. «Юксыну». № 9

Сәгыйтова Г. «Галиябану». № 10

Сафиуллин Ю. Рухландыручы (*Марсель Салимжановның тууына 80 ел*). № 11

Тажетдинов Р. Ул һаман безнен белән. № 11

Ул — жирнең кояшлы ягынан... (*Фуат Әбубәкерев белән Гүзәл Сәгыйтова аңгамәсе*). № 12

Хәмидуллин Л. Ике халыкның былбылы. №№ 4, 5

Һадиева Э. Таң йолдызы эзеннән... № 3

ХӘТЭР

Госманов М. Истә калган якты мизгелләр. № 9

Мир-Хәйдәрәв Р. Шуның белән шул... Вокзалдан язам. *Мемуарлар. Р. Мөхәммәтшин тәрҗемәсе*. №№ 7, 9, 10, 11

Мостафин М. Без узган юллар. № 6

Шамова Ә. Сөзнен язмыш сугыш уты белән үрелгән. №№ 10, 11

ДИН ҺӘМ ТОРМЫШ

Батулла Р. Мәгънә. (*Коръәндәгә мөҗизалар*). №№ 7, 9, 12

Нәжметдин Т. Изге сәфәр жинел гамал түгел. *Хажнамә*. №№ 10, 11

ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӘЛӘРДӘ

Суфияров Ф., Әүхәтов К., Мәзһаров Ә., Әхмәтшин Ф., Хәбибдиярова Н. *шигырьләре*. № 10

ШИГЫРИ ХӘТЭР

Акмал Н. Сизгәр булсан... *Шигырьләр*. № 2

Мәннан Р. Күңелә һәркемгә ачык иде. № 2

КАЗАН — 2014 ЕЛДА ТӨРКИ ДӨНЬЯНЫН МӘДӘНИ БАШКАЛАСЫ

Бергә — бергәйле! («*Казан утлары*» журналы редакциясе сорауларына М.Ташиев, И.Тарханов җаваплары). № 4

Вәлиев Р. Мәдәният ылы — канатлы ат ылы. № 4

Касеинов Д. ТӨРКСОЙның нигезе — телебез, тарихыбыз һәм мәдәниәтебез. № 4

Сибагатуллин А. Төрки дөнья Казанга төбәлгән. № 4

ЮБИЛЕЙЛАР

ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫНА — 95 ЕЛ

Хәмидуллин Л. Милләтнең йөз аклыгы сагында. № 11

ТАТАРСТАН ЯЗУЧЫЛАР БЕРЛЕГЕНӘ — 80 ЕЛ

Корбан Р. Милләткә хезмәт итөбез. № 4

ГАЛИМЖАН ИБРАҺИМОВ ИСЕМЕНДӨГӘ ТЕЛ, ӘДӘБИЯТ ҺӘМ СӘНГАТЪ ИНСТИТУТЫНА — 75 ЕЛ
Традицияләргә тугры калып... «*Тугарак өстәл*». № 11

ӘЛМӘТ ТАТАР ДӘУЛӘТ ДРАМА ТЕАТРЫНА — 70 ЕЛ
Исмәгыйлова Ф. Уткөннән — бүгенгегә. № 12

КАЗАН ДӘУЛӘТ МӘДӘНИЯТ ҺӘМ СӘНГАТЪ УНИВЕРСИТЕТЫНА — 45 ЕЛ

Юсупов Р. Яна бириккеләр яуларга... № 11

«ИДЕЛ» ЖУРНАЛЫНА — 25 ЯШ

Юныс Р. Хөр булып туган журнал. № 8

ГАБДЕРӘХИМ УТЫЗ ИМӘНИНЕҢ ТУУЫНА 260 ЕЛ
Шәрипов Ә. Гасырлар кичкөн ижат.
№ 12

ШӘРИФ КАМАЛНЫҢ ТУУЫНА 130 ЕЛ
Закиржанов Ә. «Томан арты якты
була». № 2

СӘГҮЙТ СҮНЧӘЛӘЙНЕҢ ТУУЫНА 125 ЕЛ
Мусабәкова Р. Ижатында чор авазы.
№ 8

РАФАИЛ ТӨХФӘТУЛЛИННЫҢ ТУУЫНА 90 ЕЛ
Булатова К. Таш төтиләр турында
баллада. № 1

МИРКАСЫЙМ ГОСМАНОВНЫҢ ТУУЫНА 80 ЕЛ
Сибгатуллина Ә. Остаз. № 5

ФӘРВАЗ МИННУЛЛИННЫҢ ТУУЫНА 80 ЕЛ
Вәли-Баржылы М. Намус һәм
гаделлек. № 8

РАХМАЙ ХИСМӘТУЛЛИННЫҢ ТУУЫНА 80 ЕЛ
Разов М. Күкрәп узган гомер. № 12

ФАИЛ ШӘФИГУЛЛИННЫҢ ТУУЫНА 75 ЕЛ
Кәримов К. Юморның соңгы төне.
(Язучы Ф.Шәфигуллинның *фажигале*
язмышы турында уйланулар, версияләр,
фактлар). № 5

Шәфигуллин Ф. Хикәяләр. № 5

КОТЛЫЙБЫЗ!

РӘФЫЙК ШӘРӘФИЕВКӘ 75 ЯШЬ
Кәримов К. Горурлыкка мәдхия. № 2

ХАТЫЙП МИННЕГУЛОВКА 75 ЯШЬ
Галимуллин Ф. Әдәбият җаме — яшәү
мөһнәсе. № 5

ДАНИЯ ЗАЙИДУЛЛИНАГА 50 ЯШЬ
Юсупова Н. Күчел кушкан юлда. № 10

КИТАП КҮЗӘТҮ

Галимуллин Ф. Каләм очында шөхес
һәм ил язмышы. № 12

Насыйбуллова Г. Эдип «кочкан»
донья. № 6

Фазлетьдинов И. Кар кешеләре —
арабызда... № 5

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫННАН
Акбаш А., Кысакүрәк Н.Ф.,
Мәшраб К., Чулпан,
Жомабаев М. Белпайланы М.,
Османов Д., Дәүләтбирдина Т.,

Хузангай П. *шигырьләре*. № 4
Әбдиколы Т. Акылның канлы яу кыры.
Бәян. Казакъчадан М.Галиев тәрҗемәсе.
№ 8

Вәлиев М. Без бер тамырлан. № 8
Манас, Нүргүн Батыр, Урал
Батыр. *Дастаннар. (М.Вәлиевнең кереш*
сүзе белән). № 8

Жушкун А., Рөстәмханлы С.,
Созаев Ә., Ганиева Т.,
Османов Д. *шигырьләре*. № 8

Отарбаев Р. Ак күбөлөкләр. *Хикәя.*
Казакъчадан Ф.Тарханова тәрҗемәсе
№ 12

Чулпан. Дала юлларынан... *Шигырьләр.*
№ 11

АК ЖИЛКӘН

Галимжанова Л. Бер мизгел. *Хикәя.*
№ 6

Гыйздәтуллина Ф. Чишмә моңы.
Шигырьләр. № 5

Гыйләжева С. һава торышы. *Хикәя.*
№ 5

Балачак — үсмерчак вакытында язылган
хатлар. (*Мәхмүт Хөсәен белән Рафаил*
Төхфәтуллин хатлары). № 1

Исмәгыйлев Х. Ачкыч. *Хикәя*. № 1
Исмәгыйлев Х. Нәни Хәсән. *Хикәя.*
№ 6

Кашапова И. Фатихалы гомер. *Хикәя.*
№ 8

Кәримов К. Гүзәллекнең чиге юк. № 1
Мәжитова И. *Хикәяләр*. № 4

Мөрдәнова Ф. Ике Хәсән хикәясә. № 3
Мөгыйнов И. Язлар житсә...
Шигырьләр. № 4

Мөхәммәтжанова С. Сина килдем
бүген кабаттан. *Шигырь*. № 3

Нәгыймуллина Д. Эт тормышы.
Шигырьләр. № 7

Нургатина А. Сынаулар. *Бәян.*
№№ 7, 9, 10, 12

Рәүпов Р. Булганда — кадерен бел,
югалткач — елама. *Бәян*. №№ 3, 5, 6

Садертдинова А. Ана өмете. *Шигырь.*
№ 5

Сафин Ф. Тулган ай. *Бәян*. № 1, 4

Сәлахова А. Сөйкемле кыш. *Шигырь.*
№ 1

Фарсыева Г. «Өченче класслы» кияү.
Хикәя. № 1

Ханнанов Р. Жилкәнде яшьлек. № 10

Ханнанова Ф. Ир була аласын, ә ата булу... № 6

Хәсәнов А. Табигать турында парчалар. № 1

Шәйдүләтова Ф., Акмалова А., Рафикова Э., Мөгьдәнурова А. *шигырьләре*. № 10

ТОРМЫШ ЯЗГАН ХИКӘЯЛӘР

Кәримов К. Оя, аучы һәм «шайтан төгөрмәче». № 12

Нурiev В. *Хикәяләр*. № 6

Юсупова Р. Бүрә елаган төндә. № 11

ТАТАР ХИКӘЯЛӘРЕ ХӘЗИНӘСЕННӘН

Тимбикова К. Сөлге булсын бүләгем! № 3

МИЛЛИЯТ

«Түгәрәк өстәл»дә — тулы бер гасыр.
(Галимнәр Д.Исхаков, А.Юзеев,
Р.Мөхәммәтдинов, М.Габдуллин, «Казан
утлары» журналы баш мөхәррире
И.Ибраһимов катнашында). № 2

Зиятдинов А. Татарстаным — Идел-йортым! № 3

Тукайча татар кодексы. З.Мансуров *әзерләде*. № 1

ФИКЕР

Ханнанова Ф. Чорлар үзгә — мәсьәләләр уртак. № 7

Харис Р. Каш ясым дип... (*Рашат Низамига ике хат*). № 3

Юныс Р. Жыр өмәсе үткәрик әле! № 1

ПЕЧӘН БАЗАРЫ

Аманулда. Бухгалтер гыйшыкы. *Шигырь*. № 1

Гыйсметдин Д. *Хикәяләр*. № 9

Тимершин Р. Алтын тарак. *Шигырь*. № 2

Фәрхетдинов Г. Карачкы вакыйгасы. № 6

ШӘХЭСЛӘРЕБЕЗ

Юныс Р. Ул кургашын солдат булмаган. № 5

БӨЕК ЖИНҮГӘ — 70 ЕЛ

Булатова К. Яшел яфрак — яшәү төсә.
Баян. № 10

Васильева Г. Биюче Нөгыймә. *Хикәя*. № 11

ХАТИРӘ

Әхмәтгалиев Г. Онытылмас очрашу. № 12

Шәрипова И. Авылым каеннары. № 12

КАЙТАВАЗ

Жаббаров З. Изге эш бу! № 2

Галиуллина Р. № 7

Садыйков М. Уйландыра торган әсәр. № 9

Сорауларга җавап эзләгәндә... *Рәшид
Низамияның Ренат Хариска җавап хаты*. № 11

Миначев М. № 12

Хужин Ф. Татар эстрадасына хөкүмәт ярдәме кирәк! № 4

УКУЧЫ СҮЗЕ

Жәләилов М. Ул «агулы казан»нан исән чыгуучылар аз. № 7

ШАЯН СӘХИФӘ

Уены-чыны бергә. *Сәхифәне М.Галиев
әзерләде*. №№ 4-12

Дусай М. Мәшһүрләр мәзәге. № 2

Сафина Н. Гыйбрәтле гыйбарәләр. № 2

«Татар энциклопедиясе» битләреннән.
Сәхифәне Р.Мусабәкова әзерләде.
№№ 1, 2, 7

Мәкаль өмәсе. №№ 10-12

2015 елда дини бәйрәмнәр һәм истәлекле көннәр. *А.Дубин әзерләде*. № 12

Төртмәле бит. № 1

«Казан утлары» архивыннан. *Сәхифәне
Р.Фәйзуллин әзерләде*. №№ 1-12

Ижтимагый-мәдәни тормышыбызdan.
№№ 1-12

Яна китаплар. №№ 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Хушлашу сүзе (Гөлчәчәк Галиева. № 6; Ростом Мингалим. № 7; Мирғазиян Юныс. № 7).

«TURKVISION — 2014»

Казанда, «Татнефть-Арена» спорт сараенда II халыкара «TURKVISION — 2014» жыр бөйгесе булды. Анда 24 илдән һәм Россия төбәкләреннән 300ләп кунак чакырулы иде.

Бөйгенен төп оештыручысы — Төркиянен «TMB TV» каналы. Беренче тапкыр конкурс былтыр Төркиядә үткән иде. Быел халыкара жыр бөйгесендә I урынны — Жанар Дуталова (Казакыстан), II урынны — Айдар Сөләйманов (Татарстан), III урынны «Заман» төркеме (Башкортстан) алды. Жинүчеләрне ТР Президенты Рөстәм Миннеханов котлады.

ТАТАРСТАНДА ТӨРКМӘНСТАН КӨННӘРЕ

Татарстанда Төркмәнстан көннәре үткәрелде. Ике республиканың да иҗтимагый-мәдәни тормышында зур әһәмияткә ия булган бу вакытта М.Жалил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театры бинасында тантаналы кичә белән ачылды. «Хәзинә» милли сәнгать галереясында төркмән сәнгатьте күргәзмәсен карарга, бу илнен затлы келәмнәре, халкының милли киёмнәре, зәркән, көмеш бизнәү әйберләре белән танышырга мөмкин иде.

Төркмәнстан көннәре кыскаларында Татарстан Милли китапханәсендә төркмән мәдәнияте, шул исәптән әдәбияты, сәнгатьте әһелләре һәм фән эшлеклеләре белән очрашу булды.

Төркмәнстан көннәрен ачу тантанасында да һәм Г.Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясенен концерт залында булган йомгаклау кичәсендә дә төркмән кардәшләребез жыр, музыка, био сәнгатьнен иң матур үрнәкләрен күрсәттеләр.

ЮБИЛЕЙ КИЧӘСЕ

Г.Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры бинасында тууына 80 ел тулу унаеннан мәшһүр режиссёр Марсель Салимжановны искә алу кичәсе булып узды. Анда Татарстан Республикасы Дәүләт Кинәшчесе Мингтимур Шәймиев, Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин катнашты.

Искә алу кичәсендә артистлар олут режиссёр Марсель Салимжанов турында истәлекләре белән уртаклашты, татар сәхнәләрендә озак еллар зур уныш белән барган спектакльләрдән өзекләр күрсәтелде.

Татарстан Президенты Рөстәм Миннеханов Указы нигезендә, киләчәктә театр сәнгатьендәге казанышлар өчен Марсель

Иҗтимагый-мәдәни тормышыбыздан

Салимжанов исемендәге премия биреләчәк. Премия 2 елга бер тапкыр 200әр мен сум күләмендә өч сәнгать әһеленә тапшырылачак. Бу хәбәрне кичәдә ТР Дәүләт Кинәшчесе М.Шәймиев ирештерде.

ТАНТАНА

Әлмәттә Сәҗидә Сөләйманова исемендәге әдәби премияләренә тапшыру унаеннан тантаналы чаралар үткәрелде. Бәйрәм шагыйрәнән бюстына чәчәкләр салу белән башланып китте. Аннары Сәҗидә Сөләйманова исемендәге китапханәдә «Тормыш, исәнме!» дигән «түгәрәк өстәл» утырышы булды.

Сәҗидә Сөләйманова исемендәге әдәби бүләкләренә тапшыру тантанасы исә Әлмәт Татар дәүләт драма театры бинасында узды. «Татнефть» ачык акционерлык җәмгыяте генераль директоры урынбасары, ТР Дәүләт Советы депутаты, «Рухият» рухи янарыш фонды рәисе Рөстәм Мөхәммәдиев тантаналы катнашучыларны нефтьчеләр исеменнән саламлады. Бүләкләү тантанасында катнашучыларга Әлмәт муниципаль районы башкарма комитеты җитәкчесе урынбасары Резеда Зәһретдинова район башлыгы Мәҗит Салихов котлавын ирештерде. Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рафис Корбанов: «Татнефть» компаниясенен язучыларыбызны ел саен жыеп, С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия тапшыруны олы бәйрәмгә әверелдерү — әдәбиятыбызга хезмәт итүче әдипләребезгә ихтирам билгесе, зур ярдәм», — диде.

Сәҗидә Сөләйманова исемендәге әдәби премияләргә быел «Заметки на весе» дигән чәчмә миниатюралары, инвалид авторларның «Сердце сердцу радо» дигән әдәби җыеңтыгын төзегән, Гариф Ахунов исемендәге әдәби хәрәкәт тарихы музейен оештырган һәм «Белая ворона» әдәби берләшмәсенен Әлмәттә «Белое перо» филиалын булдырган өчен шагыйрә Наилә Ахунова, «Таш сандык» пьесалар җыеңтыгы һәм Әлмәт Татар дәүләт драма театры сәхнәсендә куелган спектакльләре өчен драматург Данил Салихов, «Тамды яшем» дигән шигырьләү җыеңтыгы өчен шагыйрә Эльмира Шәрифуллина лаек булды.

Кызыксындыру премияләре исә «Миләш елы» повестьлар җыеңтыгы өчен Роза Хәбибуллинага, «Карт юкәләр иш чәчәктә» шигырьләү җыеңтыгы өчен Чыңгыз Мусинга, «Элеккеләй ихлас була алмабыз» шигырьләү җыеңтыгы өчен Эльмира Җадиевага тапшырылды.

«Татнефть» ААЖ һәм «Рухият» рухи янарыш фонды башлап язучы яшләрәбезне, каләм тибрәтүче студентларыбызны рухландыру, аларга ярдәм итү йөзеннән ел саен 10 егет-кызга С.Сөләйманова исемендәге стипендия биреп бара. «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Илфак Ибраһимов кайчанда бу стипендиягә лаек булган яшләрәбезнен инде унышлы ижат итүен, әдәбиятыбызны үстерүгә лаеклы өлеш кертүе турында сөйләде.

Тантанада Сажидә Сөләйманованың улы Әнвәр Маликов һәм килене Асия Маликова да катнашты.

КОНКУРС

Евразия Язучылар берлеге төрки илләр язучылары арасында иң яхшы хикәягә Мәхмүт Кашгарый исемендәге өченче халыкара конкурс игълан иткән иде. Анда татар язучылары да актив катнашты. Алар арасында барган бәйгегә йомгак ясалды һәм Татарстан Язучылар берлегендә жюричеләрне бүләкләү тантанасы булды. Аны Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рафис Корбанов ачып жибәрде. Евразия Язучылар берлеге рәисе Якуб Өмәруллы жюричеләрне игълан итте. Әлегә бәйгедә I урынны «Капка» хикәясе белән прозаик, хезмәттәшебез Айгөл Өхмәтгалиева алды. II урынга Айдар Халимнен «Исемсез малай» хикәясе чыкты. III урында — Хисаметдин Исмәгыйлевнен «Исәр» хикәясе Я.Өмәруллы жюричеләргә диплом, истәлеккә бүләк һәм премияләр тапшырды. Жинеп чыккан хикәя халыкара конкурска жибәрелә. Халыкара бүләкләү тантанасы 2014 елның декабрендә Бакуда үткәрелә.

Татарстанда узган конкурста жюричеләрне Төркиянен Искешәһәр провинциясе губернаторы Гүнгер Азим Туна, «Татмедиа» ачык акционерлык жәмгыяте генераль директоры кинәшчесе, ТРның халык шагыйре Равил Фәйзуллин, ТР Мәдәният министрлыгының һөнәри сәнгать һәм сәнгать белеме бүлеге баш белгече Айгөл Софийская, жюри әгъзасы, әдәбият галиме Рифат Сверигин, тәржемәче Фатих Кутлу котлады.

СЕМИНАР

Татарстан Язучылар берлегендә яшъ язучыларның республика семинары үткәрелде. Анда Татарстанның төрле шәһәрләреннән һәм районнарыннан 40лап яшъ ижатчы катнашты. Семинарны Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рафис Корбанов ачты. Яшъ каләм ияләрен Евразия Язучылар берлеге рәисе Якуб Өмәруллы, ТР Министрлар Кабинеты аппаратының мәдәният һәм телләрне үстерү идарәсе секторы мөдире, язучы Галимжан Гыйль-

манов, ТР Мәдәният министрлыгының һөнәри сәнгать һәм сәнгать белеме бүлеге житәкчесе урынбасары Рәшит Фәтхуллин, «Татмедиа» ачык акционерлык жәмгыяте генераль директоры урынбасары Сөмбел Таишева, Татарстан китап нәшрияты директоры Дамир Шакиров саламләде, аларга ижат унышлары теләде. Әдәбият галиме, прозаик, Татарстан Язучылар берлегенән кабул итү коллегиясе рәисе Тәлгат Галиуллин яна гына берлеккә кабул ителгән яшъ язучылар Булат Ибраһимовка, Фидайгә (Фидай Мөжигов), Эльвира Һадиевага таныклыклар тапшырды.

Семинарда катнашучы яшъ ижатчыларның әсәрләрен күренекле язучылар, әдәбият галимнәре тикшерде, аларга анализ ясады һәм бәя бирде.

САРА АПА МУЗЕЕ КОЛАЧЫН КИНӘЙТӘ

Казандагы 4нче татар гимназиясендә Сара Садыйкова музее ачылуга ун ел тулды. Шул унайдан гимназиягә күп кенә кунаклар килде. Сара апанын жырлары яңгыралды, анын турында фикерләр әйтелде. Татарстанның халык шагыйрьләре Ренат Харис белән Роберт Миннуллин, шагыйрьләр Эльмира Шәрифуллина, Мансур Сафин, Рәфик Юныс, күренекле жырчы, педагог Мингол Галиев, Татарстанның халык артисты композитор Фуат Әбүбәкеров, танылган актёрыбыз Ирек Баһманов, баянчы Кирам Сатиев, Апас районының Тугай авылындагы Сара Садыйкова музее директоры Гөлсия Гайнуллина һ.б. чыгыш ясады. Музей ачылуга гимназия директоры Илхания Вахитованың Сара апаның кызы Әлфия Айдарская белән танышуы этәргеч булды. Аларны исә гимназиянен фәһми житәкчесе, КФУ профессоры Илгизар Гайсин таныштырган.

Музейлы гимназия икенче елны ук тере жыр үзегенә дә әйләнгән: анда Сара Садыйкова жырларын башкаручылар бәйгесе — «Калфаклы сандугач» дигән конкурс-фестиваль үткәрелә башлаган. Ул да кысаларын елдан-ел кинәйтә барган: Киров районы, Казан, Татарстан, Россия төбәгара (Мәскеу, Санкт-Петербург һәм Чуашстан катнашында) фестивальләре булып үскән. Гимназия житәкчеләре инде Россия чиген дә үтмәкчеләр. Бу олы зигә гимназиягә ярдәм дә кирәк, албәттә. Ин әүвәл — матди ярдәм. Татарстан Мәдәният министрлыгына өмет баглыйбыз.

Галима, филология фәһнәре докторы, Россиянен һәм Татарстанның атказанган фән эшлекчесе, журналыбызның даими авторы **Гарипова Фирдәвес Гариф кызы** 73нче яшендә вафат булды.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: повесть А.АХМЕТГАЛИЕВОЙ «Пел соловей у озера»; рассказы Р.ГАЛИУЛЛИНА; стихи Н.АХМАДИЕВА, Г.КУРБАНОВОЙ.
«Конкурс на повесть малого формата»: Р.РАХМАН «Жди меня».
«Литература родственных народов»: Р.ОТАРБАЕВ. «Белые бабочки».
«Искусство»: статья А.ЗАРИПОВА, посвящённая 130-летию со дня рождения Ф.ТУИШЕВА; статья Ф.ИСМАГИЛОВОЙ, посвящённая 70-летию со дня основания Альметьевского Татарского государственного драматического театра; интервью Г.САГИТОВОЙ с Ф.АБУБАКИРОВЫМ, посвящённый 70-летию композитора.
«Наши юбиляры»: статья А.ШАРИПОВА, посвящённая 260-летию со дня рождения Г.УТЫЗ ИМАНИ; статья М.РАЗОВА, посвящённая 80-летию со дня рождения Р.ХИСМАТУЛЛИНА.
«Книжное обозрение»: рецензия Ф.ГАЛИМУЛЛИНА на книгу «А.Гиязов: Избранные произведения».
«Жизнь и религия»: БАТУЛЛА. «Суть» (прод.).
«Воспоминания»: Г.АХМЕТГАЛИЕВ. «Незабываемая встреча»; И.ШАРИПОВА. «Берёзы родной деревни».
«Страницы юмора»: рубрику ведёт М.ГАЛИЕВ.
«Белый парус»: повесть (прод.) А.НУРГАТИНОЙ; рассказ из жизни К.КАРИМОВА. Из фотоархива журнала.
Библиографический список произведений, опубликованных в 2014 году.
Дневник общественно-культурной жизни.
На наших обложках: Зимний пейзаж; коллектив Альметьевского Татарского государственного драматического театра.

IN THIS ISSUE:

«Prose and Poetry»: story by A.AHMETGALIEVA «Nightingale sang at the lake»; stories by R.GALIULLIN; poems by N.AHMADIEV, G.KURBANOVA.
«Competition for small-format novel»: R.RAHMAN «Wait for me».
«Literature of agnate peoples»: R.OTARBAEV. «White Butterflies».
«Art»: article by A.ZARIPOV dedicated to the 130th anniversary of F.TUISHEV; article by F.ISMAGILOVA dedicated to the 70th anniversary of the founding of the Almet'yevsk Tatar State Drama Theatre; interview of G.SAGITOVA with F.ABUBAKIROV dedicated to the 70th anniversary of the composer.
«Our heroes of the day»: article by A.SHARIPOV dedicated to the 260th anniversary of G.UTYZ-IMANY; article by M.RAZOV dedicated to the 80th anniversary of R.HISMATULLIN.
«Book Review»: review by F.GALIMULLIN on the book «A.Giyazov: Selected Works».
«Life and Religion»: BATULLA. «Essence» (cont.).
«Memoirs»: G.AHMETGALIEV. «Unforgettable Meeting»; I.SHARIPOVA. «Birches of the native village».
«Pages of humor»: section is led by M.GALIEV.
«White Sail»: story (cont.) by A.NURGATINA; life story of K.KARIMOV.
From the photo archive of the magazine.
Bibliography of works published in 2014.
Diary of the social-cultural life.
On our covers: Winter landscape; team of Almet'yevsk Tatar State Drama Theatre.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның беренче битендә: Кышкы пейзаж.

Тышлыкның дүртенче битендә: Әлмәт Татар дәүләт драма театры коллективы.

**Галиев М.Б.
ПОЭЗИЯ ДУХА =
РУХ**

— Казан: Татар. кит. нәшр.,
2014. — 271 б. Тиражы — 2000
данә.

Марсель Галиевнен «Рух», «Туган тел сихәте», «Кем син, чакырылмаган кунак?» әсәрләре бу китапта татар һәм рус телләрендә дөнья күргән. Жир йөзәндә иң борынгы катламнарда калыккан төрки халкының төрле гасырларда скиф-сармат-камәр, хун, хәзәр, болгар, кыпчак-татар һ.б. шанлы исемнәр алып, дөньяны бәрәкәтле тетрәтеп яшәвеннән гыйбрәтле кисәтү, үкенечле сабак алып, рухи яңаруга кодрәт биргән поэма бу! Тарихи хәтерне уяткан әсәрләрдәге әрнү-сыктау да, горуранә соклану да, сүнгән уяк урыннарын актарып, нәүмиз эзләнү дә, туган тел дәрәҗәсына башны салып, аның бөеклегә белән чиксез горурулану да, киләчәк кайтавазыннан язмышыбызны гоманлап, хәтәр сискәнү дә күнәлгә юл саба, аягурә баскан Сүз тылсымы укучыны битараф калдырмай. Әсәрләренә рус теленә Гәүһәр Хәсәнова, Зөмәрә Халитова, Гөлсирә Гайнанова һәм Гадел Хәйров тәржемә иткән.

**Мөхәммәтшин Р. Ф.
БҮРЕ МИН.**

Шигърьләр, поэмалар.
— Казан: Татар. кит. нәшр.,
2014. — 159 б. Тиражы — 2000
данә.

Әлеге китапка шагыйрьнен сонгы елларда ижат ителеп һәм матбугатта басылып, укучылар арасында зур кызыксыну уяткан яңа шигърьләре һәм поэмалары туплап бирелгән. Шартлы рәвештә өчкә бүленгән җыентыкта — «Исемдә» («Мин һәм тарих»), «Матур кон» («Лирика») һәм «Зоопарк» («Мин һәм җәмгыять») — дөньяны һәм чынбарлыкны бүре (ялгыз бүре, явыз бүре, яшь бүре, кыйналган бүре (әллә, шулай да, кешемә?) күзләре аша кабул итеп, аңларга, аңлатырга тырышу омтылышы бар. Авторның азаккы нәтиҗәсә рәхимсез: «Үземнен кайда икәнлегемне бик яхшы аңлыйм мин... Үземнен кайда булырга тиешлегемне дә чамалайым кебек... Ләкин — тәкдирем! — монда, котырылган маймыллар, кирәккә-кирәкмәскә үкеренгән тупас аю, аның тирәсендә, әледән-әле хәйләкәр караш ташлап ялагайланган денсез төлкеләр, үз шәүләсеннән куркып сикеренгән вак-вак куялнар, сарыклар, ишәкләр, дунгызлар белән бергә гомер кичерәм...»

КАЗАН УТЛАРЫ
QAZAN UTLARI
ОГНИ КАЗАНИ

2014

МӘДӘНИЯТ ЕЛЫ

Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический журнал
(на татарском языке)